

Universiteit Gent
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Vakgroep Nieuwste Geschiedenis
Academiejaar 2003-2004

Koloniale ethnologie en racisme in het Derde Rijk

Verhandeling voorgelegd
tot het behalen van de graad
licentiaat in de geschiedenis
door
Petra Vervust

Promotor: Prof. Dr. Luc François

Voorwoord

Deze verhandeling is tot stand gekomen naar aanleiding van mijn Erasmus-verblijf in Duitsland, meer bepaald Tübingen. Mijn promotor prof. dr. Luc François wil ik hartelijk bedanken voor het luisterend oor en de raadgevingen. Voor het langdurig uitlenen van *Die Große Völkerkunde* dank ik prof. dr. Ruddy Doom en voor de nuttige literatuurtips prof. dr. Volker Harms van de Eberhard-Karls-Universität Tübingen. Ook mijn ouders, steeds bereid om te helpen, ben ik dank verschuldigd. Voor zijn onverminderde steun, hulp en bemoediging bij het schrijven van deze verhandeling dank ik Matthias Kuhn.

Inhoudsopgave

Voorwoord	I
Inleiding	1
I. Wetenschappelijke en politieke context	4
1. Etnologie in de Duitstalige landen (1850-1950)	5
1.1. Vaktermen	5
1.2. Klassiek cultureel evolutionisme	7
1.3. Kritiek op het culturele evolutionisme	8
1.4. Etnologie en nazisme	11
2. Rassenleren in antropologie en etnologie	14
2.1. Rassenleren, sociaal-darwinisme en syncretisme	14
2.2. Cultureel versus biologisch evolutionisme	16
2.3. Antropologie en rashygiëne	17
2.4. Biologistisch denken in de etnologie	20
3. Racisme, nazisme en kolonialisme	22
3.1. Racisme	22
3.2. Nazistische rassenideologie	25
3.3. Koloniale ideologie	28
3.4. Koloniale versus nazistische ideologie?	30
4. Duitse koloniale politiek	33
4.1. Koloniale politiek in Keizerrijk en Weimar Republiek	33
4.2. Koloniale politiek in spe in het Derde Rijk	36
5. Koloniale etnologie	40
5.1. Koloniale etnologie in Keizerrijk en Weimar Republiek	40
5.2. Koloniale etnologie in spe in het Derde Rijk	41
5.3. Koloniale etnologie in het buitenland	42
5.4. Koloniale etnologie en functionalisme	43

II. Koloniale etnologie, racisme en nazisme	46
6. Contextanalyse	47
6.1. Diedrich Westermann (1875-1956)	47
6.1.1. Wie was Diedrich Westermann?	47
6.1.2. Wetenschappelijke invloeden en standpunten	49
6.1.3. Westermann en koloniale etnologie in het Derde Rijk	50
6.1.4. Verdeelde meningen over Westermann	52
6.2. Richard Thurnwald (1869-1954)	54
6.2.1. Wie was Richard Thurnwald?	54
6.2.2. Wetenschappelijke invloeden en standpunten	56
6.2.3. Thurnwald en koloniale etnologie in het Derde Rijk	60
6.2.4. Verdeelde meningen over Thurnwald	63
6.3. Hugo A. Bernatzik (1897-1953)	63
6.3.1. Wie was Hugo A. Bernatzik?	64
6.3.2. Wetenschappelijke invloeden en standpunten	66
6.3.3. Bernatzik en koloniale etnologie in het Derde Rijk	68
6.3.4. Verdeelde meningen over Bernatzik	72
6.4. Westermann, Thurnwald en Bernatzik als collega' s	74
7. Koloniaal etnologische teksten	77
7.1. Diedrich Westermann	77
7.1.1. Voor 1933	77
7.1.2. 1933-1945	78
7.1.3. Na 1945	80
7.2. Richard Thurnwald	81
7.2.1. Voor 1933	81
7.2.2. 1933-1945	83
7.2.3. Na 1945	84
7.3. Hugo Bernatzik	85
7.3.1. 1933-1945	85
7.3.2. Na 1945	87
8. Tekstanalyse	94
8.1. Classificatie van de bevolking	94
8.2. Culturele organisatie	100
8.2.1. Materiële en geestelijke cultuur	100
8.2.2. Kunst	103
8.2.3. Organisatie van de religie	105
8.2.4. Islam	110
8.2.5. Organisatie van opvoeding en onderwijs	112
8.2.6. Onderwijs voor meisjes	123

8.3. Economische, sociale en juridische organisatie	124
8.3.1. Karakter van de arbeider	124
8.3.2. Arbeidersprobleem	129
8.3.3. Dwangarbeid	135
8.3.4. Halfbloedenprobleem	136
8.3.5. Rassenscheiding	143
8.3.6. Recht	147
8.4. De kolonisators	150
8.4.1. De blanke leider en opvoeder	150
8.4.2. Voorbereiding van de blanken	156
8.4.3. Handenarbeid door blanken	159
8.5. Koloniale apologie en kritiek	160
8.5.1. Koloniale apologie	160
8.5.2. Kritiek op de kolonisatie	169
8.6. Ontstaan nationaal bewustzijn	176
8.7. Besluit tekstanalyse	192
8.7.1. Koloniale etnologie en racisme	192
8.7.2. Koloniale etnologie en nazisme	193
Algemeen besluit	202
Bibliografie	206

Inleiding

Oorspronkelijk was het de bedoeling om op basis van *Die Große Völkerkunde*, een Duits-talig encyclopedisch werk in drie delen van 1939, na te gaan wat prominente etnologen onder het nazi-regime konden publiceren. Dit bleek echter niet zo vanzelfsprekend, omdat dit werk voornamelijk uit ellenlange beschrijvingen van historische volksverhuizingen, talen, rassen, huizenbouw, feestcultuur, religie, economie enz. bestaat. Het voorwoord en de inleiding van de Oostenrijkse uitgever Hugo Bernatzik onderscheiden zich weliswaar van de rest door hun opvallend ideologische en politieke gekleurdheid.

Bernatzik schrijft bijvoorbeeld in zijn voorwoord dat het tijdstip van de publicatie van een nieuwe volkenkunde buitengewoon gunstig lijkt te zijn. Omdat de *Führer* Groot-Duitsland heeft gecreëerd, kan de wens opnieuw kolonies te besturen nu elke dag werkelijkheid worden. Duitsland was immers sinds het verdrag van Versailles geen koloniale macht meer. Bernatzik verbindt deze wens met een nieuwe oriëntatie van de volkenkunde, die verankerd is in de erfelijkheidsleer en de rassenpsychologie van de natuurvolken en die geschikt is als basis voor de moderne kolonisatie. In zijn inleiding gaat hij dan ook uitgebreid in op de taken die een zogenaamde *Kolonialethnologie* volgens hem moet opnemen.¹

In de literatuur over etnologie en nazisme komt kolonialisme in meer of mindere mate steeds aan bod, aangezien vele etnologen in deze tijd hoopten op nieuwe kolonies en zich bijgevolg bezighielden met koloniale vragen. Het was voornamelijk door de lectuur van het werk van Markus Mosen over toegepaste etnologie in het nationaal-socialisme, dat ik te weten kwam dat Bernatzik, samen met Richard Thurnwald en Diedrich Westermann de meest concrete voorstellingen formuleerde op het vlak van toegepaste, koloniale of praktische volkenkunde.²

Ik besloot mij te verdiepen in deze koloniale etnologie. Aangezien de publicaties uit de jaren dertig en begin de jaren veertig over dit thema vrij talrijk zijn, beperkte ik mij tot een aantal bijdragen en boeken van Westermann, Thurnwald en Bernatzik. Wat konden ze publiceren onder het nazi-regime en meer bepaald: welke houding namen ze aan ten opzichte van de inheemse bevolking? Kan men hun uitspraken racistisch of nazistisch noemen en zo ja, waarom?

¹H. BERNATZIK, 'Vorwort', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, I, p. 2.

²M. Mosen, *Der koloniale Traum. Angewandte Ethnologie im Nationalsozialismus*, Bonn, Holos, 1991 (Mundus Reihe Ethnologie 44), pp. 54-57.

Om deze vraagstelling iets ruimer te kaderen, komen in een eerste deel de wetenschappelijke en politieke omstandigheden waaronder de koloniale etnologie floreerde aan bod. De complexe manier waarop de kernbegrippen etnologie, kolonialisme, racisme en nazisme met elkaar verweven zijn, wordt verduidelijkt in vijf bondige hoofdstukken. Na een overzicht van de etnologie in de Duitstalige landen ongeveer vanaf het midden van de negentiende eeuw tot het midden van de twintigste eeuw, gaat het om rassenleren in de antropologie en de etnologie. Vervolgens staan niet alleen de racistische, nazistische en koloniale ideologie centraal, maar ook de Duitse koloniale politiek. De koloniale etnologie in Duitsland en in het buitenland wordt in een laatste hoofdstuk toegelicht.

De eigenlijke vraagstelling wordt behandeld in een tweede deel. Voordat de teksten geanalyseerd worden, komt de context waarin ze verschenen aan bod. Wie waren Westermann, Thurnwald en Bernatzik? Welke intellectuele en politieke standpunten namen ze in? Wat waren hun persoonlijke motieven? Bij het zoeken van een antwoord op deze vragen, bleken de meningen uiteen te lopen. Aangezien Westermann, Thurnwald en Bernatzik elkaar gekend hebben, wordt ook hun onderlinge relatie gethematiseerd.

Voor wat betreft de teksten zelf heb ik mij in eerste instantie gericht op publicaties uit de bloeitijd van de koloniale etnologie onder het nazi-regime. Concreet ging het daarbij enerzijds om twee boeken, *Der Afrikaner heute und morgen* (1937) van Westermann en *Koloniale Gestaltung* (1939) van Thurnwald en anderzijds om de reeds vermelde inleiding van Bernatzik in de *Große Völkerkunde* (1939). In tweede instantie heb ik deze selectie uitgebreid met een aantal andere teksten van dezelfde auteurs over gelijkaardige onderwerpen, die buiten de periode 1933-1945 verschenen.

De tekstanalyse is thematisch opgevat. Dit leek de meest voor de hand liggende manier, omdat een aantal thema's in de geselecteerde koloniaal etnologische literatuur steeds terugkeren. Aangezien de houding van de etnologen ten opzichte van de inheemse bevolking centraal staat, gaat de analyse van start met de manier waarop de wetenschappers de bevolking classificeren. Op basis daarvan worden hun visies op de koloniale organisatie vertolkt, met betrekking tot de inheemse cultuur, socio-economie en rechtspraak. Vervolgens nemen we hun uitspraken over de kolonisators onder de loep en zetten hun koloniaal apologetische maar ook kritische argumenten op een rijtje. Hoe de wetenschappers omgaan met luider wordende anti-koloniale stemmen, vormt een laatste luik van de tekstanalyse.

In een afsluitende beschouwing worden de belangrijkste resultaten van de tekstanalyse samengevat met het oog op het racistisch en nazistisch gehalte van de uitspraken. Op een algemener niveau illustreert dit de manier waarop wetenschap, ideologie en politiek met elkaar vervlochten waren. In een laatste stap vergelijk ik mijn eigen bevindingen met enkele passages uit de reeds bestaande literatuur.

Het merendeel van de geraadpleegde literatuur en de gebruikte koloniaal etnologische publicaties komt uit Duitse bibliotheken. De selectie van de koloniaal etnologische teksten gebeurde op basis van de informatie die ik erover terugvond in de literatuur en op basis

van hun titel. Of ik ze uiteindelijk verwerkte, hing er uiteraard van af of ik ze in handen kon krijgen.

Niet alleen bij het doornemen van de literatuur over het leven en werk van de auteurs, maar ook en vooral bij de lectuur van de koloniaal etnologische publicaties zelf, had ik te kampen met vele paradoxaal aandoende uitspraken. Het inzicht dat de bewuste wetenschappers kinderen waren van hun tijd en met andere woorden leefden en schreven in de politieke context van het kolonialisme voor de Eerste Wereldoorlog (tenminste voor wat betreft Westermann en Thurnwald) en nadien van het nazisme, bleek te verklaren waarom zij bepaalde tegenstellingen niet als zodanig ervaarden.

Deel I.

**Wetenschappelijke en politieke
context**

1. Etnologie in de Duitstalige landen (1850-1950)

De ontwikkeling van de etnologie in de Duitstalige landen als wetenschappelijke discipline staat in dit overzicht centraal.¹ Enkele toonaangevende stromingen en personen gedurende de eeuw tussen ca. 1850 en 1950 komen aan bod, met verwijzingen naar algemene en internationale ontwikkelingen.

Na de verklaring van enkele vaktermen, volgt een schets van het klassieke culturele evolutionisme en de stromingen die zich hiervan distantieerden. Een aantal eerste bedenkingen over etnologie in de tijd van het nazisme sluiten dit overzicht af.

1.1. Vaktermen

Hans Fischer, een hedendaags professor etnologie te Hamburg, definieert de etnologie als een wetenschappelijke discipline die verschillen en gelijkaardigheden in de levenswijzen van menselijke gemeenschappen vaststelt en poogt te verklaren. Ze gaat ervan uit dat de soort 'homo sapiens' over gelijke capaciteiten beschikt en deel is van een algemene en systematisch overkoepelende 'cultuurantropologie', waartoe men ook andere disciplines, van de volkskunde tot de prehistorie kan rekenen. Binnen deze wetenschap bestaat er een grote variëteit aan vaktermen, waarvan we enkele de revue laten passeren.²

Volkenkunde en volkskunde

De termen *Völkerkunde* en *Volkskunde* werden in Duitsland omstreeks het einde van de achttiende eeuw voor het eerst gebruikt. De 'volkenkunde', de wetenschap van vreemde volken, was nog niet gescheiden van de 'volkskunde', de wetenschap van het eigen volk. Het woord *Völkerkunde* werd typisch voor het Duitstalig gebied en wordt ook vandaag nog voor de meeste musea gebruikt, terwijl universitaire instituten tegenwoordig dikwijls 'etnologie' in plaats van 'volkenkunde' gebruiken, dat ouderwetser en eerder historisch dan sociaal-wetenschappelijk klinkt. Onder 'volkenkunde' verstond men tijdelijk een overkoepelend begrip van de 'vergelijkende etnologie' en de 'beschrijvende etnografie'. Bij Bernatzik treffen we bijvoorbeeld een dergelijk begrip van 'volkenkunde' aan.³

¹Voor het gemak zal in het vervolg ook van de 'Duitse etnologie' gesproken worden, waarmee de etnologie in de Duitstalige landen wordt bedoeld.

²H. FISCHER, 'Was ist Ethnologie?', in: H. FISCHER (Hg.), *Ethnologie. Einführung und Überblick*, Berlin, Reimer, 1998, p. 4.

³*Ibid.*, pp. 6-7.

H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, I, p. 5.

Etnografie

Het begrip 'etnografie' stamt uit dezelfde tijd en had verschillende betekenissen. In Frankrijk bleef het bijvoorbeeld gedurende de hele negentiende eeuw de naam voor het hele vak, zoals dit ook in de Oost-Europese en andere socialistische landen nog tot voor enkele jaren het geval was. In Duitsland en de andere landen werd en wordt onder etnografie de beschrijving van de volken begrepen.⁴

Etnologie

'Etnologie' is vandaag een adequate vertaling van 'volkenkunde'. We gebruiken de begrippen 'etnologie' en 'volkenkunde' in deze verhandeling dan ook als synoniemen. In het verleden gaf men er weliswaar ook andere betekenissen aan dan uitsluitend die van de Duitse 'volkenkunde'. Op het einde van de negentiende eeuw bijvoorbeeld, verstond men in Frankrijk, Engeland en de VSA ook 'rassenkunde' onder 'etnologie'. Vooral in Engeland veranderde de term na de opkomst van de *social anthropology* licht van betekenis. 'Etnologie' werd als een eerder historische wetenschap gezien of als dat wat aan musea bedreven wordt, zoals in Duitsland met 'volkenkunde' het geval was.⁵

Antropologie

Het begrip 'antropologie' is wezenlijk ouder dan 'etnologie' en de andere genoemde termen. Van de zestiende tot de achttiende eeuw werd onder de noemer 'antropologie' een nieuwe doctrine ontwikkeld, waarbij men de menselijke natuur als 'dubbel' beschouwde, dat wil zeggen bestaande uit een 'fysisch' en 'moreel' aspect, een eenheid van lichaam en ziel.

In de geschiedenis van de antropologie sinds de negentiende eeuw is er sprake van een spanningsveld tussen twee tendensen. De eerste tendens wilde de twee aspecten van de menselijke natuur, de eenheid van lichaam en geest, terug van elkaar scheiden. Dit kunnen we vanuit hedendaags standpunt biologisch-reductionistisch noemen. De tweede, holistische of eclecticische tendens had daarentegen de neiging lichaam en geest als een geheel te beschouwen.

De sporen van deze spanning vinden we terug in de institutionele geschiedenis van de antropologie in de verschillende Europese landen en in Noord-Amerika. Onder wetenschapshistorici heerst de consensus dat de Franse en de Duitse antropologie eerder biologisch-reductionistisch waren en de Angelsaksische antropologie daarentegen eerder holistisch of eclecticisch. Daarbij mag men echter niet uit het oog verliezen, dat in alle genoemde landen vormen van rassenkunde bestonden die men vandaag als pseudowetenschappelijk zou afdoen.⁶

Na de Tweede Wereldoorlog wonnen de Amerikaanse en Britse *anthropology* steeds meer aan betekenis. Sindsdien heeft deze term de 'volkenkunde' en 'etnologie' ietwat verdrongen. In Duitsland kon 'antropologie' echter niet de algemene benaming worden omdat dit woord reeds voor een ander universitair vak bestond, met name voor de fysische antropologie,

⁴H. FISCHER, 'Was ist Ethnologie?' ..., p. 7.

⁵*Ibid.*, p. 7.

⁶*Ibid.*, pp. 8, 28-29.

de wetenschap van de mens als biologisch wezen. Ook de vertaling van het Engelse *social anthropology* is problematisch in het Duits, aangezien *Sozialanthropologie* reeds bestaat en op een speciale richting binnen de fysische antropologie slaat, die zich bezighoudt met de sociale voorwaarden van fysische verschillen.⁷

1.2. Klassiek cultureel evolutionisme

In de negentiende eeuw markeerde de stichting van wetenschappelijke genootschappen, instellingen en musea de institutionalisering van de etnologie, in het begin vooral nog gecombineerd met geografie, fysische antropologie en prehistorische archeologie (*Urgeschichte*) en meestal met eigen seriële publicaties of tijdschriften. Hieruit blijkt onder andere de nauwe verbondenheid van de etnologie met de antropologie.⁸

Het eerste etnologische paradigma wordt vandaag als 'klassiek cultureel evolutionisme' omschreven. De naam 'klassiek' werd door de neo-evolutionisten, met Leslie White als belangrijke vertegenwoordiger, op het einde van de jaren 1940 aan hun voorgangers uit de negentiende eeuw gegeven.⁹

Belangrijke evolutionisten in het Duitstalig gebied zijn Adolf Bastian (1826-1905), de eigenlijke grondlegger van de Duitse volkenkunde, de Zwitser Johann Bachofen (1815-1887) en de experimentele psycholoog Wilhelm Wundt (1832-1920). Etnografische bijdragen werden geleverd door onder andere Otto Finsch, Eduard Seler, Augustin Krämer of Franz Stuhlmann en missionaren zoals Bruno Gutmann.¹⁰

Bastian hoorde in tegenstelling tot Bachofen niet tot die evolutionistisch denkende etnologen, die het voortschrijden van menselijke samenlevingen van lagere naar hogere culturele niveaus met ongelijke snelheid wilden reconstrueren.

Met uitzondering van Bachofen en de invloedrijke Amerikaan Lewis Henry Morgan werd deze door het vooruitgangsoptimisme gegrepen richting vooral door Britten vertegenwoordigd. In 1884 werd Edward Tylor aan de universiteit van Oxford de allereerste leerstoel voor etnologie toegewezen. Grote Britse namen naast Tylor zijn die van Herbert Spencer, John Lubbock, James Frazer, Henry Maine en John McLennan.¹¹

De evolutionisten werkten met vergelijkingen. Hun comparatieve methode was gebaseerd op de veronderstelling dat alle tegenwoordig levende primitieve volken gelijk gesteld konden worden met vroegere vormen van de eigen samenleving. Overal werd er gezocht naar de oertoestand van de mensheid om tot een unilineair eenheidsschema van de menselijke ontwikkelingsgeschiedenis te komen, waarbij de verworvenheden van de eigen samen-

⁷J. THIEL, *Grundbegriffe der Ethnologie. Vorlesungen zur Einführung*, Berlin, Reimer, ⁴1983, p. 10.

H. FISCHER, 'Was ist Ethnologie?' ..., pp. 7, 9.

⁸K. MÜLLER, 'Geschichte der Ethnologie', in: H. FISCHER (Hg.), *Ethnologie. Einführung ...*, p. 33.

⁹P. ERICKSON and L. MURPHY, *A History of Anthropological Theory*, Canada, Broadview Press, 1998, p. 45.

¹⁰B. TURNER und H.-J. PAPROTH, 'Hundert Jahre Völkerkunde im deutschsprachigen Raum.', in: T. THEYE (Hg.), *Der geraubte Schatten. Die Photographie als ethnographisches Dokument*, München, Verlag C.J. Bucher GmbH, 1989, p. 121.

¹¹*Ibid.*, pp. 120, 121.

leving steeds aan de top stonden. De eis zich boven ruimtelijke en tijdelijke dimensies te mogen verheffen, die hand in hand ging met de vooruitgangsidee, verbond zich met een eurocentrisch wereldbeeld dat het mogelijk maakte het vreemde van de eigen wereld af te grenzen. Deze combinatie leidde tot de meest uiteenlopende modellen, waarvan de bekendste veralgemening is dat 'primitieve volken' als 'kinderen van het mensengeslacht' worden beschouwd, terwijl de eigen cultuur de 'mannelijke leeftijd' reeds zou bereikt hebben.¹²

1.3. Kritiek op het culturele evolutionisme

Omstreeks de eeuwwisseling werd er in de westerse wereld heel wat kritiek uitgeoefend op het klassieke culturele evolutionisme. Invloedrijke Noord-Amerikaanse en Europese tegenbewegingen waren het zogenaamde cultuurrelativisme, diffusionisme, functionalisme en structuralisme. Voor de Duitse ethnologie was vooral het diffusionisme van belang. Men mag echter niet uit het oog verliezen dat bepaalde fundamentele theoretische en methodologische uitgangspunten van de evolutionisten wel degelijk verderwerkten in de theorieën die uit deze kritiek ontstonden.

Onder invloed van Franz Boas, een Joods-Duitse emigrant, maakte de Noord-Amerikaanse ethnologie zich omstreeks 1900 van de Britse los en werd zelfstandig. De school van Boas profileerde zich met het cultuurrelativisme, waarbij men de geschiedenis van elke cultuur als uniek en 'relatief' ten opzichte van elkaar begreep en zich tegen eurocentrische verklaringmodellen verzette. Robert Lowie en Alfred Louis Kroeber waren Boas eerste doctorandi, Margaret Mead en Ruth Benedict zijn beroemdste. De Franse denker Émile Durkheim (+1917) legde het theoretische fundament voor het Franse structuralisme, dat in de 20e eeuw via Marcel Mauss met Lévi-Strauss zijn hoogtepunt zou bereiken. Maar ook op de zogenaamde Britse *social anthropology* drukte Durkheim zijn stempel, meer bepaald op het structuur-functionalisme van Alfred Reginald Radcliffe-Brown. De Engelse functionalisten, waarvan Bronislaw Malinowski naast Radcliffe-Brown de belangrijkste vertegenwoordiger was, wendden zich praktisch volledig van historische vraagstellingen af om zich aan de studie van synchrone problemen te wijden.¹³

Het opkomen van het diffusionisme vanaf 1900 was een reactie op de tot dan toe dominante ontwikkelingsidee van overal gelijke en parallelle ontwikkelingswetten. De nieuwe vraagstelling was gericht op historische processen en contacten tussen volkeren. Het diffusionisme, ook wel de cultuurhistorische school genoemd, werd in de eerste helft van de twintigste eeuw dominant in de Duitse ethnologie. Haar vertegenwoordigers werkten diachronisch en verkozen de studie van de materiële cultuur, met als gevolg dat de Duitse volkenkunde zich sterk museaal profileerde. Dit heeft daarmee te maken dat Duitsland na de Eerste Wereldoorlog haar kolonies verloren had en geen directe behoefte had aan

¹²G. SCHLATTER, 'Evolutionismus', in: H. CANCEK (Hg.), *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, Stuttgart, Kohlhammer, 1990, II, p. 387.

¹³D. GOETZE und C. MÜHLFELD, *Ethnosozologie*, Stuttgart, Teubner, 1984 (Teubner-Studienskripten 123), pp. 16-17, 19.

P. ERICKSON and L. MURPHY, *op. cit.*, pp. 75-76, 79.

synchrone vraagstellingen, zoals dat bijvoorbeeld bij Engeland wel het geval was.¹⁴

De cultuurhistorie bestond uit verschillende methodes en leren. De geograaf Friedrich Ratzel (1844-1904) wordt beschouwd als de grondlegger van het wetenschappelijke diffusionisme in Duitsland. Hij poogde aan de hand van een historische werkwijze culturele invloeden te verklaren door de geografische factor 'migratie'. Na Ratzels beginselen was het vooral zijn student Leo Frobenius (1873-1938), de bekendste Duitse etnoloog van zijn tijd, die de cultuurhistorie verder ontwikkelde. Door het vergelijken van afzonderlijke en cartografisch gefixeerde cultuurelementen, stelde hij overeenstemmingen vast tussen Oceanië en West-Afrika. Op basis van deze overeenstemmingen besloot Frobenius dat bepaalde culturen een gemeenschappelijke, genetisch-historische oorsprong hadden en een 'cultuurkring' vormden.

De zogenaamde cultuurkring-leer, ongetwijfeld het bekendste paradigma van de cultuurhistorie, werd geconcretiseerd in voordrachten van twee medewerkers van het museum voor volkenkunde te Berlijn, Bernhard Ankermann (1859-1943) en Fritz Graebner (1877-1934). Frobenius wendde zich na de voordrachten van Ankermann en Graebner af van de cultuurkring-leer, maar bleef niettemin overtuigd cultuurhistoricus. Hij ontwierp een cultuurmorphologie, waarbij hij culturen met organismen vergeleek. Het was niet de mens die cultuur creëerde, maar het *Paideuma* (de cultuurkracht) dat de mens tot cultuurwezen maakte. Hiermee verzette hij zich tegen de opvatting dat culturen slechts verzamelingen van elementen zouden zijn. Van Frobenius' vele studenten in Frankfurt, werkte vooral Adolf Ellegard Jensen (1899-1965) de cultuurmorphologie verder uit.¹⁵

Dé naam, die uiteindelijk voor altijd het meest met de cultuurkring-leer zou verbonden worden, is die van de katholieke pater Wilhelm Schmidt (1868-1954). Hoewel hij persoonlijk nooit veldonderzoek had verricht, werkte Schmidt, samen met zijn navolger Wilhelm Koppers (1886-1961), de ideeën van Frobenius, Graebner en Ankermann consequent verder uit aan het Weense instituut voor volkenkunde. Op die manier ontstonden cultuurkringen die de hele aardbol overkoepelden.¹⁶

In Wenen kende het diffusionisme of de cultuurhistorie gedurende het Interbellum haar grootste bloei. Naast Schmidt en Koppers, vertegenwoordigden Robert Heine-Geldern en Jozef Haekel - hij zou in de jaren 1950 Koppers opvolger worden - deze Weense school. Om het concept van cultuurkringen te staven, maakte de Weense school gebruik van prehistorische inzichten. Hoe meer prehistorische kennis men echter verwierf, hoe meer de schematische cultuurkringen aan geloofwaardigheid inboetten. Kritiek van de Weense prehistorici en cultuurhistorici bleef dan ook niet uit.

¹⁴B. STRECK, 'Diffusion', in: B. STRECK (Hg.), *Wörterbuch der Ethnologie*, Wuppertal, Peter Hammer Verlag, 2000, pp. 42-43.

¹⁵B. TURNER und H.-J. PAPROTH, *art. cit.*, pp. 122, 124-125.

H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*, p. 14.

J. BRAUN, *Eine Deutsche Karriere. Die Biographie des Ethnologen Hermann Baumann (1902-1972)*, München, Akademischer Verlag, 1995 (Münchener Ethnologische Abhandlungen 14), pp. 24-25.

¹⁶K. WERNHART, 'Einführung', in: K. WERNHART (Hg.), *Ethnohistorie und Kulturgeschichte*, Wien, Böhlau, 1986 (Böhlau-Studien-Bücher: Aspekte der Ethnologie 1), p. 11.

J. BRAUN, *op. cit.*, p. 25.

Van 1930 tot 1932 ontstonden onder leiding van Walter Hirschberg eerste aanzetten tot een ethnohistorische werkwijze. Deze ethnohistorie concentreerde zich, duidelijk in tegenstelling tot de Schmidt-school, op schriftelijke documenten om zogenaamde echte geschiedenis in de Europese zin van het woord te kunnen schrijven. Jozef Haekel was in 1956 - twee jaar na de dood van Wilhelm Schmidt - genoodzaakt de cultuurkring-leer op te geven: de theoretische basis van de Weense school stemde niet meer overeen met de stand van het onderzoek.¹⁷

Voor wat betreft de disciplinaire vertegenwoordiging aan de Duitse universiteiten, bestonden er in 1933 slechts twee ordinariaten voor etnologie, in Leipzig (1920) en in Hamburg (1923). In Leipzig werd dit daarenboven door een antropoloog bezet, Otto Reche; in Hamburg was Georg Thilenius tegelijk directeur van het museum voor volkenkunde. In de tijd van het Derde Rijk ontstonden er ook ordinariaten in Göttingen (1934, Hans Plischke) en Keulen (1940, Martin Heydrich), en sinds Oostenrijks *Anschluss* werd ook Wenens leerstoel (Wilhelm Koppers/ Hermann Baumann) ingepalmd voor het *Reich*. In Jena (1936, Bernhard Struck) en in Breslau (1934, Egon Freiherr von Eickstedt) werden de disciplines antropologie en volkenkunde door één leerstoel vertegenwoordigd.¹⁸

Het verschil tussen diffusionisme en evolutionisme was niet zo groot als de polemiek tussen de beide leermeningen ons wil doen geloven. Dat ligt daaraan dat ook de diffusionisten zich op de archeologie baseerden, de cultuurkringen als historische lagen duiden en als 'ontwikkelingsreeksen' rangschikten.¹⁹

Het beeld van een heerschappij van de historische volkenkunde in Duitsland in de eerste helft van de 20e eeuw is echter onvolledig. Ten eerste voor wat betreft het nationale aspect, aangezien er ook in Engeland en in de VSA diffusionistische richtingen waren ontstaan, die weliswaar uiteindelijk niet met de *social anthropology*, respectievelijk de school van Boas konden concurreren. Ten tweede waren bijna alle facetten van de niet-Duitse ontwikkeling in de jaren 1920 ook in het Duitstalige gebied aanwezig. Zo werd onder andere een vroeg functionalisme ontwikkeld, ook wel etnosociologie genoemd. Richard Thurnwald, waarover later nog meer, en Wilhelm Emil Mühlmann zijn de bekendste vertegenwoordigers van dit Duitse functionalisme.²⁰

Ook vandaag bestaan er in het Duitstalige gebied verschillende methoden en richtingen. De traditionele Duitse historische richting overheerst minder en daarvoor wonnen het Franse structuralisme en de Britse *social anthropology* aan invloed.²¹

¹⁷W. HIRSCHBERG, 'Ethnohistorische Arbeitsweise in Wien. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte', in: K. WERNHART (Hg.), *op. cit.*, p. 19.

K. WERNHART, *art. cit.*, p. 12.

B. TURNER und H.-J. PAPROTH, *art. cit.*, p. 128.

¹⁸H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*, pp. 16, 19.

J. BRAUN, *op. cit.*, p. 24.

¹⁹A. HENN, 'Diffusion/ Diffusionismus', in: C. HUBERT (Hg.), *op. cit.*, p. 222.

²⁰H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*, p. 17.

J. BRAUN, *op. cit.*, p. 24.

²¹B. TURNER und H.-J. PAPROTH, *art. cit.*, p. 131.

1.4. Etnologie en nazisme

Het debat omtrent etnologie en nazisme kwam in vergelijking met andere wetenschappelijke disciplines relatief laat op gang. Na enkele eindverhandelingen in de jaren 1980, verscheen het eerste algemeen overzicht van Hans Fischer, *Völkerkunde im Nationalsozialismus*, pas in 1990.²²

Dit werk noemde Bernhard Streck een dubbele mijlpaal: enerzijds bewees het de gangbare mening in de naoorlogse etnologie dat de vaketnologie het nazisme in een officieel en politiek nauwelijks waargenomen nis overleefde. Anderzijds provoceerde het met deze stelling net een reeks studies die tot de tegenovergestelde conclusie kwamen: er waren nazistische ideologen en practici die de etnologie nodig hadden én er waren vele etnologen die wilden deelhebben aan de nazistische ideologie en praktijk. Terwijl de 'nis-these' van Fischer de Duitse etnologen nog kon beschermen tegen de allesomvattende beschuldiging dat alle intellectuele uitingen van deze tijd pathologisch of kwaadwillig waren, blijken de nieuwere werken vele etnologen als collaborateurs bloot te stellen, die in tegenstelling tot hun cultuurhermeneutische opdracht chauvinistische en racistische standpunten versterkten. De door Streck uitgegeven bijdragen in het verzamelwerk *Ethnologie und Nationalsozialismus*, bewijzen eveneens eerder de coöperatie dan het wederzijds negeren van etnologie en nazisme.²³

De secundaire literatuur omtrent etnologie en nazisme is omwille van haar relatief recente datum nog overzichtelijk qua omvang. In tegenstelling tot de BRD, waar het onderwerp tot in de jaren 1980 niet ter discussie stond, verschenen er in de DDR wel een aantal bijdragen van vroegere datum. Klaus Timm schreef bijvoorbeeld in 1977 een artikel over de functionalist Richard Thurnwald, dat tot op heden niet aan betekenis heeft verloren.²⁴

Belangrijke werken na dat van Fischer werden in de jaren 1990 geschreven door onder andere Peter Linimayr over de Weense volkenkunde in het nationaal-socialisme, Jürgen Braun over de cultuurhistoricus Hermann Baumann en Lothar Pützstück over de emigrant Julius Lips. Zoals in de inleiding reeds gezegd, kwam er in 1991 een werk van Markus Mosen uit over etnologie als koloniale wetenschap in het nationaal-socialisme.²⁵

De vraag waarom Duitse etnologen zich engageerden onder het nazi-regime vereist een aangepaste methode. Was het opportunisme, druk zich aan te passen of angst voor de inzet aan het front? Of ging het om de historische kans op de herovering van koloniale bezittingen, die het nazisme leek te beloven? Etnologen pleiten tegenwoordig voor een

²²H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*

²³B. STRECK (Hg.), *Ethnologie und Nationalsozialismus*, Gehren, Escher, 2000 (Veröffentlichungen des Instituts für Ethnologie der Universität Leipzig; Reihe Fachgeschichte, 1), pp. 7-8.

²⁴K. TIMM, "Richard Thurnwald: 'Koloniale Gestaltung' - ein 'Apartheits-Projekt' für die koloniale Expansion des deutschen Faschismus in Afrika", *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, XVIII, 1977, pp. 617-649.

²⁵M. MOSEN, *op. cit.*

P. LINIMAYR, *Wiener Völkerkunde im Nationalsozialismus. Ansätze zu einer NS-Wissenschaft*, Frankfurt am Main, Lang, 1994 (Europäische Hochschulschriften; Reihe 19, Abt. A, Bd. 42).

J. BRAUN, *op. cit.*

L. PÜTZSTÜCK, *'Symphonie in Moll'. Julius Lips und die Kölner Völkerkunde*, Pfaffenweiler, Centaurus-Verlagsgesellschaft, 1995.

etnologische aanpak van deze vraagstelling. Streck spreekt in deze context van een priemaat van het binnenperspectief, waarmee hij de grotere waarde van primaire bronnen, de gepubliceerde teksten en desbetreffende archiefstukken bedoelt ten opzichte van de apologetische uitingen uit de tijd van de 'heropvoeding' na 1945. Het gaat daarbij niet alleen om de overwinning van apologetische, aanklagende of chronocentrische perspectieven, het gaat ook om het uithouden van een toenemende afstand ten opzichte van het onderwerp. Deze afstand slaat niet zo zeer op het etnografische materiaal, waarvan we ons nog steeds kunnen bedienen met behulp van de regels van de bronnenkritiek. Het is eerder de context van deze oude garde van etnologen, hun horizon, waar wij in toenemende mate van vervreemden.²⁶

Ook Volker Harms bekritiseert de manier waarop het thema etnologie en nazisme tot nu toe werd behandeld. Hij pleit tegen de beperking tot het uitsluitend politieke aspect in biografieën en voor het betrekken van de wetenschappelijke ideeëngeschiedenis van het vak. Hij haalt daarbij de aangekondigde (en ondertussen verschenen) studie van Edouard Conte en Cornelia Essner als voorbeeld aan, getiteld *La Quête de la race. Une anthropologie du nazisme*. Het verzamelwerk van Thomas Hausschild *Lebenslust und Fremdenfurcht* van 1995 is een tweede voorbeeld van een poging de tijd van het nazisme als etnologisch probleem te zien, dat zowel Streck als Harms aanhalen.²⁷

Tussen de functionalisten en de meeste etnologen in het Duitstalige gebied die historisch werkten, bestonden er spanningen. De lafhartige, vaak persoonlijke uiteenzettingen tussen diffusionisten en functionalisten kan men als één van de negatiefste momenten uit de wetenschapsgeschiedenis beschouwen. Dit wordt pas verklaarbaar in de context van het nazisme.

Het beruchte voorbeeld dat in de literatuur steeds wordt aangehaald, is het zogenaamde 'geval Krickeberg', ook wel de *Gelehrtenstreit* genoemd.²⁸ Deze affaire had te maken met de etnoloog Leonard Adam (1891-1960), die omwille van zijn joodse afkomst Duitsland moest verlaten. Nog voor zijn emigratie publiceerde hij in 1938 samen met Konrad Theodor Preuss een *Lehrbuch der Völkerkunde*. Op het titelblad mocht Adam weliswaar niet genoemd worden.

In een recensie van dit leerboek vond de Amerikanist Walter Krickeberg (1885-1962) het onbegrijpelijk dat de niet-Arische etnoloog Adam aan het woord kwam, hoewel de

²⁶B. STRECK, 'Einführung', in: STRECK (Bernhard) (Hg.), *Ethnologie und Nationalsozialismus*, Gehen, Escher, 2000 (Veröffentlichungen des Instituts für Ethnologie der Universität Leipzig; Reihe Fachgeschichte 1), pp. 8-9.

²⁷V. HARMS, "'What Hitler did to them!' Kritische Anmerkungen zur bisherigen Bearbeitung des Themas Ethnologie und Nationalsozialismus am Beispiel des 'Falles' Julius Lips", *Soziologus*, XLVII, 1997, 1, p. 93.

B. STRECK, 'Einführung' ..., p. 9.

²⁸Zie voor het geval Krickeberg:

H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus* ..., pp. 63-67.

B. TURNER und H.-J. PAPROTH, *art. cit.*, pp. 130-131

M. GOTHSCHE, *Die deutsche Völkerkunde und ihr Verhältnis zum Kolonialismus. Ein Beitrag zur kolonialideologischen und kolonialpraktischen Bedeutung der deutschen Völkerkunde in der Zeit von 1870 bis 1975 (sic)*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1983 (Veröffentlichungen aus dem Institut für Internationale Angelegenheiten der Universität Hamburg 13), pp. 139-140.

uitgever de volkenkunde compatibel verklaarde met nazistische ideeën in het voorwoord. Krickeberg zag bovendien niet in waarom men de voorkeur gaf aan de school van Malinowski, die zichzelf uitdrukkelijk als tegenstander van nazi-Duitsland bestempelde. Op deze recensie volgde een polemiek tussen de eerder cultuurhistorisch werkende Walter Krickeberg en Hermann Baumann enerzijds en de functionalisten Richard Thurnwald en Wilhelm Mühlmann anderzijds. De typische beschuldigingen in deze polemiek gingen over een tekort aan volgzaamheid in de theoretische leer en de samenwerking met joodse wetenschappers.

Doris Byer stelt dat ambtenaren die in de periode van het nazisme als joden gediscriteerd werden of die niet voldoende achter Hitlers regime stonden, ontslagen werden. Elk ontslag betekende een kans voor vooruitstrevende collega's. Bij de strijd om de herverdeling van de vacante posten, springen de radicaliteit van de verklikingspraktijk en de onverschilligheid ten opzichte van het lot van collega's in het oog. Byer vindt het niet zinvol de volkenkundige onenigheden over de officiële leraren en scholen eerst en vooral in een politieke context te plaatsen. Degenen die dit probeerden, stelden volgens Byer dikwijls met verbazing vast dat een 'nazi' ook de zogenaamde oostthese (Freiherr von Eickstedt) kon vertegenwoordigen, ook functionalist kon zijn (Günther Wagner) of zelfs tot de cultuurhistorische school kon horen (Hermann Baumann)²⁹

Het blijkt echter dat de openlijke ruzies onder degenen van gelijke status, zoals in het geval Krickeberg, op een andere dynamiek wijzen. Byer noemt het nauwelijks terecht dat deze meningsverschillen worden toegeschreven aan verschillende wetenschappelijke scholen, politieke posities of zelfs wereldbeschouwingen. De teksten geven veeleer blijk van een historische, populair patriottische en antisemitische configuratie. 'Functionalisme' versus 'cultuurhistorie' werd daarbij een metafoor voor het verklikken in de strijd om een nieuwe status. De omstreden begrippen heetten 'joden-vriendelijk', 'Engeland-vriendelijk', 'katholieken-' respectievelijk 'Oostenrijk-vriendelijk'. Ze mondden allemaal uit in de alles omvattende beschuldiging van 'Duits-vijandigheid'. De bevoegde partij-instanties probeerden eerder het conflict te ontspannen. Want zelf de SD had door dat het daarbij om een machtsstrijd ging tussen principieel gelijkgezinden en gelijken - die ten koste van de Duitse wetenschap werd gevoerd. Anders was het wanneer de beschuldiging tegen institutionele buitenstaanders of ondergeschikten gericht was, zoals in het geval Bernatzik (cfr. 6.3). De reacties van de betrokkenen waren al naargelang hun onmiddellijke bedreiging radicaler, hun strategieën in verhouding tot hun status dikwijls niet afdoende.³⁰

²⁹D. BYER, *Der Fall Hugo A. Bernatzik. Ein Leben zwischen Ethnologie und Öffentlichkeit 1897-1953*, Köln, Böhlau, 1999, p. 270.

³⁰*Ibid.*, pp. 178-270.

2. Rassenleren in antropologie en etnologie

Om de invloed van biologische denkpatronen op de etnologie te kunnen vaststellen, lijkt het nuttig vooreerst de achtergrond van dit biologisch denken te verduidelijken, met name de maatschappelijke context waarin rassenleren ontstonden en hun belangrijkste inhoud. Andere themata die hier centraal staan en relevant zijn voor een beter begrip van de relatie tussen etnologie en biologie, zijn enerzijds het verschil tussen het biologische evolutionisme en het culturele evolutionisme van de negentiende eeuwse etnologen en anderzijds de invloed van de rassenleren op de antropologie.

2.1. Rassenleren, sociaal-darwinisme en syncretisme

De Schriften van de rassen-theoretische voorlopers sedert de restauratie in het begin van de negentiende eeuw, vat Patrick von Zur Mühlen samen in vier punten. Enerzijds legde de leer van de eenheid van lichaam en ziel het fundament voor de these dat het ras aan de basis lag van elke vorm van cultuur en samenleving. De leer van de natuurlijke ongelijkheid van de mensen voor wat betreft de culturele en politieke begaafdheid anderzijds, impliceerde de leer van de superioriteit van gewoonlijk de Germanen of meer algemeen de blanken ten opzichte van gewoonlijk de niet-Noordse, meestal niet-blanke volken. De combinatie van het eerste met het tweede punt leidde ten derde tot de leer van de hogere afstamming qua ras van alle heersende klassen, ofwel tot de natuurlijk gegroeide verankering van sociale ongelijkheden. Op basis van een pessimistische opvatting van de geschiedenis, meende men tenslotte in het proces van maatschappelijke egalisering enkel politieke en culturele decadentie te kunnen herkennen. Alle voorlopers en wegbereiders verenigden in hun theorieën ofwel de genoemde uitspraken niet volledig, ofwel weken ze van enkele duidelijk af. Comte Joseph Arthur de Gobineau (1816-1882) was de eerste die al deze centrale inhoud in een breed opgevatte theorie van de geschiedenis samenvatte, zodat hij met zijn *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-55) als de eigenlijke grondlegger van de rassenideologieën geldt.¹

Dat de twintigste eeuwse Arische rassenideologie in Duitsland geassocieerd wordt met Gobineau, wordt begrijpelijk wanneer men bedenkt dat de vertaling van Gobineaus *Essai* in 1898-1901 door Ludwig Schemann in een klimaat verscheen, waarin het conservatieve nationalisme en politieke antisemitisme toenamen.²

¹P. VON ZUR MÜHLEN, *Rassenideologien. Geschichte und Hintergründe*, Berlin, Dietz, 1977 (Internationale Bibliothek 102), pp. 49-50.

²R. PROCTOR, 'From Anthropologie to Rassenkunde in the German anthropological tradition', in: G. STOCKING, *Bones, bodies, behavior*, The University of Wisconsin Press, London, 1988 (History of

Naast Gobineau wordt dikwijls ook Houston Steward Chamberlain (1855-1927) genoemd als mijlpaal in de geschiedenis van de rassenleren. Chamberlain was van geboorte Engelman, vestigde zich echter als jonge man in Duitsland, werd Duitser en tenslotte de schoonzoon van Richard Wagner. In zijn succesvol werk *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* (1899) ontwikkelde hij, net als Gobineau een kleine halve eeuw voordien, nauwelijks eigen en originele gedachten, maar vatte reeds bestaande en geformuleerde uitgangspunten samen tot een eclectisch systeem. Op een simplificerende manier combineerde hij de sociaal-darwinistische rassengedachte met het Duitse chauvinisme, de verbreide apologie van imperialistische *Realpolitik*, de toenemende antisemitische tendensen en de wijdverbreide levensfilosofie. Met zijn literaire kwaliteiten slaagde hij erin het Duitse burgerdom te bereiken met de rassengedachte. Georg Lukács omschreef Chamberlain als het (weliswaar niet enige) *ideologische Verbindungsglied zwischen der alten Reaktion und dem späteren Faschismus*.³

Met Chamberlain bevinden we ons reeds volop in de context van het sociaal-darwinisme, waaronder over het algemeen de toepassing van biologische, evolutionistische categorieën op sociale, maatschappelijke processen begrepen wordt. Sociaal-darwinistische ontwerpen, begonnen als ideologische modestroming van biologen en geneeskundigen, bleken omstreeks 1900 nauw aan te sluiten bij rechtsradicale ideologieën, wat echter niet wegneemt dat er ook een socialistische variant van het sociaal-darwinisme bestond.⁴

Omdat Ernst Haeckel het principe van selectie populariseerde, kan men hem als een wegbereider van het sociaal-darwinisme beschouwen. Haeckel beschouwde selectie als een 'aristocratisch principe', dat op basis van de prijs van de sterkste de vroeg-liberale concurrentie tussen individuen legitimeerde. Zijn nog erg algemene principe van concurrentie verbond zich reeds snel met de sociaal-ethische zorg om een biologische preventie, met het oog op een nieuwe maatschappelijke orde met grotere overlevensgaranties voor toekomstige generaties. Onder andere Wilhelm Schallmayer en Alfred Ploetz (cfr. 2.3) vertegenwoordigden dit type preventieve rashygiëne.⁵

Op die manier sijpelde nu ook de negentiende eeuwse rassenideologische invloed binnen in het sociaal-darwinistische discours. Deze syncretistische rassenleren reduceerden bevolkingsgroepen op een stilistische manier tot hard met elkaar concurrerende rassen, waarbij de toekomst in de strijd voor het bestaan voor het zogenaamde Arische ras was

Anthropology 5), pp. 142-143.

³P. VON ZUR MÜHLEN, *op. cit.*, p. 95.

G. LUKÁCS, *Die Zerstörung der Vernunft*, Darmstadt, Luchterhand, ²1981, III (Sammlung Luchterhand 146), p. 139.

⁴Friedrich Albert Lange, Karl Kautsky en Ludwig Woltmann waren bijvoorbeeld vertegenwoordigers van de socialistische variant van het sociaal-darwinisme, die weliswaar voor wat betreft de overname van biologische categorieën precies zo radicaal en onkritisch was als die van de reactionaire auteurs, maar zich qua doelstelling onderscheidde. De 'linkse' auteurs zagen rashygiëne als een middel ter verwerkelijking van sociale gerechtigheid in de klassenstrijd, terwijl de 'rechtse' auteurs naar het herstel van een standenmaatschappij streefden.

G. ALTNER, 'Der Sozialdarwinismus', in: G. ALTNER (Hg.), *Der Darwinismus: die Geschichte einer Theorie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981 (Wege der Forschung 449), pp. 95, 98.

⁵*Ibid.*, p. 96.

weggelegd. Interessant hierbij is de maatschappelijke context waarin deze versmelting van verschillende, soms onderling tegenstrijdige rassenideologieën plaatsvond (als consequente aanhanger van Darwin wees Chamberlain bijvoorbeeld elke verwijzing naar Gobineau af).⁶

Het werk van Gobineau kunnen we begrijpen als uitvloeisel van de feodale ideeën van de restauratie, terwijl we de verschillende sociaal-darwinistische uitgangspunten kunnen zien als een extract van een burgerlijk wereldbeeld, dat voornamelijk gevormd was onder invloed van het Manchester-liberalisme. De syncretistische rassenleren zijn daarentegen ontworpen in een tijd waarin de grotendeels van hun macht beroofde adel enerzijds, en het burgerdom in Duitsland en Frankrijk en andere continentaal-Europese landen anderzijds, qua politieke interesses niet meer diametraal tegenover elkaar stonden, maar zelfs op bepaalde punten dezelfde interesses hadden. Op die manier werd het voor de burgerij mogelijk naar oorspronkelijk aristocratische ideeën terug te grijpen, met name ook als afweerdeologie tegen de georganiseerde arbeidersklasse en als legitimering van het koloniale expansionisme op het hoogtepunt van het imperialisme tussen de eeuwwisseling en het begin van de Eerste Wereldoorlog. Op de interne tegenstrijdigheid van het syncretisme zal nog terug te komen zijn in de context van de nazi-rassenideologie (cfr. 3.2).⁷

2.2. Cultureel versus biologisch evolutionisme

Vooraleer verder in te gaan op de rashygiëne, is het hier de plaats om de verhouding tussen darwinisme als biologisch evolutionisme en de negentiende eeuwse etnologie als cultureel evolutionisme te verduidelijken.

Het evolutionisme dat we bij de negentiende eeuwse etnologen aantreffen, is alles behalve een geïsoleerd verschijnsel. Het evolutionisme hoort tot de voor deze tijd typische veelomvattende ontwerpen en met alles rekening houdende modellen. Zijn theoretische basis van een universele, unilineaire ontwikkeling van eenvoudige beginsels tot steeds complexere vormen liet zich op bijna alle wetenschapsgebieden overdragen. Het bood de geesteswetenschappers, geïntimideerd door de grandioze vooruitgang van de natuurwetenschappen, de kans om met even empirische methoden ontwikkelingswetten en ontwikkelingstheorieën op te stellen, die een verificatie mogelijk moesten maken. De rasante receptie van het evolutionistische paradigma weerspiegelt zich in de werken van bijna alle academische vertegenwoordigers van de toenmalige tijd en bereikte op die manier een verbreiding die al snel het louter wetenschappelijke terrein overschreed en een populair denkpatroon werd, dat veelal tot op heden bewaard bleef.⁸

Het culturele evolutionisme ontstond in hoge mate onafhankelijk van Darwins leer. Anticiperend op enkele theoremen van Darwin zoals bijvoorbeeld de door Herbert Spencer (cfr. 1.2) geformuleerde these van *survival of the fittest*, vormde het evolutionisme pas later een theoretische synthese met Darwin in de gestalte van het sociaal-darwinisme. Hanns

⁶ *Ibid.*, p. 97.

⁷ P. VON ZUR MÜHLEN, *op. cit.*, pp. 101-102.

⁸ G. SCHLATTER, 'Evolutionismus', in: H. CANKIK (Hg.), *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, Stuttgart, Kohlhammer, 1990, II, p. 385.

Kochs omschrijving van sociaal-darwinisme als de som van Spencers sociale filosofie en Darwins biologie getuigt van een gelijkaardige redenering.⁹

Om de verhouding van het culturele evolutionisme tot het biologische evolutionisme te preciseren, spreekt Anton Bammer van een schijnbaar raakpunt tussen natuur en cultuur. Om het wezenlijke verschil tussen cultureel en biologisch evolutionisme te illustreren, haalt hij een sprekend voorbeeld van Lévi-Strauss aan: terwijl voor de biologische ontwikkeling van het oerpaard tot het hedendaagse paard steeds een paard noodzakelijk was om een nieuw paardenras te telen, is dit bij de culturele ontwikkeling van de stenen bijl tot de ijzeren bijl niet het geval. Een bijl zet immers niet fysisch, zoals een dier, een andere bijl op de wereld. Voor culturele productieve processen kunnen met andere woorden geen 'culturele genen' verantwoordelijk gemaakt worden.¹⁰

Het is net dit verschil tussen cultuur en natuur dat het sociaal-darwinisme negeert, aangezien het zich baseert op de veronderstelling dat processen in de natuur en in de samenleving met elkaar overeenstemmen.¹¹

2.3. Antropologie en rasygiëne

De Duitse fysische antropologie onderging in het begin van de twintigste eeuw een aanzienlijke institutionele uitbreiding en wijdde zich vooral aan de studie van morfologische kenmerken zoals de vorm van het gezicht, de schedel en de neus, de lichaamsgrootte, de kleur van het haar en de ogen, etc. Het was de bedoeling om zo betrouwbaar mogelijke erfelijke kenmerken te abstraheren en aan de hand daarvan de mensheid in te delen in rassen. Voor deze classificatie van rassen greep men terug naar negentiende eeuwse schema's en de nog oudere indelingen van onder andere Linné en Blumenbach.¹²

Zoals reeds bleek uit de verklaring van de term 'antropologie', neigde de Duitse antropologie volgens wetenschapshistorici tot het biologische reductionisme (cfr. 1.1). Dit uitte zich concreet in het samengaan van fysische en sociale antropologie.¹³ Sociaal-antropologische probleemstellingen vielen daarbij onder een biologische noemer, wat aanleiding gaf tot de verklaring van bijna elke menselijke levensuiting als zogenaamd 'biologisch gedetermineerd'. De dominante, klassieke Duitse antropologie - zoals ze vanaf het Keizerrijk tot in de jaren 1950 gerepresenteerd werd door figuren als Eugen Fischer, Fritz Lenz, Otmar von Verschuer en Egon von Eickstedt - ging uit van een mensbeeld dat de hoger beschreven interesses van de burgerij, namelijk kapitalistische maatschappelijke

⁹H. KOCH, *Der Sozialdarwinismus. Seine Genese und sein Einfluß auf das imperialistische Denken*, München, Beck, 1973, p. 64.

K.-H. KOHL, *Ethnologie - die Wissenschaft vom kulturell Fremden. Eine Einführung*, München, Beck, 2000, pp. 151-152.

¹⁰A. BAMMER (Anton), 'Gibt es eine Autonomie der Kultur?', in: H. CH. EHALT (Hg.), *Zwischen Natur und Kultur: Zur Kritik biologistischer Ansätze*, Wien, Böhlau, 1985 (Kulturstudien 4), pp. 17-19.

¹¹M. SPÖTTEL, *Die ungeliebte 'Zivilisation'. Zivilisationskritik und Ethnologie in Deutschland im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Lang, 1995, p. 47.

¹²J. BRAUN, *op. cit.*, p. 19.

¹³Sociale antropologie slaat hier op *Sozialanthropologie* en is dus niet te verwarren met de Britse *social anthropology*.

structuren, koloniale expansie en patriarchale verhoudingen door middel van biologische postulaten legitimeerde en de mens determineerde als een absoluut eendimensionaal wezen, helemaal door zijn genen bepaald.¹⁴

Critici van reductionistische uitgangspunten in het verleden en het heden gaan volgens Hubert Ehalt voornamelijk daarvan uit, dat menselijk handelen, normen, rituelen en mentaliteiten niet gebaseerd zijn op wetten in natuurwetenschappelijke zin. Reductionistische interpretaties van menselijk gedrag in de geschiedenis maken duidelijk hoe men de 'mense-lijke natuur' gebruikte (en gebruikt) om socio-politieke wensbeelden en bestaande sociale realiteiten te legitimeren.¹⁵

De fatale ontwikkeling van de fysische antropologie naar de politiek-ideologische context van de eugenetiek of rashygiëne in Duitsland was het resultaat van een doelgerichte politieke invloedname door geïnteresseerde kringen. Naarmate de antropologie zich tot een zelfstandige en erkende wetenschap aan de universiteiten ontwikkelde, ontptopten zich verschillende richtingen en scholen binnen de antropologie die ook qua politieke oriëntering uiteenliepen.¹⁶

Deze stromingen binnen de Duitse antropologie waren niet uniek en werden door de internationale wetenschappelijke gemeenschap geenszins als 'pseudowetenschappelijk' beschouwd. De verbinding van de antropologie met de rashygiëne was reeds zichtbaar bij Felix von Luschan, maar werd voor de uitbarsting van de Eerste Wereldoorlog het duidelijkst vertegenwoordigd door Alfred Ploetz en Eugen Fischer. Het werk *Menschliche Auslese und Rassenhygiene* van Baur, Fischer en Lenz (1921) belichaamde de synthese van antropologie en rashygiëne.¹⁷

Ploetz wordt beschouwd als de stichter van de rashygiëne, de Duitse variant van de bredere, internationale beweging, die de Engelsman Francis Galton van de naam *eugenics* had voorzien. Het doel van de rashygiëne werd door Ploetz voorgesteld als een strijd tegen 'contra-selectieve' krachten in de Duitse maatschappij, zoals oorlog of revolutie (die de sterkste mannen doodde), medische zorg voor de zwakken (die hen zou toestaan zichzelf te reproduceren) en de consumptie van alcohol en tabak (die het Duitse kiemplasma aantastten).¹⁸

Ploetz en zijn geestesgezinden pasten met andere woorden het principe van concurrentie toe op het maatschappelijk proces en vereenzelvigden de biologische met de sociale strijd om het bestaan. De voorstelling van een constante toename van 'kiemvergiftigingen' op basis van het gebrek aan natuurlijke selectie in de moderne beschaving, speelde hierbij een centrale rol.¹⁹

¹⁴A. LÜDDECKE, *Der Fall Saller und die Rassenhygiene. Eine Göttinger Fallstudie zu den Widersprüchen sozialbiologischer Ideologiebildung*, Marburg, Tectum Verlag, 1995, p. 26.

¹⁵H. CH. EHALT 'Zum Spannungsfeld biologischer und sozialer Bedingungen und zur Kritik biologischer Ansätze', in: H. CH. EHALT (Hg.), *op.cit.*, pp. 11-12.

¹⁶A. LÜDDECKE, *op. cit.*, pp. 26, 33.

¹⁷R. PROCTOR, *art. cit.*, p. 140.

A. LÜDDECKE, *op. cit.*, p. 33.

¹⁸R. PROCTOR, *art. cit.*, p. 143.

¹⁹G. ALTNER, *art. cit.*, p. 97.

Fischer wordt beschouwd als een vertegenwoordiger van het koloniale racisme. In zijn studie over de *Rehobother Bastards* in Zuidwest-Afrika van 1913 was hij voorstander van de theorie van de *Entmischung*, het ongedaan maken van de vermenging van vermeende rassen. Volgens deze theorie zouden er slechts weinig echte *Mischlinge* of halfbloeden bestaan en zou het mogelijk zijn om de oorspronkelijke etnieën opnieuw te verkrijgen door de toepassing van de wetten van Mendel op de menselijke rassen. Hiermee was een einddoel geformuleerd voor Ploetz teelt-ideaal, met name het herstel van het 'noordse ras' door de uitroeiing van niet-germaanse nakomelingen in de Duitse bevolking. Als vertegenwoordiger van een 'sociale antropologie' ijverde Fischer reeds vroeg voor de hervorming van de hoofdzakelijk beschrijvende antropologie tot rasygiëne en bevolkingspolitiek.²⁰

De ontwikkelingslijn rondom Ploetz, Fischer en von Luschan zou na de Eerste Wereldoorlog in de Duits-fascistische rasygiëne culminereren, in duidelijk contrast met de - qua aantal gepromoveerde antropologen - grootste Duitse antropologische school van Rudolf Martin. Net zoals het geval was in andere zogenaamde 'antropometrische' tradities in Engeland en Frankrijk, maakte Martins antropologie geen gebruik van de darwinistische theorie, noch van recente pogingen om de wetten van Mendel op de menselijke anatomie en cultuur toe te passen. Hoewel Martin in de vroege naoorlogse periode nog steeds de belangrijkste antropoloog van Duitsland was, leek het er tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog reeds op dat zijn antropologie niet meer parallel liep met de toenmalige bewegingen binnen de wetenschap.²¹

Omwille van de verwoestingen van de oorlog, het verlies van een biologisch bijzonder waardevol deel van de bevolking (er waren voornamelijk gezonde, jonge mannen gesneuveld) en de honger, stonden bijna alle antropologen open voor een praktische antropologie als hulpwetenschap van een algemene 'volksgezondheidsgeneeskunde'. Het positieve teelt-ideaal van Ploetz werd nu niet meer als een utopie gezien, maar als vermeende reddingsboei voor het behoud van de volksgezondheid.²²

Het is een feit dat de meeste jongere antropologen zich sinds de tweede helft van de jaren 1920 als eugenetici beschouwden en de meest uiteenlopende recepten aanbevelen, maar het paranoïde schrikbeeld van een genetische degeneratie niet in vraag stelden. De eugenetische publieke discussie werd ondertussen hoofdzakelijk door Julius Friedrich Lehmann uit München aangedreven, de uitgever van het *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie* en van de uiterst succesvolle schriften van Hans F. K. Günther.²³ Aangezien Lehmann met de *Münchener Medizinischen Wochenschrift* het belangrijkste geneeskundig tijdschrift uitgaf,

A. LÜDDECKE, *op. cit.*, p. 34.

²⁰*Ibid.*, p. 35.

²¹R. PROCTOR, *art. cit.*, p. 141.

A. LÜDDECKE, *op. cit.*, p. 35.

²²*Ibid.*, pp. 38-39.

²³*Rassenkunde des deutschen Volkes* is het bekendste werk van Hans F.K. Günther, bijgenaamd *Rasengünther*, dat voor het eerst in 1922 verscheen en daarna nog talloze malen herdrukt werd. Lehmann had oorspronkelijk Martin gevraagd om het boek te schrijven, deze weigerde echter met het excuus daarvoor niet competent te zijn. Lüddecke interpreteert deze weigering als afwijzing van de rassenidee van een 'noords ras'. (R. PROCTOR, *art. cit.*, p. 149; A. LÜDDECKE, *op. cit.*, p. 40.)

kon niemand in de vakwereld zich permitteren hem te negeren. De politieke instelling van Lehmann was eenduidig antisemitisch en rechtsradicaal.²⁴

Reeds in 1922 had de *Preussischer Landesgesundheitsrat für Rassenhygiene* de stichting voorgesteld van hetgeen in 1927 het *Kaiser Wilhelm Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik* zou worden, onder leiding van Fischer. Binnen de antropologische vakwereld had er met andere woorden de facto reeds voor 1933 een stille machtsovername plaatsgevonden door de krachten die het mensbeeld van de Duits-fascistische rasygiëne ondersteunden. Het midden van de jaren 1920 markeert een keerpunt in de Duitse antropologie. Enerzijds hield de *Rassenkunde* zich nog steeds bezig met het 'anders-zijn' in termen van het grote panorama van de evolutionistische geschiedenis, anderzijds betekende de overgang van antropologie eveneens een verschuiving naar de studie van de 'interne ander' (joden, zigeuners) en de 'interne wij' (noords, alpien en andere indigene Europese rassen), wat ook te maken had met het verlies van de Duitse kolonies. De antropologen wijdden zich toe aan de *brave new world* van de rasygiëne of rassenkunde en waren gewillig de regering raad te geven omtrent het sociale en rassenbeleid.²⁵

De nieuwe *Anthropobiologie* waarvan Eugen Fischer sprak, betekende weliswaar niet dat de antropologen stopten met metingen, integendeel, elk denkbaar deel van het lichaam werd gemeten, van de joodse neus tot de noordse borstkast. Antropologen trachtten de traditionele antropometrische concepten te combineren met de nieuwe resultaten van de bevolkingsgenetica. Fischers oplossing voor de joodse kwestie was de vestiging van een soort apartheid, gelijklopend met de suggestie die de Duitse rassentheoretici in de latere jaren van het nazi-regime over het algemeen deden. In zijn hoedanigheid van belangrijkste Duitse antropoloog oefende Fischer ook een niet te onderschatten invloed uit op de etnologen van zijn tijd, waarmee we bij het volgende punt zijn aanbeland.²⁶

2.4. Biologistisch denken in de etnologie

Om te weten te komen in welke mate biologistische opvattingen inherent waren aan de etnologie als wetenschappelijke discipline, lijkt het onontbeerlijk haar verhouding tot de antropologie te bestuderen. Het feit alleen al dat de naam 'antropologie' als overkoepelend begrip voor alle wetenschappen van de mens in het Engelse taalgebruik bewaard gebleven is, duidt op de noodzaak om de relatie tussen antropologie en etnologie vanuit institutionele en theoretische invalshoek te bekijken.

De stichting van de *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* in 1869, wijst op een nauwe verbondenheid van etnologie en antropologie. In deze tijd stond de fysische antropologie echter duidelijk centraal in de *Gesellschaft*, omdat ze ouder en groter was dan haar prehistorische en etnologische takken. De overheersing van de fysische antropologie in de negentiende en een groot deel van de twintigste eeuw, kan gedeeltelijk

²⁴A. LÜDDECKE, *op. cit.*, p. 40.

²⁵R. PROCTOR, *art. cit.*, pp. 141, 145.

A. LÜDDECKE, *op. cit.*, p. 41.

²⁶R. PROCTOR, *art. cit.*, pp. 154, 156, 164.

daardoor worden verklaard dat de antropologie over het algemeen als een subdiscipline van de geneeskunde als een natuurwetenschap werd beoefend.²⁷

In zijn antropologisch *Lehrbuch* van 1914, omschreef Martin de antropologie als *Rassenkunde*, maar in tegenstelling tot latere antropologen was 'ras' voor hem een louter fysisch concept. Martin maakte dan ook een strikt onderscheid tussen antropologie en etnologie. Empirisch concentreerde men zich op de delen van het lichaam die als politiek belangrijk werden beschouwd (schedels en bekkens), maar omwille van het verschil tussen antropologie en etnologie liet men de analyse van culturele kenmerken over aan een aparte, niet-fysische tak van de wetenschap.²⁸

Hans Fischer wijdt in zijn grondlegend werk over etnologie en nazisme een hoofdstuk aan de verhouding van de etnologie tot de antropologie. Hij gaat uit van de situatie in Hamburg die in grote lijnen de situatie van de volkenkunde tot ongeveer 1930 weerspiegelt, hoewel ze eigenlijk tot 1935 voortduurde. Het gaat hierbij om een enge verbinding van antropologie met etnologie en breder gezien van de 'antropologische disciplines' (inclusief de prehistorie, volkskunde en (niet-Europese) taalwetenschap).²⁹

Deze situatie was in Duitsland echter reeds langere tijd aan het veranderen, zoals ook blijkt uit de ideeën van Martin (cfr. supra). Dit proces werd afgesloten door de stichting van de *Gesellschaft für Völkerkunde* in 1929 en de ontbinding van de *Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* in 1935. Uitgerekend op het moment dat er bijzonder veel politieke aandacht was voor de *Rassenkunde*, werd de verbinding tussen etnologie en antropologie dus verbroken. Of er bewust tegen de politieke trend werd ingegaan, is volgens Fischer niet duidelijk.³⁰

Een feit dat hierbij zou kunnen hebben meegespeeld, is de oprichting van de *Deutsche Gesellschaft für Physische Anthropologie* in augustus 1925, die uiteindelijk de *Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* zou opvolgen en later zelf door de *Gesellschaft für Rassenforschung* zou opgevolgd worden.³¹ Wat vaststaat, is dat de institutionele scheiding tussen etnologie en antropologie geenszins verhinderde dat Duitse volkenkundigen onder het nazisme bereid waren tot verregaande samenwerking met antropologen en het rassenconcept in de etnologie integreerden.³²

²⁷*Ibid.*, p. 141.

²⁸*Ibid.*, p. 141.

²⁹H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*, p. 51.

³⁰*Ibid.*, p. 51.

³¹Rudolf Martin was één van de initiatiefnemers, maar door zijn dood in juli 1925 maakte hij de eerste vergadering niet meer mee. De nieuwe *Gesellschaft* betekende enerzijds het afscheid van de fysische antropologie van de Duitse antropologische traditie, maar anderzijds ook het begin van het einde van de uitoefening van de fysische antropologie in de traditie van Martin.

³²R. PROCTOR, *art. cit.*, pp. 154, 169.

3. Racisme, nazisme en kolonialisme

Tot nu toe stelden we onder andere vast dat de nieuwere werken over etnologie en nazisme vele etnologen als collaborateurs blootstellen, die chauvinistische en racistische standpunten versterkten. Eugen Fischer werd een vertegenwoordiger van het koloniale racisme genoemd. De bedoeling van dit hoofdstuk is om uitdrukkingen zoals 'racistische standpunten' of 'koloniaal racisme' te concretiseren. We gebruiken hiervoor de definitie van racisme van Albert Memmi. Los van alle academische modes en politieke conjuncturen, maakte Memmi van het racisme zijn levenswerk, meent Detlev Claussen. In 1982 verscheen zijn boek *Le racisme*, dat in 1987 in het Duits vertaald werd. De kern van Memmi's definitie stamt weliswaar reeds uit de jaren 1960, maar behield doorheen de jaren een hoge autoriteit.¹

Daarnaast worden in dit hoofdstuk de koloniale en nazistische ideologie toegelicht en staat hun onderlinge relatie ter discussie.

3.1. Racisme

Memmi definieert het algemene mechanisme dat aan de basis van het racisme ligt als volgt:

“Het racisme is de veralgemeende en definitieve beoordeling van reële of fictieve verschillen ten voordele van de aanklager en ten nadele van zijn slachtoffer, om privileges of agressie te legitimeren.”²

De belangrijkste kritiek die uitgeoefend werd op deze definitie, was dat ze het gevaar liep het specifieke van het racisme uit het oog te verliezen, met name het feit dat racisme principieel van het ras en de biologie vertrekt. Memmi meent echter dat dit argument geen steek houdt, vermits veel mensen praten en zich gedragen als racisten, hoewel ze er zelf van overtuigd zijn dat dit niet het geval is. Psychologische, culturele, zedelijke, institutionele en zelfs metafysische verschillen beschouwt Memmi met andere woorden net zo goed als aanleidingen tot racisme.³

Maar niets weerhoudt hem ervan twee formuleringen van dezelfde definitie te geven, één definitie van het racisme in de brede betekenis en één in de engere, biologische betekenis van het woord. Deze tweede formulering is een nuance van de eerste:

¹D. CLAUSSEN, *Was heißt Rassismus?*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994, p. 223.

²A. MEMMI, *Rassismus* (*Le racisme. Description, définition, traitement*). Übersetzt von Udo Rennert), Frankfurt am Main, Athenäum, 1987 (Die kleine weiße Reihe 96), p. 103.

³*Ibid.*, pp. 101, 104.

“Het racisme is de veralgemeende en definitieve beoordeling van reële of fictieve *biologische* verschillen ten voordele van de aanklager en ten nadele van zijn slachtoffer, om privileges of agressie te legitimeren.”⁴

Voor wat betreft de terminologie, stelt Memmi voor 'racisme' enkel voor racisme in de biologische zin van het woord te gebruiken. Racisme in de brede betekenis besluit hij na veel wikken en wegen 'heterofobie' te noemen, wat voor de afwijzing van de ander op basis van gelijk welke verschillen staat.

Op basis van een meermaals hergepubliceerd artikel van 1964 (onder andere ook in *Le racisme*), gaan we vervolgens systematisch in op de verschillende aspecten van de definitie.

Beoordeling van reële of fictieve verschillen

Het gebruik van het verschil is voor de racistische argumentatie onontbeerlijk, maar het is niet het verschil dat het racisme steeds aantrekt, het racisme maakt daarentegen gebruik van het verschil.

Reëel of Fictief? De racist staat enkel op die verschillen die hij voor zijn argumentatie kan gebruiken. De racist kan zich daarbij probleemloos op een reëel biologisch, psychologisch, cultureel of sociaal verschil baseren. Ongetwijfeld kan de racist ook een verschil verzinnen, wanneer hij dat voor zijn bewijsvoering nodig heeft.⁵

Beoordeling van het verschil t.v.v. de racist en t.n.v. het slachtoffer

De racistische argumentatie beperkt zich niet tot reële of fictieve verschillen, er komt principieel een beoordeling aan te pas, ten voordele van de racist en ten nadele van het slachtoffer. Deze beoordeling, heel zeker één van de kernelementen van de racistische instelling, heeft een dubbele stootrichting: de inferioriteit van het slachtoffer betekent automatisch de superioriteit van het blanke ras.

In de racistische wereld is het verschil bijgevolg iets slechts: het is niet de blanke huidskleur die de blanke van de zwarte onderscheidt, het is de zwarte huidskleur die de zwarte zo fataal tot iets anders dan een blanke verdoemt. De racist zal bovendien alles doen om het verschil te maximaliseren. Hoe kleiner hij zijn slachtoffer doet lijken, hoe groter hij zelf lijkt.⁶

Beoordeling van het verschil is veralgemeend en definitief, absoluut

Wanneer de aanklager zijn superioriteit definitief wil staven, moet ook het verschil definitief worden. Vandaar het streven naar een veralgemening, een verabsoluteren: met de tijd wordt de totale persoonlijkheid van het slachtoffer op die manier gekarakteriseerd; het zijn alle leden van zijn sociale groep die onder de druk van de aanklacht bezwijken.⁷

Het succes van het biologische racisme wordt onder deze invalshoek begrijpelijker, want het laat zich bijzonder goed op pasformaat brengen. Het fatale verschil vindt een soort substraat, het staat immers geschreven in vlees en bloed, in het erfgoed van het slachtoffer.

⁴ *Ibid.*, p. 104.

⁵ *Ibid.*, pp. 166-167.

⁶ *Ibid.*, p. 168.

⁷ *Ibid.*, p. 169.

Over het algemeen gaat een biologisch racisme samen met een psychologisch en cultureel racisme. Zoals gezegd noemt Memmi dit verschijnsel in 1982 'heterofobie'. Naast het veralgemenende aspect, omvat het racisme ook een collectief element dat blijkbaar uiterst geschikt is voor het absoluut maken van verschillen: *kein Jude, kein Kolonisierter und kein Schwarzer wird diesem sozialen Determinismus entrinnen können*.⁸

Het wordt begrijpelijk dat ditzelfde mechanisme ook op de tijd wordt toegepast, op het verleden en de toekomst. Het verabsoluteren, de maatschappelijke en tijdelijke veralgemening komen op hetzelfde neer. Uiteindelijk wordt het wezenlijke, eerst van het verschil en dan van het slachtoffer als persoon, getypeerd, zodat er bijvoorbeeld zoets als de absolute gekoloniseerde ontstaat. Het zijn negatieve types, definitief en absoluut negatief. De zwarte werd bijvoorbeeld op deze manier een minderwaardige categorie van de menselijke soort. Kortom: in het ergste geval neigt het racisme tot mythevorming. Op dat moment maakt de constructie zich los van de realiteit, die haar een korte tijd geïnspireerd heeft, om haar eigen logica te volgen. In de kern van de zaak gaat het hierbij om een voortschrijdend proces van ontmenselijking.⁹

Beoordeling ter legitimatie van agressie of privilege ?

Waarom vindt de aanklager het nodig een aanklacht te uiten om zich te rechtvaardigen? Omdat hij zich schuldig voelt tegenover het slachtoffer. Hij bestraft zijn slachtoffer niet omdat het een straf verdient, maar hij verklaart het voor schuldig omdat het reeds gestraft is, of het opportuun lijkt het te straffen. De straf is bijna altijd reeds voordien gevelde. Het slachtoffer van racisme leeft reeds in onderdrukking. Racisme richt zich nooit tegen de machtigen maar altijd tegen de overwonnenen. Dit onrecht is overigens niet eens bewust gewild. Het racisme is de objectieve tegenhanger van de objectieve situatie van het slachtoffer.¹⁰

Racisme is één van de beste rechtvaardigingen, één van de beste symbolen van onderdrukking. Daarbij mag men echter niet vergeten dat het racisme ertoe in staat is te relativiseren, dat het zich anders uit al naargelang de maatschappelijke en historische context en de vorm van de onderdrukking. De gemeenschappelijke noemer ontslaat ons er niet van om in elk bijzonder geval de bijzondere context te onderzoeken. En wanneer men elk bijzonder racisme wil beëindigen, moet men, of men wil of niet, ook de kolonisatie of de maatschappelijke en politieke structuur van onze samenleving bestrijden.¹¹

Na deze uiteenzettingen legt Memmi nog één principieel mechanisme bloot, dat alle racistische reacties gemeen hebben. Het gaat om de noodzaak om het onrecht, de agressie van de onderdrukker tegenover de onderdrukte te rechtvaardigen. Een privilege is niets anders dan een langdurige agressie waaronder een mens of een groep lijdt, die door een heerser of een heersende groep onderdrukt wordt. Hoe laat een dergelijke toestand van onvrede, die bovendien hoogst winstgevend is, zich anders verontschuldigen dan door de

⁸ *Ibid.*, pp. 169-170.

⁹ *Ibid.*, pp. 170-171.

¹⁰ *Ibid.*, p. 173.

¹¹ *Ibid.*, p. 174.

bezwaring van het slachtoffer? Alle vermommingen buiten beschouwing gelaten, is het racisme een zelf-absolutie van de racist. Ook de versterking van het gevoel bij de eigen sociale groep te horen, kan hierbij een rol spelen.¹²

3.2. Nazistische rassenideologie

Een blik op de literatuur over de nazistische ideologie verraadt al gauw het bestaan van verschillende visies in de historiografie over het programmatische karakter van Hitlers wereldbeschouwing. Intentionalisten zoals Eberhard Jäckel beschouwden Hitlers ideologische voorstellingen als weloverwogen machtsontwerp, waarbij de *Endlösung der Judenfrage* en de *Gewinnung von Lebensraum im Osten* in het middelpunt stonden. Aan deze voorstellingen zou Hitler zich dan ook in zijn praktische buitenlandse en jodenpolitiek systematisch hebben geörienteerd.¹³

Structuralisten of functionalisten rondom Martin Broszat en Hans Mommsen leverden zware kritiek op de intentionalistische visie. Hitlers belangrijkste functie bestond volgens Mommsen niet in zijn rol als partij-ideoloog, maar daarin dat hij de voor de partij onontbeerlijkste charismatische en integratieve figuur werd. De nazistische propaganda van de formatieve fase van de partij was bijgevolg geen willekeurig aanhangsel van Hitlers ideologie, maar haar integraal en wezenlijk bestanddeel. Mommsen noemde Jäckels bewering dat een opmerkelijke interne logica kenmerkend was voor Hitlers wereldbeschouwing dan ook een misverstand.¹⁴ Broszat formuleerde dit als volgt:

“Die fatale Übereinstimmung des schrecklichen Endes mit dem primitiven Anfang der Hitler-Bewegung verkümmert das Verständnis dafür, daß es, wie bei allen historischen Entwicklungen, auch hier keine Zwangsläufigkeit gab, die schließlich dazu führte, daß von dem Konglomerat der nationalsozialistischen Weltanschauung schließlich überwiegend nur die extrem antihumanen Feindbild-Projektionen reale Konsequenzen hatten.”¹⁵

Om de twee mogelijke invalshoeken van enerzijds wereldbeschouwelijk en maatschappelijk krachtveld en anderzijds Hitlers wereldbeschouwing op een methodisch zinvolle manier te combineren, zal hier kort ingegaan worden op de kritiek die Peter Linimayr hierover levert aan het adres van Hans Fischer.

Fischer construeert in zijn boek *Völkerkunde im Nationalsozialismus* volgens Linimayr een ideologisch gebouw met twee van elkaar afgescheiden vleugels die elk een afzonderlijke deur hebben. De ene vleugel representeert 'consistentie' en houdt Hitlers bedoelingen in,

¹²*Ibid.*, pp. 175, 177.

¹³W. WIPPERMANN, 'Ideologie', in: W. BENZ (Hg.), *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1997, p. 19.

¹⁴H. MOMMSEN, 'NS-Ideologie. Der Nationalsozialismus - eine ideologische Simulation?', in: H. HOFFMANN und H. KLOTZ (Hgs.), *Die Kultur unseres Jahrhunderts: Ein ECON Epochenbuch*, Düsseldorf, Econ Verlag, 1991, III, p. 48.

¹⁵M. BROSZAT, 'Das weltanschauliche und gesellschaftliche Kräftefeld', in: M. BROSZAT und N. FREI, *Das Dritte Reich im Überblick. Chronik, Ereignisse, Zusammenhänge*, München, Piper, 1989 (Serie Piper 1091), p. 95.

de andere representeert 'opportunisme' en staat voor een conglomeraat van verschillende belangen en doelen. Om een mogelijk verband tussen etnologie en nazisme op het spoor te komen, kiest Fischer voor de Hitler-vleugel omdat hij vermoedt dat deze het belangrijkste aspect van de nazi-ideologie herbergt. Als gevolg daarvan komt hij tot de conclusie dat de kern van de nazi-doctrine in de etnologie en bij haar vertegenwoordigers slechts in beperkte mate aanwezig was. Hij stelt daarentegen overwegend desinteresse en (slechts!) een 'verrassende' mate opportunisme vast. Linimayr zou in dit geval de andere deur kiezen, om in het gebouw te komen waar zich misschien sporen en uitgangspunten van de etnologie zouden kunnen bevinden. Deze kunnen enkel daar te vinden zijn waar de interesses van de wetenschap, de koloniale beweging en andere 'opportunisten' zich bevinden.¹⁶

Linimayr zelf wil een ander ideologiebegrip hanteren dat zowel de doctrinaire kern als de opportunistische aspecten integreert. Het gaat hierbij om de nazistische ideologie, waarbij een deel van de Hitler-ideologie reeds als kern in de propaganda aanwezig is.¹⁷ Deze nazi-ideologie is echter veruit flexibeler, opportunistischer en pragmatischer dan de Hitler-ideologie en oriënteert zich verregaand aan de politieke praktijk.¹⁸

De nazi-ideologie begrijpt Linimayr met andere woorden als een uitbreiding van Hitlers wereldbeschouwing, waaruit nieuwe conclusies ontstaan. Hij maakt dit duidelijk aan de hand van de behandeling van het complex nazisme-kolonialisme door Fischer. Het feit dat Fischer zich uitsluitend concentreert op Hitlers uitspraken om tot het besluit te komen dat overzeese kolonies geen origineel nazistisch doel, maar desondanks gepropageerd werden en bijgevolg toch deel uitmaakten van de binnenlandse en buitenlandse representatie van het regime, noemt Linimayr ontoelaatbaar. Bovendien blijkt Fischer een groter belang te hechten aan de tafelgesprekken en monologen in het hoofdkwartier van de *Führer* dan aan uitspraken gericht aan de Britse regering of gedaan in de rijksdagreden (cfr. 4.2).¹⁹

Linimayrs opvatting van een breder ideologie-begrip betekent in dit geval dat er ook rekening wordt gehouden met het socio-politieke systeem van het nazisme, zoals het door zijn overheden, functionarissen en regimetrouwe volksgenoten vertegenwoordigd werd. De koloniale gedachte maakte daarbij ongetwijfeld deel uit van de idee van *Lebensraum*, het mocht dan nog een 'stiefkind' zijn in vergelijking met de interesse in de oostelijke gebieden.

Vooraleer een blik te werpen op de Duitse koloniale politiek, zal de onbestreden doctrinaire kern van de nazi-rassenideologie hier kort omschreven worden.

Voor wat betreft de nazistische rassenideologie is het vooreerst nodig een onderscheid te maken tussen enerzijds de hoofdmotieven van de nazi-rassenideologie en anderzijds haar bijzondere variant van het rassenantisemitisme. Aangezien het antisemitisme hier geen expliciet onderzoeksthema is, zal enkel op de hoofdmotieven worden ingegaan op basis van het werk van Johannes Zischka.

¹⁶P. LINIMAYR, *op. cit.*, p. 19.

¹⁷Linimayr kiest hier dus expliciet voor de structuralistisch-functionalistische visie in de lijn van Martin Broszat en Hans Mommsen.

¹⁸*Ibid.*, pp. 19-20.

¹⁹*Ibid.*, pp. 20-21.

Zischka baseert zich voornamelijk op Hitler als primaire bron, wat ons na de kritiek van de structuur-functionalisten op de intentionalisten tegen de borst zou kunnen stoten. Wanneer we echter in de zin van Linimayr de nazi-ideologie als een uitbreiding van Hitlers rassenideologie beschouwen, kan de omschrijving van Hitlers rassenideologie ons als uitgangspunt zeker van dienst zijn.²⁰

Als eerste wezenlijk kenmerk van de nazi-rassenideologie formuleert Zischka de oprichting van een rassenscala met aan de spits het 'noordse' ras. Enkel dit ook 'Arisch' of 'Germaans' genoemde ras zou er op basis van bepaalde vermeende rassenkenmerken toe in staat zijn 'cultuurscheppend' en 'statenvormend' te ageren. Het tweede element belichaamt de these van correlatie tussen psychische en fysische rassenkenmerken, wat betekent dat rassen zich van elkaar onderscheiden op basis van uiterlijke én geestelijke eigenschappen. Als derde these noemt Zischka de onveranderlijkheid van de rasseneigenschappen, wat neerkomt op een soort vernieuwde versie van de leer van de erfzonde. Een vierde belangrijk kenmerk legt de nadruk op de determinerende invloed van rassenfactoren op het verloop van de geschiedenis, waarmee de basis gelegd is voor het vijfde en laatste kenmerk, met name de nazistische rassen-teeltgedachte.²¹

Wanneer we deze vijf kenmerken als een geheel beschouwen, blijken de nazi's een rassenscala geconstrueerd te hebben waarbij de Ariër de hoogste plaats innam. Op basis van de gepostuleerde onveranderlijkheid van de rassen bleef deze waardenscala en de natuurlijke orde intact, zolang het niet tot vermenging kwam. Rassenvermenging veranderde namelijk niet alleen de lichamelijke constitutie, maar ook de geestelijke en zielseigenschappen. Een verandering van de rassenwaarde had verval en degeneratie tot gevolg. Geschiedenis en cultuur waren getuigen van de voortdurende degradatie van het Arische bloed. Om de gekwetste natuurlijke orde te herstellen en de Ariërs opnieuw aan de top te brengen, was een rigoureuze gezondheidspolitiek noodzakelijk, die zich concentreerde op de regeneratie van kwalitatief waardevol bloed, de instandhouding van het ras en de vernietiging van minderwaardigen op basis van hun ras.²²

De nazi-rassenideologie beschrijft men over het algemeen als syncretistisch, zoals reeds bleek in de context van de negentiende eeuwse rassenideologische invloed van Gobineau en Chamberlain op het sociaal-darwinistische discours. Samengevat kwam dit syncretisme neer op de versmelting van gobinisme met sociaal-darwinisme, wat de theorie van de superioriteit van het Arisch ras verbond met het postulaat van de strijd om het bestaan en het overleven van de sterksten. De tegenstrijdige premissen van gobinisme en sociaal-darwinisme, met name het concept van 'ras' enerzijds als onveranderlijke categorie en anderzijds als object van mogelijke teelt, werden verzoend door de gedachte dat de oorspronkelijke ongelijkwaardigheid van de rassen weliswaar ongedaan gemaakt was door vermenging, maar dat een regeneratie wel degelijk mogelijk was door de teelt van het in-

²⁰J. ZISCHKA, *Die NS-Rassenideologie: machtstaktisches Instrument oder handlungsbestimmendes Ideal?*, Frankfurt am Main, Lang, 1986 (Europäische Hochschulschriften: Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 274), p. 14.

²¹*Ibid.*, pp. 26, 28-29, 33.

²²*Ibid.*, pp. 36.

tact gebleven bloed. De Gobinisten waren hiermee verlost van hun fatalistische resignatie en de sociaal-darwinisten wisten nu in welke richting er moest geteeld worden.²³

Onder invloed van Chamberlain kon 'ras' bovendien gelijkgesteld worden met 'natie', wat tot een opwaardering van de staat en haar nationalistische en imperialistische doeleinden leidde. De tegenstelling tussen gobinisme en sociaal-darwinisme werd getolereerd of, zoals Alfred Rosenberg meende, gepoogd op te lossen door ze als het resultaat van foutief onderzoek te interpreteren.²⁴

De nazi's slaagden erin bestaande 'biopolitieke' begrippen en geromantiseerde beelden en clichés uit het verleden zoals *Volksseele*, *Blut und Boden* of *Ahnenerbe* als propagandistische strijdparken in te zetten. Zij maakten van de rassengedachte hun wereldbeschouwing, met als hoogste waarde een qua ras reine en op ruimtelijke expansie gerichte volksgemeenschap. In deze context werd 'ras' of 'bloed' als veelgebruikte metafoor een quasi goddelijke betekenis toegekend. De rassenstrijd bepaalde het nazistische geschiedenisbeeld, dat enerzijds de ondergang van bepaalde culturen kon verklaren en anderzijds een expansieve oorlog en massamoord kon legitimeren.²⁵

In het nazistische taalgebruik waren 'rassenidee', 'rassenkunde', etc. positief geconnoteerde begrippen. 'Racisme' daarentegen was de propagandistische en strijdvaardige naam voor hetgeen de tegenstanders van deze rassenideeën beweerden. Reinheid van ras werd tot dé voorwaarde voor ware menselijke existentie verheven en enkel de Ariër of de noordse mens beschikte over cultuurscheppend potentiaal. Joden werden veelal als *Gegenrasse* beschouwd en soms streed men zelfs de menselijkheid van alle niet-Ariërs af. Het waren niet in het minst wetenschappers die de nazistische rassenideologie mee ontwikkelden en legitimeerden.²⁶

De centrale racistische concepten van het nazisme vat Fischer als volgt samen: rassenideologie en rassenpolitiek, de biologistische opvatting van fundamentele verschillen tussen rassen, ras als basis voor geschiedenis en cultuur, rassen als basiseenheden van het politieke leven en tenslotte zelfs het 'noordse ras', de 'Ariërs' als enige dragers van de menselijke culturele ontwikkeling.²⁷

3.3. Koloniale ideologie

Aan de hand van drie algemene concepten, die door Jürgen Osterhammel als kenmerkend voor de latere, rijpe vorm van kolonialisme worden beschouwd, zal het koloniale denken van de kolonisators hier toegelicht worden.

Als eerste noemt Osterhammel de idee van de onverzoenlijke vreemdheid. In het koloniale denken stond de constructie van antropologische tegenhangers centraal, de constructie van het inferieur en 'anders-zijn'. Dit betekent dat de bewoners van niet-Europese streken

²³ *Ibid.*, p. 38.

²⁴ *Ibid.*, p. 39.

²⁵ J. BRAUN, *op. cit.*, p. 17.

²⁶ *Ibid.*, p. 18.

²⁷ H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*, p. 27.

principeel anders geaard en qua geestelijke en lichamelijke aanleg niet in staat waren tot de normbepalende culturele prestaties en heldendaden van de Europeanen.²⁸

Dit principeel verschil kon als basismotief op verschillende manieren worden ingevuld. Ongeveer in de volgorde waarin ze na elkaar dominant waren, was deze invulling theologisch als heidense verdorvenheid, technologisch als minder bekwaam in de beheersing van de natuur, gedetermineerd door het milieu als resultaat van een tropisch habitat dat het menselijk bestel verzwakte en tenslotte biologisch als reductie tot rassenkenmerken.²⁹

Het geloof in een hogere missie en voogdijplicht volgde uit het axioma van verschil, aangezien wie onzelfstandig of onmondig is, nood heeft aan leiding. In een hiërarchie van rassen en beschavingen komt deze leidinggevende rol automatisch toe aan degene die hoger op de ladder staat. Het koloniaal bewind van de negentiende en twintigste eeuw werd over het algemeen niet gelegitimeerd met het heersers-'recht' van de veroveraars, maar met een dubbele morele 'plicht'. Enerzijds moesten aan de bewoners van de tropen de zegeningen van de westerse beschaving gebracht worden en anderzijds moesten de 'braakliggende' overzeese productieve krachten geactiveerd worden ten gunste van de wereldeconomie.³⁰

Dankzij deze redenering bestond er tussen de gekoloniseerden en de kolonisator geen relatie van uitbuiting maar van complementariteit. Steeds opnieuw benadrukte men de 'verantwoordelijkheid' van de superieure minderheid ten opzichte van de achtergebleven meerderheid (*the white man's burden*). De last van de plicht was bovendien zo zwaar dat er aan een snelle verwezenlijking niet te denken viel. Vandaar dat zelfs de liberaalste Europese vertegenwoordigers van een welwillend, opvoedend kolonialisme tot aan de vooravond van de dekolonisatie in de illusie van de permanentie geloofden. Deze illusie was trouwens niet nieuw, want grote delen van de politieke elites in de gekoloniseerde landen gingen tenminste tot het midden van de negentiende eeuw niet uit van een langer voortdurend gezag over gekleurde volken.³¹

De utopie van het 'politiekloze' besturen haalt Osterhammel als derde en laatste element aan, dat bovendien doorheen de geschiedenis van het kolonialisme gelijk bleef. De Europeanen geloofden steeds 'chaos' aan te treffen die zij moesten ordenen. Deze orde was nooit volledig zeker gesteld, wat bij de hoge koloniale bestuurders (in sommige kolonies meer dan in andere) voortdurend aanleiding gaf tot angst voor een 'negeropstand'. In getuigenissen van gekoloniseerden, wordt er aan de andere kant voortdurend geklaagd over 'de verdrukkende last van de verveling' in die samenlevingen waar de band met traditionele politieke vormen verbroken was.³²

²⁸J. OSTERHAMMEL, *Kolonialismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München, Beck, ⁴2003, p. 113.

²⁹*Ibid.*, p. 113.

³⁰*Ibid.*, p. 115.

³¹*Ibid.*, p. 116.

³²*Ibid.*, pp. 116-117.

3.4. Koloniale versus nazistische ideologie?

Bij het vergelijken van het kolonialisme met het nazisme spreekt Mosen over een systeem-immanentie van twee onderdrukkingssystemen. Als de beslissende theoretische peilers van de koloniale politiek noemt hij enerzijds de economische uitbuiting van de kolonies als doel van de kolonisatie en anderzijds de rassentheorie als legitimerende basis voor de beheersing en onderdrukking van andere volken.³³

Slogans zoals *Volk ohne Raum* of *Lebensraum*, die over het algemeen aan nazi-ideologen worden toegeschreven, ontstonden naar aanleiding van de economische en ruimtelijke omstandigheden en de daaruit voortkomende koloniale eisen. Het begrip *Lebensraum* werd ontleend aan Friedrich Ratzel, die reeds genoemd werd in de context van het diffusionisme en die het begrip zelf aan de biologie ontleende en op de geografie toepaste.³⁴

Het darwinistische principe van 'strijd om het bestaan' werd daarbij geïnterpreteerd als strijd om ruimte. Onder de nazi's zou men er het te winnen levensgebied in het Oosten onder verstaan. Kolonies werden niet zozeer als arbeidsvelden voor massale bevolkingskolonisatie begrepen, maar als leveranciers van grondstoffen voor de eigen economie. Reeds in de periode van de Duitse koloniale politiek was er zowel van de rassentheorie als van de *Lebensraum*-theorie sprake. Het was de fatale concentratie op het antisemitisme onder het nazisme, die de rassentheorie in Europa een eigen smaak gaf. Vandaar de mogelijke omschrijving van 'kolonialisme als fascisme aan de periferie'.³⁵

In zijn recensie van Mosens werk, schrijft Streck dat Mosen de kern van de zaak uit het oog verliest wanneer hij het nazisme gelijkstelt aan het kolonialisme. Schmitt-Egner poneerde immers reeds in 1975 zijn these dat kolonialisme pas fascisme wordt, wanneer het zich naar binnen keert. Streck gebruikt dit als argument tegen Mosens hypothese dat de nazistische koloniale politiek (cfr. 4.2) in een massale genocide zou ontaard zijn. Alle volkenkundigen die aanhangers waren van de neokoloniale droom, zouden zich schuldig gemaakt hebben aan de voorbereiding van een dergelijke genocide. Mosen verwijst hierbij naar 70.000 daadwerkelijk vermoorde Joegoslavische zigeuners.³⁶

Het is opmerkelijk dat Mosen zich voor zijn stelling van 'kolonialisme als fascisme aan de periferie' eveneens op Schmitt-Egner baseert. Hieruit kunnen we opmaken dat hij enerzijds over immanentie en periferie spreekt, wat niet hetzelfde is als zeggen dat kolonialisme gelijk is aan fascisme. Anderzijds zou men uit zijn, naar mijn mening, niet erg gefundeerde conclusie inderdaad kunnen afleiden dat kolonialisme en fascisme voor hem identiek zijn.

Ook Alexandre Kum'a Ndumbe III heeft een visie op de wederzijdse beïnvloeding van Europees kolonialisme en fascisme. In 1980 werd zijn doctoraat van 1974 gepubliceerd onder de titel *Hitler voulait l' Afrique, les plans secrets pour une Afrique fasciste 1933-1945*.

³³M. MOSEN, *op. cit.*, pp. 27-28.

³⁴*Ibid.*, p. 28.

H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*, p. 135.

³⁵M. MOSEN, *op. cit.*, pp. 29-31.

³⁶*Ibid.*, p. 107.

B. STRECK, 'Mosen, Markus: Der koloniale Traum. Angewandte Ethnologie im Nationalsozialismus', *Sociologus*, XLIII, 1993, 1, p. 190.

In dit boek verdedigt Kum'a Ndumbe III de stelling dat Hitler-Duitsland de bedoeling had een reusachtig koloniaal rijk in het zuiden van de Sahara te onderwerpen en het gehele Afrikaanse continent samen met zijn bondgenoten en gedeeltelijk ook met de Zuid-Afrikaanse Unie militair en economisch te beheersen.³⁷

De plannen waren voor na de officieel te verwachten eindoverwinning van de Tweede Wereldoorlog. Verschillende ministeries en het *Kolonialpolitische Amt* van de NSDAP onder Ritter von Epp hadden wetten, verordeningen en voorschriften voor praktisch alle belangrijke gebieden. Ze waren klaar en moesten enkel nog uitgevoerd worden. Omwille van het uitvoerige bewijsmateriaal dat Kum'a Ndumbe III aan de dag legt, vinden de uitgevers van de Duitse vertaling het meer dan twijfelachtig wanneer historici zoals Klaus Hildebrand, die zich jaren geleden met de thematiek bezighield, de these van de auteur afwijzen met het argument dat het om niet meer ging dan denkspelletjes van ambtenaars die teveel tijd hadden, waar men geen beslissende politieke bedoeling achter moet zoeken.³⁸

In een artikel van 1992 getiteld *Nationalsozialismus, Rassismus und Kolonialideologie* gaat hij concreet in op de affiniteit tussen nazisme, racisme en koloniale ideologie, die ook in zijn boek tot uiting komt.³⁹

Kum'a Ndumbe III merkt op dat de fascistische en koloniale politiek wezenlijk verschillen op het vlak van de economie. Terwijl de joden beschouwd werden als uit te roeien parasieten van de Duitse samenleving, garandeerde de eigenlijke zin van de economische kolonisatie het precare overleven van de inboorlingen.⁴⁰

Bij dit argument zou ik mij willen aansluiten, ter relativering van Mosens insinuatie op de verantwoordelijkheid van de etnologen voor de voorbereiding van een genocide. Zoals uit de rest van dit onderzoek zal blijken, zou de uitroeiing van de Afrikaanse bevolking niet alleen volledig ingaan tegen de doelstellingen van de koloniale etnologen, maar ook tegen die van bepaalde nazi's.

Dit neemt niet weg dat genocides, onder voor de kolonisator ongunstige omstandigheden, wel degelijk een optie konden zijn. Daarvoor is onder andere de onderdrukking van de bloedige opstand van de Herero door de Duitse Rijksregering omstreeks de eeuwwisseling een droevig bewijs.

De gelijkenissen tussen racisme, fascisme en kolonialisme omschrijft Kum'a Ndumbe III als beperking en uitsluiting die tot classificatie leidt. Het is deze classificatie die het gezag en de uitbuiting van de ene over en door de andere legitimeert. In de zin van Memmi zouden we nazisme en kolonialisme ook als een vorm van racisme kunnen definiëren, met elk gemeenschappelijke mechanismen, maar ook elk met een specifieke

³⁷A. KUM'A NDUMBE III, *Was wollte Hitler in Afrika? NS-Planungen für eine faschistische Neugestaltung Afrikas*, (Hitler voulait l'Afrique. Übersetzt von Sven Dörper und Petra Liesenborg), Frankfurt, Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 1993 (Kritische und selbstkritische Forschungsberichte zur dritten Welt 7), p. 9.

³⁸*Ibid.*, p. 9.

³⁹A. KUM'A NDUMBE III, 'Nationalsozialismus, Rassismus und Kolonialideologie', in: W. WAGNER (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 161-162.

⁴⁰*Ibid.*, pp. 164-165.

context en argumentatie (cfr. 3.1).⁴¹

⁴¹ *Ibid.*, p. 165.

4. Duitse koloniale politiek

Van de Duitse koloniale politiek, interesseert ons voor de tijd van het Keizerrijk voornamelijk de houding die de kolonialen ten opzichte van de gekoloniseerde bevolking aannamen. Voor wat betreft de tijd van de Weimar Republiek gaat het over de mate waarin ex-kolonialen en politici pleitten voor de teruggave van de Duitse kolonies. In de paragraaf over het Derde Rijk komen tenslotte enkele politieke en wetgevende richtlijnen voor een koloniale politiek in spe aan bod.

4.1. Koloniale politiek in Keizerrijk en Weimar Republiek

Om een beeld te geven van de Duitse koloniale politiek voor de Eerste Wereldoorlog en meer bepaald van de houding van de kolonialen ten opzichte van de Afrikanen, zal hier exemplarisch ingegaan worden op twee artikels uit het verzamelwerk *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität* van 1992. In het eerste gaat Juhani Koponen in op het koloniale regime en vormen van racisme in Duits Oost-Afrika en in het tweede heeft Peter Sebald het over het Duitse koloniale halfbloeden-beleid in Togo.¹

Koponen bestudeert vormen van koloniaal racisme en modellen van koloniale ontwikkeling en uitbuiting in de geschiedenis van Duits Oost-Afrika. Hij is van mening dat racistische houdingen onder het kolonialisme enkel kunnen begrepen worden in het licht van de materiële en morele belangen van de kolonialen.²

Koponen onderscheidt twee modellen: het nationalistische of emigratorische kolonialisme en het economische of kapitalistische kolonialisme. De voorstanders van het eerste model spraken daarom niet minder van economische belangen, maar het ultieme doel was de overzeese uitbreiding van de Duitse samenleving en invloed. De economische of kapitalistische kolonialen dachten eerder in zakelijke termen. Zij wilden de kolonies uitbuiten als directe aanhangsels van de economie van de metropool of bepaalde takken ervan.³

Dit onderscheid noemt Koponen analytisch of ideaal-typisch, aangezien koloniale ideologen zonder probleem beide richtingen konden promoten. Wanneer het echter om het koloniale beleid en de behandeling van de gekoloniseerde volken ging, hadden de verschillende

¹J. KOPONEN, 'Colonial Racism and Colonial Development: Colonial Policy and Forms of Racism in German East Africa', in: W. WAGNER (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 89-107.

P. SEBALD, 'Kolonialregime und Mischlinge. Das Beispiel der deutschen Kolonie Togo 1884-1914', in: W. WAGNER (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 108-118.

²J. KOPONEN, *art. cit.*, p. 89.

³*Ibid.*, p. 93.

standpunten wel degelijk verschillende implicaties. Nationalistisch kolonialisme baseerde zich op Duitse koloniale, voor wie de Afrikanen niets anders dan handwerkers waren. Economisch kolonialisme koesterde daarentegen eerder directe economische doelstellingen en kende de indigene volken dan ook een meer onafhankelijke rol toe.⁴

Tot slot vermeldt Koponen nog een derde model: de Afrikanen als 'zachte was' of 'materiaal' in de handen van de koloniale meesters. Dit uiterst paternalistisch standpunt werd vertegenwoordigd door missionarissen en andere humanisten. Hoewel het zijn hoogtepunt pas later bereikte, speelde het ook vroeger reeds een belangrijke rol.⁵

Sebald beschrijft aan de hand van het voorbeeld van de Duitse kolonie Togo (1884-1914), de houding van het koloniale regime ten opzichte van halfbloeden.⁶

In de tweede helft van de negentiende eeuw was het aan de West-Afrikaanse kust normaal dat Europese mannen gedurende hun verblijf in Afrika met Afrikaanse vrouwen samenleefden, die ze deels als slavenmeisjes hadden gekocht en deels volgens de Afrikaanse rechtsgewoontes tot vrouw hadden genomen. Werden er halfbloeden geboren, dan werden ze over het algemeen in de Afrikaanse samenleving opgenomen. De Europese vader had echter de juridische en morele plicht om een bepaalde som te betalen voor het kind. De halfbloeden zonder moeder groeiden op in de Europese kustforten en kregen in zekere mate een Europese opvoeding. Ook zij integreerden zich in hoge mate in de Afrikaanse maatschappij en oefenden leidende functies uit binnen de Europees-Afrikaanse relaties. Over het algemeen hadden de halfbloeden de naam van hun Europese vader.⁷

Toen Togo in 1884 Duits werd, pasten de Duitse koloniale aan de omstandigheden aan en aanvaardden het feit dat halfbloeden Europese namen hadden. Juridisch gezien waren de Afrikanen 'Duitse onderdanen', maar geen 'Duitse leden van het Rijk'. Halfbloeden werden onder niet-Europeanen als kleurlingen geclassificeerd. In het eerste decennium van het Duitse bestuur had dit echter geen verregaande praktische gevolgen.⁸

In de jaren 1895 tot 1900 werd het achterland van Togo veroverd en veranderde de koloniale situatie helemaal. Nu werd de koloniale maatschappelijke structuur, die zich baseerde op een onverhuld racisme, met geweld opgelegd aan de bevolking. Dit had ook een effect op de seksuele relaties tussen Duitse mannen en Afrikaanse vrouwen, want het aantal verkrachtingen nam toe.⁹

Naarmate de Duitse koloniale heerschappij intensiever werd na de eeuwwisseling, steeg het aantal Duitse mannen en halfbloeden in Togo. Het bestaan van de halfbloeden stond in scherp contrast tot de officiële, racistische leer, waardoor het halfbloedenprobleem in Togo een zaak van politiek belang werd, die aanleiding gaf tot verschillende maatregelen.¹⁰

Het meest logische gevolg zou geweest zijn, seksuele relaties tussen Europeanen en Afri-

⁴*Ibid.*, p. 93.

⁵*Ibid.*, p. 103.

⁶P. SEBALD, *art. cit.*, p. 109.

⁷*Ibid.*, pp. 109-111.

⁸*Ibid.*, p. 111.

⁹*Ibid.*, pp. 112-3.

¹⁰*Ibid.*, p. 113.

kanen gewoon te verbieden. Een dergelijke maatregel zou echter alleen mogelijk geweest zijn, moesten er voldoende Europese vrouwen in de kolonie geweest zijn. Het grootste deel van de Duitsers in Togo was bovendien niet bereid zijn verhouding tot de Afrikaanse vrouwen te veranderen.¹¹

In oktober 1913 beroofde Adolf Friedrich, de gouverneur van Togo, de halfbloeden van hun traditioneel recht de naam van hun vader aan te nemen, op straffe van zes maanden gevangenis of 150 Mark. Het werd voor Afrikanen sowieso verboden Duitse namen aan te nemen. De bedoeling van de gouverneur was duidelijk: bestonden er geen Duitse familienamen meer onder de Afrikanen, dan vielen de halfbloeden, die sowieso gelijkgesteld waren met de Afrikaanse bevolking, in het openbare leven niet meer op.¹²

Met het verdwijnen van de Duitse koloniale in augustus 1914, verdween ook hun racistische wetgeving en werden de halfbloeden opnieuw naar hun vaders genoemd. Sebald merkt op dat de koloniale die van Togo terugkeerden naar Duitsland, later bij de nazi's gehoor vonden met hun eis dat halfbloeden nooit de juridische status van burger van het Duitse Rijk mochten krijgen.¹³

Het verliezen van de Eerste Wereldoorlog betekende niet het einde van de koloniale ambities van het Duitse Rijk. Nog in het jaar 1918 peilden Duitse politici, bankiers en industriëlen naar de mogelijkheden tot gesprek met de geallieerden om, bij de aanstaande vredesverhandelingen met de te verwachten zegevierende mogendheden, tenminste de kolonies of delen van de kolonies te kunnen behouden. Sterke economische belangen speelden hierbij een grote rol. Met het verdrag van Versailles op 28 juni 1919 verloor het Duitse Rijk echter zijn kolonies. De ex-Duitse bezittingen stonden vanaf dan in de juridische hoedanigheid van 'mandaten' onder het gezag van de nieuw opgerichte Volkenbond.¹⁴

Groot-Britannië kreeg het grootste deel van Duits Oost-Afrika en kleinere gebieden van Kameroen en Togo; de grotere delen van Kameroen en Togo werden door Frankrijk overgenomen. Zuidwest-Afrika werd aan de Zuidafrikaanse Unie toegewezen, Ruwanda en Urundi (Burundi) kreeg België en de voormalige Duitse Zuidzeegebieden werden verdeeld onder Australië, Nieuw-Zeeland en Japan.¹⁵

Tot ongeveer 1925 was er sprake van een koloniaal-revanchistische campagne, waaraan ook de Duitse wetenschap deelnam. Naar aanleiding van het verdrag van Locarno in 1925, tekenden de Europese staten echter niet alleen een veiligheidsverdrag, maar werd Duitsland ook opgenomen in de Volkenbond en werd de weg geëffend voor de deelname van het Duitse kapitaal aan de koloniale handel. De koloniale propaganda verminderde daarna merkbaar. Vooral in Duitse regeringskringen verschoof de koloniale vraag steeds meer naar de achtergrond.¹⁶

¹¹ *Ibid.*, pp. 114-115.

¹² *Ibid.*, p. 116.

¹³ *Ibid.*, p. 117.

¹⁴ M. MOSEN, *op. cit.*, p. 23.

¹⁵ *Ibid.*, p. 23.

¹⁶ *Ibid.*, p. 25.

De *Deutsche Kolonialgesellschaft* (DKG), de belangrijkste koloniale vereniging in de Weimar Republiek, trok in 1929 haar conclusies uit het aarzelende gedrag van de regering en richtte zich voor de eerste keer tot de extreem rechtse oppositie in de rijksdag, meer bepaald tot de NSDAP-volksvertegenwoordiger en president van de *Deutscher Kolonialkriegerbund* Ritter von Epp.¹⁷

Het lukte de koloniale beweging in de Weimar Republiek niet om de steun van de massa's te winnen of om van de teruggave van de mandaatsgebieden een belangrijke politieke kwestie te maken. Niettemin overleefde de beweging de overgang naar het Derde Rijk en bereidde ze de weg voor om nieuwe hoogtes te scheren onder het nazi-regime.¹⁸

4.2. Koloniale politiek in spe in het Derde Rijk

Hoewel de NSDAP in haar partijprogramma van februari 1920 reeds *Land und Boden* eiste, gaf Hitler in *Mein Kampf* de voorkeur aan een agressieve *Lebensraum*-politiek in Oost-Europa. Dit neemt evenwel niet weg dat hij na de machtsovername van de NSDAP meerdere uitspraken deed, die de veronderstelling bevestigen dat hij ernstig overwoog de vroegere kolonies terug te winnen. Naar aanleiding van de *Wiederherstellung der deutschen Wehrhoheit* bijvoorbeeld, verkondigde Hitler in de rijksdagrede van 7 maart 1936 dat Duitsland zijn koloniale eisen niet had opgegeven. In zijn rijksdagreden van 30 januari 1937 - waarin Hitler de handtekeningen van het verdrag van Versailles terugnam - en van 30 januari 1939, benadrukte hij dat de koloniale eis van een zo dicht bevolkt land als het Duitse Rijk, niet meer dan vanzelfsprekend was. Ook de leden van Hitlers kabinet eisten openlijk de teruggave van de kolonies, voornamelijk om economische redenen, de nazistische *Lebensraum*-ideologie en het streven naar een herziening van het verdrag van Versailles.¹⁹

Met de tijd werd de koloniale propaganda steeds effectiever. Nadat Hitler reeds in 1934 de oprichting van een zelfstandig *Kolonialpolitisches Amt der Reichsleitung der NSDAP* had bevolen, werd op 12 mei 1936 de *Reichskolonialbund* opgericht onder leiding van generaal Ritter von Epp. Hierin gingen alle vroegere koloniale verenigingen op, ook de *Deutsche Kolonialgesellschaft*.²⁰

Met de successen van de nazistische buitenlandse politiek van 1937/38, steeg de waarschijnlijkheid dat de aanspraken van het Derde Rijk op de vroegere Duitse bezittingen in Afrika in het kader van de *appeasement*-politiek zouden kunnen ingelost worden. Omstreeks deze tijd begonnen de nazi's de opbouw van een koloniale administratie te plannen,

¹⁷*Ibid.*, p. 26.

¹⁸*Ibid.*, p. 27.

¹⁹H. SIPPEL, 'Rasse, Recht und ein Neues Deutsches Kolonialreich in Afrika: Rassendiskriminierung als wesentlicher Bestandteil eines intendierten Nationalsozialistischen Kolonialrechts', in: W. WAGNER (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 119-120.

²⁰S. BRAUNER, I. HERMS en K. LEGÈRE, 'Diedrich Westermann (1875-1956), Werdegang, Leistungen, Widersprüche und Irrwege eines bürgerlichen Afrikanisten', *Asien, Afrika, Latein-Amerika, Zeitschrift des Zentralen Rates für Asien, Afrika und Latein-Amerika in der DDR*, 1975, 3, p. 507.

om zo goed mogelijk voorbereid te zijn op de onmiddellijke overname van Afrikaanse gebieden. Na het begin van de Tweede Wereldoorlog en het snelle einde van de veldtocht in Frankrijk, werd de idee van een Duits koloniaal imperium steeds grijpbaarder, aangezien men er vanuit ging dat de Afrikaanse gebieden van de bezette staten Frankrijk en België vroeg of laat automatisch aan het Rijk ten deel zouden vallen.²¹

De *Deutsche Kolonialkatechismus* van april 1940 vormde het fundament voor een nazistische koloniale politiek, wat niet wegneemt dat er ook in de jaren voordien reeds pogingen waren gedaan om bindende richtlijnen te publiceren. Rudolf Asmis, leider van de juridische en culturele afdeling van het KPA (*Kolonialpolitisches Amt der NSDAP*) en uitgever van de *Kolonialkatechismus*, baseerde zich dan ook op de in 1939 uitgegeven *Richtlinien für die kolonialpolitische Schulung*.²²

De *Kolonialkatechismus* bepaalde in twaalf punten de Duitse koloniale politiek op basis van nazistische criteria. De eerste vier punten behandelen aanwijzingen zoals de onderwerping van het rijksgezag in de Duitse kolonies onder de *Führer und Reichskanzler*, terwijl de punten vijf tot elf voornamelijk richtlijnen voor de behandeling van de inboorlingen voorschrijven.²³

Deze laatste punten worden hier omwille van hun stof tot vergelijking met de koloniaal-etnologische literatuur geparafraseerd naar Mosen.²⁴

5. In de Duitse kolonies geldt het principe van de rassenscheiding. (...) De *völkische Eigenart* van de inboorlingen, hun zeden, gebruiken en rechtsgewoontes worden gerespecteerd, voor zover ze niet ingaan tegen de goede zeden, volgens Duitse normen.
6. Voor de niet-inboorlingen geldt in de regel het Duitse recht, voor de inboorlingen hun stamrecht. (...)
7. Het landbezit en andere voorrechten van de inboorlingen worden beschermd. (...)
8. De Duitse regering streeft naar de deelname van de inboorlingen aan het bestuur.
9. In de Duitse kolonies heerst godsdienstvrijheid. Dit geldt ook voor de niet-christelijke religies. (...)
10. De opvoeding van de inboorlingen ligt de Duitse regering bijzonder na aan het hart. (...)
11. De inboorlingen krijgen medische zorg. (...) De garantie van voldoende voedsel voor de inboorlingen is een bijzonder belangrijke taak.

In juli 1940 bestond er van het zogenaamde *Reichskolonialgesetz* reeds een negende ontwerp. Inhoudelijk is deze wet gelijkaardig met de *Kolonialkatechismus*, omdat hij eveneens gebaseerd is op het principe van de scheiding van blanke en zwarte levensgebieden. Aangezien er onder de verschillende belanghebbende groepen aanzienlijke meningsverschillen

²¹H. SIPPEL, *art. cit.*, p. 120.

²²M. MOSEN, *op. cit.*, p. 84.

²³*Ibid.*, p. 84.

²⁴*Ibid.*, p. 85.

bestonden over de staatsrechtelijke stelling van de kolonies, kwam er nooit een definitief ontwerp.²⁵

Een uitspraak van de voorzitter van de *Akademie für Deutsches Recht*, Hans Frank, van mei 1939 was richtinggevend voor de wet. Hij beschouwde een scheiding van leefgebieden immers als de enige mogelijkheid om een *artgemäße* ontwikkeling, een ontwikkeling overeenkomstig de soort, van de inboorlingen te waarborgen onder de strenge, rechtvaardige leiding van de blanken.²⁶

De paragrafen 3 en 9 van het negende ontwerp van het *Reichskolonialgesetz*, luiden geparafraseerd naar Sippel als volgt²⁷:

3. De inboorlingen en de aan hun gelijkgestelde kleurlingen kunnen nooit rijks- en staatsburgers van het Duitse Rijk worden.

9. De Afrikanen in de afzonderlijke kolonies zijn pas onderworpen aan het koloniale recht, wanneer dit speciaal bepaald zou worden. Voor de rest moeten de rechtsgevoontes, zeden en gebruiken van de inboorlingen bewaard blijven, zolang ze niet in conflict komen met het algemeen welzijn van de Afrikaanse bevolking en de belangen van de Duitse koloniale politiek of het gezonde rechtsgevoel.

Zoals wel meer het geval was in wetten van het Derde Rijk, gaat het ook hier om vage begrippen zoals een 'gezond rechtsgevoel', die een dynamische uitleg en aanpassing aan een zich veranderende nazistische ideologie mogelijk maakten.²⁸

Naast de *Kolonialkatechismus* en het *Reichskolonialgesetz*, waren er ook zogenaamde *Rassenpolitische Leitsätze zur deutschen Kolonialpolitik*, in mei 1940 uitgegeven door het *Rassenpolitische Amt der NSDAP, Referat Übersee-Rassenproblem*. Deze richtlijnen verwoorden de kern van de rassenpolitieke overwegingen van de nazistische koloniale planners. De vermoedelijke auteur is Günter Hecht, die lid was van het *Ausschuß für Kolonialrecht* en de koloniale ideoloog van het fascisme genoemd wordt. Deze richtlijnen zullen eveneens geparafraseerd worden, ditmaal naar Timm.²⁹

1. De Duitse koloniale rassenpolitiek is een probleem van heerschappij, niet van nederzetting; de blanken moeten een strenge persoonlijkheidstest op basis van ras en wereldbeschouwing doorstaan; in de kolonies moeten ze steeds als *Herrenpersönlichkeiten* optreden.

2. Elke rassenvermenging in de kolonies moet vermeden worden door de compromisloze toepassing van de wet *zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre* ofwel het *Ehegesundheitsgesetz*; dat betekent een strikt verbod van alle huwelijken en elk geslachtsverkeer tussen blanken en kleurlingen; bij overtreding moet de blanke

²⁵H. SIPPEL, *art. cit.*, p. 126.

²⁶K. TIMM, *art. cit.*, p. 626.

²⁷H. SIPPEL, *art. cit.*, p. 126.

Voor een volledige analyse van het *Reichskolonialgesetz* zie: A. KUM'A NDUMBE III, *Was wollte Hitler ...*, pp. 113-120.

²⁸*Ibid.*, p. 126.

²⁹K. TIMM, *art. cit.*, p. 629.

M. MOSEN, *op. cit.*, p. 86.

A. KUM'A NDUMBE III, 'Nationalsozialismus' ..., p. 163.

gestraft en uitgewezen worden uit de kolonie; de gekleurde partner van een blanke vrouw moet de doodstraf krijgen.

3. De leef- en woongebieden van de blanken en zwarten moeten volledig van elkaar gescheiden zijn en er moeten respectievelijk 'blanke' en 'zwarte ruimtes' gecreëerd worden; de strenge scheiding van de rassen moet in het bijzonder ook op sociaal en cultureel vlak gerealiseerd worden en moet gelden voor bijvoorbeeld alle onderwijsinstellingen, gezondheidsinstellingen, verkeersmiddelen, restaurants, speel- en sportplaatsen.
4. Voor blanken en zwarten moet er verschillend recht gesproken worden; de opleiding van de inboorlingen moet zich beperken tot dat wat voor de omgang en het leven absoluut noodzakelijk is en voor de Europese economie en het bestuur vereist is; inboorlingen moet de toegang tot hoger onderwijs geweigerd worden.
5. Het moet een bijzonder aandachtspunt van de rassenscheidingspolitiek zijn om het leven van de Afrikaanse stammen te bewaren als de *artgemäße Lebensform und ras-senbedingte Ordnung der Eingeborenen*; de overname van de blanke beschaving moet zo veel mogelijk beperkt worden, aangezien dit tot de ontworteling, proletarisering en bolsjewisering van de inboorlingen leidt.

5. Koloniale etnologie

Dit laatste inleidende hoofdstuk focust op de toegepaste, praktische of koloniale etnologie in de tijd voor en tijdens het nazi-regime. Het eindigt met een blik op de toegepaste etnologie in het buitenland en de relatie tussen koloniale etnologie en functionalisme.

5.1. Koloniale etnologie in Keizerrijk en Weimar Republiek

De koloniale houding van de Duitse etnologen wordt volgens Gothsch daardoor gekenmerkt dat ze principieel de koloniale houding van hun tijd weerspiegelde. Voor 1884 (nadien niet meer) was Adolf Bastian van mening dat de beste gebieden reeds weggeven waren en dat eigen kolonies enkel een financiële last zouden betekenen. Hij was daarentegen voor een vrijhandelspolitiek en de oprichting van vlottensteunpunten, waardoor de economische belangen net zo goed zouden kunnen verdedigd worden. Wat dat betreft had hij dezelfde mening als Bismarck of Friedrich Kapp. In deze tijd was er echter ook een andere groep, die (zoals Ernst von Weber of Friedrich Fabri) zich energiek voor het verwerven van eigen kolonies inzette. Ook deze mening werd vertegenwoordigd onder de Duitse etnologen, met name door Friedrich Ratzel.¹

Tussen 1884 en 1890 werden Duits-Zuid-West-Afrika, Togo, Kameroen, Duits-Oost-Afrika, een deel van Nieuw-Guinea (Kaiser-Wilhelms-Land), enkele Salomo-eilanden, New Britain (Neu Pommern), New Ireland (Neu Mecklenburg) en andere Zuidzee-eilanden tot Duitse protectoraten (*Schutzgebieten*) verklaard. Een tweede golf van koloniale aanwervingen kwam op in het jaar 1898: het Duitse Rijk richtte in Kiautschau een vlootbasis op en kocht van de Spanjaarden de Karolinen en de Marianen (zonder Guam). In 1899 kwamen er nog delen van de Samoa-eilanden (Upolu en Savaii) bij. In 1889 werd ook de *Deutsche Flottenverein* gesticht, die vooral de idee van een zeemacht wilde propageren.²

Friedrich Ratzel was echter niet de enige etnoloog die meewerkte aan een popularisering van het Duitse koloniale bewind. Op de deelnemerslijst van het eerste Duitse koloniaal congres in 1902, dat duidelijk in het teken van de propaganda stond, waren de namen van volgende volkenkundigen te lezen: Georg Thilenius, Felix von Luschan, P.W. Schmidt en Richard Thurnwald. Op het tweede congres in 1905 kwamen daar nog bij: Carl Meinhof, Richard Weule en Diedrich Westermann.³

Omwille van haar cultuurhistorische invalshoek was de volkenkunde van voor de Eerste Wereldoorlog niet geschikt voor een koloniale toepassing. In de jaren twintig waren de

¹M. GOTHSCHE, *op. cit.*, p. 206.

²*Ibid.*, pp. 207-208.

³*Ibid.*, p. 208.

Duitse etnologen nauwelijks geïnteresseerd in koloniale economische belangen. Gedeeltelijk had dit te maken met het feit dat Duitsland zijn kolonies nog maar net verloren had, de Duitse economie onder de last van de herstellingsbetalingen leed en de inflatie ongeremd toenam. Sommige etnologen namen onder deze omstandigheden hun toevlucht tot de eigen samenleving. Ook na 1919 stond de Duitse etnologie weliswaar vooral in het teken van een historisch diffusionisme.⁴

5.2. Koloniale etnologie in spe in het Derde Rijk

In de voor het Duitse Rijk succesvolle oorlogsjaren 1940/41 leefde de koloniale beweging voelbaar op, zowel in de publieke opinie als in de wetenschap. Het was in het bijzonder de volkenkunde die in deze jaren steeds meer aandacht kreeg als koloniale wetenschap, tot de nederlagen van het leger in de jaren 1942 en 1943 een einde maakten aan de koloniale droom van de Duitse etnologen.⁵

Een belangrijke vraag in dit verband is in welke mate Duitse etnologen zich in deze tijd met koloniale volkenkunde bezighielden, de Duitse etnologie van hun tijd in zijn geheel representeren. Met andere woorden hoeveel etnologen voorstander waren van deze wending in de etnologische theorie.

Mosen bewijst in zijn boek de these dat de toegepaste etnologie dé leidende onderzoeksrichting tijdens het nazisme was, aan de hand van de uitspraken van meerdere etnologen en vooral aan de hand van het belangrijke document van de werkvergadering van Duitse volkenkundigen in Göttingen (1940). Dit document illustreert eveneens de manier waarop etnologen toenadering tot de staat zochten. Er werd namelijk een intensievere ondersteuning van de discipline geëist en men wilde dat er in een komend koloniaal rijk met regeringsetnologen rekening zou gehouden worden.⁶

Bijna alle etnologen wilden volgens Mosen in de tijd van het Derde Rijk in de eerste plaats de theorie omzetten in de methode en het onderzoek van het 'inboorlingenprobleem' in zijn reële verschijningsvorm. De meerderheid van de Duitse etnologen moest dan ook geduld uitoefenen en zich voorbereiden op de verwachte en gewenste expeditie naar een toekomstige Duitse kolonie. Daarnaast bestond ook de mogelijkheid zich actief in te zetten voor een profylactische, nazistische koloniale politiek. De NSDAP bereidde haar organen en wetenschap immers ook voor op koloniale actie.⁷

Mosen stelt vast dat er een samenwerking heeft plaatsgevonden en etnologen opdrachten van nazistische diensten hebben aangenomen. Zowel de vakgroep *Koloniale Völkerkunde* binnen de koloniaal wetenschappelijke richting van de *Reichsforschungsrat* onder leiding van Bernhard Struck en opgericht in 1940, het KPA, Himmlers *Ahnenerbe* als het Amt Rosenberg, werkten mee aan etnologisch onderzoek.⁸

⁴ *Ibid.*, pp. 247-249.

⁵ *Ibid.*, pp. 39-40.

⁶ *Ibid.*, p. 17.

⁷ *Ibid.*, p. 83.

⁸ *Ibid.*, pp. 17-18.

5.3. Koloniale etnologie in het buitenland

Wanneer we de Duitse grenzen even overschrijden, blijkt de toegepaste etnologie die in het buitenland bedreven werd alles behalve hypothetisch te zijn. Het 'buitenland' slaat in het volgende enerzijds op de Europese koloniale machten en anderzijds op de VSA met zijn Indianenpolitiek.

In de tijd van de institutionalisering van de volkenkunde in de tweede helft van de negentiende eeuw, was het aantal etnologen dat zich met praktische vragen bezighield, erg klein. Zoals gezegd waren dit vooral evolutionistisch werkende Britten (cfr. 1.2). De meeste etnologen van die tijd waren bovendien 'salonetnologen', die hun theorieën formuleerden aan de hand van de berichten van reizigers, handelaars en/of missionarissen, zonder ooit zelf in contact te komen met de desbetreffende volken.⁹

Het was algemeen de gewoonte etnografische gegevens te verwerven door middel van vragenlijsten, die men door wetenschappelijke leken liet invullen. De 'eigenlijke' wetenschapper werkte dan aan de hand van deze enquêtes in zijn studeerkamer de theoretische verklaringen en vergelijkingen uit. In het algemeen kan men stellen dat de weinige pogingen om het gebruik van etnologische werken in dienst van het koloniaal-politieke beleid te institutionaliseren, mislukten.¹⁰

De Europese koloniale politiek veranderde merkbaar in het begin van de twintigste eeuw. Na de militaire verovering van de koloniale gebieden, stond nu hun politieke stabilisatie, bestuur en economische ontwikkeling op de agenda. Ter integratie en controle van de lokale bevolkingen volstond militair geweld niet meer (zoals in het Britse Empire) of was het niet meer noodzakelijk (zoals in de VSA). Er ontstond nood aan preciezere informatie over actuele problemen en sociale structuren. Met de gelijktijdige verschuivingen in de etnologische theorie, weg van het unilineaire evolutionisme, nam de vraag naar de praktische waarde van etnologische studies toe en werden langer veldonderzoek en nauwer contact met de bestudeerde volken noodzakelijk. Deze ontwikkelingen vormden een eng geheel, dat in de jaren 1930 en 1940 tot de bloeiperiode van de klassieke *applied anthropology* leidde.¹¹

Met een bijna naïef optimisme werd naar het toekomstige wetenschappelijk fundament van een nieuwe politiek van cultuurcontact gestreefd, waarbij de etnologen geloofden een belangrijke functie te zullen vervullen. De samenwerking tussen etnologen en administratie of politiek verliep echter geenszins vlekkeloos, omdat de wetenschappers uiterst ambivalente rollen speelden. Bij alle kritiek op de rol van etnologen onder het kolonialisme, die het vak de reputatie van koloniale wetenschap en 'kind van het westerse imperialisme' bezorgde, mag men niet vergeten dat een groot deel van hen een vooral humanistisch-liberale houding aannam en aan de kant van de gekoloniseerde bevolkingsgroepen stond.

⁹F. SEITHEL, *Von der kolonialetnologie zur advocacy anthropology. Zur Entwicklung einer kooperativen Forschung und Praxis von Ethnologinnen und indigenen Völkern*, Hamburg, Lit, 2000 (Interethnische Beziehungen und Kulturwandel 34), p. 81.

¹⁰*Ibid.*, pp. 82-83.

¹¹*Ibid.*, pp. 99-100, 103.

Een groot deel streefde ernaar hen tegen de ergste gevolgen van de kolonisatie en de 'voortgang' te beschermen. Aangezien de etnologen aangewezen waren op de toestemming van de koloniale autoriteiten en hun geldgevers om hun werk te kunnen doen, uitten ze hun kritiek enkel op een manier die de samenwerking met het koloniale bestuur niet in gevaar bracht.¹²

Ondanks alle moeite bleef het materiaal van de etnologen voor het economische en politieke koloniaal bestuur dikwijls nog steeds te omvangrijk, te ingewikkeld en te weinig georiënteerd op praktische vraagstellingen, hun methoden te tijdrovend, hun schrijfstijl te langdradig en hun houding ten opzichte van de onderzochte groepen te beschermend. De ambtenaars waren geïnteresseerd in precieze gegevens, op basis waarvan ze pragmatische beslissingen op korte termijn zouden kunnen nemen. Vele etnologische werken werden voor politieke en administratieve besluitvorming onbruikbaar, omdat ze bij basisonderzoek bleven en het maatschappelijke en politieke kader negeerden.¹³

In de nasleep van de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie trokken de etnologen zich opnieuw verregaand terug op het academische en theoretische terrein. Het vak had in de jaren 1920 tot 1940, in het kader van de koloniale politiek, de theorie en de methode voor een toepassing van etnologische kennis ontwikkeld. Het zou echter tot het begin van de jaren 1970 duren vooraleer men een praktische etnologie ontwikkelde, die het louter ter beschikking stellen van etnografische gegevens en de georchestreeerde toepassing in dienst van administratieve en politieke agenda's oversteeg.¹⁴

De etnologie die toen ontstond, begrijpt haar praxis als de controle, verdere ontwikkeling en nieuwe productie van kennis door maatschappelijk handelen. Zoals nauwelijks elders ontwikkelde men in de VSA een breed opgevatte *practical anthropology*, ook en vooral in de eigen maatschappij. In West-Europa werd er over het gebruik van etnologische kennis vooral gediscussieerd in de context van de ontwikkelingspolitiek. De Duitse etnologie bleef daarentegen, ondanks enkele inspanningen, nauwelijks gericht op de praktijk. Ongeveer in dezelfde periode ontstonden in verschillende landen in andere werelddelen eigen initiatieven omtrent een kritische en praktische etnologie, die een steeds belangrijkere rol in het empirisch onderzoek en de praktische samenwerking met indigene gemeenschappen speelde.¹⁵

5.4. Koloniale etnologie en functionalisme

In Groot-Brittannië waren het de beoefenaars van de *social anthropology* die zich met een *applied anthropology* bezighielden. Maar hoe zag dit verband tussen functionalisme en kolonialisme er in het Duitstalig gebied uit?

Naast de meer bekende Duitse vertegenwoordigers van het functionalisme, zoals Richard Thurnwald (1869-1954), Fritz Krause (1881-1963) en de ook op etnologisch gebied werk-

¹² *Ibid.*, pp. 103-105.

¹³ *Ibid.*, p. 105.

¹⁴ *Ibid.*, pp. 106, 143.

¹⁵ *Ibid.*, pp. 144-145.

zame afrikanist Diedrich Westermann (1875-1956), waren er ook een hele reeks andere, meestal jongere etnologen, die functionalistisch werkten. Met uitzondering van Wilhelm Emil Mühlmann, zijn de namen van deze studenten van de drie bovengenoemden veelal in de vergetelheid geraakt.¹⁶

Het gaat bij hierbij om Günther Wagner, Peter von Werder en Wilhelm Milke. Buiten Duitsland werkten Franz Baermann Steiner, Paul Kirchhoff, die in 1938 van Praag naar Engeland emigreerde, Siegfried Ferdinand S. Nadel en Otto F. Raum. Deze jongere generatie werd geboren tussen 1900 en 1912. De meeste van hen waren studenten van Radcliffe-Brown, zoals Franz B. Steiner, of studenten van Malinowski, zoals bijvoorbeeld Otto F. Raum. Alle genoemden hebben gemeen dat ze over cultuurverandering (*Kulturwandel*) werkten. Ze waren bovendien ook allemaal lid van het *International Institute of African Language and Cultures*, dat we in het vervolg het Afrika-instituut zullen noemen.¹⁷

Het Afrika-instituut beschouwde zichzelf sinds haar oprichting in 1926 als een wetenschappelijke instelling, wiens onderzoek weliswaar ten gunste van de koloniale praktijk moest uitgevoerd worden, maar anderzijds ook niet al te direct in dienst van het bestuur mocht staan.¹⁸

Op de kaft van een herdruk van een memorandum van het Afrika-instituut (1948), wordt haar doel als tweevoudig omschreven. Enerzijds wil het instituut een international centrum zijn ter bevordering van het onderzoek en ter verspreiding van informatie omtrent Afrikaanse culturen. Anderzijds streeft het naar de toename en versterking van de banden tussen wetenschappelijke kennis en onderzoek aan de ene kant en de praktische activiteiten en noden van de bestuurder, opvoeder, missionaris en koloniaal aan de andere kant. Het tijdschrift *Africa* is het officiële orgaan van het instituut.¹⁹

Gefinancierd werd het instituut door de Britse regering en door giften uit de economische en privé sector, zoals de Amerikaanse *Rockefeller-Foundation*.²⁰

Mischek beschouwt het praktische aspect als een verbindend element tussen functionalisme en koloniale politiek. In zijn essay *Practical Anthropology* met als ondertitel *Scientific Control Of Colonial Co-Operation*, formuleert Malinowski in 1929 zijn visie op de verhouding tussen koloniale politiek en volkenkunde. In Malinowski's colleges aan de *London School of Economics* werden nieuwe ideeën ontwikkeld, die gepresenteerd en ter beschikking gesteld werden in het Afrika-instituut, dat als een platform fungeerde.²¹

De nieuwe volkenkunde moest zich volgens Malinowski concentreren op de 'alledaagse dingen', zoals familie, recht op landbezit en politieke organisatie. Zijn wetenschappelijke concepten waren vooral voor een politiek van *indirect rule* geschikt, zoals ze door Groot-Britannië werd gepraktiseerd. De samenwerking tussen het functionalisme en een indirect

¹⁶U. MISCHEK, 'Der Funktionalismus und die nationalsozialistische Kolonialpolitik in Afrika. Günther Wagner und Diedrich Westermann', *Paideuma*, XLII, 1996, p. 141.

¹⁷*Ibid.*, pp. 141-142.

¹⁸M. GOTHSCHE, *op. cit.*, p. 256.

¹⁹D. WESTERMANN and R. THURNWALD, *The missionary and anthropological research*, s.l., Oxford University Press, 1948 (International African Institute Memorandum 8).

²⁰M. MOSEN, *op. cit.*, p. 43.

²¹U. MISCHEK, *op. cit.*, p. 143.

bestuur was gebaseerd op dezelfde interpretatie van sociale ontwikkeling. Aangezien sociale ontwikkeling zich erg langzaam zou voltrekken, was het volgens Malinowski niet mogelijk om inboorlingen binnen een korte periode te beschaven.²²

“(...) in reality all social developpment is very slow and that it is infinitely preferable to achieve it by a slow and gradual change coming from within.”²³

Het is net deze gedachtengang die Mischek als aanknopingspunt voor een nazi-conforme koloniale politiek beschouwt. Men moet immers enkel het *comming from within* combineren met het paradigma van de determinatie van de mens door zijn ras. Uitgaande van de concepten die Malinowski in zijn essay *Practical Anthropology* formuleerde, leek het functionalisme gepredestineerd te zijn als nuttige wetenschap voor een koloniaal bestuur.²⁴

²²*Ibid.*, p. 143.

²³B. MALINOWSKI, 'Practical Anthropology', *Africa*, 2, 1929, p. 23. (Geciteerd naar Mischek)

²⁴U. MISCHKEK, *op. cit.*, p. 143.

Deel II.

**Koloniale etnologie, racisme en
nazisme**

6. Contextanalyse

Voor de analyse van de koloniaal etnologische teksten, is de context waarin ze verscheenen niet minder belangrijk. Wie waren de auteurs, welke wetenschappelijke standpunten verdedigden ze en, niet in het minst, hoe stonden ze tegenover het nazi-regime? Zowel bij Diedrich Westermann, Richard Thurnwald als Hugo Bernatzik zal blijken dat de antwoorden op deze vragen niet altijd even vanzelfsprekend zijn. De verhouding van de drie wetenschappers tot elkaar staat in een laatste paragraaf ter discussie.

6.1. Diedrich Westermann (1875-1956)

In 1994 publiceerde Wilma Meier, een verwante van de familie Westermann, een biografie over Diedrich Westermann. Meier was na een leven als huisvrouw en moeder enkele jaren in de universiteitsbibliotheek van Bremen werkzaam en publiceerde sinds haar pensioen een *Bibliography of African Languages* en Westermanns biografie.¹

Het is onder andere op basis van deze biografie dat hier enkele gegevens over Westermanns leven en werk aan bod zullen komen. Deze gegevens zullen bovendien geconfronteerd worden met andere publicaties over Westermann.

6.1.1. Wie was Diedrich Westermann?

Diedrich Westermann werd geboren in 1875 te Baden bij Bremen als boerenzoon. Tot zijn zestiende naar school gegaan, werkte hij een viertal jaren bij de post in Bremen. Toen hij in 1895 slaagde voor het examen voor postbediende, besloot hij echter missionaris te worden en verbracht nog vier jaar aan de *Missionsschule* te Basel.²

In 1901 vertrok hij als missionaris van de *Norddeutsche Missions-Gesellschaft Bremen* naar de Goudkust, meer bepaald naar Lome en Ho. Hier leerde hij erg snel de inlandse taal, het Ewe, werd uitgever van het tijdschrift *Nutifafa na mi* (Vredensbode) en publiceerde daarnaast een Ewe-oefenboek. Geslagen door ziekte, moest hij in 1903 terugkeren naar Duitsland, waar hij na zijn genezing in opdracht van de *Missionsgesellschaft* docent van de Ewe-taal werd aan het oriëntaalse instituut van de Berlijnse universiteit. Hij werkte er onder andere aan zijn woordenboek Ewe-Duits dat in 1905 werd gepubliceerd.³

De *Missions-Gesellschaft* gaf Westermann in 1904 de opdracht om een zekere missionaris Spieth bij de vertaling van de bijbel in het Ewe te helpen. Daarvoor ging hij naar Tübingen,

¹W. MEIER, *Diedrich Westermann. Erforscher afrikanischer Sprachen und Kulturen*, Bremen (Selbstverlag), 1994, pp. VII-VIII.

²*Ibid.*, pp. XI, 3.

³*Ibid.*, pp. 1, 5-7.

waar hij ook antropologie studeerde. Aangezien de medewerking aan de bijbelvertaling hem niet beviel, vroeg hij in 1907 aan de *Missions-Gesellschaft* om opnieuw als missionaris te mogen werken. In deze periode trouwde hij met Catharina Claus.⁴

Omdat een vaste benoeming aan de universiteit van Berlijn op zich liet wachten, gaf de *Missions-Gesellschaft* Westermann de toelating naar Togo te gaan. Omwille van zijn zwakke hart moest hij echter reeds na zeven maanden terugkeren. Zijn wens in Berlijn benoemd te worden, werd vervuld toen hij in 1909 benoemd werd tot professor voor Afrikaanse talen. Dit was mogelijk geworden nadat de afrikanist Carl Meinhof (1857-1944) verhuisd was van Berlijn naar het koloniale instituut van Hamburg.⁵

Naar aanleiding van deze benoeming trad hij officieel uit de dienst van de *Norddeutsche Missions-Gesellschaft*, wat niet betekende dat hij er zich niet meer voor inzette. Zo werd hij onder andere lid van het comité van de *Gesellschaft*, voorzitter van de *Berliner Missions-Gesellschaft I* en onderwees hij missionarissen en zusters. Afrikaanse vrienden die Berlijn bezochten, logeerden bij de familie Westermann.⁶

In 1909 kreeg Westermann bovendien de opdracht van de *Missions-Inspektor* Schreiber, het tijdschrift *Koloniale Rundschau* samen met Ernst Vohsen uit te geven, wat hij deed tot 1927. Meier voegt hieraan toe dat de koloniale afdeling van het ministerie van buitenlandse zaken, dat in 1906 het *Reichskolonialamt* was geworden, de missies in de Duitse kolonies op een niet te onderschatten manier domineerde. Van 1940 tot 1945 gaf Westermann de *Koloniale Rundschau* trouwens opnieuw uit.⁷

Westermann reisde in 1910 naar Khartoem en in 1914 naar Liberia. Naar aanleiding van deze reizen publiceerde hij grammatica's en andere werken over verschillende Afrikaanse talen. Nadat hij zich had ingescheept voor zijn reis naar Liberia op 27 juli 1914 in Hamburg, werd hij op één augustus, bij het losbarsten van de Eerste Wereldoorlog, in Las Palmas van zijn schip gehaald en als gevangene naar Engeland gestuurd. Dankzij zijn goede relatie met de *British Bible Society* kon hij op twee september dan toch opnieuw naar Afrika vertrekken.⁸

Op de terugweg werd Westermann in Spanje wel langdurig geïnterneerd. Hij kreeg er de opdracht dominee te zijn van een Duitse kerkgemeenschap. In Barcelona publiceerde hij het werk *Phonetisches aus dem Ewe*, waaraan hij samen met B. Jonathan Savi de Tove had gewerkt, voormalig secretaris van de gouverneur in Kameroen. Pas in September 1919 werd Westermann vrijgelaten.⁹

Op vraag van Carl Meinhof kreeg Westermann in 1921 een eredoctoraat van de filosofische faculteit van de universiteit Hamburg en in 1924 werd hij tot gewoon hoogleraar benoemd aan de Berlijnse universiteit.¹⁰

Westermann nam vanaf 1926 ook internationaal een belangrijke positie in door naast

⁴ *Ibid.*, p. 7.

⁵ *Ibid.*, pp. 9, 22.

⁶ *Ibid.*, p. 10.

⁷ *Ibid.*, p. 8.

⁸ *Ibid.*, pp. 23-24.

⁹ *Ibid.*, p. 25.

¹⁰ *Ibid.*, p. 26.

Maurice Delafosse, de bekendste Franse afrikanist van zijn tijd die na zijn vlugge dood opgevolgd werd door Henri Labouret, mededirecteur te worden van het in dat jaar gestichte Afrika-instituut te Londen. Sir Frederick Lugard, voormalig gouverneur van Nigeria en Brits vertegenwoordiger in de mandaatscommissie van de Volkenbond, werd voorzitter van de *Executive Council* van het Afrika-instituut. Tot 1939 kon hij deze post houden en na de Tweede Wereldoorlog, werd hij van 1950 tot aan zijn dood in 1956 opnieuw lid van de *Executive Council* van het Afrika-instituut.¹¹

Terug naar het einde van de jaren twintig en de vroege jaren dertig, zien we dat Westermann nog een aantal reizen ondernam. Zo vertrok hij in 1927 naar de Goudkust, in 1928 naar Khartoem in Soedan, in 1929 naar Liberia en Nigeria en in 1933 tenslotte naar Zuid-Afrika. In 1933 werd hij directeur van het *Institut für Lautlehre* aan de universiteit van Berlijn, dat vanaf 1946 het *Institut für Lautforschung* werd genoemd.¹²

Na de Tweede Wereldoorlog kon Westermann, aangezien hij geen lid van de NSDAP was geweest, ongestoord verder lesgeven in Berlijn, nu de Humboldt-universiteit van Oost-Berlijn. In 1946 kreeg hij bovendien de nieuw opgerichte leerstoel voor afrikanistiek toegevoegd, die voortvloeide uit de Afrika-afdeling van de *Auslandswissenschaftliche Fakultät*, die Westermann sedert 1942 had voorgezeten. In 1950 keerde hij na zijn emeritering terug naar zijn geboorteplaats Baden bij Bremen, waar hij leefde tot zijn dood in 1956. Tot in 1956 bleef Westermann naast taalkundige werken ook antropologische en historische werken publiceren. Zo verscheen bijvoorbeeld in 1952 nog zijn *Geschichte Afrikas*.¹³

6.1.2. Wetenschappelijke invloeden en standpunten

Wanneer Westermann wel eens de bijna onovertroffen meester in de zogenaamde methode van de *Gesamtafrikanistik* wordt genoemd, is dit volgens Brauner, Herms en Legère enkel correct voor wat betreft een bepaald deel van zijn wetenschappelijke werken, ook al is het aandeel relatief hoog. Westermann leverde uitstekend en duurzaam werk af, wanneer hij de grammaticale structuur van Afrikaanse talen nauwgezet onderzocht, beschreef en analyseerde. Wanneer hij echter een standpunt innam over haar maatschappelijke functie, blijkt er volgens de auteurs dikwijls sprake te zijn van contradictorische en ideologisch gekleurde maatschappelijke uitspraken.¹⁴

Over Westermann als linguïst en onderzoeker van Afrikaanse talen, valt heel wat te zeggen. Aangezien wij ons echter willen beperken tot zijn etnologische bijdragen, zal hier niet op ingegaan worden. Zoals uit het volgende zal blijken, is het moeilijk Westermanns etnologische uitgangspunten te scheiden van de koloniale dimensie.

¹¹ *Ibid.*, pp. 46, 54, 57.

¹² *Ibid.*, pp. 26-27.

U. MISCHEK, 'Autorität außerhalb des Fachs - Diedrich Westermann und Eugen Fischer', in: B. STRECK (Hg.), *Ethnologie und Nationalsozialismus*, Gehren, Escher, 2000 (Veröffentlichungen des Instituts für Ethnologie der Universität Leipzig; Reihe Fachgeschichte 1), p. 79.

¹³ W. MEIER, *op. cit.*, pp. 27-29.

U. MISCHEK, 'Autorität außerhalb ...', p. 79.

¹⁴ S. BRAUNER, I. HERMS und K. LEGÈRE, *art. cit.*, p. 514.

6.1.3. Westermann en koloniale etnologie in het Derde Rijk

Brauner, Herms en Legère menen dat het kan zijn dat Westermann in het begin eerder sceptisch was ingesteld ten opzichte van het fascisme, hoewel hij reeds erg snel profiteerde van de wetenschapspolitieke maatregelen van de nazi's. Hij kon in 1933 immers pas directeur van het *Institut für Lautlehre* worden nadat de vorige directeur, Doegen, naar aanleiding van het *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums* was ontslagen.¹⁵

Westermann werd geen lid van de NSDAP, maar was voor 1933 wel lid van de *Deutsche Volkspartei* geweest, een partij die uiteindelijk opging in de NSDAP en zich het sterkst van alle partijen had ingezet voor een revisie van de koloniale clausules van het verdrag van Versailles. Westermann was één van de eerste wetenschappers die na 1919 openlijk pleitte voor de teruggave van de kolonies.¹⁶

Brauner, Herms en Legère gaan in op een aantal van Westermanns concrete activiteiten in het kader van de nazistische koloniale politiek. Uit de briefwisseling van het *Institut für Lautforschung* en gedeeltelijk van de Afrika-afdeling van de *Auslandswissenschaftliche Fakultät*, blijkt dat Westermann betrokken was bij de scholingsactiviteiten van de *Reichskolonialbund* (opgericht in 1936) en andere organisaties. De auteurs geven een uitvoerige opsomming van onder andere voordrachten die Westermann hield voor KPA-cursussen, lessen in Afrikaanse talen, die hij aan politieagenten gaf die voorbereid werden om in de kolonies ingezet te worden en voordrachten die hij voor de *Akademie für Deutsches Recht* hield.¹⁷

Westermann was namelijk vanaf 1938 lid van de *Ausschuß für Kolonialrecht* in de *Akademie für Deutsches Recht*. Voordien had hij samen met de antropoloog Eugen Fischer en de geograaf Carl Troll reeds een *Kolonialwissenschaftliches Kolloquium* opgericht. Westermann werd in 1940 bovendien voorzitter van de vakgroep *Koloniale Sprachforschung* binnen de koloniaal wetenschappelijke afdeling van de *Reichskolonialrat*.¹⁸

Meier vertelt een ander verhaal. Zij legt er de nadruk op dat Westermann danig beperkt werd in zijn activiteiten naar aanleiding van de machtsovername van de nazi's. Dit zou duidelijk moeten blijken uit zijn reizen, die stoppen met het jaar 1933.¹⁹

Na 1933 verloor Westermann ook aan prestige in het Afrika-instituut. Zijn naam werd immers niet meer genoemd in de verslagen en in het tijdschrift *Africa*. Zelfs de literatuurwedstrijd voor Afrikanen die hij had ingevoerd, droeg niet langer zijn naam. Vanaf 1933 kon Westermann wel nog naar London, maar niet meer naar Afrika reizen, volgens Meier omdat hij geen lid was van de NSDAP. Uit de bibliografieën van zijn taalkundige werken blijkt duidelijk dat hij zich vanaf dan niet meer op eigen veldonderzoek baseerde, maar

¹⁵ *Ibid.*, pp. 494-495.

¹⁶ *Ibid.*, pp. 495.

M. MOSEN, *op. cit.*, p. 25.

¹⁷ S. BRAUNER, I. HERMS und K. LEGÈRE, *art. cit.*, p. 508.

¹⁸ M. MOSEN, *op. cit.*, pp. 85, 90.

F. SEITHEL, *op. cit.*, p. 128.

¹⁹ W. MEIER, *op. cit.*, p. 26.

enkel nog op klankopnames van andere wetenschappers.²⁰

Westermann kon geen gehoor meer geven aan Lord Lugards advies om naar London te verhuizen en de Britse nationaliteit aan te nemen, tenzij als emigrant zonder zijn familie, die dan echter onder politieke druk zou lijden.²¹

Hoewel het onderwijzen door Afrikanen vanaf 1933 aan de universiteit van Berlijn verboden was, bleef Bonifatius Foli Westermanns medewerker. Westermann werkte reeds sedert 1920 met hem samen. Foli's activiteit als docent werd tot op het einde betaald door de *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, hoewel hij in de tijd van het Derde Rijk af en toe ondergedoken in het fonetisch instituut leefde. In 1947 overleed Foli aan een longontsteking.²²

Udo Mischek wijst erop dat Westermann als linguïst en onderzoeker van Afrikaanse talen met wereldwijde roem eveneens zijn stempel op de volkenkunde van Afrika drukte. Net zoals Eugen Fischer had Westermann een grote autoriteit binnen de etnologische discipline.²³

Op basis van Bourdieus' 'homo academicus', stelt Mischek dat Westermann universitaire of institutionele en wetenschappelijke macht wist te accumuleren. Binnen de nationale grenzen was hij uitgever van verschillende tijdschriften, zoals de *Koloniale Rundschau* (cfr. supra) en de *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen* (sinds 1933). Verder was hij medeuitgever van het *Archiv für vergleichende Phonetik* (1937-44) en van het *Archiv für Anthropologie, Völkerforschung und kolonialen Kulturwandel* (1940-45). Zoals reeds aangehaald was hij sinds 1933 directeur van het *Institut für Lautlehre*, terwijl hij tegelijkertijd één van de directeurs was van het Afrika-instituut en tot 1939 uitgever was van *Africa*, het tijdschrift van deze internationale instelling.²⁴

In zijn artikel vertrekt Mischek van Westermanns engagement in de *Preußische Akademie der Wissenschaften*, waarmee hij wil illustreren hoe hij zijn wetenschap bewust inzette om politieke invloed te winnen, die hij ten voordele van de wetenschap wilde gebruiken.²⁵

Deze *Preußische Akademie der Wissenschaften* was de in 1700 op initiatief van Gottfried Wilhelm Leibniz gestichte tegenhanger van de *Academie des sciences* in Parijs en de *Royal Society* in London. Leibniz wilde met deze academie een op toepassing georiënteerde wetenschap bevorderen. In de tijd van het nazisme baseerde men zich opnieuw sterker op deze idee van wetenschap met praktisch nut.²⁶

In juni 1938 werd Westermann lid van de academie. In zijn inaugurele rede van juli 1939 sprak hij over het onderzoek naar Afrikaanse talen en pleitte hij voor etnologisch onderzoek over culturele veranderingen. Het kan volgens Mischek goed zijn dat zijn uitspraken in de context van zijn politieke activiteiten en dan vooral van zijn verdediging van een nieuwe

²⁰ *Ibid.*, pp. V, 12, 52.

²¹ *Ibid.*, pp. 52-53.

²² *Ibid.*, pp. 27, 82.

²³ U. MISCHKEK, 'Autorität außerhalb ...', p. 69.

²⁴ *Ibid.*, pp. 70-71.

²⁵ *Ibid.*, p. 71.

²⁶ *Ibid.*, pp. 71-72.

Duitse koloniale activiteit in Afrika, ertoe bijdroegen dat hij in de *Preußische Akademie* werd opgenomen. Het feit dat Westermann bereid was theorie en praktijk met elkaar te verbinden, stemde volledig overeen met de wetenschapsvisie van Leibniz.²⁷

Het antwoord van de vice-voorzitter van de academie op Westermanns rede, spreekt voor zich:

“In Hrn. Westermann gewinnt die Akademie zum ersten Mal einen Afrikanisten, einen Sprachforscher von Weltruf, der zugleich die Bestrebungen unseres Führers nach Befreiung unserer Kolonien praktisch zu unterstützen vermag.”²⁸

Westermanns medewerking in de *Preußische Akademie* was in het accumulatieproces van wetenschappelijke autoriteit een hoogtepunt en een kroning van zijn carrière tot dan toe.²⁹

Dankzij de hervorming van de academie na de Tweede Wereldoorlog, die gepaard ging met de naamswijziging van *Preußische* naar *Deutsche Akademie der Wissenschaften*, kon Westermann opklimmen tot een leidende functie binnen de academie. Net zoals aan de universiteit het geval was, bleef Westermanns invloed na 1945 met andere woorden ook buiten de universiteit onaangetast.³⁰

Mischek verklaart dit enerzijds door de afstand die Westermann van het nazisme had bewaard, door nooit lid te worden van de NSDAP. Anderzijds beschikte Westermann ook over een internationaal netwerk van collega's, dat hij na de oorlog kon mobiliseren. Zijn relatief snelle terugkomst in het Afrika-instituut te London bevestigt dit. Hij werd onder andere verdedigd door de Brit M.M. Fortes en de Rus D.A. Olderogge. De verhouding van Westermann tot de Sovjet-afrikanistiek wordt volgens Mischek geïllustreerd door Olderogge, die in de jaren 1920 bij Westermann studeerde. Deze relatie zou misschien ook zijn positie in Oost-Berlijn en het feit dat hij er bleef kunnen verklaren, wat echter nog verder onderzocht moet worden.³¹

6.1.4. Verdeelde meningen over Westermann

Uit het voorgaande blijkt dat de meningen over Westermann niet altijd even eensluidend zijn. Meier blijkt een vurig verdedigster te zijn van Westermanns persoon en zijn wetenschappelijke carrière.

Maar onder andere in een aantal artikels uit de jaren zeventig in de DDR, wordt hieromtrent heel wat twijfel gezaaid. Zo verschenen er in 1976 bijvoorbeeld een reeks artikels naar aanleiding van Westermanns honderdste verjaardag. Hierin wordt Westermann een welwillend paternalisme toegeschreven, dat de burgerlijke wetenschapper er echter niet toe in staat stelde begrip op te brengen voor de echte belangen van de Afrikaanse volken. Hij

²⁷ *Ibid.*, pp. 73-74.

²⁸ *Ibid.*, p. 75.

²⁹ U. MISCHKEK, 'Autorität außerhalb ...', p. 76.

³⁰ *Ibid.*, pp. 78-79.

³¹ *Ibid.*, p. 79.

zou in tegendeel steeds meer in de ideologische buurt komen en in de praktische dienst staan van het Duitse koloniale revanchisme en fascisme.³²

In een commentaar op de behandeling van Westermanns persoon in het *Lexikon der Afrikanistik*, stelde Siegmund Brauner in 1984 vast dat hij omgeven werd door een aura van legenden, die hem de hemel in prezen. Meier vindt het zonderling dat een herdenkingsmis tot Westermanns eer gebruikt wordt om Westermann te discrediteren. Deze mis is namelijk geen legende, maar historische realiteit. Ze vond plaats in 1956 te Lome en was aangekondigd in het Ewe door de preses van het kerkelijk district J.K. Adzomada. In deze aankondiging staat onder andere dat het volk dankbaar is voor het grondige onderzoek van de Ewe-taal, dat het volk kracht en zelfbewustzijn verleent.³³

In de *Geschichte der Humboldt-Universität* wordt Westermann als uitmuntende specialist van Afrikaanse talen en extreme 'kolonialist' bestempeld. Dit vindt Meier onterecht, aangezien men van zijn werk dat meer dan 200 titels omvat, enkel het omstreden boek *Afrika als europäische Aufgabe* van 1941 citeert. Zelf heeft hij dit boek altijd een bastaard genoemd, aangezien hij niet kon verhinderen dat er van hogere hand kenmerken van de toenmalige cultuur- en rassenspolitiek in verwerkt werden.³⁴

Meier sluit haar biografie af met een paragraaf over Westermann als mens en onderzoeker. Hierin vinden we niets dan woorden van lof terug over Westermanns bescheidenheid, eenvoud, rechtlijnigheid en liefde voor de Afrikanen.³⁵

Door zijn taalkundige werken over het Ewe en zijn onderzoek naar de cultuur van de Ewe, droeg hij bij tot het ontstaan van een nationaal bewustzijn van de Ewe. Westermanns engagement voor de *bekennende Kirche* wordt betuigd door zijn familie. Zijn kinderen waren eveneens actieve leden. Volgens Professor Olderogge in Leningrad (1985), zou Meyer Fortes beweerd hebben dat Westermann in de nazi-tijd joden geholpen had om te vluchten uit Duitsland.³⁶

Zijn liefde voor de Afrikanen was ongewoon voor zijn tijd. Westermann bekritiseerde herhaaldelijk de koloniale machten, die de Afrikanen uitbuiten en beperkten in vrijheid. Meier haalt hiervoor ook een uitspraak van Hildegard Höftmann van 1976 aan, die zegt dat Westermann dikwijls kritiek uitoefende op koloniale praktijken die geen respect toonden voor de Afrikaanse talen en culturen.³⁷

In een publicatie van 1986 ter ere van het 150-jarig bestaan van de *Norddeutsche Mission*, schreef Claus Westermann enkele woorden over zijn herinnering aan zijn vader, Diedrich Westermann.

“Mein Vater hat als Direktor des Internationalen Instituts für afrikanische Sprachen und Kulturen (...) als einer der ersten am Abbau des Kolonialismus

³²s.n., 'Zur kritischen Wertung des afrikanischen Erbes von Diedrich Westermann aus Anlaß seines 100. Geburtstag. Zusammenfassungen', *Ethnografisch-Archäologische Zeitschrift*, XVII, 1976, 3, p. 386.

³³W. MEIER, *op. cit.*, pp. 12-13.

³⁴*Ibid.*, p. 28.

³⁵*Ibid.*, p. 107.

³⁶*Ibid.*, pp. 107-108.

³⁷*Ibid.*, p. 109.

und der vollen Anerkennung der afrikanischen Völker in ihrer eigenen Kultur mitgewirkt. (...) Ich habe es nicht vergessen, daß mich die Weite des Denkens meines Vaters von vornherein gründlich davor bewahrte, dem aufkommenden Nationalsozialismus auch nur das geringste Verständnis entgegenzubringen.”³⁸

We kunnen tenminste vaststellen dat deze uitspraken in scherp contrast staan tot Westermans hoger gebleken activiteiten in het kader van de nazistische koloniale plannen. De persoonlijke banden van zowel Wilma Meier als Claus Westermann met Diedrich Westermann maken een dergelijke verdediging begrijpelijk.

6.2. Richard Thurnwald (1869-1954)

In 1989 verscheen er een biografie over Richard Thurnwald, van de hand van de etnologue Marion Melk-Koch en uitgegeven door het museum voor volkenkunde te Berlijn. Het zwaartepunt van haar biografie ligt op Thurnwalds eerste twee onderzoeksreizen naar de Zuidzee van 1906 tot 1909 en van 1913 tot 1915. Melk-Koch concentreert zich op de periode voor 1923, de tijd daarna wordt op het einde relatief kort behandeld.

Melk-Kochs bevindingen zullen in het volgende voornamelijk aangevuld worden met het onderzoek van Manfred Gothsch uit 1983. Hij gaat namelijk systematisch in op Thurnwalds wetenschappelijke uitgangspunten en houding ten opzichte van het kolonialisme.

6.2.1. Wie was Richard Thurnwald?

Thurnwald werd geboren in 1869 te Wenen, groeide op in een welstellende burgerlijke familie - zijn vader was fabrieksdirecteur - en studeerde vanaf 1890 rechten aan de universiteit van Wenen. In zijn vrije tijd studeerde hij oriëntalistiek (Turks en Arabisch) en verwierf hij de basiskennis van meer dan zeven moderne talen. Na het behalen van de doctortitel in de rechten in 1895, deed hij als ambtenaar in dienst van de regering van Bosnië-Herzegovina zijn eerste veldonderzoek. Thurnwald werd één van de stichters van de anti-alcoholbeweging in Oostenrijk en vanaf 1899 werkte hij in de *Handels- und Gewerbekammer* van Graz.³⁹

In 1901 werkte de 32-jarige Thurnwald als wetenschappelijke medewerker onder Felix von Luschan in de Afrikaans-Oceanische afdeling van het museum voor volkenkunde in Berlijn. Zoals altijd werkte hij ook in deze jaren aan verschillende projecten tegelijk. Hij zette zijn oriëntalistische studies verder en wijdde zich eveneens aan de sociologie.⁴⁰

In 1904 werd de financiële situatie van de zogenaamde *Archiv-Gesellschaft* precair, zodat haar stichters, Anastasius Nordenholz en Alfred Ploetz, Thurnwald als medevenoot vroegen. In januari 1905 tekende Thurnwald het contract, waardoor hij medebezitter

³⁸C. WESTERMANN, 'Erinnerung an meinen Vater', in: E. SCHÖCK-QUINTEROS und D. LENZ, *150 Jahre Norddeutsche Mission 1836-1986*, Bremen, Roder-Druck, 1986, p. 209.

³⁹MELK-KOCH (Marion), *Auf der Suche nach der menschlichen Gesellschaft: Richard Thurnwald*, Berlin, Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, 1989 (Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde Berlin 46), pp. 13, 15-19, 22.

⁴⁰*Ibid.*, p. 24.

werd van de *Archiv-Gesellschaft* en tegelijkertijd mede-uitgever van het tijdschrift *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie*. Samen met Ploetz en Ernst Rüdin stichtte Thurnwald in juni 1905 de *Gesellschaft für Rassenhygiene*, met de bedoeling om na te denken over de verwerkelijking van een praktische rashygië. Thurnwald was weliswaar bereid om de rashygiënische doelen mee te dragen en geld en tijd te investeren, maar hij liet zich daarbij geenszins van zijn eigen doelstellingen afbrengen.⁴¹

Melk-Koch spreekt over een zeker 'onbehagen in de cultuur' toe, dat Thurnwald, samen met zijn wetenschappelijke nieuwsgierigheid, aanzette tot zijn eerste grote onderzoeksreis van 1906 tot 1909. Thurnwald ondernam deze expeditie naar Nieuw-Guinea, de Bismarck-archipel en de Salomo-eilanden in opdracht van het museum voor volkenkunde te Berlijn.⁴²

Van 1913 tot 1915 nam Thurnwald als etnoloog deel aan een tweede expeditie naar de Zuidzee, in opdracht van het *Reichskolonialamt* en het Berlijnse museum voor volkenkunde. Omwille van de oorlog keerde hij terug van deze tweede grote onderzoeksreis via Australië en de Verenigde Staten, meer bepaald Berkeley, waar hij gedurende het jaar 1916 aan de *University of California* werkzaam was. Terug in Duitsland, was hij tot het einde van de oorlog soldaat.⁴³

In deze jaren ontstond er heel wat commotie omtrent een vrouw uit Reykjavik, die zich Kirstin Thurnwald noemde. Het werd bekend dat Thurnwald in het jaar 1911 in Kopenhagen met haar getrouwd was, omdat ze beweerde zwanger te zijn. In de naïeve overtuiging dat het huwelijk in Duitsland niet zou gelden, was Thurnwald enkel met haar getrouwd omwille van haar reputatie en had dit stilgehouden voor al zijn kennissen. Kirstin Thurnwald spande echter processen tegen hem aan, die hem moeilijkheden op zowel persoonlijk als professioneel gebied berokkenden. Persoonlijk aangezien hij eigenlijk met een andere vrouw, Hilde Schubert, wilde trouwen, wat uiteindelijk pas in 1923 lukte nadat Kirstin Thurnwald was overleden. Hilde Thurnwald gaf haar beroep als lerares op en wijdde zich in de volgende jaren samen met haar eenentwintig jaar oudere man volledig aan het wetenschappelijke werk. Ook professioneel zou de affaire hem blijven achtervolgen, aangezien hij een tijd gearresteerd was geweest.⁴⁴

Terwijl hij als *Privatdozent* aan de universiteit van Halle werkte, diende Thurnwald in 1921 te Berlijn een aanvraag in tot habilitatie voor de vakken volkenpsychologie, sociologie en etnologie. Omdat hij eigenlijk doctor in de rechten was, werd er voor de beslissing een extra commissie opgericht. Op 8 februari 1922 verkreeg hij de 'venia legendi' voor etnologie en in december werd hij officieel gehabiteerd voor volkenpsychologie, sociologie en etnologie.⁴⁵

In december 1923 werd Thurnwald docent in Berlijn. Hij ondernam in 1930/31 samen met Hilde Thurnwald nog een expeditie naar Tanganyika, op voorstel van het Afrika-instituut in Londen, waar Thurnwald lid van was. De resultaten van dit boek verschenen

⁴¹ *Ibid.*, pp. 35, 34, 45, 48.

⁴² *Ibid.*, p. 49.

⁴³ *Ibid.*, p. 237.

⁴⁴ *Ibid.*, pp. 245-246, 255.

⁴⁵ *Ibid.*, pp. 255-258.

in 1933 onder de titel *Black and White in East Africa. The fabric of a New Civilization*. Zijn werk *Die menschliche Gesellschaft* verscheen van 1931 tot 1935 in vijf delen en werd één van de belangrijkste werken in de geschiedenis van de Duitse etnologie.⁴⁶

In September 1931 ging Thurnwald in op een uitnodiging van de universiteit Yale (New York) en was daar gastprofessor voor een jaar. Daar stichtte hij in 1932 samen met Sapir en de Rus Pitirim A. Sokorin van de Harvard universiteit het tweetalige (Duits en Engels) tijdschrift *Sociologus*. Het jaar daarop ondernam het echtpaar nog een expeditie naar de Zuidzee, op uitnodiging van de *Australian National Research Council* en gefinancierd door de *Rockefeller Foundation*. Tijdens hun halfjarig verblijf in Sidney van oktober 1934 tot maart 1935, publiceerden ze de resultaten van hun onderzoek in de *Oceania*.⁴⁷

Terug in Berlijn werd Thurnwald benoemd tot *Honorary professor*. Een benoeming tot *planmäßiger Professor* bleek niet meer mogelijk omwille van zijn hoge leeftijd. Thurnwald bleef niet lang in Duitsland, want vanaf de herfst van 1935 tot de zomer van 1936 was hij opnieuw gastprofessor in Yale. Hij streefde ernaar een blijvende post te vinden in Amerika, waar hij echter niet in slaagde. In het wintersemester van 1936/37 gaf hij opnieuw les in Berlijn, waar hij ook gedurende de Tweede Wereldoorlog verbleef.⁴⁸

Na de Tweede Wereldoorlog gaf hij verder les aan de universiteit van Berlijn, waar hij in juli 1946 voor het eerst officieel professor werd. In 1949 wisselde hij echter naar de pas opgerichte vrije universiteit in West-Berlijn, omdat afpersing, spionage en arrestatie van studenten aan de Oost-Berlijnse Humboldt-universiteit een vrije studie onmogelijk maakten. Deze wissel betekende weliswaar een verlies van de privileges van een ordinariaat, zoals de aanspraak op pensioen en leerstoel. In 1952 diende de ondertussen aan de ziekte van Parkinson lijdende, drieëntachtigjarige Thurnwald een aanvraag in tot pensioen. Aangezien deze aanvraag niet werd ingewilligd, was hij genoodzaakt les te blijven geven tot zijn dood in 1954.⁴⁹

6.2.2. Wetenschappelijke invloeden en standpunten

Thurnwalds Weense leraars, zoals de juristen Adolf Exner en de broers Carl en Anton Menger, oefenden een grote invloed op hem uit. Zijn werk in Bosnië kan men volgens Melk-Koch als één van de eerste onderzoeken over modernisering beschouwen, aangezien hij datgene onderzocht wat men later 'acculturatieverschijnselen' zou noemen. Thurnwald zelf beoordeelde zijn tijd in Bosnië en Hercegovina achteraf als uitslaggevend voor zijn koerswijziging naar etnologie. In Graz leerde Thurnwald de staatswetenschapper Ludwig Gumplowicz kennen, die zijn belangrijkste leraar in de sociologie werd.⁵⁰

Naast Exner, de gebroeders Menger en Gumplowicz heeft er waarschijnlijk niemand een grotere invloed op Thurnwald uitgeoefend dan Alfred Ploetz. Wanneer Thurnwald Ploetz leerde kennen, was deze reeds de grondlegger van het begrip rashygiëne (cfr. 2.3). Ploetz

⁴⁶ *Ibid.*, p. 261.

⁴⁷ *Ibid.*, pp. 268, 271.

⁴⁸ *Ibid.*, pp. 271-272.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 281-282.

⁵⁰ *Ibid.*, pp. 15-17, 21, 23.

invloed op Thurnwald uitte zich volgens Melk-Koch daarin, dat Thurnwald de biologische levensomstandigheden van de mensen die hij bezocht nooit buiten betrachting liet. Ploetz was een overtuigd tegenstander van het katholicisme en ook Thurnwald veranderde in mei 1904 van de katholieke naar de protestantse kerk.⁵¹

In Thurnwalds sociologische studies van de jaren 1903/04 beperkten zijn rashygiënische ideeën zich niet tot een biologisch-materialistische zienswijze. De sociologische ideeën van de Amerikaan Lester Frank Ward, wiens boek Thurnwald vertaalde, zouden op Thurnwalds latere onderzoeken een wezenlijke invloed en hem van in het begin van het denken van enkele rashygiënici weggeleid hebben.⁵²

Voor wat betreft Thurnwalds eigen wetenschappelijke standpunten zullen nu enkele belangrijke begrippen genoemd worden, op basis van Gothsch bevindingen.

Het functionalistisch-dynamische element

Thurnwald benadrukte de wederzijdse afhankelijkheid of de functionaliteit van afzonderlijke culturele fenomenen in een socio-cultureel systeem. Onder cultureel fenomeen is bijvoorbeeld een zede, een religieuze voorstelling, een stuk gereedschap of een vorm van organisatie te verstaan.⁵³

Vertrekkend van zijn functionalistisch beginsel bekritiseerde Thurnwald de aanhangers van de cultuurkring-leer, omdat zij volgens hem afzonderlijke cultuurelementen uit hun context rukten. Hij beschouwde culturele systemen namelijk als evenwichtige wederkerigheidssystemen, wiens evenwichten door veranderingen verstoord kunnen worden.⁵⁴

De voorstelling van evenwicht was voor Thurnwald eerder een heuristisch model, dan de weerspiegeling van empirische feiten. Hij legde er de klemtoon op dat het evenwicht van een cultuur nooit perfect, maar steeds vatbaar voor storingen is. Daaruit concludeerde hij dat het noodzakelijk is om socio-culturele systemen in hun dynamiek te begrijpen.⁵⁵

Deze nadruk op het dynamische element is een punt waarin Thurnwald zich van de Britse functionalisten onderscheidde. Thurnwald zelf zag daarin echter eerder een verschil met de cultuurhistorische etnologen, die volgens hem processen van overname (*Übertragung*) te statisch en te mechanisch hadden gezien. Volgens Thurnwald veranderen bij processen van overname zowel functies als het opnemende cultuursysteem zelf. Er vindt met andere woorden een proces van wederkerige assimilatie plaats. Zo kan bijvoorbeeld een werpmes bij het ene volk als wapen en bij het andere als vreedzaam kapmes of cultvoorwerp gebruikt worden, wat ook invloed kan hebben op de maatschappelijk organisatie. In zijn onderzoek over de socio-culturele verandering van de koloniale volken onder Europese invloed is een dergelijk functionalistisch-dynamisch beginsel onverkenbaar.⁵⁶

⁵¹ *Ibid.*, pp. 31-32.

⁵² *Ibid.*, pp. 37, 39.

⁵³ M. GOTHSCHE, *op. cit.*, p. 140.

⁵⁴ *Ibid.*, pp. 141, 143

⁵⁵ *Ibid.*, p. 143.

⁵⁶ *Ibid.*, pp. 143-144.

De ontwikkelingshistorische component

In het kader van Thurnwalds ontwikkelingshistorische concepten, neemt zijn vooruitgangsidee een belangrijke plaats in. Thurnwald verstond onder vooruitgang een 'irreversibel accumulatieproces', waarmee hij bedoelde dat voor elke ontwikkeling in de zin van vooruitgang bepaalde voorwaarden noodzakelijk zijn. Het gebruik van de ploeg is bijvoorbeeld ondenkbaar zonder het gebruik van een hakmes en een hakmes is ondenkbaar zonder het gebruik van een graafijzer. Voor het spannen van een os voor de ploeg is het bovendien een vereiste dat de os tam gemaakt is. Er vindt dus een proces van geaccumuleerde kennis plaats, waarbij de volgende techniek ondenkbaar is zonder de vorige.⁵⁷

De vraag is nu in welke mate men Thurnwald als evolutionist kan bestempelen. In elk geval is er bij zijn vooruitgangsidee sprake van een evolutionistische kern. Niettemin zijn er grote verschillen met de klassieke evolutionisten vast te stellen. Ten eerste bekritiseerde Thurnwald de willekeurige waardemaatstaven die samenlevingen door ideaaltypische voorstellingen zoals 'moederrecht' of 'vaderrecht' werden opgedrongen. Verder was hij tegen de voorstelling dat de ontwikkeling van de mensheid van het eenvoudige naar het gecompliceerde moest verlopen, hij was met andere woorden geen vertegenwoordiger van een unilineaire ontwikkeling. Hij zag de vooruitgangsidee enkel als een mentale constructie, die geenszins het historische ontwikkelingsproces van afzonderlijke samenlevingen weerspiegelt.⁵⁸

Voor de these van de ploegeconomie die uitgaat van kennis over de hakeconomie en de veeteelt, betekent dit concreet dat niet alle gemeenschappen die een ploegeconomie hebben, de afzonderlijke fasen van louter hakeconomie en veeteelt zouden moeten doorlopen. Evolutie of vooruitgang was voor Thurnwald ook niet gelijk aan geschiedenis, aangezien hij gemeenschappen als unieke bouwwerken beschouwde, die weliswaar voor wat betreft hun individuele ontwikkeling op een denkbeeldige ladder klimmen, maar daarbij ook fasen van stagnatie en regressie doormaken. Met *irreversibel* bedoelde hij dus niet dat rugwaartse ontwikkelingen uitgesloten zijn. Gothsch spreekt dan ook van Thurnwalds 'gelouterde evolutionisme'.⁵⁹

De socio-psychologische component en de rol van de mens

Thurnwald beschuldigde de cultuurhistorisch werkende etnologen ervan de actieve en manipulerende psychische krachten in de mens te verwaarlozen. Zijn *Völkerpsychologie* kan men in het kort omschrijven als een elkaar aanvullend sociologisch en psychologisch onderzoek, met aandacht voor het individu.⁶⁰

Gothsch gaat onder andere in op de rol die de biologie in Thurnwalds socio-psychologisch concept speelde, aangezien hij de genetische determinatie van socio-culturele verschijnselen geenszins onbelangrijk bleek te vinden. Hierop wijst zijn hang tot het Lamarcksisme, de

⁵⁷ *Ibid.*, p. 145.

Dit voorbeeld geeft Thurnwald bijvoorbeeld in zijn nederlandstalig artikel: R. THURNWALD, 'Moderne Volkenkunde...', p. 12.

⁵⁸ *Ibid.*, pp. 146-147.

⁵⁹ *Ibid.*, pp. 148, 150.

⁶⁰ *Ibid.*, pp. 152, 154.

leer dat aangeleerde gedrag patronen zoals bekwaamheid of bedrevenheid erfelijk zijn.⁶¹

Thurnwald beschouwde daarenboven ook het fenomeen van *Führertum* of leiderschap als een biologisch in de mens verankerde instelling. De specifieke vormgeving van het leiderschap was weliswaar afhankelijk van de maatschappelijke conventies. Wie wel of niet als leider werd gekozen en aanvaard, werd bepaald door de desbetreffende samenleving. Ook hier speelden genetische factoren een rol. De socio-culturele conventies die vorm gaven aan het leiderschap, omschreef Thurnwald met het begrip *Siebung*. Hiermee bedoelde hij een selectief proces, gedragen door de groep, haar normen en de 'geest' die in haar woont. Zo zal een samenleving van rovers bijvoorbeeld een leider met lef kiezen en een samenleving van akkerbouwers daarentegen een ijverige leider met veel uithoudingsvermogen.⁶²

Voor wat betreft Thurnwalds wetenschappelijke instelling, valt nog te wijzen op Melk-Kochs mening omtrent de vraag of Thurnwald een sociaal-darwinist en racist was.

Melk-Koch stelt dat Thurnwald nog voor het einde van de Eerste Wereldoorlog op basis van zijn observaties de these ontwikkelde dat enkel die samenlevingen waar sociale hulp en orde het best ontwikkeld waren, zich hadden kunnen waarmaken. Deze instelling sluit elk vermoeden uit dat Thurnwald een sociaal-darwinist zou geweest zijn, aldus Melk-Koch.⁶³

In het jaar 1923 werkte Thurnwald mee aan de uitgave van het *Politisches Handwörterbuch* onder leiding van Paul Herre. Hij schreef namelijk de artikels over *Rasse*, *Rassenfrage*, *Rassenhygiene* en *Rassenkampf*. Melk-Koch schrijft in deze context dat wie er de laatste tijd ook van overtuigd mag zijn dat Thurnwald racist was, zich ten laatste hier van het tegendeel kan overtuigen.⁶⁴

Een opmerkelijke uitspraak uit het artikel *Rasse* luidt dat we, ondanks de eigen aard en ongelijkheid van individuen en groepen, nooit mogen vergeten om de diepgaande, gemeenschappelijke fundamenten van het hele mensendom te respecteren, zoals ze zowel tot uiting komen bij de Papoea en de Hottentot als bij de verfijnde kunstenaar of de lompe zwendelaar. Dit is opmerkelijk omdat Thurnwald hier duidelijk toont dat hij, ook al beseft hij dat de mensen veel gemeenschappelijk hebben, vertrekt van de fundamentele ongelijkheid van de mensen.⁶⁵

Dat deze artikels Thurnwald zouden vrijpleiten van enig racisme, lijkt ons niet correct. Hoewel hij slechts uitzonderlijk eigen stadpunten inneemt, beschrijft hij toch gedachtengangen die men wel degelijk racistisch kan noemen. Op het einde van zijn artikel *Rassenhygiene* heeft hij het bijvoorbeeld over de in 1922 geformuleerde doelstellingen van de *Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene* met betrekking tot huwelijkssluiting, belastingwetgeving, loonvragen, koloniale activiteit, onderwijs etc. Dergelijk rashygiënische maatregelen kunnen niet anders dan tot racistische uitsluitings- en onderdrukingspraktijken leiden. Wetende dat Thurnwald zelf medestichter was van deze *Gesellschaft*, lijkt

⁶¹ *Ibid.*, p. 155.

⁶² *Ibid.*, pp. 156-158.

⁶³ M. MELK-KOCH, *op. cit.*, p. 242.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 261.

⁶⁵ R. THURNWALD, 'Rasse', in: P. HERRE (Paul) (Hg.), *Politisches Handwörterbuch*, Leipzig, Verlag von K.F. Koehler, 1923, II, p. 404.

het ons eerder onwaarschijnlijk dat hij haar doelstellingen zou vermelden zonder enig commentaar, wanneer hij er niet mee akkoord zou gaan. De hoger genoemde aanmaning tot respect duidt erop dat Thurnwald, ook wanneer een lexicon hiervoor niet het meest voor de hand liggende medium is, standpunten kon innemen en innam.⁶⁶

6.2.3. Thurnwald en koloniale etnologie in het Derde Rijk

Thurnwald had in 1932 niet veel zin om van Amerika naar Duitsland terug te keren, aangezien zijn vrienden hem op de hoogte hadden gebracht van de politieke situatie, de censuur van de pers en de toenemende invloed van de nazi's. Het door Thurnwald gestichte tijdschrift *Sociologus*, moest stopgezet worden toen de *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* haar financiële steun terugtrok omdat het tijdschrift niet uitsluitend Duits-talig was. Uit Thurnwalds brieven van deze tijd, onder andere naar zijn medeuitgevers in Duitsland, bleek duidelijker dan uit gelijk welke andere brieven dat hij het nazisme afwees. Zo noemde hij Göring bijvoorbeeld een *Nazipsychopath*.⁶⁷

Melk-Koch vermoedt dat het feit dat Thurnwald nooit verloochende dat hij Duitser was, ook al was hij niet akkoord met de gebeurtenissen in Duitsland, meegespeeld kan hebben bij zijn mislukte zoektocht naar een vaste betrekking in de VSA. Men zou het hem kunnen kwalijk genomen hebben dat hij zich niet tegen zijn landgenoten in het algemeen uitsprak, maar enkel tegen het regime. In maart 1933 schreef Thurnwald aan een zekere Alfred Rühl de zin *Auf alle Fälle bekommt man aber den Eindruck, daß die Nazi Horden mindestens verrückt geworden sind*.⁶⁸

Na zijn terugkeer uit de VSA in 1936, besloot de bijna zeventig jaar oude Thurnwald zonder recht op pensioen en met oplopende ziekenhuiskosten zijn nut voor de natie te bewijzen. Hij kon niet in Amerika blijven, beschouwde Duitsland ondanks alles als zijn thuishaven en had daar ongetwijfeld ook vrienden die het nazisme afwezen. Niettemin koos hij voor het koloniaal wetenschappelijke gebied, geenszins onbekend terrein voor hem. In plaats van eindelijk de resultaten van zijn Zuidzee-expedities te publiceren, wijdde Thurnwald zich aan de plannen voor een Duitse koloniale expansie in Afrika. Wanneer men de brieven van Thurnwald tot de herfst van 1936 en zijn publicaties kent, bestaat er volgens Melk-Koch geen twijfel over het feit dat hij op het moment dat hij zijn koloniale bijdragen schreef, uit de internationale pers wist dat de Britten over de teruggave van de Duitse kolonies discussieerden. Melk-Koch vindt het ook duidelijk dat bepaalde passages door partij-aanhangers werden toegevoegd, zo zeer dat er bijvoorbeeld op een drukproef van 1936 in het handschrift van Hilde Thurnwald *Blut und Boden!* stond geschreven.⁶⁹

Deze argumentatie loopt mijns inziens mank, aangezien de logische conclusie hier zou luiden dat Hilde Thurnwald een partij-aanhanger was. Misschien bedoelt Melk-Koch

⁶⁶R. THURNWALD, 'Rassenhygiene', in: P. HERRE (Paul) (Hg.), *Politisches Handwörterbuch*, Leipzig, Verlag von K.F. Koehler, 1923, II, pp. 407-408.

⁶⁷M. MELK-KOCH, *op. cit.*, pp. 269, 270.

⁶⁸*Ibid.*, pp. 272, 274

⁶⁹*Ibid.*, p. 278

hiermee dat Hilde Thurnwald enkel gehoor gaf aan hetgeen partij-mensen haar influisterden. Het lijkt mij echter waarschijnlijker dat zowel Hilde als Richard Thurnwald zelf een bewuste toenaderingspoging tot het nazisme deden.

De vraag is nu waarom Thurnwald zijn tijd aan een koloniaal 'fantoom' wijdde, in plaats van zich op een analyse van de culturele verandering te richten op basis van zijn eigen veldonderzoek en zijn acculturatie-theorie. Melk-Koch meent dat deze vraag erg controverseel kan beantwoord worden en verwijst daarbij naar een artikel van Klaus Timm. Thurnwalds personeelsdossier van de jaren 1919 tot 1949 is voor deze kwestie een belangrijke bron, die zich in het archief van de Humboldt-Universiteit van Oost-Berlijn bevindt. Het werd Melk-Koch echter niet toegestaan het deel voor de periode van 1933 tot 1945 in te kijken. Timm kon dit wel, hoewel hij er volgens Melk-Koch ook niet in slaagde om alles op te helderen.⁷⁰

In zijn artikel "*Richard Thurnwald: 'Koloniale Gestaltung' - ein 'Apartheids-Projekt für die koloniale Expansion des deutschen Faschismus in Afrika!*", citeert Timm een passage waaruit blijkt dat Thurnwald in het voorjaar van 1936 zijn diensten aanbood als leider van een nieuw op te richten *Institut für Völkerkunde* aan de universiteit van Berlijn:

"Ich würde mich freuen, ... die Erfahrungen, besonders der letzten fünf Jahre, ... in den Diernationalsozialistischen Staats zu stellen. Denn ich darf erwähnen, daß ich nationalsozialistische Gedankengänge in Berlin bereits zu einer Zeit propagierte (...), als die Bevölkerung noch völlig unaufgeklärt war. Später kämpfte ich in der 'Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie' - SOCIOLOGUS - gegen die völlig marxistisch talmudistisch verseuchte Soziologie, wie sie von einer Gruppe besonders Frankfurter Juden in Deutschland vertreten wurde, die auch andere in ihren Bannkreis zog. Ich stellte damals die amerikanisch-jüdisch-beherrschtertschte Soziologie, die auf Tatsachenforschung gerichtet ist und realistischer vorgeht, der verjudeten deutschen Soziologie gegenüber."⁷¹

Hieruit blijkt volgens Melk-Koch in elk geval dat Thurnwald tot antisemitische en anti-communistische uitspraken bereid was om een ordinariaat voor volkenkunde te verkrijgen. Volgens haar stemde enkel het anticommunistische en niet het antisemitische aspect overeen met Thurnwalds feitelijke overtuiging.⁷²

Timm geeft een aantal redenen waarom Thurnwald er na 1933, ondanks zijn opportunisme, niet in slaagde een grote carrière uit te bouwen aan de Berlijnse universiteit. Thurnwald had enge wetenschappelijke en persoonlijke banden met de Engelse en Amerikaanse etnologie en bovendien was zijn nazistische gezindheid voor zijn terugkeer uit de VSA in 1936 niet voldoende bekend in Berlijn.⁷³

Timm wijst er ook op dat Thurnwald in een brief van november 1938 aan de decaan van de filosofische faculteit schreef dat zijn benoeming tot ordinarius van jaar tot jaar

⁷⁰ *Ibid.*, pp. 5, 278-279.

⁷¹ K. TIMM, *art. cit.*, p. 622.

⁷² M. MELK-KOCH, *op. cit.*, p. 278.

⁷³ K. TIMM, *art. cit.*, pp. 623-624.

opgeschort werd, omdat de Weimar Republiek niet voldoende geïnteresseerd was in kolonies en volkenkunde. In een brief aan Eugen Fischer had Thurnwald in februari 1936 bovendien de hoop geuit dat zijn professionele situatie zich zou verbeteren. De constellatie van het onderwijzend personeel aan de universiteit te Berlijn bleek echter erg ongunstig voor Thurnwald.⁷⁴

Uit de brieven van voor 1936 die Melk-Koch aanhaalt, blijkt dat Thurnwald anti-nazistisch ingesteld was. De logische verklaring zou dus luiden dat Thurnwald om louter opportunistische redenen zijn toevlucht tot het nazistische gedachtengoed nam.

Melk-Koch is van mening dat Thurnwald geen man was die zich in een wetenschappelijke ivoren toren zou opsluiten en die de doelstellingen van de nazi's kende. Bovendien was hij vertrouwd met het koloniale gedachtengoed.⁷⁵

Concreet was Thurnwald, net zoals Westermann en de vermoedelijke auteur van de *Rassenpolitische Leitsätze zur deutschen Kolonialpolitik* Günter Hecht (cfr. 4.2), vanaf 1938 lid van de *Ausschuß für Kolonialrecht* in de *Akademie für Deutsches Recht*. Daarnaast werkte hij mee in de *Arbeitsgemeinschaft Eingeborenenarbeits- und sozialrecht* en maakte hij deel uit van de *Kolonialwissenschaftliche Arbeitsgemeinschaft* aan de Berlijnse universiteit.⁷⁶

Gothsch gaat in op Thurnwalds engagement voor de koloniale praktijk voor en na het verdrag van Versailles. Voor de periode voor 1919 besluit hij dat Thurnwald naast louter wetenschappelijke bezigheden, actief voorstander was van een toegepaste, praktische koloniale ethnologie. Hij wijst er bovendien op dat Thurnwald in deze periode de grote uitzondering was, aangezien geen enkele andere Duitse wetenschapper voor 1919 zijn onderzoek in die mate op de koloniale praktijk afstemde.⁷⁷

Ook na de Eerste Wereldoorlog hield Thurnwald zich doelbewust bezig met kennis ten voordele van de koloniale praktijk. Vertrekend van zijn dynamisch beginsel onderzocht Thurnwald de veranderingen in het leven van de koloniale volken onder de Europese hegemonie. De daarbij waargenomen ondermijning van het evenwicht van de traditionele cultuursystemen, veroorzaakte zowel voor de gekoloniseerde als voor de kolonisator grote problemen. Nauwkeurige inzichten over de oorzaken en gevolgen van deze transformatie konden voor het koloniale bestuur enkel van voordeel zijn.⁷⁸

Andere concepten, die voortvloeiden uit Thurnsocio-psychologisch beginsel waren zijn acculturatiemodel bestaande uit vijf fasen, zijn these dat de autoriteit en het prestige van afzonderlijke innovatiedragers en een hoge sociale mobiliteit een aanzienlijke invloed zouden uitoefenen op de bereidwilligheid van de groep om vernieuwingen aan te nemen. De mogelijkheden voor de toepassing van deze thesen buiten het domein van de wetenschap liggen voor de hand.⁷⁹

⁷⁴ *Ibid.*, pp. 621-622, 624.

⁷⁵ M. MELK-KOCH, *op. cit.*, p. 279.

⁷⁶ M. MOSEN, *op. cit.*, pp. 85-86, 93.

⁷⁷ M. GOTHSCHE, *op. cit.*, pp. 173, 203, 243.

⁷⁸ *Ibid.*, pp. 186, 203.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 203.

6.2.4. Verdeelde meningen over Thurnwald

Melk-Koch wijst in haar slot op de uiteenlopende beoordelingen van Thurnwalds persoon en werk: in 1973 wilde men Thurnwald in Bomana (Papua-Nieuw-Guinea) herdenken met een postzegel, terwijl hij in Berlijn in het eens door hem gestichte instituut als *Kolonialknecht* werd uitgescholden.⁸⁰

Melk-Koch staat er op dat Thurnwald geen sociaal-darwinist of racist was. Aangezien ze zich voornamelijk beperkt tot de periode voor 1923, gaat ze niet uitgebreid in op Thurnwalds koloniaal engagement in de periode van het nazisme. Andere auteurs zoals Timm en Mosen, die zich enkel op de tijd van het nazisme concentreren, zien Thurnwald zonder meer als een frappant voorbeeld van toenadering tot Hitler-Duitsland.

6.3. Hugo A. Bernatzik (1897-1953)

Als historica en de jongste van de drie dochters van Bernatzik, die stierf toen ze nog een kind was, voelt Byer zich in de inleiding van haar biografie genoopt rekenschap af te leggen over haar eigen perspectiviteit.⁸¹

Dat ze partijdig is, staat volgens Byer vast. De prangende vraag is echter wat daar de gevolgen van zijn. Byers antwoord waarbij ze in voetnoot verwijst naar werken van Bourdieu en Devereux luidt:

”Geschworene oder Richter können deshalb ihres Amtes enthoben werden. Wissenschaftler hingegen sollen sich der Bedingungen ihrer Erkenntnisinteressen bewußt werden - und damit auch ihrer eigenen Befangenheit. Dies ist ein Unterschied zwischen Justiz und Wissenschaft.”⁸²

Byer wil en kan met haar werk als historica en biografe 'haar vader' noch aanklagen noch rechtvaardigen. Ze wil zich niet tot de vraagstelling van een misdaadroman naar dader en motief beperken.⁸³

In het hoger aangehaalde *Lebenslust und Fremdenfurcht* (cfr. 1.4) werd een herwerkte lezing van Byer gepubliceerd, die ze in 1990 op een colloquium over nazisme en volkenkunde hield en die haar positie in het debat verduidelijkt. In dit artikel oefent ze kritiek uit op een eenduidige classificatie. Daarmee bedoelt ze enerzijds het classificatiesysteem uit de nazi-periode van meer- en minderwaardigen en anderzijds het huidige classificatiesysteem van bijvoorbeeld daders versus slachtoffers, wegbereiders versus meelopers, 'oudnazi' s' versus 'jongnazi' s'. Wanneer onderzoekers dit laatste classificatiesysteem gebruiken, komen ze tot twee mogelijke conclusies. De volkenkunde verschijnt ofwel als de politieke assistent ter verwerkelijking van de nazistische volksdompolitiek ofwel blijkt ze politiek volledig gemarginaliseerd te zijn. Aangezien dezelfde vragen tot gelijkaardige antwoorden leiden,

⁸⁰M. MELK-KOCH, *op. cit.*, p. 285.

⁸¹D. BYER, *Der Fall ...*, p. 1.

⁸²*Ibid.*, p. 2.

⁸³*Ibid.*, p. 2.

stelt Byer voor om van een dergelijk classificatiesysteem af te zien en nieuwe vragen te stellen.⁸⁴

Haar biografie is dan ook een grootscheepse poging de grenzen van een eenduidige classificatie voor het geval Bernatzik te overschrijden. De historiografische invalshoek die ze hierbij kiest, omschrijft ze op het einde van haar biografie als vraagstellingen in het kader van een historische antropologie.⁸⁵

Toen de eerste werken in Duitsland en Oostenrijk verschenen over het thema etnologie en nazisme, kon Byer zich enkel verwonderen.⁸⁶ Ofwel kwam Hugo Bernatzik in deze werken maar nauwelijks of helemaal niet voor, ofwel op zo een manier dat ze hem niet herkende, wat echter niet wegneemt dat er ook voor haar biografie nuttige en noodzakelijke informatie te vinden was. Byer verklaart het verschil tussen de institutionele historische weergave en haar eigen beeld van Bernatzik door het verschil tussen schriftelijke en mondelinge overleveringen, openbare en privé bronnen. Politieke documenten van staatsinstellingen transporteren niet alleen zakelijk, maar ook structureel andere inhoud dan familieherinneringen, dagboeken, private brieven of narratieve interviews. Het wetenschappelijk werk als biografie en ook als etnografie begint volgens Byer dan ook met het werk aan deze tegenstrijdigheden.⁸⁷ Op dergelijke controverses in de literatuur zal voornamelijk in de context van de verdeelde meningen over Bernatzik gewezen worden.

6.3.1. Wie was Hugo A. Bernatzik?

Hugo Bernatzik werd geboren in maart 1897 te Wenen als zoon van de liberaal gezinde jurist Edmund Bernatzik. Op zijn achttiende meldde hij zich vrijwillig aan voor het front; na de oorlog trouwde hij met de welgestelde Margarete Ast en werd ondernemer, nadat hij zijn studie geneeskunde had stopgezet.⁸⁸

Het overlijden van Margarete Bernatzik-Ast in 1924 betekende een tragedie voor de jonge Bernatzik, die in de jaren daarvoor reeds de dood van zijn oudste broer, talloze medesoldaten en zijn vader had moeten verkroppen. Zwaar depressief vluchtte hij in steeds grotere reisprojecten. Nog in het jaar 1924 reisde Bernatzik naar Spanje en Spaans Marokko, om in 1925 in Egypte en Somaliland, in 1927 in het Anglo-Egyptische Soedan en tussen 1926 en 1930 in Roemenië en Albanië te vertoeven. Het gepassioneerde jagen en fotograferen en de persoonlijke confrontatie met steeds vreemdere en gevaarlijkere omstandigheden analyseert Byer als bijna obsessieve strategieën om de schokken van het vertrouwde sociale bestel na de ineenstorting van de monarchie op te vangen.⁸⁹

⁸⁴D. BYER, 'Zum Problem eindeutiger Klassifikation. Diskursanalytische Perspektiven der Forschungen über Völkerkunde und Nationalsozialismus', in: T. HAUSCHILD (Hg.), *Lebenslust und Fremdenfurcht. Ethnologie im Dritten Reich*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1995, pp. 62, 82.

⁸⁵D. BYER, *Der Fall ...*, p. 350.

⁸⁶Concreet was het vooral Mosen die Bernatzik betrok in zijn onderzoek over etnologie als koloniale wetenschap in het nationaal-socialisme. Linimayr baseert zich voor wat betreft zijn zevende hoofdstuk over Bernatzik voor een groot stuk op Mosen en daarnaast op de studie van Braun over Hermann Baumann.

⁸⁷*Ibid.*, p. 8.

⁸⁸*Ibid.*, pp. 13, 20, 21.

⁸⁹*Ibid.*, p. 29.

De jaren tussen 1930 en 1934 waren de meest innovatieve en beslissende voor Bernatziks verdere carrière. Gedurende deze periode reisde hij in 1930/31 naar Portugees Nieuw-Guinea, in 1932/33 naar de Salomo-eilanden, Nieuw-Guinea en Bali en in 1934 naar Zweeds-Lapland. De economische en politieke ontwikkelingen, zoals onder andere het verslechteren van de betrekkingen met Duitsland onder de zogenaamde 'deflatie-dictatuur' van de regering Dolfuß, maakten er echter rampzalige jaren van. Bernatziks terugkeer uit West-Afrika, net geen drie maanden na de grote crash van de Oostenrijkse kredietinstelling in maart 1931, betekende het begin van zijn langademig streven naar academische integratie en een keerpunt in zijn leven. Als zelfstandige publicist trof de economische crisis hem in al haar hardheid. Dankzij zijn reiservaring en publicaties kon Bernatzik reeds in 1932 het mondelinge examen voor zijn promotie afleggen aan de filosofische faculteit van de universiteit van Wenen, waar hij sinds 1930 was ingeschreven. Na zijn terugkeer uit de Zuidzee in 1933 wilde hij zich zo snel mogelijk habiliteren, wat hem echter pas in 1936 aan de universiteit van Graz lukte.⁹⁰

Hoewel zijn belangrijkste werken bijna allemaal voor 1938 verschenen, waren de oorlogsjaren cruciaal voor Bernatziks leven. Samen met Emmy Bernatzik, sedert 1928 zijn echtgenote, ondernam hij zijn grootste expeditie van maart 1936 tot mei 1937 naar Birma, Siam en Frans-Indochina. Na zijn terugkeer moesten er een hoop aangelegenheden terzelfdertijd geregeld worden. Naast het op touw zetten van een fotoarchief, het geven van voordrachten, interviews en vooral diapresentaties in het Duitse Rijk, Oostenrijk, Zwitserland en Scandinavië, had Bernatzik zijn handen vol met enkele van zijn medewerkers die hem in verband met de uitgave van de 'Große Völkerkunde' problemen bezorgden (cfr. 7.3.1). Daarnaast ontwikkelde hij het concept van het reisboek over Zuid-Oost-Azië, dat Emmy Bernatzik voor het grootste deel schreef en de titel *Die Geister der gelben Blätter* kreeg.⁹¹

Ondertussen deden er allerlei geruchten de ronde, waardoor de hele vakwereld tegen hem gemobiliseerd werd. Briefwisselingen die gedurende vele jaren op een zakelijke, collegiale toon waren gevoerd, oeverden plotseling uit in wederzijdse beschuldigingen en vijandigheden. Bernatzik werd ervan 'beschuldigd' een joodse vader gehad te hebben, zijn eerste vrouw zou eveneens joods geweest zijn en ook zijn zogenaamde 'oom' in Berlijn, Walter Lehmann (in werkelijkheid handelde het om de man van een nicht), zou van joodse afkomst zijn.⁹²

Door rivaliserende kringen werd hij bovendien van vervalsing beschuldigd naar aanleiding van twee schriften van Dr. med. Helmut Gerlach, een in Bangkok levende Duitse arts en lid van de NSDAP - 'Auslandsorganisation'. Hierin verklaarde Gerlach Bernatziks beschrijving van het tot dan toe nauwelijks bekende volk van de 'Phi Tong Luang' dat zogenaamd uit de prehistorische tijd stamde, voor wetenschappelijk waardeloos. De redenen waarom hij Bernatziks academische carrière perse wilde verhinderen, zijn niet gekend.

⁹⁰ *Ibid.*, pp. 64, 83, 108, 112-114.

⁹¹ *Ibid.*, pp. 12, 142, 163.

⁹² *Ibid.*, pp. 169, 225.

Aangezien zowel Bernatzik als ook de wetenschappers die hem beschuldigden relaties hadden in de SD en de Gestapo, verstrikte hij zich steeds meer in de methoden van zijn tegenstanders, toen hij zich probeerde te weren met bewijzen en ophelderingen in het kader van het heersende, nazistische rechtsapparaat. Zijn reputatie in de wetenschappelijke en politieke wereld werd door de affaire Gerlach voorgoed gediscrediteerd.⁹³

Naar aanleiding van problemen in het denazificatieproces in Oostenrijk, moest Bernatzik zijn geplande reis naar Marokko steeds opnieuw verschuiven. In november 1949 was het dan toch zo ver en vertrok hij naar Marokko. Deze laatste reis kan als cumulatief eindpunt van alle tegenstrijdigheden in Bernatziks leven beschouwd worden. Nog één keer poogde hij spectaculaire fotoberichtgeving te combineren met een wetenschappelijke aanspraak, wat zijn reputatie in de puriteinse vakwereld van Duitse etnologen echter niet kon opkrikken.⁹⁴

6.3.2. Wetenschappelijke invloeden en standpunten

Bernatziks intellectuele standpunten worden door Byer - zoals alle andere aspecten van zijn leven - steeds in verband gebracht met zijn netelige positie tussen de academische en publicistische wereld. Reeds uit de beschrijving van de inleiding van zijn eerste grote boek *Zwischen Weissem Nil und Belgisch-Kongo*, dat tot na de Tweede Wereldoorlog een bestseller was in verschillende talen, blijkt dat Bernatzik benadrukte dat hij geenszins als etnograaf rondreisde maar als journalist, wat hem op zijn zoektocht naar academische erkenning noodlottig zou worden. Bernatzik was er ook in latere jaren van overtuigd dat enkel uitstekend beeldmateriaal interesse voor etnologische problemen bij een groot publiek kon opwekken en dat enkel de media de daartoe noodzakelijke expedities konden financieren, wat Byer verklaart door het steeds kariger worden van overheidsmiddelen voor dergelijke onderzoeken in de jaren dertig.⁹⁵

Bij zijn fotografische en schriftelijke berichtgeving engageerde Bernatzik zich reeds van in het begin van zijn publicistische carrière expliciet voor de 'objectieve waarheid', waarbij het volgens hem een vereiste was dat het standpunt van zijn objectief onzichtbaar bleef. Hoewel dit in die tijd op fototechnisch gebied een pioniersprestatie was, wijst Byer erop dat deze objectiviteitsopvatting sinds de jaren 1970 als epistemologisch problematisch geldt. Hoewel Bernatziks fotomateriaal sensationeel was voor zijn tijd, waren er ook kritische stemmen aangezien de mensen in hun natuurlijke houding en niet volgens de toenmalige wetenschappelijke classificatieregels gefotografeerd waren. Zijn foto's wekten emoties op, maar voor de integratie van emoties in het wetenschappelijk werk ontbraken de nodige 'denkwerktuigen' - een begrip dat Byer aan Bourdieu ontleent. Emoties vond men storend voor de 'objectiviteit' en de 'bronnenwaarde' van zijn foto's. Aangezien ze niet konden verwerkt worden, mochten ze er niet zijn. Fotografie was met andere woorden niets meer dan een 'illegitieme kunst' (eveneens een begrip van Bourdieu). Authenticiteit beschrijft Byer als de destijds regerende godin van de volkenkundige discipline, in tegenstelling

⁹³ *Ibid.*, pp. 186, 267.

⁹⁴ *Ibid.*, pp. 359-360, 364.

⁹⁵ *Ibid.*, pp. 44, 144.

tot het huidige concept van authenticiteit als onderwerp van vragen omtrent culturele representatie, acculturatie en historische verandering.⁹⁶

Bernatzik zelf schrijft in het Afrika-handboek (cfr. 7.3.2) onder andere over de rol van de fotografie voor de koloniale volkenkundige. Hieruit blijkt inderdaad dat hij foto's zonder meer als een waarheidsgetrouwe kijk op het leven van de vreemde volken beschouwde.⁹⁷

Wanneer hij na de terugkeer van zijn reis naar Soedan in juli 1927 zijn beeldmateriaal op een academische manier wou verwerken, wendde hij zich na enkele omwegen tot Bernhard Struck, een gerespecteerd afrikanist, ervaren op zowel volkenkundig als antropologisch gebied. Bernatziks latere werken ontstonden veelal na Strucks aanwijzingen en editoriale verbeteringen. De verhouding tussen beide mannen was ambivalent in die zin dat Struck er in de loop van de volgende jaren niet voor terugschrok Bernatzik in een negatief daglicht te stellen, wanneer dat anders zijn eigen betrouwbaarheid in gevaar zou brengen.⁹⁸

Walter Hirschberg, een jonge Weense etnoloog, had begin de jaren dertig de opdracht gekregen Bernatzik te helpen bij zijn dissertatie en zou naast Bernhard Struck een toonaangevende rol spelen in Bernatziks onconventionele academische carrière. Net als Struck speelde hij een rol bij de discreditering van Bernatzik.⁹⁹

Bernatzik nam de cultuurhistorisch geïntereerde Struck mee op zijn reis naar Nieuw-Guinea, beschouwde hem als zijn leraar en mentor en vertrouwde hem onvoorwaardelijk. Hij volgde hem evenwel minder omwille van intellectuele overeenstemming dan omwille van de hoop op academische erkenning. Daarin onderscheidde hij zich weliswaar weinig van andere academici. Had Bernatzik in 1928 de raad gekregen een functionalist mee te nemen op expeditie, zou zijn loopbaan er volgens Byer dan ook ongetwijfeld anders hebben uitgezien. Het denkwerktuig van de Duitse volkenkunde zoals ze onder andere door Struck gerecipieerd werd, marginaliseerde de bestudeerde mensen door middel van classificerende methoden tot biologisch gedetermineerde dragers van gegevens zoals talen, afmetingen, culturele en rassenkenmerken. Over Bernatzik schrijft Byer dat hij in elk geval meer in de levensomstandigheden van de mensen geïnteresseerd was dan in hun afmetingen of cultuurkringen, maar daarvoor niet over de denkwerktuigen beschikte. Zijn in 1935 nog volledig liberale houding maakte hij ondergeschikt aan de partijpolitieke dictaten en de daarmee overeenstemmende 'wetenschappelijke kennis'. Toen Bernatzik zich evenwel verdedigde tegen beschuldigingen van vervalsing, greep hij terug op zijn voorwetenschappelijke reiservaringen in de jaren twintig en dertig. Deze ervaringen drukte hij uit in het denkmodel dat hem toen ter beschikking stond, het Lamarckistische wereldbeeld: de 'omgeving', het 'milieu' kan eigenschappen van mensen veranderen, zonder daarbij hun sociale identiteit te moeten vernietigen.¹⁰⁰

⁹⁶ *Ibid.*, pp. 44, 81, 131, 276.

⁹⁷ H. BERNATZIK, 'Methode der Koloniaethnographischen Forschung', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, p. 33.

⁹⁸ D. BYER, *Der Fall ...*, p. 44.

⁹⁹ *Ibid.*, pp. 108, 164-165.

¹⁰⁰ *Ibid.*, pp. 74, 77, 275, 340.

De bekende Britse etnoloog Bronislaw Malinowski was één van Bernatziks academische voorbeelden. Hij had blijkbaar erg graag aan colleges van Malinowski deelgenomen. Maar zoals bij al zijn andere pogingen zich aan wetenschappelijk werk te wijden, begroef hij ook deze ambities omwille van de financiële druk die de lopende processen op hem uitoefenden.¹⁰¹

6.3.3. Bernatzik en koloniale etnologie in het Derde Rijk

Ondanks het gebrek aan adequate denkwerktuigen, bleek Bernatzik van in het begin kritiek uit te oefenen op de koloniale administraties. De maatregelen die Bernatzik voorstelde, richtten zich op de bescherming van het individu en op het best mogelijke gebruik van de 'human resource'. Rassenpolitieke overwegingen speelden lange tijd nog geen rol. Byer spreekt over Bernatziks 'onwetenschappelijk' partij trekken voor de inboorlingen.¹⁰²

Uit Byers beschrijving van de ontmoeting tussen Bernatzik en de Britse etnoloog Evans-Pritchard in het Anglo-Egyptische Soedan, blijkt dat Bernatziks kritische uitingen over koloniale instanties een conflictpotentiaal vormden voor zijn samenwerking met gevestigde etnologen zoals Evans-Pritchard, aangezien deze door de staat vast aangestelde etnologen dergelijke kritiek hinderlijk vonden voor de wrijvingsloze samenwerking met de instellingen van de koloniale machten. Centraal in deze anecdote staat de omzetting van reiservaringen naar wetenschappelijk materiaal, waarbij Bernatzik de fouten van 'een jonge Engelse etnoloog' aan de kaak stelt en Evans-Pritchard hierop reageert met een vernietigende recensie van Bernatziks boek. De uiteindelijke verzoening tussen Bernatzik en Evans-Pritchard kon niet verhinderen dat het voorval in 1942 opnieuw opgenomen werd, ditmaal door collega's in eigen land.¹⁰³

Terwijl Oostenrijkse nazi's in juli 1934 in een poging tot staatsgreep Dollfuß vermoordden en Hitler in augustus 1934 het ambt van rijkspresident en rijkskanselier in zijn persoon verenigde, blijkt geen enkele uiting van Bernatzik uit deze tijd een partijpolitieke voorkeur te verraden. In 1935 deed de 'Reichskulturkammer' onderzoek naar Bernatziks reputatie en informeerde zich bij Bernhard Struck. Op politiek vlak wist Struck heel precies te zeggen dat Bernatzik geen lid van de NSDAP was, maar wel antimarxistisch, nationaal en antiklerikaal was ingesteld. Ondanks Emmy Bernatziks klaarblijkelijk *völkische* interesses voelde ze zich in die tijd (midden jaren 1930) net zo min als haar man aangetrokken tot één van de Duits-nationalistische partijen. Ook zij vond zichzelf 'apolitiek'.¹⁰⁴

Was Bernatzik *Alter Kämpfer*¹⁰⁵ geweest, zoals hij zelf na de *Anschluss* tegenover partijfunctionarissen beweerde of was hij 'enkel' opportunist, meeloper geweest? Of was hij daadwerkelijk slachtoffer van nazi-*Intrigenwirtschaft* geworden? Bernatzik beschouw-

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 115.

¹⁰² *Ibid.*, pp. 36, 100.

¹⁰³ *Ibid.*, pp. 45, 61, 63.

¹⁰⁴ *Ibid.*, pp. 70, 118, 128.

¹⁰⁵ De benaming *Alter Kämpfer* slaat op de illegale leden van de NSDAP in Oostenrijk voor de *Anschluss* van 1938.

de zichzelf als partijpolitiek onafhankelijk en beweerde enkel professionele interessen als publicist over verre landen na te streven. Zijn sociale afkomst en de nationaal-liberale traditie van zijn familie boden hem sinds geruime tijd geen politieke thuishaven meer. Aangezien geen van de partijen zijn belangen voldoende vertegenwoordigde, zette hij alles op persoonlijke relaties door middel van zijn bekendheid als publicist. Hij was dan ook echt politiek onbetrouwbaar en werkte samen met alle vertegenwoordigers van staatsinstellingen en culturele organisaties voor zover ze voor hem persoonlijk van betekenis waren, zowel 'Rijksduitse' als 'vaderlandse'. Na de *Anschluss* vond hij zichzelf dan ook in meer dan twee kampen terug.¹⁰⁶

De causa Gerlach en de achterklap die sinds 1933 in Wenen de ronde deed en steeds ergere vormen aannam, volstonden voor Bernatzik om in 1938 naar de politieke bescherming van een partijlidmaatschap te streven. Na ettelijke onderzoeken over zijn politieke betrouwbaarheid, kreeg hij in 1941 het bericht geregistreerd te zijn als partijlid vanaf mei 1938. Hij was bovendien enthousiast over de *Anschluss* en volgde daarbij de traditie van het grootduitse en sociaaldemocratische kamp, dat sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog ook politiek vorm had aangenomen. Uit de woorden van Bernhard Struck van 1935 (cfr. supra) kunnen we opmaken dat Bernatzik toen nog geen NSDAP-lid was. Ook zijn verwanten en kennissen, waar Byer mee sprak en die Bernatzik doorgaans niet altijd evenzeer waardeerden, wisten niets van een illegaal partijlidmaatschap. Bernatziks overvloedige afwezigheid, zijn interesses en zijn algemene houding in de onzekere tijd laten bovendien het vermoeden ontstaan dat hij nauwelijks geïnteresseerd was in partijpolitiek.¹⁰⁷

Het specifiek socio-cultureel milieu waarin Bernatzik werkzaam was, speelde weliswaar een belangrijke rol. Alleen al door zijn interesse in wereldreizen, natuurbescherming, jacht, visvangst en sportvliegen had Bernatzik bijna automatisch contacten met illegale nazi's, die in deze kringen blijkbaar talrijk waren. Tegelijkertijd had hij echter in ieder geval ook vriendschappelijke relaties met personen die om verschillende redenen tegenstanders van de nazi-beweging waren. Zijn kennissenkring zegt weinig over zijn persoonlijke gezindheid, aangezien het voor deze tijd kenmerkend was dat politieke fronten dwars door families konden lopen. Niettemin vormt Bernatziks kennissenkring de sociale context van zijn denken en werken. In deze context kon hij zichzelf in meer dan één opzicht als 'volledig apolitiek' beschouwen. Het waren vooral Dr. Fritz Simmer en Kurt von Barisani die Bernatzik behulpzaam waren bij zijn integratie in het partijpolitieke systeem.¹⁰⁸

Byer beschrijft hoe Bernatzik in de voorkamers van de macht binnendrong om ondersteuning te vinden voor zijn expeditieplannen en hoe hij contacten aanknoopte met figuren, werkzaam in nazi-instellingen zoals onder andere het *Amt Wissenschaft* van de *Dienststelle Rosenberg* en de *SS-Forschungsstelle Ahnenerbe*. Bernatziks belangrijkste contact was ongetwijfeld dat met generaal Ritter von Epp, de *Reichsleiter* van het KPA. Tegen oktober 1937 waren de eerste ruzies over bevoegdheden met betrekking tot de koloniaal-politieke

¹⁰⁶D. BYER, *Der Fall ...*, pp. 229, 247.

¹⁰⁷*Ibid.*, pp. 247-248.

¹⁰⁸*Ibid.*, pp. 248-249.

kwestie reeds volop aan de gang tussen het *Auswärtige Amt*, het KPA, de Auslands-Organisation en Hermann Goering als gevolmachtigde voor het vierjarenplan. Voor Bernatzik met zijn sinds oudsher levendige interesse voor de omstandigheden van het leven en de kolonisatie van de inboorlingen die hij bezocht, lag het voor de hand dat hij veel aandacht aan deze ontwikkelingen schonk en in de Duitse koloniale beweging een mogelijkheid tot financiering van zijn reisplannen zag.¹⁰⁹

Begin 1938 kreeg Bernatzik voor het eerst problemen naar aanleiding van geruchten over zijn joodse afkomst en werd hij met andere problemen op professioneel vlak geconfronteerd. In deze periode schreef hij zelf een bevestiging van zijn vermeende illegale activiteiten voor de *Anschluss*, die na de oorlog als basis voor de beschuldigingen tegen hem diende.¹¹⁰

Toen Bernatzik in 1939 benoemd werd tot *außerplanmäßigen* professor, werd als argument voor de invoering van het vak volkenkunde in Graz de bekende antropoloog Egon Freiherr von Eickstedt geciteerd, die de betekenis van de volkenkunde definieerde als *helfend einzugreifen, wenn die Primitivvölker (...) heute in einer Jahrtausende alten Entwicklung jäh abgeschnitten werden*. Bernatzik leek als geen ander te voldoen aan deze 'opdracht van het uur'. En daarmee was het fundament gelegd voor datgene, wat door Bernatziks voorstanders als wetenschappelijke verdienste werd gevierd en door zijn tegenstanders vanaf de jaren 1970 als nazi-kolonialistische usurpatie van het vak aan de kaak werd gesteld, met name dat hij de stichter van de toegepaste etnologie in Oostenrijk was.¹¹¹

Tijdens de oorlog probeerde Bernatzik zich meer dan een keer ter beschikking te stellen voor speciale opdrachten in Afrika en Oost-Azië. Zoals andere etnologen had ook Bernatzik zich aangeboden als middelaar tussen de inheemse bevolking, het leger en het nazi-bestuursapparaat, om schade te vermijden die veroorzaakt werd door de al te snelle confrontatie tussen voor elkaar onbekende culturen. De mogelijke terugwinning van kolonies vormde voor vele volkenkundigen het doorslaggevende motief zich in de NSDAP te engageren. Ze hoopten op een opwaardering van het vak en zoals vele andere beroepsgroepen op betere beroepsmogelijkheden.¹¹²

Na het einde van het Derde Rijk bleef de politieke taal schatplichtig aan de vooroorlogse taal. Opnieuw sprak men van hygiëne en zuivering wanneer men maatschappelijke maatregelen bedoelde. Bernatzik dacht op dit moment blijkbaar niet aan de mogelijkheid als 'nazi' in problemen te komen. Zijn activiteit in het KPA werd na de oorlog echter als functie in een partij-organisatie beoordeeld en bijzonder bezwarend was de beschuldiging dat hij in het geplande koloniale ministerie als hooggeplaatste ambtenaar was voorzien.¹¹³

Ook de causa Gerlach speelde opnieuw haar rol. Tussen het voorjaar van 1939 en de herfst van 1943 hadden twee gerechtelijke procedures elkaar immers gekruist. Enerzijds

¹⁰⁹ *Ibid.*, pp. 255-260.

¹¹⁰ *Ibid.*, pp. 250, 254.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 114.

¹¹² *Ibid.*, p. 299.

¹¹³ *Ibid.*, pp. 347, 349, 357.

spon Bernatzik destijds een proces 'zum Schutz seiner Ehre' aan, waarbij het gerecht besloot dat de beschuldiging van vervalsing niet gegrond was. Toen Bernatzik daarop echter een aanklacht wegens laster indiende, werd het proces omwille van de oorlogsomstandigheden stopgezet. Anderzijds ging er van het volkenkundig museum te Berlijn een disciplinair strafproces uit wegens ambtsmisbruik tegen onbekend. In deze zaak werd op hem gejaagd als kroongetuige en werd hij uiteindelijk gedwongen onder eed te verklaren wie de dader was. De 'misdad' van de onbekende dader bestond uit het prijsgeven van een officieel rapport aan Bernatzik, die in het rapport beoordeeld werd. Bernatzik loog daarbij onder eed en noemde de naam van een ondertussen overleden man, omdat zijn eigenlijke informanten hooggeplaatste staatsmannen waren, zijn chef in het KPA en diens contactpersoon met de SD.¹¹⁴

De denazificerende ambtenaars namen de beschuldigingen van de nazistische instanties, de causa Gerlach, over zonder ze te bevragen en beoordeelden tegelijkertijd hun positieve oordelen in het proces ter bescherming van de eer eveneens als bezwarend. In al deze gegevens werd de betekenisvolle mengeling van vergissing, verkeerde informatie en waarheid uit de tijd van het nazi-regime opnieuw vastgesteld. Om zich te verdedigen haalde Bernatzik de causa Gerlach en andere beschuldigingen van collega's aan als verklaring en verontschuldiging voor zijn verstricking in het partij-systeem. Zijn succes was daarbij slechts matig, aangezien hij geen deel uitmaakte van een alliantie van gevestigde volkenkundigen. Bernatziks verdediging baseerde zich in gelijke mate op ware én foute uitspraken. Deze uitspraken stemden niettemin overeen met Bernatziks eigen illusie dat hij de nazi-instanties kon gebruiken ten voordele van zijn eigen interesses, terwijl in feite hij het was die helemaal gecontroleerd en gebruikt werd door de nazi-staat. Dit was tenslotte typisch voor de nazistische-machtsstrategieën. Uit alle bronnen blijkt dat Bernatzik ervan overtuigd was dat hij door de causa Gerlach een dermate vernietigend onrecht had geleden, dat een bewustzijn van zijn eigen onrecht nauwelijks kon opkomen.¹¹⁵

In 1952 omschreef Bernatzik het wensbeeld dat hij over zichzelf koesterde:

"Ich habe immer leidenschaftlich vertreten, daß Wissenschaft nichts mit Politik zu tun haben darf."¹¹⁶

Volgens Byer maakten niet alleen de gerechten van die tijd geen verschil tussen retrospectieve bedoeling en daadwerkelijke activiteit, maar nuanceerde ook de latere institutionele historiografie niet of te weinig.¹¹⁷

Een voorbeeld dat deze stelling bevestigt, is het feit dat Mosen Bernatzik beschrijft als lid van de NSDAP tijdens haar illegale tijd en er nog aan toevoegt *nach eigener Darstellung*. In voetnoot wijst hij op oudere documenten over Bernatzik zoals dat van Bernhard Struck van 1935, waarin deze benadrukte dat Bernatzik geen lid was maar anderzijds zijn

¹¹⁴ *Ibid.*, pp. 267-268.

¹¹⁵ *Ibid.*, pp. 357-358.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 360.

¹¹⁷ *Ibid.*, pp. 250-251.

nazistische gezindheid niet verzwegen. Linimayr spreekt bovendien enkel van Bernatzik als '(illegales) NSDAP-Mitglied' en op een andere plaats als 'illegale Nationalsozialist', zonder haakjes.¹¹⁸

6.3.4. Verdeelde meningen over Bernatzik

Byers gaat in haar biografie, in het bewustzijn van haar eigen perspectiviteit, veel kritischer om met het leven en werk van Bernatzik, dan bijvoorbeeld bij Wilma Meier over Westermann het geval was.

Een voor onze vraagstelling relevante controverse is die over het politiek belang van Bernatziks werken. De politieke betekenis van Bernatziks werken voor de nazistische wetenschapsbeoefening lijkt eveneens controversieel. In een essay over Bernatzik van 1985 schreef Byer dat Bernatzik weinig te bieden had aan de nazi's, aangezien hij zwarten en Aziaten al te veel eigenschappen toeschreef die volgens de nazistische ideologie enkel 'hogerstaande rassen' toekwamen. Zijn 'toegepaste volkenkunde' was volgens Byer nog te verlicht voor het KPA in Berlijn.¹¹⁹

Mosen bekritiseerde deze uitspraak en schreef dat het KPA zich wel degelijk in positieve zin bezighield met Bernatziks schriften en deze noch om politieke noch om etnologische redenen afwees. Hij staaft deze uitspraak met het feit dat Bernatzik een tijd bij het KPA te werk was gesteld om het Afrika-handboek uit te geven.¹²⁰

Een gelijkaardig maar concreter voorval beschrijft Byer in haar biografie en is in tegenstelling tot haar uitspraak van 1985 wel met een bronverwijzing voorzien. Het gaat over Prof. Dr. Eduard Paul Tratz, directeur van het *Haus der Natur* dat na de Anschluss als *SS-Lehr- und Forschungsstätte für darstellende und angewandte Naturkunde* onder het *Ahnenerbe* ressorteerde. Hij wilde Bernatzik ondersteunen in zijn ambitie om een onderzoeksinstantie 'Zuid-Oost-Azië' in het kader van het *Ahnenerbe* te leiden. Hij bekritiseerde echter dat Bernatzik in zijn inleiding van de *Große Völkerkunde* het missiewezen een positieve rol had toegewezen voor ontwortelde inboorlingen. De passage over het missiewezen moest in de nieuwe uitgave volgens hem geschrapt worden en het halfbloedenprobleem moest meer aandacht krijgen.¹²¹

Bernatzik, die in Oostenrijk problemen had omwille van anti-missionarische ingesteldheid, begreep volgens Byer niet dat het bij deze argumentatie enkel daarom ging hem ver te houden van hogere posities. Hij poogde zijn kritische houding tegenover de missies te bewijzen met passages uit zijn vroegere werken en beloofde de desbetreffende passages in de nieuwe uitgave van de *Große Völkerkunde* te veranderen. De nieuwe uitgave verscheen weliswaar niet meer tijdens de oorlog, maar Bernatzik behandelde het halfbloedenprobleem opnieuw in de inleiding van het Afrika-handboek.¹²²

¹¹⁸M. MOSEN, *op. cit.*, p. 166.

P. LINIMAYR, *op. cit.*, pp. 52, 67.

¹¹⁹D. BYER, *Der Fall ...*, p. 16.

¹²⁰M. MOSEN, *op. cit.*, p. 130.

¹²¹D. BYER, *Der Fall ...*, p. 258.

¹²²*Ibid.*, pp. 258-259.

Byer merkt op dat deze gedachtenwisseling in elk geval aantoont dat het ingaan op wetenschapspolitieke tussenkomsten en richtlijnen voor een academische buitenstaander een hoogst dubbelzinnige strategie is. (Dit hoofdstuk heet dan ook *Der Preis der 'Intervention'*) Dit kan op korte termijn succesvol zijn, misschien ook het overleven verzekeren, maar op lange termijn ondergraaft het op doorslaggevende wijze elk wetenschappelijk werk en de intellectuele integriteit. Bovendien toont deze kwestie volgens Byer de bedenkelijke politieke betekenis aan van Bernatziks werken voor de nazi-wetenschapsbeoefening. Niettemin is haar beeld genuanceerder dan in 1985, aangezien ze wel degelijk schrijft dat Bernatzik zich schikte naar de wensen van nazi's ten koste van zijn intellectuele integriteit.¹²³

In het algemeen stellen we vast dat Mosen en Linimayr, in tegenstelling tot Byer, het beeld van Bernatzik veeleer in het licht van de heroplevende hoop op Duitse kolonies reconstrueren. Bernatziks engagement in het NSDAP-wetenschapsapparaat, zoals in het 'Amt Rosenberg', het 'Ahnenerbe' van de SS en het KPA, neemt bij Mosen een belangrijke plaats in en staat bij Linimayr centraal. In Byers biografie ligt de nadruk daarentegen duidelijk op Bernatziks rol als slachtoffer van gevestigde en Rijksduitse concurrenten.

Streck becommentarieert deze tegenstelling in zijn recensie met de woorden: *Hier ist die Autorin selbstverständlich Partei*. Dit wil echter niet zeggen dat haar biografie als 'partijdig' of 'subjectief' geen wetenschappelijke waarde zou bezitten, wat ook Streck geenszins beweert, aangezien hij het werk als een authentieke bijdrage tot het thema 'etnologie en nazisme' beoordeelt.¹²⁴

Het probleem van het toewijzen van de schuld speelt een rol in elk onderzoek binnen de context van het nazisme. Lorenz verbindt dit probleem met de weging van de individuele bijdrage in relatie tot de structurele omgeving. Hij stelt dat naarmate men een handeling meer als het gevolg van de omstandigheden voorstelt en minder als het product van een vrij wilsbesluit, de verantwoordelijkheid en dus de schuld verschoven wordt van de handelende persoon in de richting van de omstandigheden en dus van anderen.¹²⁵

Byer wil zich expliciet niet beperken tot de vragen van een rechter over schuld en onschuld, maar stelt zich onder andere ook vragen over Bernatziks sociaal milieu en zijn intellectuele en politieke opties. Hieruit blijkt dat Bernatzik over weinig alternatieven of keuzevrijheid beschikte, aangezien hij als 'goede echtgenoot' de verwachtingen van zijn burgerlijk milieu moest trachten waar te maken, hij intellectueel niet over de juiste denkwerktuigen beschikte en hij als zelfstandig publicist en etnoloog moest proberen overleven binnen het bestaande politiek bestel. Op die manier wordt de verantwoordelijkheid inderdaad van zijn persoon weggeschoven naar de heersende sociale, intellectuele en politieke structuren.

Byer slaagt er in de grenzen van een eenduidige classificatie te overschrijden door zich

¹²³ *Ibid.*, p. 259.

¹²⁴ B. STRECK, 'Byer, Doris: Der Fall Hugo A. Bernatzik. Ein Leben zwischen Ethnologie und Öffentlichkeit, 1897-1953', *Anthropos*, XCVI, 2001, 1, p. 234.

¹²⁵ C. LORENZ, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Amsterdam, Boom, ⁵2002, pp. 143, 198.

niet te beperken tot een schema van politieke kampen, maar het compatibel karakter van volkenkunde en nazisme te illustreren aan de hand van verklikingsmechanismen. Het is echter opvallend dat ze daarbij op verschillende plaatsen met Linimayr afrekenet op een manier die aan de beschuldigingen onder wetenschappers van de jaren dertig en veertig herinnert, zoals Streck terecht opmerkt.¹²⁶

Zo schrijft ze bijvoorbeeld dat Linimayr zich over het algemeen gretig tot speculatieve veroordelingen laat verleiden en spreekt ze elders over de *denunziatorische Ausschlachtung* van een bepaald gebeuren door Linimayr. Eigenlijk wordt dit reeds in Byers inleiding duidelijk, aangezien ze hier een herhaling van het conflictpatroon uit haar vaders leven vaststelt, met name zijn verkeerde inschatting van collega's en zijn fundamenteel teleurgesteld vertrouwen.¹²⁷

Uit Byers artikel van 1995 blijkt dat haar afrekening met Linimayr onder meer het gevolg is van een persoonlijke krenking. Ze schreef hier in voetnoot dat Linimayr in zijn werk spotte met Bernatziks voorstel voor de denazificatie-commissie, 5000 Schilling te bieden aan de persoon die nazistisch gedachtengoed in zijn boeken kon vinden. Bij een eenmalige en toevallige ontmoeting met Byer bekende hij echter, niet zonder zelfgenoegzaamheid, dat hij Bernatziks boeken niet kende omdat ze hem niet interesseerden.¹²⁸

6.4. Westermann, Thurnwald en Bernatzik als collega's

Bernatzik hoorde tot een jongere generatie dan Westermann en Thurnwald. De wetenschappers overleden weliswaar alle drie in de jaren 1950. Thurnwald en Bernatzik waren beiden uit de Weense burgerij afkomstig, terwijl Westermann in een Noord-Duitse boerenfamilie opgroeide. Het is bovendien waarschijnlijk dat Thurnwald, die in 1895 afstudeerde in de rechten aan de universiteit van Wenen, te maken had met Edmund Bernatzik, Hugo's vader, die er in 1893 ordinarius voor staats- en beheersrecht werd.¹²⁹

Voor wat betreft de academische carrière is de situatie net omgekeerd, aangezien Westermann de enige was die zijn ambities op dit gebied kon waarmaken. Hij werd benoemd tot gewoon hoogleraar in 1924, terwijl Thurnwald het bij wijze van spreken niet verder schopte dan honorair en gastprofessor. Ook Bernatzik werd *außerplanmäßiger* en geen *planmäßiger* professor. Zowel Thurnwald als Bernatzik slaagden er niet in een hoge post te bezetten en waren gefrustreerd over hun professionele situatie. Maar een belangrijk verschil tussen Thurnwald en Bernatzik is dat Thurnwald niettemin een gevestigde positie innam in de academische wereld in binnen- en buitenland, terwijl Bernatzik altijd een buitenstaander bleef op academisch niveau.

In de literatuur zijn er een aantal passages terug te vinden over de onderlinge relatie van

¹²⁶B. STRECK, 'Byer, ...', p. 235.

¹²⁷D. BYER, *Der Fall ...*, pp. 1-2, 346, 404.

¹²⁸D. BYER, 'Zum Problem ...', p. 77.

¹²⁹M. MELK-KOCH, *op. cit.*, p. 18.

D. BYER, *Der Fall ...*, p. 14.

deze wetenschappers.

Zo zorgde Westermann er bijvoorbeeld voor dat Thurnwald in 1910 de kans kreeg in de *Koloniale Rundschau* te publiceren. Westermann was immers uitgever van het tijdschrift. Melk-Koch beschrijft dit als het begin van een levenslange samenwerking, zonder weliswaar in een intieme vriendschap uit te monden.¹³⁰

Westermann gaf een positief oordeel in Thurnwalds habilitatieproces en zette zich, weliswaar tevergeefs, in voor zijn benoeming tot gewoon hoogleraar. Melk-Koch uit het vermoeden dat Westermann als directeur van het Afrika-instituut ook iets te maken had met het 'tot stand komen' van Thurnwalds reis naar Oost-Afrika.¹³¹

In de tijd van het heroplevende koloniale enthousiasme onder de nazi's, sprak Westermann in de *Koloniale Rundschau* lovend over Thurnwalds koloniale werken. Hij noemde Thurnwalds werk een rijp resultaat van zijn wetenschappelijke en praktische ervaring.¹³²

Op basis van haar onderzoek over Bernatzik, stelt Byer dat de volkenkundige discipline omwille van haar blinde vlek, de ruimte tussen de omzetting van veldonderzoek naar materiaal voor de wetenschap, ook een ideale voedingsbodem bood voor de sociale verdringing onder concurrerende academici. Diegenen die dankzij de academische instellingen vanuit bescheiden verhoudingen hadden kunnen opklimmen op de sociale ladder, kenden het grootste succes bij het verklikken en de rancunes.¹³³

Voor Diedrich Westermann, die in zijn jeugd bij de post werkte, ging de wereld open door zijn intrede bij de *Norddeutsche Missionsgesellschaft*. Deze instelling was ook belangrijk op koloniaalpolitiek gebied en vormde de brug naar de academische wereld. De academische instellingen boden de tweede generatie, Herman Baumann of ook Walter Hirschberg, nieuwe mogelijkheden in het kader van de nazi-staat. Zij waren er meester in hun eigen behoefte om ten opzichte van instituten en professoren te benadrukken. Dit was weliswaar normaal binnen een protectionistische interventiestaat, onafhankelijk van het nazisme.¹³⁴

Bernatzik bood zich daarentegen aan als partner van de gevestigde professoren en werd het niet moe te wijzen op zijn eigen prestaties en mediale macht. Hij benadrukte zijn materiële successen precies dan, wanneer hij op hulp was aangewezen. Deze houding paste weliswaar in de context van de burgerlijke, liberale idealen van voor de eeuwwisseling en had ook in de westerse democratieën met open concurrentie-structuren ingang gevonden. Onder de politieke omstandigheden van de jaren dertig en veertig bleek dit echter niets meer dan een anachronistische allure te zijn en lokte dit ressentimenten uit. De jaloersheid van de jongere generatie op Bernatziks mediale aanwezigheid vormde een alliantie met de verachting van de nieuwe media door de oudere generatie. Als voorbeeld van iemand die tot deze oudere generatie hoorde, noemt Byer Richard Thurnwald, Wilhelm Koppers en

¹³⁰M. MELK-KOCH, *op. cit.*, p. 134.

¹³¹*Ibid.*, pp. 258, 264.

¹³²K. TIMM, *art. cit.*, pp. 624-625.

¹³³D. BYER, *Der Fall ...*, p. 368.

¹³⁴*Ibid.*, p. 368.

Bernhard Struck.¹³⁵

In zijn geheel omschrijft Byer het verklikken in de nazi-tijd als een soort systeemadequate klassenstrijd onder volkenkundigen. Bernatziks academische concurrenten wilden wel optimaal gebruik maken van zijn symbolisch kapitaal, maar schakelden hem op dat moment uit, wanneer het om legitimatie van staatswege ging.¹³⁶

Een concreet voorbeeld over de tegenstand die Bernatzik te verduren kreeg als academische buitenstaander, heeft te maken met zijn officiële vraag aan Westermann van januari 1934 om zijn habilitatie te begeleiden. Hij voegde eraan toe: “Soltte es Ihnen aus irgendeinem Grund nicht genehm sein, bitte mir das ruhig mitzuteilen. Es wird meiner Verehrung für Sie bestimmt keinen Abbruch tun.” Bernatzik had namelijk het vermoeden dat Westermann achter de schermen zijn habilitatie tegenwerkte.¹³⁷

De pennenstrijd tussen Thurnwald en Bernatzik naar aanleiding van de uitgave van de *Große Völkerkunde* en de manier waarop Bernatzik met zowel Westermann als Thurnwald te maken kreeg in de ontstaansgeschiedenis van het Afrika-handboek, komen later nog ter sprake (cfr. 7.3).

¹³⁵ *Ibid.*, p. 369.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 369.

¹³⁷ *Ibid.*, pp. 112-113.

7. Koloniaal etnologische teksten

De koloniaal etnologische teksten die in de tekstanalyse gebruikt zullen worden, passeren in dit hoofdstuk de revue, gerangschikt in chronologische volgorde en per auteur. Met uitzondering van enkele Engelstalige bijdragen van Westermann en een Nederlandstalig artikel van Thurnwald, gaat het om Duitstalige teksten.

7.1. Diedrich Westermann

7.1.1. Voor 1933

Unser Programm (1909)

WESTERMANN (Diedrich), 'Unser Programm' (mit E. Vohsen), *Koloniale Rundschau* 1909, 1, pp. 1-7.

Het allereerste nummer van het tijdschrift *Koloniale Rundschau* wordt voorafgegaan door een presentatie van het programma, geschreven door Westermann en de uitgever Ernst Vohsen.

Wirtschaftliche Erfolge der evangelischen Mission (1910)

WESTERMANN (Diedrich), 'Wirtschaftliche Erfolge der evangelischen Mission', *Jahrbuch über die deutschen Kolonien*, Essen, III, 1910, pp. 163-171.

Westermann beschrijft in dit artikel de economische successen van de evangelische missie.

Das Vordringen des Islams in Afrika (1914)

WESTERMANN (Diedrich), *Das Vordringen des Islams in Afrika*, Berlin, Miss.-Jb., 1914.

In deze elf bladzijden van 1914 gaat Westermann in op de verspreiding van de islam.

Tijdens zijn opleiding tot missionaris in Basel had Westermann reeds Arabisch geleerd en de koran gelezen. Reeds voor de Eerste Wereldoorlog schreef Westermann verschillende artikels over de islam. Het uitvoerigst gaf hij zijn inzichten weer in het artikel *Islam in Western and Central Sudan* van 1912. In verband met Westermanns projecten uit de periode van de Tweede Wereldoorlog die nooit gepubliceerd werden, noemt Meier onder andere een werk over de verspreiding en betekenis van de islam in Afrika. In 1941 verdedigde hij de noodzaak van een dergelijk werk bij de *Deutsche Forschungsgemeinschaft*.¹

Gründung eines afrikanischen Instituts (1926)

s.n., 'Gründung eines afrikanischen Instituts', *Koloniale Rundschau*, 1926, 8, pp. 285-288.

¹W. MEIER, *op. cit.*, pp. 19-20, 105.

Bij het openingsartikel van het achtste nummer van de *Koloniale Rundschau* staat geen auteur vermeldt. We gaan er echter vanuit dat het geschreven werd door de uitgevers H. von Ramsay en Diedrich Westermann.

7.1.2. 1933-1945

The African to-day (1934)

WESTERMANN (Diedrich), *The African to-day* (with a foreword by Lord Lugard), London, Oxford University Press, 1934.

In het voorwoord van *The African to-day* schrijft Lugard in januari 1934 dat het doel van het Afrika-instituut erin bestaat informatie te bezorgen over linguïstische en culturele vragen, voor iedereen die werkzaam is in Afrika. Westermanns boek is bedoeld als een inleiding tot een reeks monografieën over verschillende Afrikaanse problemen en tot het sociologisch onderzoeksprogramma van het Afrika-instituut.²

In de oorspronkelijke uitgave gaat Westermann af en toe expliciet in op de doelstellingen van het Afrika-instituut, in tegenstelling tot de Duitse editie van 1937 en de Engelse van 1949.

In de epiloog, die eveneens ontbreekt in de uitgaven van 1937 en 1949, legt Westermann de nadruk op het grote belang van wetenschappelijk onderzoek over culturele verandering in Afrika. Het Afrika-instituut wil een internationale samenwerking op dit gebied bevorderen.³

Der Afrikaner heute und morgen (1937)

WESTERMANN (Diedrich), *Der Afrikaner heute und morgen*, Berlin, Essener Verlagsanstalt, 1937.

De grote inhoudelijke lijnen van *Der Afrikaner heute und morgen* zijn gelijk aan die van *The African to-day*. Concreet houdt dit in dat er na een voorwoord dertien hoofdstukken volgen, waarin verschillende themata aangesneden worden. Westermann behandelt in het eerste hoofdstuk de vraag wat Afrika voor ons betekent, waarna hij overgaat tot een tweede over mensen en rassen in Afrika. Een derde hoofdstuk is gewijd aan de geestelijke aanleg van de neger, een vierde aan de economische basis van het leven, een vijfde aan kunst en handwerk en een zesde aan het leven in de familie. Hij gaat verder met een zevende hoofdstuk over de gemeenschap en het individu, een achtste over oude en nieuwe regeringen, een negende over het bovennatuurlijke en een tiende over opvoeding en missie. Zijn laatste drie hoofdstukken gaan respectievelijk over de Afrikaan en zijn moedertaal; verval en opbouw; tegenstellingen en de overwinning ervan.

Westermann wil met de titel van zijn boek de aandacht vestigen op de verandering van Afrika en haar bevolking, die zich voor onze ogen afspeelt. De etnologische feiten die

²D. WESTERMANN, *The African to-day* (with a foreword by Lord Lugard), London, Oxford University Press, 1934, pp. VII-VIII.

³*Ibid.*, pp. 33-39.

Westermann vermeldt, zijn niet meer dan een basis en uitgangspunt voor de weergave van de actuele situatie van de inboorlingen en een inleiding tot de cultuur en het leven van de Afrikanen, in het bijzonder voor wat betreft hun maatschappelijke en religieuze opvattingen en instellingen.⁴

Hoewel het boek oorspronkelijk in 1934 in het Engels was uitgegeven met de titel *The African to-day*, en er een Franse uitgave verscheen in 1937 met de titel *Noirs et Blancs en Afrique*, noemt Westermann de Duitse uitgave niettemin de originele. Hij heeft het boek immers voor het eerst in het Duits gedacht en geschreven.⁵

De voorbeelden die Westermann gebruikt in zijn werk slaan voornamelijk op West-Afrika in het algemeen en het Ewe-volk in het bijzonder. Dit verklaart hij door het feit dat hij dit deel van Afrika nauwkeuriger en persoonlijker kent dan andere delen. De foto's in de Duitse uitgave noemt hij een verrijking ten opzichte van de Engelse en Franse edities.⁶

Afrika als europäische Aufgabe (1941)

WESTERMANN (Diedrich), *Afrika als europäische Aufgabe*, Berlin, Deutscher Verlag, s.d. (zweite Auflage) (Weltpolitische Bücherei).

Afrika als europäische Aufgabe verscheen, in tegenstelling tot Westermanns vroegere werken, in een reeks die uitgegeven werd door nazistische theoretici, met name door Georg Leibbrandt, *Reichsamtleiter* in de *Dienststelle Rosenberg* en Egmont Zechlin, professor voor overzeese geschiedenis aan de universiteit van Berlijn. In de analyse wordt een tweede druk gebruikt, die eigenlijk niet gedateerd is. Maar omwille van de onveranderde inhoud ten opzichte van de eerste druk, gaan we in de analyse uit van hetzelfde publicatiejaar 1941.

Het voorwoord, getiteld *Die Weltpolitische Bücherei*, is geschreven door de uitgevers, Leibbrandt en Zechlin. Hierin zeggen ze onder andere dat het rassenbewustzijn in alle werelddelen toeneemt. Religieuze ideeën en culturen grijpen ook aan de andere kant van de zeeën terug naar vormen die overeenstemmen met hun aard. De auteurs zien het als de taak van de moderne wetenschap om ook de ras- en volksstructuren van niet-Europese volken en culturen te bestuderen, zoals ze er voor de Europese verovering uitzagen. Ze mogen niet enkel als objecten van de Europese expansie gezien worden, maar moeten ook doorgrond worden *in ihrem Eigenleben, in ihrer artgemäßen Formen, in ihrer rassischen und räumlichen Lebensbedingungen*.⁷

De *Weltpolitische Bücherei* beschouwt het als haar taak een wetenschappelijke bijdrage te leveren tot de wereldpolitieke opvoeding van het Duitse volk, die door de oorlog nog meer onderstreept wordt. Nadat het Duitse volk in het nationaal-socialisme zijn vorm gevonden en de oorlog de weg voor de hervorming van Europa gebaand heeft, wil de *Bücherei* helpen een geestelijk fundament te leggen voor de nakende gedachtenwisselingen met de rest van de wereld. *Afrika als europäische Aufgabe* behandelt de verhouding van

⁴D. WESTERMANN, *Der Afrikaner heute und morgen*, Berlin, Essener Verlagsanstalt, 1937, p. XIII.

⁵*Ibid.*, p. XIII.

⁶*Ibid.*, p. XIV.

⁷D. WESTERMANN, *Afrika als europäische Aufgabe*, Berlin, Deutscher Verlag, s.d. (zweite Auflage) (Weltpolitische Bücherei), pp. 5-6.

de Europese machten tot Afrika en de Afrikanen en de opgaven die daaruit voortvloeien op alle gebieden.⁸

Op theoretisch gebied is het interessant dat Westermann de cultuurtheorie van Frobenius in de *Afrika als europäische Aufgabe* afwijst, aangezien ze niet verenigbaar is met het rassenconcept. Hij legt de nadruk op de voordelen van de nieuwe, functionalistische richting, die zich eerder met de problemen van het heden bezighoudt en verwijst daarvoor naar Malinowski's artikel *Practical Anthropology* (cfr. 5.4).⁹

7.1.3. Na 1945

The missionary as an anthropological field-worker (1948)

WESTERMANN (Diedrich), The missionary as an anthropological field-worker, in: WESTERMANN (Diedrich) and THURNWALD (Richard), *The missionary and anthropological research*, s.l., Oxford University Press, ²1948 (International African Institute Memorandum 8), pp. 1-16.

Dit is een tweede uitgave van een oorspronkelijk in 1932 verschenen memorandum van het Afrika-instituut.

The African to-day and to-morrow (1949)

WESTERMANN(Diedrich), *The African to-day and to-morrow* (with a foreword by Lord Lugard), London, Oxford University Press, ³1949.

Naast het oorspronkelijke voorwoord van Lugard, is er ook een voorwoord tot de derde editie te vinden in *The African to-day and to-morrow* van 1949. Westermann benadrukt het succes van de eerste uitgave, die snel was uitverkocht en vertaald werd in het Frans en in het Duits. De interesse van de Europeaan in Afrika mag volgens hem dan nog voornamelijk van politieke of economische aard zijn, er is ook sprake van een nieuwe interesse die de laatste tijd steeds meer op de voorgrond treedt onder koloniale machten. Het gaat over een zin voor verantwoordelijkheid ten opzichte van de Afrikaan. Afrika is niet langer een exploitatie-gebied, het is een morele plicht geworden voor de Europese volken.¹⁰

In vergelijking met de oorspronkelijke Engelse uitgave van 1934, is die van 1949 korter. Het derde hoofdstuk, in 1934 getiteld *Some observations on the negro's mind* en in de Duitse uitgave van 1937 *Die geistigen Anlagen des Negers*, wordt in 1949 weggelaten. In zijn geheel telt het werk ook veel minder pagina's omdat het veel dichter gedrukt is.

Der Afrikaner zwischen heute und morgen (1954)

WESTERMANN(Diedrich), 'Der Afrikaner zwischen heute und morgen', *Geografische Rundschau*, VI, 1954, 10, pp. 379-382.

⁸ *Ibid.*, p. 7.

⁹ *Ibid.*, p. 108.

¹⁰ D. WESTERMANN, *The African to-day and to-morrow* (with a foreword by Lord Lugard), London, Oxford University Press, ³1949, pp. VII-VIII.

In *Der Afrikaner zwischen heute und morgen* schrijft Westermann over de situatie in het Afrika van de jaren vijftig.

7.2. Richard Thurnwald

7.2.1. Voor 1933

Naar aanleiding van zijn eerste expeditie naar de Zuidzee gaat Thurnwald als jurist in zijn vroege koloniale publicaties ook uitvoerig in op de rechtsvormen bij de inboorlingen die hij bezocht.

Thurnwald onderzocht de rechtsvoorstellingen van Melanese volken in hun functionele verbanden met andere gebieden van het socio-culturele leven. Dergelijke onderzoeken konden voor de Europese kolonisators van groot belang zijn. Bovendien kon Thurnwald met behulp van socio-psychologische invalshoeken uitspraken doen over de prestaties van de Melanesiërs qua opmerkzaamheid, abtactievermogen, geheugen en dergelijke meer. Informatie van deze aard was bijzonder nuttig voor degenen die hen als arbeidskrachten voor de Europeanen zagen.¹¹

Das Rechtsleben der Eingeborenen der deutschen Südseeinseln, seine geistigen und wirtschaftlichen Grundlagen (1910)

THURNWALD (Richard), 'Das Rechtsleben der Eingeborenen der deutschen Südseeinseln, seine geistigen und wirtschaftlichen Grundlagen', *Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, 6, Berlin, 1910, pp. 146-158, 178-192.

Thurnwald schreef voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog enkele artikels over de rechtsvoorstellingen van de volken in het gebied van de Zuidzee, die hij had leren kennen tijdens zijn expedities. Eén ervan verscheen in het maandelijks tijdschrift *Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, het orgaan van de internationale vereniging voor vergelijkende rechtswetenschap en economie te Berlijn. Thurnwald hield er op 31 maart een voordracht naar aanleiding van zijn eerste expeditie, in opdracht van het Berlijnse museum voor volkenkunde van 1906 tot 1909. Op het moment van de voordracht die gepubliceerd werd in de *Blätter*, was hij actief als wetenschappelijk medewerker aan het museum voor volkenkunde te Berlijn.¹²

Thurnwald poogt in deze voordracht het karakteristieke en gemeenschappelijke te omschrijven van de rechtsnormen van enkele Melanese stammen van de Bismarck-archipel en de Salomo-eilanden in het Duitse Zuidzee-gebied.¹³

Die eingeborenen Arbeitskräfte im Südseeschutzgebiet (1910)

THURNWALD (Richard), 'Die eingeborenen Arbeitskräfte im Südseeschutzgebiet', *Kolo-*

¹¹M. GOTHSCHE, *op. cit.*, pp. 168, 203.

¹²R. THURNWALD, 'Das Rechtsleben der Eingeborenen der deutschen Südseeinseln, seine geistigen und wirtschaftlichen Grundlagen', *Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, 6, Berlin, 1910, p. 177.

¹³*Ibid.*, p. 190.

niale Rundschau, 1910, 10, pp. 607-632.

Ook hier behandelt Thurnwald het thema van inheemse arbeidskrachten in het gebied van de Zuidzee.

Kolonien oder Weltwirtschaft (1917)

THURNWALD (Richard), 'Kolonien oder Weltwirtschaft?', *Koloniale Rundschau*, 1917, 9/10, pp. 385-395.

Thurnwald stelt zich de vraag welke plaats de Duitse koloniale activiteit inneemt in de Duitse economie. Hij wil namelijk een antwoord vinden op de vraag of deze kolonies al dan niet ontbeerd kunnen worden. Op het einde formuleert hij onder andere de doelstelling alle aandacht te richten op die kolonies, die tot een zelfvoorzienende economie kunnen bijdragen en geografisch in de buurt liggen.¹⁴

Die Kolonien als Friedensbürgschaft (1918)

THURNWALD (Richard), 'Die Kolonien als Friedensbürgschaft' (Vortrag vom 26.01.18), *Blätter für Vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, XIV, 1918, 4-6, pp. 170-185.

Thurnwalds artikel *Die Kolonien als Friedensbürgschaft* is zoals *Das Rechtsleben der Eingeborenen der deutschen Südseeinseln, seine geistigen und wirtschaftlichen Grundlagen* van 1910, verschenen naar aanleiding van een voordracht, gehouden op 26 januari 1918 voor de internationale vereniging voor vergelijkende rechtswetenschap en economie te Berlijn.¹⁵

Het onderwerp is deze keer van politiek-economische aard. Thurnwald gaat ervan uit dat de vreemde en vooral de Engelse kolonies na de oorlog Duitsland zullen willen blokkeren. Bijgevolg heeft Duitsland nood aan eigen protectoraten om zijn thuisproductie aan te vullen, met als doel een onafhankelijke, gesloten economie tot stand te brengen. Volgens Thurnwald moet de wanverhouding tussen bevolkingsaantal en grond opgelost worden door de creatie van productiekolonies. De kolonies verzekeren het Duitse nationale bestaan en staan op die manier borg voor een bestendige vrede.¹⁶

Der Wert von Neu-Guinea als Deutsche Kolonie (1918)

THURNWALD (Richard), 'Der Wert von Neu-Guinea als Deutsche Kolonie', *Koloniale Rundschau*, 1918, 1/2, pp. 43-56.

Thurnwald schrijft in dit artikel dat de oorlog voor de uitbreiding van de Duitse *Lebensraum* moet zorgen en in voldoende koloniaal bezit moet voorzien. Anders, zo Thurnwald, dwingt hij ons volk op een scheve baan.¹⁷

¹⁴R. THURNWALD, 'Kolonien oder Weltwirtschaft?', *Koloniale Rundschau*, 1917, 9/10, pp. 385, 395.

¹⁵R. THURNWALD, 'Die Kolonien als Friedensbürgschaft' (Vortrag vom 26.01.18), *Blätter für Vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, XIV, 1918, 4-6, p. 170.

¹⁶*Ibid.*, pp. 184-185.

¹⁷R. THURNWALD, 'Der Wert von Neu-Guinea als Deutsche Kolonie', *Koloniale Rundschau*, 1918, 1/2, p. 43.

Moderne Volkenkunde. Wat haar drijft en wat zij wil (1929)

THURNWALD (Richard), 'Moderne Volkenkunde. Wat haar drijft en wat zij wil', *Mensch en Maatschappij*, V, 1929, 1, pp. 1-16.

In het artikel *Moderne Volkenkunde. Wat haar drijft en wat zij wil*, begint Thurnwald met een historisch overzicht van de volkenkunde, beginnend bij de Middeleeuwen en eindigend bij Schmidt en Koppers. Thurnwald oefent hierbij kritiek uit op het klassieke culturele evolutionisme en meer bepaald op 'de theorie van de Darwinistisch-Spenceriaanse ontwikkelingstrappen'. De bonte veelvormigheid van het verzamelde materiaal liet zich niet wringen in het eenvoudige schema van Spencer, aldus Thurnwald. De rest van het artikel is gewijd aan de vraag wat de taak is van de moderne volkenkunde en welke wegen daarbij ingeslagen moeten worden.¹⁸

7.2.2. 1933-1945

Thurnwald ontwikkelde op basis van zijn onderzoek een reeks voorstellen voor een in zijn ogen nastrevenswaardige koloniale politiek. Daarbij was hij van mening dat Duitsland omwille van economische en bevolkingspolitieke redenen op kolonies aangewezen was en de volkenkunde bij de ontwikkeling van een dergelijke koloniale politiek behulpzaam kon en moest zijn. Eén van zijn belangrijkste werken in deze context is de *Koloniale Gestaltung* van 1939.¹⁹

Koloniale Gestaltung (1939)

THURNWALD (Richard), *Koloniale Gestaltung. Methoden und Probleme überseeischer Ausdehnung*, Hamburg, Hoffmann und Campe Verlag, 1939 (Europa-Bibliothek).

In het voorwoord van zijn *Koloniale Gestaltung*, dat men met koloniale organisatie of vormgeving zou kunnen vertalen, specificceert Thurnwald de probleemstelling van zijn boek als het vragencomplex dat de praktische kolonisatie noodzakelijk met zich meebrengt. Aangezien de lichamelijke arbeid in de tropen voor het allergrootste deel door de inheemse gekoloniseerde bevolking verricht wordt, ontstaat een arbeidersprobleem van bijzondere aard, dat hij in zijn boek vanuit verschillende gezichtspunten wil bekijken.²⁰

Hij vindt het vanzelfsprekend dat de vroegere en toekomstige Duitse kolonisatie in het blikveld wordt gehouden. In zijn inleiding heeft hij het enerzijds over Duitslands koloniale aanspraak en anderzijds over het beeld en de problemen van het leven van een Duitse kolonie (Duits Nieuw-Guinea) vroeger en vandaag. Een systematisch overzicht van de doelen en methodes van de kolonisatie, de historische varianten en de uiteenzetting tussen rassen en volken, zijn de onderwerpen van het eerste hoofdstuk. In het tweede deel brengt hij ook enkele wegen in kaart, die in de loop van de geschiedenis werden bewandeld door verschillende koloniale volken. Het gaat om de methodes van Europese naties, van de Portugezen,

¹⁸R. THURNWALD, 'Moderne Volkenkunde...', pp. 1-8, 9-16.

¹⁹M. GOTHSCHE, *op. cit.*, p. 204.

²⁰R. THURNWALD (Richard), *Koloniale Gestaltung. Methoden und Probleme überseeischer Ausdehnung*, Hamburg, Hoffmann und Campe Verlag, 1939 (Europa-Bibliothek), p. 9.

Spanjaarden, Fransen, Nederlanders, Engelsen en Duitsers tot de Amerikaanse zwarten in Liberia, de Denen in Groenland en de Italianen in Libië. Hij noemt het natuurlijk dat hij daarbij vooral aandacht aan Afrika schenkt, omdat dit tropisch continent Europa kan aanvullen met grondstoffen en nog niet ontgonnen bodemschatten.²¹

De belangrijkste hedendaagse vragen geeft hij weer in het derde deel, getiteld *Um was es bei der Kolonisation geht?*. Deze vragen wil hij indien mogelijk verduidelijken aan de hand van concrete voorbeelden. Het is niet de bedoeling een geografische weergave te geven maar vooral de gevolgen van de huidige beweging en samenwerking van verschillende rassen, volken en culturen te schetsen. Thurnwald stelt de mens in zijn verhouding tot familie, gemeente, mentaliteit, wensen en ambities centraal. Uit plaatsgebrek worden bossen, waterlopen en woestijnen of bergen, klimaat, fauna of flora weggelaten, voor zover ze geen uitgesproken dringend probleem vormen, hoe belangrijk ze ook mogen zijn voor de mens door de manier waarop ze hem leiden of verlammen, aansporen of slaapziek maken. De specifieke punten die Thurnwald wel bespreekt gaan van economie, arbeid, rassenvragen, bevolking, administratie en recht tot opvoeding, school en missie.²²

Het vierde deel van zijn omvangrijke werk bestaat uit een concreet voorstel tot koloniale organisatie, terwijl hij zijn slot enerzijds aan het voor hem uiterst dringende geografische probleem van de uitdroging en anderzijds aan enkele ideeën over hygiëne en rassenhygiëne wijdt.

7.2.3. Na 1945

Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft (1948)

THURNWALD (Richard), 'Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft', *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1948, 3, Berlin.

Op 19 juni 1947 hield Thurnwald een voordracht voor de *Akademie der Wissenschaften* in Berlijn over de wederopbouw en de zin van de volkenwetenschap, die in maart 1948 gepubliceerd werd in de *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*.

In deze voordracht beschouwt Thurnwald het als de roeping van de volkenkunde om het algemene gedrag en de psychische grondlagen van de mensheid in alle tijden en van alle volken te onderzoeken.²³

Van het artikel interesseren ons voornamelijk de eerste bladzijden, aangezien Thurnwald hier kort ingaat op de beschadigde reputatie van de volkenkunde.

²¹ *Ibid.*, p. 9.

²² *Ibid.*, p. 10.

²³ R. THURNWALD, 'Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft', *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1948, 3, Berlin, p. 39.

7.3. Hugo Bernatzik

7.3.1. 1933-1945

Die Große Völkerkunde (1939)

BERNATZIK (Hugo), 'Vorwort', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, I, pp. I-II.

BERNATZIK (Hugo), 'Allgemeiner Teil', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, I, pp. 5-56.

Het was Bernatziks grote hoop om als uitgever van de 'Große Völkerkunde' zijn bekendheid als etnograaf en journalist te overstijgen en het respect van de gevestigde wetenschappers te verdienen. Hij wilde als expert gelden op het gebied van wetenschapsmanagement en in het overdragen van volkenkundige kennis aan een breed publiek.²⁴

Tüchtiges Schaffen, das hält auf die Dauer kein Gegner aus. Deze spreuk van de *Heimatlidder* Peter Rosegger stond als motto vooraan in de *Große Völkerkunde*. De ontstaansgeschiedenis van het werk maakt duidelijk dat dit motto eerder provocatief was. Een paar van zijn oorspronkelijke medewerkers hadden zich immers teruggetrokken en Walter Hirschberg, die het project moest begeleiden gedurende Bernatziks Zuid-Oost-Azië expeditie, was van plan het project ten voordele van zijn eigen profilering te gebruiken.²⁵

Voor de uiteindelijke uitgave van het sinds 1935 geplande, driedelige werk in 1939 werd Bernatzik beloond met de benoeming tot 'außerplanmäßigen' professor te Graz.²⁶

Ondanks de gebreken van de eerste uitgave van de 'Große Völkerkunde', was Bernatzik geslaagd in zijn doel om wetenschap voor het grote publiek toegankelijk te maken. Deze doelstelling stemde bovendien helemaal overeen met de belangen van de nazi-staat, die zoals reeds aangehaald in de context van de *Preußische Akademie*, voorstander was van een niet-elitaire, praktische, toegepaste wetenschap (cfr. 6.1.3).²⁷

Naast een bijdrage over Achter-Indië, schreef hij het algemene, inleidende deel van het verzamelwerk. Na een kort overzicht van de historische ontwikkeling en de doelstelling van de volkenkunde, bespreekt hij hierin de taken van de *Kolonialethnologie*. Op het einde vat hij zijn resultaten samen met de vaststelling dat bijna overal waar de Europese volle cultuur (*Vollkultur*) met de dragers van lagere culturen in aanraking kwam, rampspoe-dige gevolgen volgden, die dikwijls met het uitsterven van deze volken gepaard gingen. Daarbij vergeet Bernatzik niet te vermelden dat ook de dragers van de Europese volle cultuur, de kolonisators, hieronder leden. De belangrijkste taken van de koloniale etnologie

²⁴D. BYER, *Der Fall ...*, p. 164.

²⁵*Ibid.*, pp. 164-165.

²⁶Van de vele academische ambities die hij koesterde, zou uiteindelijk enkel deze benoeming overblijven, die bovendien pas in 1941 vanuit Berlijn werd bevestigd.

Ibid., pp. 168-169.

²⁷*Ibid.*, p. 168.

als basis van de moderne kolonisatie, bestaan volgens hem uit het verhinderen van deze nadelige ontwikkeling in de toekomst en de verbetering van de huidige deels zeer slechte toestanden.²⁸

Heel zijn uiteenzetting draait om deze ontwikkeling van culturele teloorgang en de mogelijke maatregelen daartegen. Hij begint met een opsomming van de schadelijke factoren, die uiteenvallen in 'directe schade', de economische factor, de uitroeiingsoorlogen en de invoer van Europese wapens en de 'indirecte schade'. Hiervoor stelt hij de ontwikkeling, de tijd, de accommodatie, de genetische (erfelijk-biologische) aanleg, de psychologische instelling, het primaire contact, de sociale structuur, de missie, de posten en tenslotte de hygiënische voorwaarden verantwoordelijk.²⁹

Bernatzik pleit ervoor alle middelen in te zetten om de gekleurde volken te bewaren, vooral door de opgesomde negatieve factoren uit te schakelen. De uiteindelijke maatregelen zijn fundamenteel verschillend, al naargelang het volk dat men wil koloniseren zijn eigen (*arteigene*) cultuur behouden heeft of deze daarentegen voor het grootste deel reeds verloren heeft (*Halbzivilisation*). In het eerste geval moet men principieel voor een indirect bestuur kiezen. De eigen cultuur moet men proberen te bewaren en men moet vooral de sociale organisatie en de inheemse autoriteiten trachten dienstbaar te maken aan het koloniaal gezag. Gaat het echter om een gebied van halfbeschaving, dat door inboorlingen bewoond wordt die tot verschillende rassen en culturen behoren en reeds voor het grootste deel hun eigen cultuur hebben opgegeven en waar we bovendien een groter aantal Europese halfbloeden aantreffen, moet men principieel voor een direct bestuur kiezen, het missie-wezen ondersteunen, de missie-posten met medische ambulances combineren en zich aan de hygiënische factor wijden. Met de tijdsfactor moet men hier bij al deze maatregelen geen rekening houden. Tenslotte wijdt Bernatzik nog enkele bladzijden aan het zogenaamde halfbloedenprobleem, waarop nog uitgebreid zal worden ingegaan.³⁰

In 1941 schreven zowel Thurnwald als Mühlmann vernietigende recensies over Bernatziks *Große Völkerkunde* en dan in het bijzonder zijn inleiding. Bernatzik schreef ook een antwoord op deze recensies.³¹ Deze polemieek wordt begrijpelijk wanneer men bedenkt dat de *Völkerkunde* weliswaar reeds in 1939 verschenen was, maar de causa Gerlach in 1941 in een beslissende fase kwam. De ontstaansgeschiedenis van het Afrika-handboek (cfr. infra) zal de vijandigheid eveneens verduidelijken.³²

Mühlmann merkt op het einde van zijn recensie op, dat men van Bernatzik graag nog iets zou vernomen hebben over de eigenwaarde van de volksdommen. Een dergelijk woord mist men volgens hem ten zeerste. Mühlmanns laatste zin is veelbetekenend:

²⁸H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, I, p. 52.

²⁹*Ibid.*, p. 53

³⁰*Ibid.*, pp. 54, 56

³¹H. BERNATZIK (Hugo), "'Wissenschaftliche' Rezensionen", *Zeitschrift für Ethnologie*, LXXIII, 1941, pp. 283-290.

³²D. BYER, *Der Fall ...*, p. 310.

“Wir wollen doch nationalsozialistische Kolonialpolitik, d.h. Volkstumspolitik treiben, die auf die Anerkennung des eigentümlichen Wertes jeder gewachsenen Kultur gegründet ist und aus dieser Anerkennung allein ihre Rechtfertigung erhält.”³³

Bernatzik gaat in zijn verdediging uitgebreid in op twee recensies van Thurnwald. Andere vernietigende recensies zoals die van Mühlmann en een vroegere van Hermann Baumann laat hij echter onverdedigd. Thurnwald zelf schrijft hierover in zijn antwoord op Bernatziks verdediging, dat Bernatzik twee jaar geleden een polemieek tegen Baumann, Mühlmann en Thurnwald naar het *Deutsche Auslandsinstitut* had gestuurd voor publicatie, die echter door het instituut was geweigerd.³⁴

Belangrijk is het feit dat de recensenten weliswaar veel kritiek uiten, maar dat deze kritiek nooit ingaat tegen het biologische determinisme dat in Bernatziks inleiding, zoals nog zal blijken, uitermate sterk aanwezig is.

7.3.2. Na 1945

Afrika-Handbuch (1947)

BERNATZIK (Hugo), 'Vorwort', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. XI-XII.

BERNATZIK (Hugo), 'Methode der kolonialethnographischen Forschung', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. 3-37.

BERNATZIK (Hugo), 'Zur Frage der Europäisierung', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. 38-63.

Van Bernatziks professionele plannen sedert 1937 was er enkel een arbeidscontract in het KPA overgebleven. In september 1940 kreeg hij van deze instelling, meer bepaald van generaal Ritter von Epp en kapitein-luitenant Richard Wenig, de opdracht een handboek over de koloniale etnologie van Afrika uit te geven. Dit project beschouwde hij in eerste instantie als overgangsooplossing om zijn persoonlijke interesses veilig te stellen in de oorlogsjaren. In augustus 1941 werd Bernatzik echter ontslagen in het KPA, onder andere als gevolg van de causa Gerlach (cfr. 6.3.1) en een vernietigend 28 bladzijden lang rapport over hem van Bernhard Struck. Zijn opdracht voor het Afrika-handboek, waaraan 33 wetenschappers uit vier verschillende landen (Duitsland, Frankrijk, Italië en België) meewerkten, kon Bernatzik niettemin nog redden.³⁵

Vanaf de herfst van 1941, probeerden gevestigde collega's met blijkbaar goede relaties in meerdere nazi-instanties, het project te saboteren omwille van concurrerende projecten. *Wissenschaft als Krieg* blijkt dan ook geen slecht gekozen titel te zijn voor dit deel van

³³W. MÜHLMANN, "H.A. Bernatzik: 'Historische Entwicklung und Zielsetzung der Völkerkunde' Bd. I (S. 5-12) und 'Aufgaben der Kolonialethnologie' Bd. I (S. 13-56)", *Zeitschrift für Ethnologie*, 73, 1941, p. 114.

³⁴R. THURNWALD, 'Berichtigung', *Zeitschrift für Ethnologie*, LXXIII, 1941, p. 417.

³⁵D. BYER, *Der Fall ...*, pp. 213, 295.

het verhaal. De extreme oorlogsgebeurtenissen zorgden daarenboven voor bijkomende problemen op elk niveau, waardoor het werk pas in de herfst van 1943 klaar was om gedrukt te worden. De uitgeverij werd echter in december 1943 gebombardeerd, waarbij ook de manuscripten van het handboek zwaar beschadigd werden. Tegen het einde van 1944 waren alle kopijen opnieuw gemaakt.³⁶

Westermann was één van de medewerkers van het Afrika-handboek. Waarom hij toezegde, blijft raadselachtig aangezien hij reeds betrokken was in enkele andere, concurrerende projecten over Afrika. Volgens Byer wilde Westermann enkel aan het Afrika-handboek meewerken om er voortdurend over geïnformeerd te zijn en het zo goed mogelijk te kunnen saboteren.³⁷

In de voor Bernatziks reputatie erg nadelige periode van de causa Gerlach, meer bepaald op 6 november 1940, trok Westermann zich terug. Omstreeks dezelfde tijd veranderde ook de eerst vriendelijke tegemoetkoming van Richard Thurnwald in een voor Bernatzik onbegrijpelijk afzeggen. In vergelijking met andere collega's getuigen Thurnwalds brieven echter van een niet te onderkennen eerlijkheid. Naar eigen zeggen had hij zelf reeds in 1939 met de gedachte gespeeld een handboek voor koloniale ambtenaren uit te geven. In december 1940 nam Thurnwald plots een agressieve toon aan in zijn brieven, omwille van de causa Gerlach die hem ter ore was gekomen. Bernatzik verdedigde zich uiterst vriendelijk en probeerde Thurnwald milder te stemmen met een antisemitische uitspraak over de concurrentie van het joodse journalistiek.³⁸

Op 11 december 1940 verklaarden Thurnwald en Westermann zich samen opnieuw bereid tot medewerking. Ze eisten weliswaar dat Günther Wagner en Wilhelm Emil Mühlmann in plaats van Adolf Ellegard Jensen en Günther Spannaus moesten meewerken. De school van Frobenius was immers nog nooit op het koloniaal probleem ingegaan, argumenteerden zij. Thurnwald eiste bovendien dat zijn vrouw Hilde een eigen hoofdstuk over de stelling van de vrouw in Afrika mocht schrijven. Bernatzik ging akkoord. Günther Wagner had sowieso reeds een contract, maar de medewerkers van het Frobenius-instituut kon hij in geen geval laten vallen, omdat ze reeds vrijgesteld waren van legerdienst.³⁹

Thurnwald had zijn bijdrage klaar in april 1941, maar Hilde Thurnwald zou de aanleiding (niet de oorzaak) geven voor het uiteindelijk toch nog verbreken van de samenwerking. Haar bijdrage was volgens Bernatzik al te episch, bevatte geen statistisch materiaal en geen bibliografie. Toen Bernatzik naar het contract verwees, reageerde Thurnwald *mit dem ganzen Groll der Eminenz und des gekränkten Ehemannes*: Hij kon Bernatziks toon niet dulden, deze was zijn chef niet. Op die manier eindigde ook deze relatie in bitterheid.⁴⁰

Het meningsverschil met Thurnwald getuigt in elk geval van de complexe fronten in de academische wereld. Mühlmann was als student van Thurnwald, omwille van zijn

³⁶ *Ibid.*, pp. 295, 311-312.

³⁷ *Ibid.*, pp. 303, 305.

³⁸ *Ibid.*, pp. 307-308.

³⁹ *Ibid.*, p. 310.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 310.

functionalistisch-sociaalwetenschappelijke en ook rassenwetenschappelijke uitgangspunten, geschikter dan de cultuurmorphologisch ingestelde Jensen. Maar de op Europese etnologie gerichte Mühlmann stelde zijn etnologische kennis in dienst van de nazistische Oost-Europa-politiek en was voor de rest ook rijkelijk voorzien van opdrachten voor partij-instellingen. Waarom hij zich opeens in Afrika interesseerde, is een raadsel. Dat Thurnwald en Westermann zijn medewerking wensten, moet dan ook begrepen worden in het kader van de steeds grotere concurrentie. Zowel Thurnwald als Mühlmann schreven in 1941 en 1942 vernietigende recensies over Bernatziks 'Große Völkerkunde' (cfr. supra) ten tijde van de escalatie van de Gerlach-affaire. De eigenaardige allianties omtrent het Afrika-handboek lijken met het oog op deze recensies en de causa Gerlach eveneens logischer.⁴¹

Hoewel Westermanns bijdrage reeds in juli 1941 op punt stond, wachtte hij tot de zomer van 1942 om het in te dienen, omdat hij zagezegd niet in staat was geweest om een bibliografie op te stellen. Daarna vertraagde hij de uitgave van het werk nog op een paar andere manieren. Op het einde van het jaar 1943 voerden Bernatzik en Westermann nog een boze briefuitwisseling. Tot slot maakte Bernatzik volgende opmerking:

“Ich wäre Ihnen dankbar, würden Sie den interessierten Kollegen mitteilen, daß ich keinen Posten anstrebe noch einnehme oder sonst im Genuß irgendwelcher Benefizen bin, welche für die 'Kollegen' frei werden würden, wenn sie mich durch Verleumdung aus dem Feld geschlagen hätten!”⁴²

Het hele drama van de ontstaansgeschiedenis van het Afrika-handboek speelde zich af tegen de achtergrond van rivaliserende nazi-instellingen in oorlogstijd. Zowel de lobby's over het toekomstige koloniale ministerie als de oorlogseconomische privileges waren hierbij van belang. Het Afrika-handboek evolueerde van een begeerde wetenschappelijk-politieke opdracht naar een existentie-reddende papieren tijger en een delict na de oorlog.⁴³

Aangezien dit in de literatuur steeds betwijfeld werd, legt Byer er de nadruk op dat zowel het concept als de medewerkers van het Afrika-handboek van 1947 identiek waren aan de versie die Bernatzik oorspronkelijk in april 1942 indiende bij de distributiepost voor druk en papier III in Berlijn met toestemming van het KPA. Met het oog op zijn situatie in de naoorlogstijd had hij volgens Byer nauwelijks de mogelijkheid gehad wezenlijke veranderingen aan de bijdragen door te voeren.⁴⁴

Dit is onder andere een toespeling op Linimayrs vermoeden dat bepaalde wijzigingen noodzakelijk lijken voor een publicatie, die oorspronkelijk tot stand gekomen was in opdracht van het KPA en die dan de censuur van de geallieerde administratie moest doorstaan. Een argument daartegen is Byers uitspraak dat het geen toeval was dat het Afrika-handboek in Innsbruck binnen de Franse bezettingszone gedrukt kon worden, maar dat

⁴¹ *Ibid.*, p. 310

⁴² *Ibid.*, p. 115.

⁴³ *Ibid.*, p. 344.

⁴⁴ *Ibid.*, pp. 296, 341.

Bernatzik dit te danken had aan zijn tijd in Parijs tijdens de oorlog, waar hij zich ook ten voordele van Fransen nuttig had gemaakt.⁴⁵

Mosen gaat in op het belang van het Afrika-handboek voor het KPA. Bernatzik werd namelijk voor deze opdracht twee keer 8000 Reichsmark door de *Kolonialwissenschaftliche Abteilung* van de *Reichsforschungsrat* betaald. Deze som van in het totaal 16000 Reichsmark kwam in de jaren 40 overeen met het ongeveer vijftienvoudige van het salaris van een professor. Aan Bernatzik werden bovendien zeven leden van het leger ter beschikking gesteld, wat het belang dat aan het werk gehecht werd, nog versterkt.⁴⁶

In het woord vooraf schrijft Bernatzik dat het plan om dit werk uit te geven in 1937 ontstond, toen hij zich tijdens zijn expeditie naar Achter-Indië nog maar eens kon overtuigen van de ontoereikendheid van de Europese koloniale methoden. Hij beschrijft in het kort de ondervonden moeilijkheden, zoals het bombardement dat de eerste versie vernietigde, ter verklaring van het feit dat het werk gebaseerd is op de situatie van voor de uitbarsting van de Tweede Wereldoorlog.⁴⁷

Hij geeft tenslotte een antwoord op de vraag die sommigen volgens hem zullen stellen, met name of een handboek van de toegepaste volkenkunde nog actueel is. Dit antwoord luidt dat de toekomst van Europa na de vreselijke ineenstorting van dit continent weliswaar nog in duisternis is gehuld, maar dat het net zo zeker is dat de kolonies van het 'donkere werelddeel' voor de economische opbouw vandaag meer dan ooit absoluut noodzakelijk zijn. Het staat vast dat de weg naar een vruchtbare symbiose van deze beide continenten enkel begaanbaar is via de samenwerking van wetenschappers van verschillende naties, die gemeenschappelijke idealen koesteren. Het handboek is dan ook geen einde, maar een begin op deze weg, aldus Bernatzik.⁴⁸

Uit het voorwoord blijkt dat Bernatziks handboek in het bijzonder ook op practici is gericht, die geen wetenschappelijke volkenkundige opleiding genoten hebben. Dat Bernatzik leden van andere naties vroeg om eraan mee te werken, deed hij enerzijds vanuit zijn overtuiging dat wetenschap geen politieke grenzen zou mogen kennen. Anderzijds was het voor Duitse en Oostenrijkse onderzoekers veelal niet mogelijk om koloniaal onderzoek te doen en neigde de volkenkunde in deze gewesten steeds meer tot het zuiver theoretische, functionalistische. Bernatzik noemt het werk een eerste gemeenschappelijk koloniaal volkenkundig werk van meerdere Europese naties. Het is een bouwsteen voor de opbouw van het Europese continent.⁴⁹

Het handboek bestaat uit een algemeen en een speciaal deel, een fotodeel en een zaakregister. Wij zullen ons beperken tot de stukken die Bernatzik in het algemene deel schreef.

⁴⁵P. LINIMAYR, *op. cit.*, p. 138.

D. BYER, *Der Fall ...*, p. 341.

⁴⁶M. MOSEN, *op. cit.*, p. 132.

⁴⁷H. BERNATZIK, 'Zum Geleit', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, p. III.

⁴⁸*Ibid.*, p. III.

⁴⁹H. BERNATZIK, 'Vorwort', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. XI-XII.

Concreet zijn dit drie hoofdstukken, waarvan ons vooral de eerste twee interesseren, over de methode van het koloniaal etnografische onderzoek en over het vereuropesen van de Afrikaanse bevolking. Het derde hoofdstuk is een koloniaal volkenkundige vragenlijst, waarmee leken volgens Bernatzik het koloniaal-etnografisch onderzoek onschatbare diensten kunnen bewijzen, meer bepaald met het oog op een inventarisatie van de schade die het vereuropesingsproces heeft aangericht.⁵⁰

In het deel over de methode van het koloniaal etnografisch onderzoek begint Bernatzik met een kritiek op de koloniaal etnografische bronnen. Verder wijst hij op het belang van directe getuigen, gaat hij in op de geschiktheid van de etnoloog, de keuze van de onderzoeksplaats en de behandeling van de inboorlingen. Daarna geeft hij een kritiek op tolken als directe getuigen, legt het belang en de moeilijkheden van de eigen waarneming uit en wijdt uit over de manier waarop vragen het best worden gesteld. Tenslotte gaat het om etnografische verzamelingen, de fotografie als bewijsmateriaal, tekeningen en filmopnames.

De kwestie van het vereuropesen van de Afrikaanse inboorlingen behandelt Bernatzik eveneens in een aantal punten. Aan bod komen een aantal algemene vaststellingen, bijzondere maatregelen voor inboorlingen die trouw gebleven zijn aan hun eigen zeden en diegenen die daarentegen ontworteld zijn, maatregelen voor gespecialiseerde volken en tenslotte het halfbloedenprobleem. Eigenlijk is dit deel niets anders dan een herhaling van hetgeen Bernatzik reeds in het algemeen deel van de *Große Völkerkunde* van 1939 schreef. Weliswaar met een ietwat andere structuur en hier en daar een aanvulling, zoals over de kunst en het rechtswezen van inboorlingen, maar ook met verschillende stukken die letterlijk overgenomen werden. Bernatzik verwijst op sommige plaatsen ook zelf naar *Große Völkerkunde*, waar sommige dingen nog uitgebreider staan dan in het Afrika-handboek.

Opmerkelijk is hierbij een verandering van woordgebruik. Terwijl hij in de *Völkerkunde* nog over *Halbzivilisierten* sprak, spreekt hij in het Afrika-handboek over *Entwurzelten*. In zijn bibliografie vermeldt hij onder andere een aantal werken van Westermann en Thurnwald over koloniale volkenkunde.

Een gelijkaardigheid met het voorwoord de *Große Völkerkunde* van 1939 (cfr. Inleiding), is het feit dat Bernatzik de koloniale etnologie in het Afrika-handboek opnieuw omschrijft als eng verbonden met de antropologie, psychologie, genetica, atropogeografie en economie. In tegenstelling tot de zuiver historische etnologie, is de koloniale volkenkunde ook geïnteresseerd in de ontwortelden en het halfbloedenprobleem. Uiteraard verwijst hij hierbij niet meer naar de wens om opnieuw Duitse kolonien te besturen.⁵¹

Die Neue Große Völkerkunde (1954)

BERNATZIK (Hugo), 'Vorwort', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Frankfurt am Main, Herkul, 1954,

⁵⁰ *Ibid.*, p. XIV.

H. BERNATZIK, 'Kolonialvölkerkundiger Fragebogen', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. 64-65.

⁵¹ H. BERNATZIK, 'Methode der kolonialetnographischen Forschung', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, p. 3.

I, pp. XV-XVI.

BERNATZIK (Hugo), 'Historische Entwicklung und Zielsetzung der Völkerkunde', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Frankfurt am Main, Herkul, 1954, I, pp. 1-14.

Eén jaar na Bernatziks dood wordt de *Große Völkerkunde* heruitgegeven onder de titel *Die Neue Große Völkerkunde*, wat Bernatzik in zijn voorwoord toeschrijft aan het overweldigende succes van het werk. Voor wat betreft de foto's heeft hij enerzijds vermeden om betwiste opnamen uit het halfbeschavingsgebied te publiceren en anderzijds gepoogd door middel van onberispelijk etnografisch fotomateriaal ook de leek een inzicht te gunnen in de verschillende culturen van de gekleurde vreemde volken.⁵²

De toestand van het etnografische bronnenbestand is volgens Bernatzik drastisch verslechterd sinds het verschijnen van de eerste uitgave. Vele archieven werden in en na de oorlog verwoest en nieuwe expedities van andere naties hadden slechts een matig succes, aangezien het 'vereuropesen' in feite niets anders was dan de vernietiging van de vreemde culturen. Dit proces verliep sneller dan de meest pessimistische etnologen twaalf jaar geleden ooit hadden kunnen dromen.⁵³

Zoals in 1939 is Bernatzik er ook in 1954 van overtuigd dat het tijdstip van de uitgave gunstig is. De muur die de verloren oorlog rondom de Duitse natie had opgebouwd, brokkelt immers langzaam af. Duitse geleerden en deskundigen zijn terug welkom in de wereld en ook de jeugd kan en zou moeten vertrouwd geraken met het leven van de vreemde volken. Want enkel precieze kennis leidt tot het begrip van een vreemde *Eigenart*. Deze kennis is voor Bernatzik een voorwaarde om de vele crisishaarden in de wereld, die een wezenlijk deel van het verzamelbegrip *Kolonisationsprobleme* uitmaken, uit de weg te ruimen. Het begrip *Kolonisationsprobleme* mag misschien wel qua naam verouderd klinken, maar is het geenszins qua betekenis, aldus Bernatzik.⁵⁴

Het overzicht van de historische ontwikkeling en doelstelling van de volkenkunde is erg gelijkaardig aan dat van 1939. Er worden weliswaar een aantal woorden vervangen door synoniemen en de zinsbouw is hier en daar veranderd, maar inhoudelijk is het opvallend dat een uiting zoals die, dat het *Essai sur l' inégalité des races humaines* van Gobineau *gerade heute wieder sehr aktuell* is, in 1954 overanderd blijft ten opzichte van 1939.⁵⁵

Een logisch gevolg van de politieke en geografische veranderingen is het feit dat 'Duitsland' vervangen wordt door 'Midden-Europa' of door het 'Duitse taalgebied'.⁵⁶

De oorspronkelijk laatste zin van het overzicht van de historische ontwikkeling en doelstelling van de volkenkunde, wordt in 1954 weggelaten. Deze luidt dat de volkenkunde in

⁵²H. BERNATZIK, 'Vorwort', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Frankfurt am Main, Herkul, 1954, I, p. XV.

⁵³*Ibid.*, p. XV.

⁵⁴*Ibid.*, p. XVI.

⁵⁵H. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung und Zielsetzung der Völkerkunde', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Frankfurt am Main, Herkul, 1954, I, p. 5.

⁵⁶H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 10.

H. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung' ... (1954), p. 7.

het kader van de koloniale activiteit door praktische toepassing als 'koloniale etnologie' onmiddellijk in dienst van het Duitse volk dient te staan. De iets eerdere uitspraak dat de volkenkunde in haar engere betekenis een rassenbiologie van de vreemde volken is, is dan weer identiek in de uitgave van 1954.⁵⁷

Na het overzicht van de historische ontwikkeling en doelstelling van de volkenkunde gaat Bernatzik in 1939 verder met het deel *Aufgaben der 'Kolonialetnologie'*, dat in grote lijnen terug te vinden is in het Afrika-handboek van 1947. In de *Neue Große Völkerkunde* van 1954 wordt dit deel weggelaten en het overzicht wordt aangevuld met één extra pagina.

Die Neue Große Völkerkunde (1974)

BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Herrsching, Pawlak, 1974, III.

In de derde uitgave van 1974 is het inleidend deel geschreven door Hugo én Emmy Bernatzik. We gaan er dus vanuit dat de niet weinige aanpassingen ten opzichte van de uitgave van 1954 door Emmy Bernatzik werden gedaan.

Uit een hoofdstuk in Byers biografie over de werk- en levensverhouding van Hugo en Emmy Bernatzik, blijkt dat Hugo Bernatziks publicistische successen op doorslaggevende wijze bepaald werden door Emmy Bernatzik. We vermeldden reeds dat zij *Die Geister der gelben Blätter*, het reisboek over Zuid-Oost-Azië, voor het grootste deel geschreven had (cfr. 6.3.1). Op basis van de intensieve briefwisseling van de dikwijls gescheiden echtgenoten, beschrijft Byer de enge private en professionele verstriking van het paar, waarbij de tegenstrijdigheid tussen burgerlijk-emancipatorische pretenties en traditionele mannelijke en vrouwelijke rolverdelingen tot uiting komt.⁵⁸

Toen Bernatziks werk in het midden van de jaren 1970 voor de eerste keer 'racistisch' en 'voorbijgestreefd' werd genoemd, begreep Emmy Bernatzik de wereld niet meer. Had Hugo niet zijn leven lang de inboorlingen tegen benauwdheden en vooroordelen in bescherming genomen?⁵⁹

Over Gobineau schrijft Emmy Bernatzik in 1974 weliswaar niet meer dat het werk opnieuw erg actueel is, maar wel nog dat het een opmerkelijk sterke invloed uitoefende.⁶⁰

⁵⁷H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 11-12.

H. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung' ... (1954), p. 13.

⁵⁸D. BYER, *Der Fall ...*, pp. 11, 125-126.

⁵⁹*Ibid.*, p. 140.

⁶⁰H. BERNATZIK und E. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung und Zielsetzung der Völkerkunde', in: H. BERNATZIK (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Herrsching, Pawlak, 1974, I, p. 4.

8. Tekstanalyse

In hoofdstuk drie kwamen we tot het besluit dat de classificatie van de bevolking centraal staat in de nazistische en de koloniale ideologie en in het racisme in het algemeen. In deze analyse van de houdingen van Westermann, Thurnwald en Bernatzik ten opzichte van de inheemse bevolking, gaan we eveneens van start met de manier waarop zij de bevolking classificeren in superieure en inferieure rassen en culturen.

Vervolgens gaan we na wat de wetenschappers te zeggen hebben over de koloniale organisatie van de inheemse materiële en geestelijke cultuur, kunst, religie en opvoeding. Naast de organisatie van de cultuur, is het voor het kolonialisme van fundamenteel belang dat ook de economie georganiseerd wordt, wat zich uit in themata als het karakter van de inheemse arbeider, het zogenaamde arbeidersprobleem en de dwangarbeid. Sociale kwesties zoals het halfbloedenprobleem en de rassenscheiding zijn een volgend thema. Met een blik op de visies van de wetenschappers op het inheemse recht, sluiten we deze organisatorische aandachtspunten af.

Daarop volgt de manier waarop de kolonisators in kaart worden gebracht en welke apologetische en kritische uitspraken er over de kolonisatie en het kolonialisme worden gedaan. Ook over het ontstaan van een nationaal bewustzijn bij de gekoloniseerden hebben de etnologen hun mening.

Het besluit staat in het kader van het racistisch en nazistisch gehalte van de koloniaal etnologische teksten van Westermann, Thurnwald en Bernatzik.

8.1. Classificatie van de bevolking

Westermann

In 1914 spreekt Westermann in zijn bijdrage over de Islam in Afrika onder andere over hamiten, die dankzij hun sterkere energie de heren van de negerbevolking werden.¹

Uit de verschillende edities van *The African to-day* blijkt dat men volgens hem, wetenschappelijk gezien, niet van Afrikanen als een eenheid kan spreken. Verschillen op basis van het ras bestaan namelijk niet alleen tussen Europa en Afrika, maar binnen Afrika zelf zijn er bijna net zo veel.²

Wanneer Westermann het over Afrikanen heeft, gaat hij uit van verschillende rassen. Hij classificeert de Afrikaanse bevolking in drie hoofdgroepen: de dwergachtigen, de semieten

¹D. WESTERMANN, *Das Vordringen des Islams in Afrika*, Berlin, Miss.-Jb., 1914, p. 2.

²Id., *The African to-day ...* (1934), p. 20.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 25.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 11.

en hamiten en tenslotte de negers. De dwergachtigen, pygmeeën en bosjesmannen zijn cultureel inferieur ten opzichte van de negers, terwijl de negers op hun beurt inferieur zijn ten opzichte van de hamiten.³

Onder hamiten verstaat men overeenkomstig Westermann de mensen in Noord- en Noordoost- Afrika met een lichtere huidskleur, voor zover ze geen semiten of Europeanen zijn. Gedurende een lange periode kwamen deze mensen met lichte huidskleur uit Azië en Europa naar Afrika. Aangezien ze echter niet allemaal tot hetzelfde ras behoorden, moet de term hamiten voorzichtig gebruikt worden.⁴

De hamiten hebben het negerras verbeterd, schrijft Westermann in 1937. In de Engelse edities van 1934 en 1949 heeft hij het enkel over de kruising tussen hamiten en negers, zonder over verbetering te spreken. Dit neemt niet weg dat men in de Engelse versies impliciet eveneens van verbetering moet uitgaan, aangezien Westermann de superioriteit van de hamiten ten opzichte van de negers geenszins verzwijgt.⁵

Op een andere plaats relativeert Westermann deze superioriteit van de hamiten dan weer, vermits dit enkel op het gebied van staatsvorming geldt. In de Duitse editie gebeurt dit met iets meer woorden dan in de Engelse. Op het gebied van materiële culturen, sociale en religieuze instellingen en voorstellingen hadden de hamiten nauwelijks iets nieuws te bieden, aangezien de negers op deze vlakken rijker waren dan zij. De negers mag men volgens Westermann als rasseneenheid en als het grootste deel van de Afrikaanse bevolking beschouwen.⁶

In 1934 schrijft Westermann dat de indeling tussen Bantu- en Sudannegers linguïstisch is en niet op basis van het ras gebeurt. In de Duitse editie schrijft hij in 1937 dat de indeling in de eerste plaats taalkundig en onder bepaalde voorwaarden ook op het ras gebaseerd is. In 1949 schrijft hij tenslotte dat de indeling eigenlijk een linguïstische is, maar de laatste tijd overgenomen wordt door de fysische antropologie.⁷

Westermann wil er op wijzen dat het negerras uit een reeks verschillende types en culturen bestaat, die tot stand kwamen door 'migratie en andere invloeden' (1934), 'migratie, vermenging met vreemde elementen en de natuurlijke omgeving' (1937), of 'hamitische en andere raciale invloeden, eindeloze migraties en verschuivingen' (1949).⁸

³Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 20-22.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 26, 28.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 11-12.

⁴Id., *The African to-day ...* (1934), p. 23.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 29.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 12.

⁵Id., *The African to-day ...* (1934), p. 24.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 31.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 12.

⁶Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 26, 97.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 25, 32, 115.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 13, 39.

⁷Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 26-27.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 32-33.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 13.

⁸Id., *The African to-day ...* (1934), p. 27.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 33.

In de context van de landvraag in Zuid- en delen van Oost-Afrika beschrijft Westermann het steeds stijgende aantal vreemde rassen dat zich daar vestigt, rassen die bijna in elk opzicht superieur zijn ten opzichte van de negers.⁹

Afrikanen blijken op meer dan één gebied inferieur te zijn ten opzichte van alle immigranten, Aziaten en Europeanen. Hoewel deze vreemden zijn, genieten ze van meer politieke rechten en zijn ze economisch sterker. De inboorling is namelijk steeds de werknemer, nooit de werkgever.¹⁰

In de oorspronkelijke uitgave schrijft Westermann dat vragen omtrent ras in de buurt van de fysische antropologie komen en bijgevolg niet tot de taken van het Afrika-instituut horen. Aan de andere kant zijn de problemen van de aanpassingscapaciteit van een ras of een vermengd ras aan nieuwe omstandigheden wel van belang voor de doelstelling van het instituut. Op die manier zou men immers kunnen te weten komen of bosjesmannen en pygmeeën echt ongeschikt zijn om te werken voor Europeanen, of dat dit daarentegen aan de omstandigheden ligt. Door de verschillen tussen de rassen te kennen, zouden speciale onderwijsmethoden kunnen toegepast worden, aangepast aan het volk, aldus Westermann in 1934.¹¹

In de Duitse editie wordt dit niet meer vermeld, maar in plaats daarvan gaat hij verder met de beschrijving van een aantal migraties, zoals van hamiten en negers. In 1949 wordt zowel de opmerking van 1934, als het bijkomend stuk van 1937 weggelaten.¹²

Westermann wijst er verder op dat tot nu toe slechts een klein aantal negerstammen wetenschappelijk onderzocht werd. Zelfs deze bestaande onderzoeken volstaan niet, omdat ze zich bijna allemaal op de groep richten en het individu verwaarlozen. Westermann is er echter van overtuigd dat men het geestelijke leven en de capaciteiten van een groep pas echt kan leren kennen, wanneer men een zo groot mogelijk aantal afzonderlijke mensen kent.¹³

De neger is bovendien, na millennia lang geïsoleerd geleefd te hebben, pas begonnen deel te nemen aan het culturele leven van de mensheid. Hij is net geleidelijk aan begonnen te concurreren en zijn krachten te meten. Westermann waarschuwt dan ook voor definitieve oordelen, we weten immers niet hoe ver de neger het zal schoppen. Het is ondertussen gebleken dat sommige oordelen uit het verleden over de negers en hun capaciteiten overhaastig waren.¹⁴

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 13.

⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 82.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 96.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 31.

¹⁰Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 306-307.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 335.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 151.

¹¹Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 27-28.

¹²Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 34-36.

¹³Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 29.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 41.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de editie van 1949 werd weggelaten.

¹⁴Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 29-30.

In *Afrika als europäische Aufgabe* spreekt Westermann eveneens over hamiten die superieur zijn ten opzichte van sommige andere rassen zoals bosjesmannen en pygmeeën. Deze laatstgenoemden omschrijft Westermann als echte natuurvölker, aangezien ze zich in bijzonder hoge mate aan hun omgeving hebben aangepast.¹⁵

Vandaag is het bovendien voorbij met de heerserspositie van de hamiten in Afrika: *Herr ist allein der Europäer*. In een vereuropeesd Afrika, dat geheel andere dingen van de inboorlingen eist en waar de strijd om het leven uiterst ingewikkeld is, is er geen plaats meer voor mensen die er blijkbaar niet in slagen hun primitieve toestand te overstijgen. Desondanks hebben sommige bosjesmannen onder de verstandige Europese leiding vooruitgang geboekt qua aanpassingsvermogen.¹⁶

Besluit Westermann blijkt in een vroege publicatie van 1914, in alle edities van *The African To-day* en in het omstreden *Afrika als Europäische Aufgabe*, uit te gaan van een classificatiesysteem van inferieure en superieure rassen en van de zogenaamde hamitentheorie.

Rassen met een lichtere huidskleur staan volgens deze theorie hoger op de ladder dan die met een donkere huidskleur, in ieder geval voor wat betreft het vormen van staten. De vanzelfsprekendheid waarmee Westermann over hamiten spreekt, staat in contrast tot zijn eigen aanmaning tot voorzichtigheid met de term 'hamiten'.

Spöttel meent dat de ondergang van het wetenschappelijk racisme na de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Afrika het einde van de hamitentheorie inluiden. In de etnologie kwam men tot het besluit dat noch het herdersnomadendom, noch de staatsvorming tot de formule van het hamitendom kon herleid worden.¹⁷

De waarde van een ras is voor Westermann cultureel bepaald en verbetering lijkt mogelijk door middel van biologische kruising van bepaalde rassen, expliciet in *Der Afrikaner heute und morgen* en impliciet in de Engelse edities.

Dat de wetenschappelijke basis voor bepaalde classificaties van bevolkingsgroepen doorheen de jaren kon veranderen van niet naar wel 'gebaseerd op het ras', blijkt uit de indeling in Bantu- en Sudannegers.

Volgens Mischek probeerde Westermann in te gaan tegen de desinteresse van het Britse functionalisme tegenover de rassengedachte. Mischek stelt dat Westermann het rassenconcept in enkele van zijn schriften benadrukte, met de bedoeling voorbereidend te werken voor een Duitse koloniale politiek.¹⁸

De passage in de editie van 1934, waar Westermann duidelijk maakt dat hij vragen omtrent ras wel degelijk belangrijk vindt, ook al ziet het Afrika-instituut dit anders, bevestigt deze stelling. Het feit dat deze passage in de andere edities wordt weggelaten lijkt

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 41-42.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de editie van 1949 werd weggelaten.

¹⁵Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 19.

¹⁶*Ibid.*, pp. 21-22.

¹⁷M. SPÖTTEL, *Hamiten. Völkerkunde und antisemitismus*, Frankfurt am Main, Lang, 1996, p. 22.

¹⁸U. MISCHKEK, 'Der Funktionalismus ...', p. 144

logisch, wanneer men bedenkt dat ook vele andere passages van 1934 worden weggelaten die specifiek ingaan op de doelstellingen van het Afrika-instituut.

Westermann nuanceert het denken in 'rassen-classificaties' door het beginstadium van het onderzoek en het belang van de individuele verschillen te onderstrepen. Dit neemt echter niet weg dat hij zelf wel degelijk uitgaat van de bestaande classificaties.

Zijn in 1949 weggelaten uitspraken over de neger die niet langer een statisch geïsoleerd cultureel bestaan leidt, maar begint te concurreren, getuigen enerzijds van een cultureel evolutionistische en anderzijds van een sociaal-darwinistische gedachtengang.

De manier waarop Westermann in *Afrika als europäische Aufgabe* over bosjesmannen spreekt, is eveneens sociaal-darwinistisch getint. Het gaat immers om inferieure natuervolken, die niet veel kansen hebben in de ingewikkeld geworden strijd om het leven. Hun biologische natuur verhindert met andere woorden hun culturele ontwikkeling. Dat ze er toch in slagen zich aan te passen, blijkt enkel mogelijk dankzij een verstandige Europese leiding.

Thurnwald

Uit zijn beschrijving van de inboorlingen van het Zuidzee-gebied in de jaren voor het verdrag van Versailles, blijkt dat Thurnwald een onderscheid maakt tussen verschillende rassentypes die hij bepaalde eigenschappen toekent. Het éne ras is al geschikter voor een bepaalde taak dan het andere.¹⁹

Thurnwald spreekt in zijn *Koloniale Gestaltung* eveneens over verschillende rassentypes, bijvoorbeeld wanneer hij het over de inheemse arbeiders in voormalig Duits Nieuw-Guinea heeft of wanneer hij de drie miljoen negers van Frans Equatoriaal-Afrika geen hoog negerstype noemt. De 'zuivere' negerstammen zijn geen rekenaars en koopmansvolk, in tegenstelling tot volken met een meer of minder sterke hamitische invloed (*Beimischung*).²⁰

Dat kokosnoten op een verschillende manier gedroogd en verhandeld worden, verklaart Thurnwald door het feit dat er verschillende rassen bestaan. De manier waarop inboorlingen traditioneel in hun levensonderhoud voorzien, heeft te maken met hun psychische rassenaanleg, die ervoor zorgt dat stammen verschillende bodems en levensomstandigheden kiezen. Deze verschillende levensomstandigheden leiden op hun beurt tot een verschil in plaatselijke bevolkingsdichtheid. Rondtrekkende jagers en verzamelaars die onvoldoende voorzorgen treffen, kunnen niet veel kinderen groot brengen. Intelligentere herders en sedentaire boeren slagen daar beter in.²¹

Hoewel ook Thurnwald vindt dat ondanks oneindig veel details en bijzonderheden qua plaats, levenswijze, stam en clan bepaalde veralgemeningen mogelijk zijn, is veralgemening volgens hem toch heel moeilijk. Afrika en het negerdom vallen uiteen in heel verschillende

¹⁹R. THURNWALD, 'Die eingeborenen Arbeitskräfte' ... (1910), p. 608.

²⁰Id., *Koloniale Gestaltung* ... (1939), pp. 25, 109, 453.

²¹*Ibid.*, pp. 22, 443.

delen qua ras, politiek en cultuur. De invloed van de blanken veroorzaakte bovendien ook sociale verschillen tussen rijk en arm.²²

Rassen-’eenheden’ zijn volgens hem geen rassenelementen of zelfs onderrassen. Behalve misschien de pygmeeën zijn alle andere rassen gemengd. Gedurende vele generaties werd de band tussen enkele families door huwelijksvoorschriften versterkt. Op die manier ontstonden er onder de bevolking zogenaamde *Lokaltypen*:

“In diesen Lokaltypen mendelt eine beschränkte Zahl rassischer Elemente heraus und schafft so die in Aussehen und Haltung charakteristischen Typen, die von Dorf zu Dorf oder von Landschaft zu Landschaft wechseln.”²³

De democratische en door Rousseau gekleurde doctrine die zegt dat alle mensen onder de natuurlvolken gelijk zijn, is volgens Thurnwald absoluut onhoudbaar en wordt klakkeloos nagepraat door mensen van achter hun bureau, die nog nooit onder inboorlingen leefden of nooit moeite deden hen te leren kennen.

Besluit Thurnwald gaat, zowel in zijn vroege als in zijn late koloniaal etnologische publicaties, uit van rassen die erg van elkaar kunnen verschillen. Hoewel er enerzijds erg veralgemenend en absoluut gesproken wordt over bijvoorbeeld dé negers of dé hamiten, legt Thurnwald er anderzijds de nadruk op dat de Afrikaanse bevolkingsgroepen onderling grote verschillen vertonen.

Zoals Westermann blijkt hij in de *Koloniale Gestaltung* overtuigd te zijn van de biologische maakbaarheid van rassen, vermits hamitische ’bijmenging’ tot de verhoging van een rekenkundige aanleg kan leiden. Op die manier klinkt ook bij Thurnwald een vleugje hamitentheorie door.

Voor wat betreft zijn *Lokaltypen* gaat Thurnwald mee met de door Eugen Fischer gepromote theorie over de toepassing van de wetten van Mendel op de mens.

De vele verschillen tussen mensen onderling ziet hij als noodzakelijk anti-democratisch. Dit is een interessante verwijzing naar Thurnwalds eigen samenleving, waar de democratiseringsprocessen hem tegen de borst stootten.

Bernatzik

Ook Bernatzik gaat in zijn koloniaal etnologische teksten uit van superieure en inferieure rassen. Eén van de vele voorbeelden is Bernatziks beschrijving in de *Große Völkerkunde* van 1939, van het feit dat zowel dragers van de laagste culturen, zoals de zogenaamde *Altvölker*, als hogere nomaden, nood hebben aan een uitgebreid leefgebied, omwille van hun vorm van economie. Deze ruimte kan niet worden ingeperkt zonder grote gevolgen.²⁴

Andere veel voorkomende benamingen bij Bernatzik, die bovendien wijzen op een evolutionistische ingesteldheid, zijn bijvoorbeeld die van de halfbeschaafden of de Europese volle cultuur (*Vollkultur*).

²² *Ibid.*, pp. 400, 415.

²³ *Ibid.*, p. 26.

²⁴ H. BERNATZIK, ’Allgemeiner Teil’ ... (1939), p. 17.

8.2. Culturele organisatie

8.2.1. Materiële en geestelijke cultuur

Westermann

Westermann is ervan overtuigd dat men de Afrikaanse inboorlingen en hun cultuur moet leren kennen en objectief respecteren in hun *Eigenart*²⁵. Hij voegt er onmiddellijk aan toe dat dit geenszins gemakkelijk is. De beoordeling van een mensenras zo vreemd als de negers wordt snel vertroebeld door een gevoelsmatige afkeer of door een negatief vooroordeel, dat het moeilijk maakt ook de eigenschappen van dit mensentype te respecteren, ondanks hun andersoortig zijn. Het zal ons volgens Westermann nooit lukken de Afrikaan recht te laten wedervaren, tenzij we ons enkel door wetenschappelijk vastgestelde feiten laten leiden en niet door dergelijke vooroordelen. We mogen immers niet vergeten dat de vereuropeesde Afrikaan het resultaat is van een cultuurbreuk, die wij zelf hebben veroorzaakt.²⁶

De vraag naar de geestelijk aanleg van de neger vindt Westermann gerechtigd, aangezien de negers als ras in hun basiselementen een eenheid vormen. Ook hier moet men echter opletten voor veralgemening, vermits de verschillen qua begaafdheid, neiging, temperament en wilskracht tussen volken, stammen en individuen niet kleiner zijn dan bij andere rassen. Wanneer men hier echter rekening mee houdt, meent Westermann dat er niettemin bepaalde rasseneigenschappen bij de neger kunnen vastgesteld worden. Omwille van het beginstadium van het onderzoek kan dit echter niet meer zijn dan een voorlopige poging.²⁷

Westermann uit zijn twijfels over de oorzaak van de afstand van de negers ten opzichte van de blanken voor wat betreft receptieve intelligentie. Hij noemt het voorbarig om nu reeds te beslissen of deze afstand ofwel relatief is, veroorzaakt door de tijd en uiterlijke omstandigheden (1934: *only temporary*), ofwel door het ras gedetermineerd en vandaar absoluut is (1934: *fundamental and permanent*).²⁸

Westermann stelt de negers voor honderd procent gelijk aan de Europeanen op het gebied van spreekwoorden. In welsprekendheid zijn ze zelfs van nature beter dan de Europeanen en dan de Noord-Europeanen in ieder geval. Een al te enge horizon verhindert hun weliswaar het grotere geheel te overzien.²⁹

²⁵In het Engels spreekt hij in 1934 over *not only utilitarian but also humanitarian and ethical issues* of in 1949 enkel over *ethical issues*.

²⁶D. WESTERMANN, *The African to-day ...* (1934), pp. 4-5.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 7-8.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 2.

²⁷Id., *The African to-day ...* (1934), p. 29.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 41.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de editie van 1949 werd weggelaten.

²⁸Id., *The African to-day ...* (1934), p. 32.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 43-44.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de editie van 1949 werd weggelaten.

²⁹Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 32-3.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 44-45.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de editie van 1949 werd weggelaten.

De kennis van de neger omschrijft Westermann als een zeker inzicht in de natuur, die echter voor het grootste deel een schijnwetenschap is, gemengd met kinderlijke verbeelding.³⁰

Iets verder blijkt dat de neger qua denkprocessen volledig normaal is, waarmee Westermann bedoelt dat ze niet anders zijn dan de onze. Dat er niettemin door het ras bepaalde verschillen zijn voor wat betreft de innerlijke houding, valt niet te ontkennen. De neger wordt bijvoorbeeld veel meer dan wij beheerst door onbewuste of halfbewuste drijfveren. Het gevoelsmatige denken overheerst het logische denken, waardoor de handelingen die uit het denken voortvloeien dikwijls dwazer lijken. Dit is echter een graadsverschil en geen soortverschil, dat te vinden is bij mensen van alle rassen in oneindig veel gradaties. Veel handelingen van primitieve mensen, die men als prelogisch gebrandmerkt had, hebben hun wortels in religieuze ervaringen en het is algemeen aanvaard dat religieuze ervaring niet alleen voortkomt uit het verstand.³¹

Westermann meent in *Afrika als europäische Aufgabe* dat onderzoekers, die de verschillen tussen rassen en het door het ras bepaalde prestatievermogen slechts in beperkte mate erkennen, de achterlijkheid van de negers verklaren door hun ongunstige omgeving en door de verwoestingen die de slavenhandel en andere blanke euvels veroorzaakten. Westermann stelt zich, ondanks het onbetwiste belang van dergelijke factoren, echter de vraag hoe het dan kwam dat de negers zich in louter tropische gebieden lieten terugdringen en dat ze sinds de vroegste tijden steeds weer een prooi voor slavenhandel werden. Wat hebben ze gepresteerd toen ze niet leden onder slavendrijvers en rijke woonplaatsen hadden? Na nog meer dergelijke vragen, besluit Westermann dat de negers overal op de onderste trap zijn blijven steken. De reden hiervoor herleidt hij uitsluitend tot de inferioriteit van hun ras. Dit sluit echter niet uit dat ze, aangespoord door de Europeanen die hen uit hun steriel isolement bevrijdden, in de toekomst vooruitgang zullen boeken zoals ze dit tot nu toe reeds gedaan hebben. Maar ze zullen altijd mensen zijn die wezenlijk verschillen van de Europeanen en die hun leiding nodig hebben.³²

Besluit Een eerste belangrijk aspect van Westermanns visie op de inboorlingencultuur, is zijn pleidooi voor respect voor hun *Eigenart*. De humanitaire en ethische motieven waarover in het Engels gesproken wordt, roepen eveneens op tot respect voor andere rassen.

Uit zijn in 1949 weggelaten uitspraken over de welsprekendheid, blijkt dat Westermann niet a priori uitgaat van de superioriteit van de blanken op alle gebieden.

Het overheersen van het gevoelsmatige denken bij de negers omschrijft Westermann

³⁰Id., *The African to-day ...* (1934), p. 36.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 48.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de editie van 1949 werd weggelaten.

³¹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 39.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 51.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de editie van 1949 werd weggelaten.

³²Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), pp. 26-27.

in 1934 en 1937 als een graadsverschil, geen soortverschil. Deze gelijkheid overschrijdt weliswaar niet de grenzen van het evolutionisme, wat uit de 'kinderlijke verbeelding' blijkt, die de neger als kind typeert en de volwassenheid van de Europeaan impliceert (Vgl. 1.2).

Terwijl hij in 1934 en 1937 nog twijfels uit over de beslissende invloed van ras of milieu op de intellectuele afstand tussen blanken en negers, blijken die in *Afrika als europäische Aufgabe* uit de weg geruimd te zijn. Hoewel Westermann een verdere culturele vooruitgang niet uitsluit, kiest hij hier immers voor een alles overheersende invloed van het ras en een apriori superioriteit van de Europese leiders.

Thurnwald

In zijn artikel *Das Rechtsleben der Eingeborenen der deutschen Südseeinseln, seine geistigen und wirtschaftlichen Grundlagen* van 1910, maakt Thurnwald een duidelijk onderscheid tussen 'ons' en 'cultuurarme volken', dat in de context van het recht (cfr. 8.3.6) nog eens ter sprake zal gebracht worden.³³

'Cultuur' beschrijft Thurnwald in *Moderne Volkenkunde. Wat haar drijft en wat zij wil* van 1929 als een zeer samengesteld begrip, bestaande uit taal, ras, politiek, vestigingsvorm, huizenbouw, traditionele ambachten en werktuigen, gebruiken bij de uitoefening van verschillende vaardigheden, bij de voedselvoorziening, de economische organisatie, rechtsregels, huwelijksgewoonten, enz.³⁴

Iets verder gaat hij in op het begrip 'ontwikkeling'. Thurnwald vindt de opvatting van een rechtlijnige ontwikkeling niet aanvaardbaar, wat niet wil zeggen dat er geen ontwikkeling zou bestaan. Hij geeft hierbij onder andere het voorbeeld van de ploeg die zonder het gebruik van de spade niet denkbaar is, en deze dan weer niet zonder de graafstok. Voor de ploeg wordt de os gespannen, wat erop wijst dat het temmen van dieren, met name het rund, een voorwaarde is voor de ploegbouw. Bij de akkerbouw is er dus sprake van een opeenstapeling van kundigheden en dat is volgens Thurnwald vooruitgang.³⁵

Door de ononderbroken toename is een omgekeerde gang van het proces niet mogelijk. Het punt dat Thurnwald wil maken komt daarop neer dat een bepaalde vorm van vooruitgang bij het ene volk niet dezelfde hoeft te zijn als die bij een ander volk. Bovendien vloeien uit dezelfde gebeurtenissen niet altijd dezelfde gevolgen voort.³⁶

Omwille van de geestelijke en technische afstand van millennia lijken de vreemden van Nieuw-Guinea voor Thurnwald in de *Koloniale Gestaltung* een soort machtige tovenaars, waaraan men uiteindelijk niet kan weerstaan.³⁷

De volkenkunde biedt in combinatie met de pre- en protohistorie de belangrijkste houvast voor het onderzoek over de menselijke vooruitgang op alle gebieden, schrijft Thurnwald

³³R. THURNWALD, 'Das Rechtsleben der Eingeborenen' ... (1910), p. 181.

³⁴Id., 'Moderne Volkenkunde' ... (1929), p. 12.

³⁵*Ibid.*, p. 12.

³⁶*Ibid.*, p. 13.

³⁷Id., *Koloniale Gestaltung* ... (1939), p. 40.

in 1948. Onder dergelijke gebieden verstaat hij voedselwinning, familie, politieke en economische organisatie, opvoeding, recht, kunst, religie, taal en geestesgesteldheid. Deze gebieden mogen nooit onafhankelijk van elkaar beschouwd worden, maar enkel als functies binnen de desbetreffende cultuur.³⁸

In 1948 wijdt Thurnwald ook een paragraaf aan de ontwikkelingsleer. Hierbij gaat hij in op de toevlucht die men in het verleden nam tot een schema van trappen in tijdspectief, waarbij de ingewikkelde vormen werden voorafgegaan door eenvoudigere en dit zowel op materieel, sociaal als geestelijk gebied. Thurnwald zelf meent dat men hieraan principieel zal moeten vasthouden, hoewel allerlei rechtzettingen met betrekking tot de vele complicaties noodzakelijk zijn. Misleidende eenzijdigheid was immers niet zeldzaam in het verleden.³⁹

Besluit Wanneer Thurnwald in 1939 over een geestelijke en technische afstand van millennia spreekt, gaat hij, ondanks zijn kritische instelling ten opzichte van het culturele evolutionisme wel degelijk uit van hetzelfde principe, gecombineerd met een soort exotisme.

Ook in 1948 waarschuwt hij voor een eenzijdig gebruik van het op zich niet slechte evolutionistische paradigma.

Bernatzik

Bernatzik is van mening dat het vreemde volk heel snel begrijpt dat de goederen van de blanken superieur zijn ten opzichte van zijn eigen goederen. De houding van de blanken die voor het eerst met hen in aanraking komen, is doorslaggevend voor de verdere houding van het hele volk ten opzichte van de blanke kolonisators. Zelfs wanneer de blanke zonder kwade bedoelingen blijkt geeft van zijn superioriteit, richt hij met zijn gedrag dikwijls schade aan. Bernatzik geeft hier het voorbeeld van een blanke die door opnamen met een bandopnemer van een inboorling de geloofwaardigheid van de toverpriester en daarmee van het hele sociale bestel aan het wankelen bracht. De inboorlingen dachten immers voordien dat enkel de toverpriester de doden kon laten spreken, terwijl het nu mogelijk bleek de opnamen van de ondertussen overleden persoon ook nog na zijn dood te beluisteren.⁴⁰

Besluit Voor Bernatzik is de superioriteit van de blanke materiële cultuur in 1939 een vaststaand gegeven, gedetermineerd door de genen van het ras.

8.2.2. Kunst

Westermann

Westermann beweert dat de gemiddelde artistieke begaafdheid van de neger waarschijnlijk superieur is ten opzichte van die van de Europeaan. In de Engelse edities formuleert hij dit

³⁸Id., 'Aufbau und Sinn' ... (1948), p. 4.

³⁹*Ibid.*, p. 7.

⁴⁰H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 21, 24.

iets minder radicaal, door te stellen dat de kunstzin van de Afrikaan hoog ontwikkeld is. In alle edities stelt Westermann vast dat tentoonstellingen en illustraties van Afrikaanse kunst terecht ook in Europa en Amerika gelauwerd werden. Dat de Afrikanen niet steeds over het kunstzinnige elan van andere niet ontwikkelde volken beschikken, verklaart Westermann door hun wat nuchtere, realistische, op het praktische georiënteerde natuurlijke aanleg, die een zeker gebrek aan levendige en onverschrokken verbeeldingskracht met zich meebrengt.⁴¹

Het feit dat de Afrikaanse kunst uitsterft, verklaart Westermann door de verwoesting van de fundamenteen waarop de Afrikaanse kunst gebaseerd is, door de Europeanen. Kunst gedijt namelijk onder rustige, veilige omstandigheden, in een sfeer van algemene welvaart die de kunstenaar gedurende enkele weken, maanden of jaren, ook al is hij voor het grootste deel van zijn tijd een eenvoudige boer, voldoende innerlijke rust en vrijheid van zorgen verleent. Deze rust is voorbij, nieuwe taken en doelstellingen nemen de mens in beslag. Waar de verering van de voorvaderen ophoudt en de goden sterven, stopt de mens ze uit te beelden. Het meest van al worden kunst en handwerk nog bedreigd door de invoer van Europese goederen.⁴²

Voor wat betreft de artistieke opvoeding is Westermann van oordeel dat de Afrikaan een te welwillende en leergierige leerling van de Europeaan is, die te zeer van de surperioriteit van de blanken overtuigd is om zelf stand te houden. De Afrikaanse kunstenaar zou ongetwijfeld in staat zijn zich te laten inspireren door zijn christelijk geloof, maar dit komt slechts zelden voor. Pas wanneer het Christendom werkelijk wortel zal gevat hebben bij het volk en de Afrikaan de moed opbrengt zich niet langer te onderwerpen aan de Europese bevoogding en het voor zichzelf opneemt, mogen we rekening houden met een vanuit zichzelf gegroeide Afrikaanse kunst - wanneer kunst tegen dan tenminste nog niet helemaal uit Afrika verdwenen zal zijn. Het is betreurenswaardig dat de Afrikanen zelf het geloof in hun kunst verloren hebben en dat vooral de intellectuelen op dit gebied een slecht voorbeeld geven. Zolang ze geen begrip tonen voor de kunst die door hun eigen ras geproduceerd werd en zolang ze tevreden zijn met illustraties uit de krant als versiering voor hun wanden, is er niet veel hoop.⁴³

Ook in *Afrika als europäische Aufgabe* wijst Westermann op de kunstzinnige begaafdheid van de neger, die hij ook hier in verband brengt met zijn bestaan als boer.⁴⁴

⁴¹D. WESTERMANN, *The African to-day ...* (1934), pp. 95-96.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 112-113.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 38.

⁴²Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 101-102.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 119-120.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 41.

⁴³Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 104-106.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 122-125.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 42-43.

⁴⁴Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 25.

Besluit Zoals bij de welsprekendheid reeds het geval was, noemt Westermann in alle edities van *The African To-day* ook het gevoel voor kunst van de Afrikanen superieur ten opzichte van dat van de Europeanen.

De komst van de Europeanen verstoorde de rust en omdat de Afrikanen zo zeer van de superioriteit van de blanken overtuigd zijn, slagen ze er niet in zelf hun kunst te handhaven. Pas wanneer de Afrikaan zich zal losmaken van de Europese bevoogding voor wat betreft zijn christelijk geloof, zal de eigen Afrikaanse kunst tot bloei kunnen komen.

Westermann beschouwt kunst enerzijds als gedetermineerd door de omstandigheden, met name door het feit dat de neger boer is, de religie aan het verdwijnen is en Europese goederen ingevoerd worden. Anderzijds is kunst volgens hem gedetermineerd door het ras.

Bernatzik

In het Afrika-handboek gaat Bernatzik in op de kunst en de kunstindustrie van de inboorlingen. Hij vindt dat de kolonisator de morele verplichting heeft de culturele rijkdommen van de gekoloniseerde volken uiterst zorgzaam te beschermen, want een cultureel verval betekent ook een versnelling van het ontwortelingsproces. De schuld voor het culturele verval legt Bernatzik voornamelijk bij de missies. Omwille van de banden van de *arteigen* kunst met de religie, leidt een verwisseling van geloof automatisch tot haar vernietiging. Aan de handel in exotische kunst en toeristenartikels schrijft hij ook een deel van de schuld toe.⁴⁵

Verder keurt Bernatzik elk Europees 'modernisme', zoals in het bijzonder door het Brits en Belgisch bestuur en door de missies in West-Afrika en Congo gepromoot werd, principieel af. De inboorlingen moeten ertoe aangezet worden om de stijl, de techniek, de kleuren, het materiaal en de motieven te gebruiken die overeenstemmen met hun *arteigen* traditie. Bij ontwortelde inboorlingen zal dit moeilijker zijn. Ingeboren leraars moeten hen in staatsscholen de traditionele kunst opnieuw bijbrengen.⁴⁶

Besluit Bernatzik is er in 1947 zoals Westermann onder andere van overtuigd dat de verandering van religie een cultureel verval met zich meebracht. Zijn conclusie luidt weliswaar niet dat er een soort Afrikaanse christelijke kunst zou moeten ontstaan, maar dat de inboorlingen tot hun *arteigen* tradities moeten terugkeren en daarbij ondersteund en beschermd moeten worden. Het adjectief *arteigen* geeft blijk van een biologische determinatie van de kunstuitingen.

8.2.3. Organisatie van de religie

Westermann

Westermann gaat in 1910 uit van de hogere waarde van het christendom ten opzichte van de stilstaande cultuur van de negers, die hij een weinig ontwikkeld ras noemt. Westermann

⁴⁵H. BERNATZIK, 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 45.

⁴⁶*Ibid.*, p. 46.

is van mening dat het christendom de neger onvermijdelijk op een hoger bestaansniveau brengt. De missionaris moet weliswaar pogen het christendom in Afrika vorm te geven op een manier die past bij de volksaard of *wahrhaft bodenständig* is, wat men zou kunnen vertalen met 'waarachtig autochtoon, van eigen bodem'.⁴⁷

Volgens Westermann in 1934, 1937 en 1949, begint de jonge Afrikaan kritisch te kijken naar het christendom. Hij kan er namelijk niet omheen dat vele Europeanen slechts met mate leven naar hun religieuze overtuigingen en dat hun preken over de broederschap van de mensen niet verder dan de rassengrenzen reiken. De Afrikaan leert jammergenoeg ook een innerlijk verdeeld christendom kennen.⁴⁸

Wanneer het verdwijnende traditionele geloof van de Afrikaan niet vervangen wordt door een nieuwe religie, blijft een wezenlijk deel van het innerlijke leven onvruchtbaar of wordt door waardeloos onkruid overwoekerd. Deze toestand verhindert de gezonde ontwikkeling van het ras (*the good of man and of community*) en moet daarom vermeden worden.⁴⁹

In het Duits schrijft Westermann dat de kerk een nieuwe vorm van gemeenschap is, die pas wortel kan schieten in een volk wanneer ze zich baseert op de *Eigenart* van de volksaard en met de volkbodem vergroeit. Dit is des te meer noodzakelijk, omdat de missie er niet omheen kan tenminste in het begin een verwoestende invloed uit te oefenen op de volksaard en haar gezonde groei te verstoren, wat Westermann ook in de Engelse edities vermeldt.⁵⁰

De christelijke kerk is bijna het enige gebied van het leven, waar de Afrikaan ongehinderd zijn persoonlijkheid en ondernemingslust de vrije loop kan laten gaan. Op alle andere gebieden van het openbare leven is hij onderschikt aan het heersende ras; enkel de kerk geeft hem volledige onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid. Ook de koloniale administraties beweren ernaar te streven de inheemse bevolking te willen zelfstandig maken, maar enkel de kerk maakt er ernst mee.⁵¹

Hoewel ze een kommerlijk bestaan leiden, bewijzen de vele Afrikaanse sekten en *Freikirchen* (vrije kerken) enerzijds dat de Afrikaan op eigen benen kan staan en anderzijds dat een Afrikaanse kerk zichzelf ook economisch kan verzorgen.⁵²

⁴⁷D. WESTERMANN, 'Wirtschaftliche Erfolge der evangelischen Mission', *Jahrbuch über die deutschen Kolonien*, Essen, III, 1910, pp. 163-164.

⁴⁸Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 203-204, 231.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 226, 254.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 97, 111.

⁴⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 204.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 226.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 97.

⁵⁰Id., *The African to-day ...* (1934), p. 230.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 253.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 110-111.

⁵¹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 236.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 258-259.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 114.

⁵²Id., *The African to-day ...* (1934), p. 237.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 259.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 114.

Om het werk van de missies rechtvaardig te beoordelen, mag men niet uit het oog verliezen dat ze in Afrika te maken hebben met de bijzondere moeilijkheden die weinig ontwikkelde rassen veroorzaken. Ze werken onder volken die bovendien in een overgangperiode leven, gedeeltelijk tussen de brokstukken van een maatschappelijke verwoesting, waar ook de missionaris onvermijdelijk tot bijdraagt. De onaangename gevolgen die uit een dergelijke constellatie voortkomen, mogen echter niet uitsluitend ten laste van de missionarissen gelegd worden.⁵³

Westermann noemt het feit dat men de Europeanen hoort zeggen dat ze de naakte bosjesneger verkiezen boven de in de missie opgeleide neger, een mateloze overdrijving. Hij staft dit met de stelling dat tienduizenden inheemse werknemers voor het allergrootste deel in de missies zijn opgegroeid en er onder hen in elk geval bruikbare mensen te vinden zijn. De minder bruikbare mensen worden dikwijls van school gestuurd omwille van hun minderwaardigheid en zoeken nu op basis van hun vermeende kennis een betrekking.⁵⁴

In de herdruk van het memorandum van het Afrika-instituut van 1948 schrijft Westermann dat de missionarissen, meer dan gelijk welke andere groep, er belang bij hebben om het volk waaronder ze werken te bestuderen. Het is immers hun doel het innerlijk leven van de stam en het individu te transformeren. Oude tradities moeten daarbij niet zonder meer aan de kant geschoven worden, maar moeten zorgvuldig bestudeerd worden. Op die manier kan men overwegen of er iets van deze tradities overgenomen kan worden in de nieuwe orde, of daarentegen veranderd moet worden.⁵⁵

Besluit Aangezien Westermann tot 1909 zelf missionaris is geweest, lijkt het niet meer dan logisch dat hij niets heeft tegen de missies in Afrika en integendeel, gedurende zijn hele leven overtuigd is van de hogere waarde van het christelijke geloof boven andere religies.

Dit neemt niet weg dat hij kritisch is over het gebrek aan rasoverschrijdende naastenliefde en de verdeeldheid binnen het christendom in Afrika.

Voor wat betreft de rol van de kerk in Afrika kunnen we een duidelijke continuïteit vaststellen van het begin tot het einde van zijn carrière. Zowel in 1910 als in 1937 schrijft hij dat de christelijke kerk zich moet baseren op de volksaard of de *Eigenart* van de volksaard. Ook in 1948 schrijft Westermann tenslotte dat de oude tradities bestudeerd moeten worden om er eventueel iets uit over te nemen.

Zoals ook reeds bleek uit zijn visie op Afrikaanse kunst, vindt Westermann dat de kerk de Afrikanen ruimte biedt om zich te ontwikkelen en zelfstandig te worden.

Westermann verdedigt de missies en wijst erop dat hun taak allesbehalve gemakkelijk is. De negers die opgeleid worden in de missies, deelt hij in bruikbare en minder bruikbare

⁵³Id., *The African to-day ...* (1934), p. 237.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 260.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 114.

⁵⁴Id., *The African to-day ...* (1934), p. 238-239.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 261.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 115.

⁵⁵Id., 'The missionary as an anthropological' ... (1948), p. 3.

mensen in. Deze bruikbaarheid slaat op de mate van economisch nut die ze voor de Europese kolonisators opleveren.

Thurnwald

Volgens Thurnwald zal de wisselvallige overtuiging van enerzijds oorspronkelijk geloof in geesten, demonen enz. en anderzijds christendom, nog vele generaties aanslepen, voor de inboorlingen er misschien in zullen slagen vanuit hun traditie en met behulp van Europese kennis en kunde, hun eigen nieuwe cultuur te creëren en hun nieuwe religieuze vormen uit te werken.⁵⁶

Ingeboren predikanten bieden het voordeel dat de leer en de doelstellingen van de missies voor de inboorlingen verduidelijkt kunnen worden op een manier die lichtjes aan hen is aangepast. Een ononderbroken controle van deze predikanten en leraars door de blanke leider is uiteraard noodzakelijk om misverstanden en fouten recht te zetten.⁵⁷

Besluit Thurnwald is er in 1939 enerzijds van overtuigd dat de inboorlingen moeten teruggrijpen naar hun eigen culturele en religieuze tradities om tot iets nieuws te komen. Anderzijds moeten de Europeanen hen daarbij helpen en controleren.

Thurnwald en Westermann hebben beiden gemeen dat ze de oude tradities niet willen vervangen, maar verbeteren.

Bernatzik

Voor de inboorling betekent een verandering van religie het instorten van zijn hele sociale structuur, een ongehoorde schok die hij meestal niet aankan. Het is onzinnig de ethiek van troost voor de armen te willen overplanten op volken bij wie er geen sociale ellende bestaat, bij wie hoofdmannen nauwelijks anders leven dan hun onderdanen. Draggers van lagere culturen zijn er trouwens psychisch niet toe in staat de abstracte ethiek van het christendom te begrijpen en beperken zich bijgevolg tot volkomen onbelangrijke uiterlijkheden. Het zich eigen maken hiervan weegt duidelijk niet op tegen de schade die aangericht wordt door het in elkaar vallen van het sociale bestel.⁵⁸

Wie reeds in de tropen gereisd heeft, kent volgens Bernatzik de klachten over de bekeerde inboorlingen. De inboorlingen die zich tot het christendom bekeerden, blijken veelal niet over het karakter te beschikken dat de missie wilde ontwikkelen en waarover zijn heidense broeder in het oerwoud wel beschikt. Deze teruggang van moraal door bekering tot het christendom is verklaarbaar. Abstracte, ethische motieven spelen bij de dragers van een lagere cultuur meestal een kleine rol. Bijna alle inboorlingen zijn van mening dat hun hoofdmannen en tovenaars met behulp van de geesten de waarheid met zekerheid kunnen vaststellen. Aangezien men ervan overtuigd is dat een dief of leugenaar direct kan ontmaskerd worden, komt ook niemand op de idee te stelen of te liegen. Na de verwisseling van

⁵⁶R. THURNWALD, *Koloniale Gestaltung ...* (1939), p. 34.

⁵⁷*Ibid.*, p. 35.

⁵⁸H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 26.

geloof overtuigt en bewijst men de inboorlingen echter dat niemand op aarde de waarheid met zekerheid kan vaststellen, enkel God in de hemel. Zodra een leugen een bepaald voordeel lijkt te bieden, begint de inboorling dan ook te liegen. Vele missies kwamen tot het besluit dat enkel door de christelijke opvoeding van kinderen succes geboekt kon worden.⁵⁹

Bernatzik is van mening dat missies bij volken die hun eigen cultuur nog bewaard hebben, in het kader van een indirect bestuur verboden moeten worden.⁶⁰

Voor wat betreft de halfbeschaafde inboorlingen is Bernatzik anderzijds wel van mening dat de missies een positieve rol kunnen spelen. Er moet gepoogd worden hun oude religie te vervangen. Aangezien de drang naar het irreële evenredig is met de primitiviteit van het ras, is deze drang groter bij de natuurvolken dan bij mensen van het blanke ras. Indien men deze behoefte aan het irreële niet bevredigt, komt het bij de inboorlingen ongetwijfeld tot gevaarlijke geestelijke ontaarding, zoals het mythische sektendom, dat in de VSA onder de negers zo hoge toppen scheert. Hier is dan ook een rol weggelegd voor de missies, die de ontwortelde halfbeschaafden hoop op het hiernamaals kunnen bieden. Of dit nu de islam, het boeddhisme of het christendom is, speelt voor Bernatzik geen rol.

In verband met de activiteit van de christelijke missies, moet het staatsgezag er voor zorgen dat er geen concurrentie binnen de verschillende confessies heerst. Het staatsgezag moet er verder op letten dat de missies de genetische principes respecteren die door de staat gehanteerd worden. Bernatzik geeft het voorbeeld van een tweeling die de ouders willen doden, omdat de zeden van hun stam dit voorschrijven. Missionarissen zijn er dan toe verplicht dit te verhinderen. Een kinderkoop kan echter niet door de beugel, aangezien de kinderen in hun eigen gemeenschap onder normale omstandigheden steeds beter gedijen. Wanneer de missies waanzinnige kinderen, die de inboorlingen normaal doden, liefdevol opvoeden, is dit volgens Bernatzik dan weer onzinnig. Net zoals wanneer ze van gekleurde meisjes in de tropen nonnen maken en ze dwingen nutteloze nonnenkledij of gewoon teveel kledij te dragen.

De missies kunnen en moeten in overleg met het koloniaal bestuur voorzien in de religieuze behoeften. Het moet echter steeds de zaak van het staatsgezag en mag nooit die van de missies zijn om de inboorlingen tegen de uitbuiting door minderwaardige leden van het blanke ras te beschermen, zoals dat in de Zuidzee vandaag veelal nog nodig is.

Het koloniale bestuur moet ook daarvoor zorgen dat de missies de levensvreugde van de inboorlingen niet door zinloze voorschriften verhinderen, zoals door Amerikaanse sekten met voorliefde wordt gedaan. De levensvreugde moet integendeel met alle mogelijke middelen versterkt worden. Halfbeschaafden nemen alles wat men hen aanbiedt begerig aan: sport, Europese spelen, dansevenementen enz. Het koloniale bestuur moet voorts ook garanderen dat de inboorlingen in de missieposten geneeskundige hulp kunnen krijgen. Hoewel enkele missies zich op dit vlak reeds verdienstelijk maakten, is de moeite die

⁵⁹ *Ibid.*, p. 26.

⁶⁰ *Ibid.*, pp. 38-39.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 50.

tot nu toe gedaan werd volstrekt onvoldoende.⁶¹

Besluit Bernatzik vertrekt in 1939 en 1947 niet a priori van het standpunt dat missies in Afrika een goede zaak zijn, in duidelijk contrast tot voornamelijk Westermann. In 1939 bevestigt Bernatzik het argument dat Westermann bekritiseerde, met name dat bekeerde inboorlingen een slechter karakter zouden hebben dan niet bekeerde.

Wanneer inboorlingen reeds zijn overgegaan zijn tot het stadium van de halfbeschaving, ziet Bernatzik in 1939 en 1947 wel in dat er nood is aan een surrogaatreligie, die voor hem weliswaar niet noodzakelijk het christendom moet zijn. De staat moet daarbij de missies controleren aan de hand van beschavende en humanitaire, maar ook rashygiënische principes, zoals blijkt uit het voorbeeld van een waanzinnig kind dat de missionarissen niet moeten proberen redden van de dood.

8.2.4. Islam

Westermann

Westermann zag de toename van de islamitische invloed op de Afrikaanse bevolking in 1914 als één van de grote gevaren die de toekomst van het christendom in dit werelddeel bedreigen. De mohammedaan kwam naar de neger als vertegenwoordiger van een hoger ras, een hogere sociale beschaving en een rijkere cultuur. Dit was zo 1000 jaar geleden en is nog steeds zo vandaag.⁶²

De neger ziet de islam als een vervangmiddel voor alles wat de nieuwe tijd van hem heeft weggenomen: een geloof dat als gelijkwaardig of zelfs superieur ten opzichte van het christendom wordt beschouwd; nauwgezet geregelde religieuze eisen, die overeenstemmen met zijn zin voor wettelijkheid en waar hij zich des te liever aan wil onderwerpen, omdat er geen strijd tegen het eigen 'ik' mee gepaard gaat; een directe aansluiting aan de hogere sociale klasse, die de islam tenminste in Soedan vertegenwoordigt; een zelfzekere positie ten opzichte van de Europeanen, die zich voor hem afsluiten; tenslotte de hoop zijn nationale *Eigenart* te bewaren, ondanks de Europeanen die alles willen gelijkmaken en onder hun invloed willen brengen. Het zijn volgens Westermann deze overwegingen die, ook al werken ze dikwijls slechts instinctief, duizenden in de armen van de islam doen lopen.⁶³

Westermann verklaart de bekering van sommige negers tot de islam in 1934, 1937 en 1949 door de levensstandaard van de moslims, die weliswaar hoger, maar niet onverenigbaar was met die van de negers. Dit proces werd bovendien vergemakkelijkt door het feit dat de Islam geen rassengrenzen erkent. De bekeerde neger werd zonder bedenkingen opgenomen in de islamitische maatschappij en de moslim werd zijn broeder, niet enkel in naam maar op elk vlak van het sociaal leven.⁶⁴

⁶¹Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 48-49.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), pp. 59-60.

⁶²D. WESTERMANN, *Das Vordringen* ... (1914), p. 1.

⁶³*Ibid.*, p. 9.

⁶⁴Id., *The African to-day* ... (1934), p. 273.

Dat de cultuur van de moslims hoger is dan die van de negers, illustreert Westermann met het feit dat de mohammedaan niet zo snel als de neger vervalt in de slaafse nabootsing van alles wat Europees is. Terwijl de neger er trots op is zich te kunnen kleden met lompen die de de Europeaan heeft weggegooid, zal de mohammedaan er niet zo snel aan denken zijn smaakvolle kledij te ruilen voor Europese kleren.⁶⁵

Niettemin is de islam volgens Westermann niet geschikt als religie voor de Afrikanen. Men mag immers niet vergeten dat de islam, als factor van een gezonde ontwikkeling, gefaald heeft op een aantal belangrijke punten. Zo is het betwistbaar of zijn hogere beschaving ook hogere zeden met zich meebracht. Het houden van slaven en slavenhandel waren wettelijk erkende praktijken en de positie van de vrouw was niet beter dan bij de heidenen. In het algemeen geeft de islam de indruk dat hij zijn aanhangers op een bepaald cultureel niveau laat staan en dat hij voor de rest geen boodschap biedt.⁶⁶

De Europese doordringing van het laatste kwart van de negentiende eeuw gaf de islamitische religie een nieuwe impuls. In 1941 schrijft Westermann dat die vandaag weliswaar voor een groot deel haar glans verloren heeft, om niet te zeggen dat ze gestopt is.⁶⁷

Besluit Voor Westermann stond het in 1914, maar ook in 1949, vast dat de moslim tot een hoger ras met een hogere cultuur hoort dan de neger. Het gevaar dat de islam voor het christendom vormt, evolueert van één van de grootste gevaren in 1914 tot een bijna stilstaande beweging in 1941.

Belangrijk is het feit dat Westermann in alle edities van *The African to-day* inziet dat de neger de broeder van de moslim werd, zonder rassengrenzen en dus ook op sociaal gebied.

Niettemin is de islam niet geschikt als nieuwe religie voor de Afrikanen en wel omdat de islam niet gelijkwaardig is aan het christendom. Qua cultureel beschavingspeil is ze volgens Westermann inferieur ten opzichte van de christelijke waarden.

De traditionele Afrikaanse religies staan met andere woorden op de laagste trap van de ladder, de islam op de middelste en het christendom aan de top.

Thurnwald

Tenzij de Arabieren erin zouden slagen een nieuwe grote golf van enthousiasme aan te wakkeren, verwacht Thurnwald in 1939 van de kant van de Islam nauwelijks grote impulsen voor de Afrikanen.⁶⁸

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 299.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 134.

⁶⁵Id., *The African to-day ...* (1934), p. 276.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 302-304.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 135.

⁶⁶Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 278-279.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 304-305.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 136-137.

⁶⁷Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 56.

⁶⁸R. THURNWALD, *Koloniale Gestaltung ...* (1939), p. 404.

Besluit Thurnwald verwacht in 1939 net zo min als Westermann in 1941 nieuwe impulsen van de islam.

Bernatzik

Bernatzik denkt hier anders over, want volgens hem staat de leer van de islam ongetwijfeld het dichtst bij de psyche van de inboorlingen, heeft ze een groot aanpassingsvermogen en staat ze dicht bij het leven. De sterkte van de islam bestaat daaruit dat hij naast de religieuze ook een politieke dimensie heeft. Vandaar de angst van vele door de christelijke missies beïnvloede plantagebezitters, die in de islam een gevaarlijke organisatie zien, die zich in de toekomst tegen de kolonisatoren zal richten. Met deze bedenkingen gaat Bernatzik niet akkoord, aangezien een uniforme geestesingesteldheid of het ontwaken van een nationaal bewustzijn geen gevaar vormen voor de kolonisator, maar een versterking van zijn stelling betekenen - weliswaar onder voorwaarde dat de gekoloniseerde volken juist worden behandeld onder adequate levensomstandigheden. De voordelen van een dergelijke ontwikkeling bewijzen de grote koloniale successen in Noord-Afrika, waar de kolonisator op de trouwe aanhang van de islam kan rekenen.

Het ontwaken van een nationaal bewustzijn kan men echter bij de inboorlingen net zo min als bij de Europese volken met geweld verhinderen. Het komt hierbij enkel en alleen op het aanpassingsvermogen van de geestelijke leiding aan. De moeilijkheden schuilen in de praktische uitvoering, vooral in het ter beschikking stellen van talrijke geestelijke of religieuze leiders, die met deze ontwikkeling rekening houden. Zo zal elk religieus centrum, elke missie, voor- en nadelen hebben waarmee de kolonisator rekening moet houden. Waarvoor hij ook kiest, eenvormigheid moet de regel zijn. Daar waar verschillende religies zich op het kleinste gebied bestrijden, zal een gezonde geestelijke ontwikkeling nooit mogelijk zijn voor de halfbeschaafde inboorlingen die hun geloof in geesten hebben opgegeven.⁶⁹

Besluit Opnieuw in tegenstelling tot Westermann, beschouwt Bernatzik in 1939 en 1947 de islam niet als een minder geschikte godsdienst voor de inboorlingen dan het christendom. Hij is zelfs voorstander van een uitbreiding van de islam. Voor een nationaal bewustzijn heeft hij geen angst, omdat hij ervan overtuigd is dat de kolonisatie iets goeds is, voor zowel Europeanen als inboorlingen.

8.2.5. Organisatie van opvoeding en onderwijs

Westermann

Westermann en Vohsen schrijven in 1909 dat een economische opleiding en opvoeding van de inboorlingen hand in hand moeten gaan met een geestelijke en zedelijke opvoeding. De overname van de kolonies bracht niet alleen rechten, maar ook plichten met zich mee. Het

⁶⁹H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 48-49.
Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), pp. 59-60.

doordringen en ontsluiten van deze landen maakten het noodzakelijk om sommige oude, traditionele structuren door Europese instellingen te vervangen.

We hebben echter alleen dan het recht dit te doen, wanneer we hen een compensatie geven. Iets dergelijks kan enkel betekenen dat we hen laten deelnemen aan de zegeningen van onze cultuur, hun eigen volkse *Eigenart* en hun geestelijke capaciteiten zorgvuldig in aanmerking genomen.⁷⁰

In een artikel van 1910 over de economische successen van de evangelische missie, wil Westermann erop wijzen dat missionarissen in hun streven naar een zedelijke en religieuze opvoeding van de inboorlingen, zich niet enkel en ook niet overwegend mogen richten op het abstracte en het geestelijke. Zij moeten de inboorlingen daarentegen inleiden tot het praktische leven en in hoge mate daartoe bijdragen dat het materiële en tegelijk geestelijke bestaan van de negers op een hoger niveau gebracht wordt.⁷¹

Concreet gaat Westermann in op een aantal factoren waarbij de missies bijdragen tot de economische vooruitgang van de kolonie. Het toenemen van de ingeboren bevolking omschrijft hij als één van de belangrijkste koloniale zorgen. De missies spelen onder andere een grote rol voor wat betreft de invoering van het monogame huwelijk, de bevordering van de volksgezondheid, onderwijs en opleiding.⁷²

Het onderwijs en de opleidingen moeten gezond en aangepast zijn aan de noden van het land. Het belangrijkste beroep voor inboorlingen is ongetwijfeld dat van landbouwer. Westermann is er van overtuigd dat alle middelen moeten ingezet worden om de neger tot landbouwer op te voeden, met het oog op een zelfstandige, rationeel werkende boerenstand.⁷³

Ook in het artikel over de stichting van het Afrika-instituut van 1926 benadrukt Westermann dat een opvoeding die de *rassenmäßige Eigenart* niet respecteert, noodzakelijk tot de vernietiging van de Afrikaan als een eigen mensentype leidt. Ze maakt hem geestelijk tot een vreemde in zijn eigen geboorteplaats, een ongelukkig 'middenwezen' tussen een primitieve Afrikaan en een vermeend moderne Europeaan.⁷⁴

Westermann hamert erop dat het bij de opvoeding moet draaien om het sterken van het *Eigenleben* en de ontwikkeling van een *eigenes Selbst*. Om de *Eigenkultur* die tot uiting komt in de taal, de volksaard, de sociale instellingen en de religieuze opvattingen, te kunnen betrekken in de opvoeding, moet de opvoeder ze weliswaar eerst leren kennen.⁷⁵

Aangezien wij Europeanen de traditionele kennis hebben verwoest, zouden wij het volgens Westermann als onze erenplicht moeten beschouwen deze getuigenissen van een vroegere trap van de mensheid te bewaren en te verwerken, zowel voor het wetenschappelijk

⁷⁰D. WESTERMANN, 'Unser Programm' (mit E. Vohsen), *Koloniale Rundschau* 1909, 1, p. 4.

⁷¹Id., 'Wirtschaftliche Erfolge' ... (1910), p. 171.

⁷²*Ibid.*, pp. 165-168.

⁷³*Ibid.*, p. 168.

⁷⁴s.n., 'Gründung eines' ... (1926), p. 287.

⁷⁵*Ibid.*, p. 287.

onderzoek als voor de opvoeding van de inboorling.⁷⁶

Het Afrikaanse kind gaat naar school met het verlangen iets van de levenswijze en de kennis van de blanken te leren, omdat de algemene mening luidt dat men daarmee verder komt in het leven. Het onderwijs moet echter uitgaan van de natuurlijke omgeving van het kind. Westermann acht het voor de Afrikaan veel belangrijker dat hij aangezet wordt tot de ontplooiing van zijn productieve, zowel materiële als geestelijke krachten, dan dat hij kennis verwerft van kennis, die voor hem sowieso een onbegrijpelijke wereld blijft. De Afrikaan moet onderwezen worden met het oog op een leven in Afrika en niet op het lokbeeld van een Afrikaans Europa.⁷⁷

De technische cultuur uit Europa draagt er in hoge mate toe bij dat het gevoelsleven afgestompt en vervangen wordt door een koud intellect en louter mechanismen. Enkel in de Duitse editie vergelijkt hij dit met het gevaar dat in elke industriële arbeid schuilt, niet alleen in Afrika. De kans op een blijvende biologische schade is hier echter groter, omdat de overgang te direct en de weerstand van onontwikkelde mensenrassen kleiner is dan bijvoorbeeld die van de Europeaan.⁷⁸

De vraag die Westermann zowel in 1934 als in 1937 stelt, is hoe de opvoeding van de Afrikaan er uit moet zien, opdat hij productief kan blijven binnen zijn cultuur en ras en tegelijk bewaard kan worden voor het uitsluitend opnemen van een vreemde cultuur en het verzinken in de rol van een passieve profiteur van de Europese beschaving.⁷⁹

De laatste tijd, meent Westermann, heeft men ingezien dat het meer zin heeft het onderwijs op de noden van het dorpsleven af te stemmen. Dit bevindt zich echter nog in een beginstadium en stoot bovendien op protest van de intellectuele inboorlingen, die geplaagd worden door het eeuwige, ongegronde wantrouwen dat de blanke hen geen volledige dosis kennis gunt. Er kan de Afrikaan echter niets beters overkomen dan dat zijn land een boerenland blijft en dat boerendorpen met een vlijtige en tuchtige bevolking de grootste rijkdom van het land zijn.⁸⁰

De opvoeding van de Afrikaan door de blanke vindt Westermann legitiem, wanneer het inheemse opvoedingssysteem zich in verval bevindt of weliswaar nog leeft maar niet meer voldoet aan de huidige eisen. Wanneer de neger voor en met de blanke moet werken, heeft hij ook nood aan een uitrusting die het leven in de stam hem niet kan geven.⁸¹

⁷⁶D. WESTERMANN, *The African to-day ...* (1934), pp. 15-16.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 19.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 8.

⁷⁷Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 46-47.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 58-59.

⁷⁸Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 48-49.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 59-60.

⁷⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 49.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 61.

⁸⁰Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 63-64.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 77-78.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 21.

⁸¹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 207.

De Afrikaanse opvoeding schiet tekort in de vorming van de persoonlijkheid en de wil tot vooruitgang, eigenschappen waar de Europese opvoeding bijna in overvloed over beschikt. De school heeft de taak de Afrikanen te behoeden voor de fout dat ze de beste waarden van hun eigen leven verliezen en de oppervlakkige uiterlijkheden van de Europeanen aannemen. Ze moet de Afrikanen inleiden tot het innerlijke van de Europese cultuur en haar achterliggende waarden en ze moet zelfs proberen de jonge neger de waarden van zijn eigen volksaard (*what is most real in their own life*) duidelijk te maken.⁸²

In missie-kringen heersen er volgens Westermann twee richtingen over opvoeding. Een eerste is Europees georiënteerd. Heel Afrika ontwikkelt zich volgens deze missionarissen in een Europese richting en de inboorlingen gaan daarmee meer dan akkoord. Voor de meeste van deze missionarissen is het christendom een deel van de Europese beschaving, waardoor het ook natuurlijk lijkt dat beide hand in hand moeten gaan. De instelling ten opzichte van het eigen leven van de inboorlingen is dan ook principieel negatief. Hun culturen zijn minderwaardig, voor de huidige wereld onbruikbaar en hoe vroeger ze verdwijnen ten koste van Euro-Amerikaanse instellingen en gewoontes hoe beter.⁸³

De andere groep missionarissen is ervan overtuigd dat er een veelheid aan culturen bestaat, waarbij elke cultuur op haar eigen manier een geheel vormt met eigen waarden. Zij delen de mening dat het christendom niet de taak heeft vreemde culturen te verwoesten, maar ze te waarderen en te vervullen, dat betekent de kiemen die ook in primitieve samenlevingen aanwezig zijn tot volwassenheid te brengen. Zij zien het als hun eerste plicht zichzelf vertrouwd te maken met alle levensuitingen van het volk waar ze willen werken. Dergelijke missionarissen voelen zich niet geroepen om de Afrikanen de beschaving van een Europees volk te brengen, maar het evangelie. Ze geloven dat het evangelie niet gebonden is aan een bepaald volk maar zich daarentegen met elk volk kan verbinden en elk volk in gelijke mate iets aangaat. Over het algemeen kan men zeggen dat deze begrijpende houding ten opzichte van de inheemse volksaard aan het toenemen is.⁸⁴

In 1948 schrijft Westermann dat de ingesteldheid bijna niet meer voorkomt, dat al wat heidens is het werk van de duivel zou zijn, dat beter volledig zou worden uitgeroeid of tenminste waardeloos is en beter zou vervangen worden door de 'westerse beschaving'. In elk geval dachten de grootste missionarissen er anders over en realiseerden zich dat ze het standpunt van de inboorling moesten begrijpen. Vanuit hun ervaring beseften ze dat ze

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 229-230.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 98.

⁸²Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 214-215.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 235, 237.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 102-103.

⁸³Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 218-220.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 240-242.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 104-105.

⁸⁴Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 220.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 241-242.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 105-106.

een verplichting hadden ten opzichte van de etnologie.⁸⁵

De inboorlingen koesteren echter het bijna ziekelijke wantrouwen dat het doel van deze hogescholen van dat van de Europese scholen in Europa of Amerika verschilt en vandaar ook niet gelijkwaardig is, omdat men de neger geen gelijke hoeveelheid kennis zou gunnen.⁸⁶

Volgens Westermann wordt het kind op school al te dikwijls aangeleerd, neer te kijken op het oude leven als iets achterlijks. Wat daar heilig en onaantastbaar is, wordt op school als onnozel bijgeloof gebrandmerkt en wat voor zijn ouders nog een diepe religieuze realiteit is, beschouwt men op school als onbestaande of als intrige van de boze. Op die manier wordt de leerling geconfronteerd met een innerlijke verscheurdheid, waarvan hij zich misschien een leven lang niet zal kunnen ontdoen. De oude wereld is in duigen gevallen, maar tot de nieuwe wereld, die de blanke opricht, heeft hij evenmin toegang.⁸⁷

Vele Afrikaanse leiders zijn in principe tegen elke opvoeding en opleiding die aangepast is aan de eigen aard (*arteigen of their own culture and individuality*) en vandaar verschilt van die van de blanken. Elke poging het leerplan van Afrikaanse scholen aan te passen wordt gezien als een poging ze op een kunstmatige wijze op een lagere trap te laten staan. Het verlangen van de Afrikaan naar opvoeding en het bezit van Europese kennis is terecht en moet zonder enige terughouding aangemoedigd en gesteund worden. De Afrikaan moet echter ook begrijpen dat zijn opgave niet daarin kan bestaan alles zoals de Europeaan te doen. Niet door nabootsing van het Europese, maar door de vervolmaking van zijn eigen natuur komt hij dicht bij zijn doel, dat er niet uit bestaat gelijkaardig, zoals andere rassen te worden maar binnen zijn eigen mogelijkheden gelijkwaardig te worden met hen.⁸⁸

In *Afrika als europäische Aufgabe* gaat Westermann eveneens in op de opvoeding van de inboorlingen. De opvattingen hierover variëren volgens hem tussen twee extremen: opvoeding tot werk enerzijds en van de neger een Europeaan maken die gestudeerd heeft anderzijds. Over de eerste extreme mogelijkheid schrijft Westermann dat dit weliswaar een opvoeding is, maar één die al te eenzijdig is en zelfs voor de Afrikaanse neger niet volstaat. Ook voor een ongeleerde arbeider, zowel in Afrika als elders, is een schoolopleiding niet overbodig.⁸⁹

Een belangrijk aspect van de opvoeding, is het feit dat de school de volksgemeenschap niet mag desintegreren. De leerling moet niet voor een vreemde wereld, maar voor zijn eigen wereld worden opgevoed. De opvoeder moet daarvoor het volksleven leren kennen, met behulp van de volken- en taalkunde. Wanneer het de bedoeling is dat de school

⁸⁵Id., *The missionary as an anthropological ...* (1948), p. 4.

⁸⁶Id., *The African to-day ...* (1934), p. 228.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 250-251.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 109.

⁸⁷Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 239-240.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 262.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 115.

⁸⁸Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 282-283.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 307-309.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 138-139.

⁸⁹Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), pp. 214-216.

in dienst staat van het leven van de inboorlingen, moeten de inboorlingen hiervoor ook verantwoordelijkheid kunnen opnemen. Dit kan niet onmiddellijk gebeuren en het initiatief zal in veel gevallen van de Europeaan komen, hij moet de leiding in handen houden. De onderwijstaal moet een inboorlingentaal zijn, die weliswaar onmogelijk de moedertaal van alle leerlingen kan zijn. Het moet een taal zijn die geschikt is als onderwijstaal en die zich door het gebruik in de school kan ontwikkelen tot de belangrijkste verkeerstaal. In het onderwijs moeten landbouw en handenarbeid centraal staan.⁹⁰

Voor bepaalde begaafde kinderen moet de mogelijkheid bestaan dat ze hun kennis uitbreiden en een beroep leren in de landbouw, handenarbeid of de technische sector. Ook voor lagere posten in de administratie, het gezondheidswezen, de post en de telegrafie moeten inboorlingen in aanmerking komen. Indien mogelijk moet er ook in de hogere scholen een inboorlingtaal gebruikt worden. De hogere school mag nooit het karakter van een overwegend literaire instelling krijgen, zoals in het begin van de koloniale tijd dikwijls het geval was.⁹¹

Besluit Doorheen de jaren en doorheen Westermanns publicaties, komen twee thema's omtrent opvoeding en onderwijs steeds terug. Het eerste is het feit dat men zich voor de opvoeding moet baseren op de oude tradities, de volksaard of de *Eigenart*. Wanneer Westermann de twee heersende strekkingen binnen de missies omschrijft, is het duidelijk dat hij persoonlijk een groot verdediger is van de tweede, die meer en meer voorstanders krijgt en begrip opbrengt voor de inheemse volksaard. Dit betekent onder andere dat er in het onderwijs zoveel mogelijk gebruik wordt gemaakt van een inheemse taal. Om verder te bouwen op de inheemse tradities en talen, is het uiteraard noodzakelijk dat er kennis vergaard wordt over de betreffende volken en talen.

Het tweede thema komt erop neer dat opvoeding niet alleen abstract en geestelijk mag zijn, maar ook praktisch moet zijn. Het gaat immers om een leven in Afrika en de noden van het dorpsleven. De opvoeding tot een zelfstandige boer moet dan ook het streefdoel van het onderwijs worden. De ingeboren intellectuelen die zich hiertegen verzetten hebben ongelijk volgens Westermann. Voor wat het hoger onderwijs aangaat, valt ook hier op dat Westermann de nadruk op het praktische aspect van de opvoeding legt.

Daarnaast geeft Westermann blijk van een evolutionistische ingesteldheid door traditionele kennis getuigenissen van een vroegere trap van de mensheid te noemen ('34, '37, '49), de Afrikaan als primitief te bestempelen ('26) of over onontwikkelde mensenrassen te spreken ('34, '37).

In *Der Afrikaner heute und morgen* oefent Westermann kritiek uit op de industriële arbeid in de eigen samenleving, die het gevoelsleven afstompt.

⁹⁰ *Ibid.*, pp. 217-219.

⁹¹ *Ibid.*, pp. 221-222.

Thurnwald

Thurnwald benadrukte in 1910 het belang van de inboorlingenschool in het Zuidzee-gebied. Een bepaald deel van de inboorlingen zou immers hoogstaander werk kunnen overnemen. Opzieners en handwerkers zouden een niet te onderschatten economische rol kunnen spelen, aangezien deze relatief dure arbeidskrachten, Maleisiërs en Chinezen, tot nu toe uit het buitenland moesten gehaald worden.⁹²

Thurnwald gaat in op een instelling die van het allergrootste belang is voor het bevorderen van het levensniveau van de bevolking en die in Kenya een middelpunt heeft: de 'Jeanschool'. De naam en de kenmerken van dit systeem stammen uit het zuiden van de VSA. De methode werd voor het eerst toegepast door Virginia Randolph, een lerares in Richmond, Virginia. Deze vrouw is vermengd met negerbloed en zag in dat er nood was aan een opkrikking van de hele praktische levenswijze van de negers. Anna T. Jeanes, een Quackerdame, ondersteunde haar plannen financieel.⁹³

De idee bestond uit het bijbrengen van praktische vaardigheden aan leraars die reeds intellectueel waren opgeleid en hun vrouwen, die ze op hun beurt zouden kunnen doorgeven aan hun leerlingen. Stap voor stap zou de stand van de vaardigheden uitgebreid worden, met als doel de levens- en werkomstandigheden van de inboorlingen te verbeteren. Ook de Europeaan die enkel economische doeleinden nastreeft, zal wanneer hij niet te kortzichtig is, volgens Thurnwald inzien dat een verbetering van het niveau van de inboorlingen de Europese economie evenzeer ten goede komt.⁹⁴

Thurnwald pleit ervoor de Afrikanen duidelijk te maken dat, wanneer ze hun stam verlaten en proletariërs worden, ze in een vreemde wereld terecht komen waar ze niet volledig met de Europeanen zullen gelijk behandeld worden, terwijl ze ook door hun eigen stamgenoten niet meer aanvaard zullen worden. Foutieve illusies moeten op tijd verhinderd worden en het is vooral de intelligentere en leergierige jeugd die men het enige hoopgevende doel voor ogen moet stellen, met name het ideaal van de verheffing van hun eigen stam en volk.⁹⁵

De doelloosheid noemt Thurnwald het probleem van het bestaande opvoedingssysteem. Er wordt willekeurige Europese kennis onderwezen, die bij ons nuttig en zelfs waardevol mag zijn, maar de Afrikaan in zijn noden en belangen niet tegemoet komt. De opvoeding zou daarentegen in het teken moeten staan van de manier waarop de Afrikanen in de nieuw opkomende orde bepaalde functies kunnen vervullen.⁹⁶

Besluit Wanneer Thurnwald in 1910 kort ingaat op het belang van een school voor inboorlingen, is dit louter vanuit het oogpunt van de kolonisator die economische voordelen wil verkrijgen.

⁹²R. THURNWALD, 'Die eingeborenen Arbeitskräfte' ... (1910), p. 628.

⁹³Id., *Koloniale Gestaltung* ... (1939), pp. 428-429.

⁹⁴*Ibid.*, pp. 429-430.

⁹⁵*Ibid.*, pp. 453-454.

⁹⁶*Ibid.*, pp. 455-456.

In zijn uitgebreider werk van 1939 gaat hij in op het belang van de inboorlingen. Ook dit is echter expliciet gedacht ten voordele van de kolonisator.

Het door Thurnwald aangeprezen systeem van de zogenaamde Jeans-school, legt zoals Westermann de nadruk op het praktische aspect van de opvoeding en op een verbetering van de eigen tradities, de verheffing van de eigen stam of het eigen volk.

Bernatzik

Zoals in de eerste editie van *Die Große Völkerkunde*, schrijft Bernatzik ook in de tweede editie dat elke levensuiting afhankelijk is van zowel het erfgoed als van het milieu. Geen enkel volk kan drager van een cultuur worden, die niet overeenstemt met zijn erfgoed. De genetische grondlagen zijn anders bij de verschillende natuervolken, aangezien ze bepaald worden door het ras.⁹⁷

Enkel in de tweede editie van 1954 gaat Bernatzik verder met de uitspraak dat deze vraag de laatste jaren jammergenoeg een zaak van politiek belang is geworden. Aanhangers van de christelijke missies bestrijden dit feit, dat voor elke bioloog vanzelfsprekend is, aangezien ze geloven dat hun opvoedingswerk anders beperkt zou kunnen worden. Er zijn ook enkele regeringen die het met hun eens zijn en geloven dat de aanleg van een volk door opvoeding en daarmee door invloed van het milieu op een beslissende manier kan veranderd worden.⁹⁸

De onhoudbaarheid van dergelijke voorstellingen is volgens Bernatzik het duidelijkst wanneer men de successen van het opvoedingswerk van de missies vergelijkt met echte primitieve volken zoals pygmeeën, bosjesmannen of negrito' s. Want het is nog nooit gelukt om de leden van deze stammen tot leden van een Europese gemeenschap te maken, of men ze nu bekeert of niet. De poging van sommige autoritaire staten, die schijnbaar succes hadden met de heropvoeding van het volk, is geen tegenargument, vermits dit niet door opvoeding maar door selectie werd bereikt. Wanneer men een deel van een volk dat niet gewenst is, gewoon uitschakelt en dit lang genoeg volhoudt, is een verandering van het overwegende volkskarakter met de tijd natuurlijk mogelijk.⁹⁹

Zowel in 1939 als in 1954 stelt Bernatzik dat het miskennen van dit feit in de geschiedenis door de kolonisators en door de missies in de praktijk tot vernietigende resultaten leidde. Er bestaat geen twijfel over dat de genetica, die in de volkenkunde tot nu toe volledig over het hoofd werd gezien, een grondpijler moet zijn.¹⁰⁰

Bernatzik schrijft in 1939 dat een boerenjongen in Europa die in de stad opgroeit, zich volledig aan de stadscultuur zal kunnen aanpassen. Van een mens van een echt primitief ras zal men echter nooit een volwaardige Europeaan kunnen maken. Aangezien we nog lang niet in staat zijn de eigenlijke biologische oorzaken te herkennen, laat staan te beïnvloeden, is het volgens Bernatzik de taak van de volkenkunde dergelijke verbanden bloot te leggen.

⁹⁷H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 11.

Id., 'Historische Entwicklung' ... (1954), p. 8.

⁹⁸*Ibid.*, p. 8.

⁹⁹*Ibid.*, p. 8.

¹⁰⁰Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 11.

Id., 'Historische Entwicklung' ... (1954), p. 8.

Hij heeft er echter vertrouwen in dat, eens wanneer we in staat zullen zijn oorzaken te herkennen, het ons ongetwijfeld snel zal lukken de gevolgen te reguleren.¹⁰¹

Een gelijkaardige uitspraak doet Bernatzik in zijn paragraaf over de genetische, van het ras afhankelijke factor, met name dat het nooit zal lukken om van een negrito of een weddah een enigszins bruikbaar lid van een Europese gemeenschap te maken. De verklaring hiervoor luidt, dat elk volk in de loop van de tijd een cultuur heeft ontwikkeld die overeenstemt met zijn aanleg als ras. De culturele ontwikkeling kan dus door verschillende omstandigheden beïnvloed worden. Indien de beïnvloedende factoren ongunstig zijn, gaat de cultuur achteruit, wat volgens Bernatzik door vele voorbeelden bewezen is. Deze ontwikkeling kent neerwaarts geen grenzen. In het tegenovergestelde geval is het echter wel mogelijk dat een volk met een lagere cultuur de cultuurgoederen van een hogere cultuur aanneemt. Deze ontwikkeling kent echter duidelijke grenzen, bepaald door het genetisch materiaal van de rassen waaruit het volk bestaat. Ook al kan het culturele pijl dus stijgen, de genetische grenzen kunnen zelfs niet door de beste opvoeding overschreden worden.¹⁰²

De Amerikaans negers zijn voor Bernatzik geen tegenvoorbeeld. Enkelen hebben weliswaar academische graden gehaald en zijn advocaten en dokters geworden, maar daarbij moet men ten eerste bedenken dat deze meestal uit de hoogste Afrikaanse negerrassen komen, volken die in hun Afrikaanse thuisland tot hogere culturele prestaties in staat waren. Ten tweede hebben deze negers zich in Amerika ook vermengd met verschillende andere niet-negroïde volken. Daarbij denkt Bernatzik in de eerste plaats aan het Europese rassenelement. Hij benadrukt dat de meeste uiterlijke kenmerken van sommige Europese rassen, zoals de lichtkleurige ogen, de blanke huid, het blonde haar enz., recessief zijn ten opzichte van de dominante negroïde kenmerken. Want wanneer een uitstekende advocaat er uiterlijk volledig uitziet als een Afrikaanse neger, is het daarmee nog lang niet gezegd dat er geen bloed van blanke voorvaders in zijn aders stroomt, dat hogere culturele prestaties kan verklaren. Een derde argument dat Bernatzik aanhaalt, is het aantal promille Amerikaanse negers dat een hoger cultureel niveau bereikt, dat in vergelijking met een gelijkaardige statistiek van blanke Amerikanen van een enorm verschil in ontwikkelingsvermogen getuigt.¹⁰³

Het toenemend belang van het indirecte bestuur moet volgens Bernatzik gepaard gaan met precieze kennis over de zeden en de mentaliteit van het vreemde volk. Concreet zullen de door het ras bepaalde geestelijke en lichamelijke ontwikkelingsgraad van volwassenen en kinderen en het ontwikkelingsvermogen van het volk onderzocht moeten worden aan de hand van psychologische en psychotechnische onderzoeken.¹⁰⁴

Wanneer het erom gaat een beeld van de mensen en zijn culturele uitingen te schetsen, mag het volgens Emmy Bernatzik in 1974 ook niet ontbreken aan onderzoek over de rasbi-

¹⁰¹Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 13.

¹⁰²*Ibid.*, p. 22.

¹⁰³*Ibid.*, pp. 22-23.

¹⁰⁴*Ibid.*, pp. 32, 37.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 42.

ologische en psychologische grondlagen, die door het erfgoed, het milieu en de samenleving gevormd worden.¹⁰⁵

Bernatzik oefent in de *Große Völkerkunde* en in het Afrika-handboek kritiek uit op Westermann, alle christelijke missies en sommige koloniale besturen. In het Afrika-handboek noemt hij ook nog Thurnwald. Aangezien de negatieve resultaten van de ontworteling met de tijd afnemen of er zelfs een zeker herstel plaatsvindt, streven zij volgens hem naar een aanpassing van de inboorlingen aan de Europeanen. Een aanpassing is echter om genetische redenen onmogelijk. Het kan niet ons doel zijn de inboorlingen uiterlijk te vereuropesen, ook al is dit in veel gevallen volstrekt mogelijk. Zij zijn er immers, ondanks alle 'opvoeding', niet toe in staat volledig aan ons gelijk te worden en op een opbouwende manier deel te nemen aan onze *Vollkultur*. Er zal wel geen twijfel over bestaan dat dit nooit bereikt zal kunnen worden, aldus Bernatzik.¹⁰⁶

In het *Afrika-Handbuch* pleit Bernatzik ook voor de inboorlingen die trouw bleven aan de zeden van hun stam, voor een schoolwezen. Hij legt er de nadruk op dat het leerplan van deze scholen voornamelijk zou moeten gericht zijn op dingen die de kinderen ter verbetering van hun *arteigen* leven nodig hebben. Dit zijn onderwerpen zoals hygiëne en verbetering van de economische grondbeginselen. Men moet er in het bijzonder op letten dat de kinderen door de schoolgemeenschap niet vervreemden van hun stamgemeenschap.¹⁰⁷

Ontwortelden moeten volgens Bernatzik, zowel in de *Große Völkerkunde* als in het Afrika-handboek, een schoolopleiding kunnen genieten die overeenstemt met hun begaafdheid. Ze moet ook precies afgestemd zijn op die beroepen die ze zullen uitoefenen. Verder moet er voor gezorgd worden dat ze na hun opleiding ook daadwerkelijk het beroep kunnen uitoefenen dat ze geleerd hebben.¹⁰⁸

Besluit Zoals Bernatzik de superioriteit van de materiële cultuur van de Europeanen vaststelde, stelt hij in 1939 en 1954 ook de geestelijke superioriteit vast. Cultuur is gede-termineerd door de genen; geen enkel volk kan door middel van opvoeding drager van een cultuur worden, die niet overeenstemt met zijn erfgoed. Zowel in 1939 als in 1947 en 1974 wordt er gepleit voor psychologisch en rasbiologisch onderzoek.

Voor halfbeschaafde of ontwortelde inboorlingen is er volgens Bernatzik in 1939 en 1947 nood aan onderwijs. Terwijl Bernatzik in de *Große Völkerkunde* hier nog niet over spreekt, is hij in het Afrika-handboek bovendien voorstander van een schoolwezen voor inboorlingen die trouw bleven aan de tradities van hun stam. Het lijkt hem nuttig het *arteigen* leven te proberen verbeteren.

¹⁰⁵H. BERNATZIK und E. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung' ... (1974), p. 8.

¹⁰⁶H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 34.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), pp. 41-42.

¹⁰⁷*Ibid.*, p. 53.

¹⁰⁸Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 47.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 58.

Hij oefent in 1939 en 1947 kritiek uit op de missies in het algemeen en op Westermann en Thurnwald in het bijzonder, voor wat betreft hun vermeende drang inboorlingen te willen aanpassen aan de Europese cultuur. Byer schrijft over de relatie tussen Westermann en Bernatzik in de context van het ontstaan van het Afrika-handboek, dat ze reeds geruime tijd van mening verschilden:

“Diedrich Westermann hatte sich als Missionar besonders für die ‘Erziehung der Eingeborenen’ und für ihre Intergration in das Kolonialsystem engagiert und diese Haltung war auch in seine wissenschaftliche Arbeit eingeflossen. Dies im Unterschied zu Bernatzik, der genau diese Funktion der Missionen in Afrika immer kritisiert hatte und für den ‘Schutz der Eingeborenen’ vor europäischen Erziehungssystemen eingetreten war. Allerdings bediente er sich zur Legitimierung dieser kulturrelativistischen Argumentation der einzigen Theoreme, die ihm bekannt waren, nämlich der Klassifikationssysteme der damals aktuellen ‘Kulturgeschichte’ und Rassenlehren. Beide, Westermann und Bernatzik, begründeten den zuständigen Behörden gegenüber ihre höchst unterschiedliche Standpunkte mit der Notwendigkeit, die Eingeborenen als Arbeitskräfte für die Kolonialmacht bestmöglich zu erhalten und einzusetzen. Auch Westermann, der nie ein Studium abgeschlossen hatte, aber als Linguist international geachtet war, sah sich als ‘Praktiker’, als Verfechter einer angewandten Wissenschaft.”¹⁰⁹

Voor Westermann kan men weliswaar stellen dat hij overtuigd was van de superioriteit van het christelijk geloof en dat opvoeding en de rol van de missies centrale thema's voor hem waren. Stellen dat Westermann en Thurnwald van de Afrikanen Europeanen wilden maken, lijkt mij echter de waarheid geweld aandoen. Westermann en Thurnwald wilden uiteindelijk niets anders dan Bernatzik, met name zich baseren op de tradities ter integratie van de inboorlingen in de koloniale economie en ter verbetering van hun menselijk bestaan. Voor Westermann en voor missionarissen in het algemeen kan men stellen dat zij geen paradox zagen in het feit dat ze culturen wilden bewaren en het christendom wilden introduceren.

Zoals bleek uit Bernatziks visie op de organisatie van de religie was hij was niet principieel voor, maar ook niet principieel tegen de missies. Voor het gebied van de ontwortelden wees hij in de *Große Völkerkunde* de missies zelfs een positieve rol toe, die hij ook niet schrapte in het Afrika-handboek, zoals Tratz hem had aangeraden (cfr. 6.3.4). Mijns inziens waren Westermanns en Bernatziks standpunten niet zo *höchst unterschiedlich* als Byer meent en Bernatzik zelf waarnam.

De andere kritiek die Bernatzik in 1954 uit aan het adres van de missies, met name dat ze het biologische determinisme van volken en rassen ontkennen, is een voorbeeld van de mate waarin Bernatzik ook na de Tweede Wereldoorlog vasthield aan een onveranderd credo van een biologische cultuurwetenschap, zoals Byer het omschrijft. Ook Emmy Bernatzik blijkt er in 1974 geen afstand van genomen te hebben, ook al schrijft ze dit iets

¹⁰⁹D. BYER, *Der Fall ...*, p. 305.

voorzichtiger dan Hugo Bernatzik in 1954.¹¹⁰

8.2.6. Onderwijs voor meisjes

Westermann

Het onderwijs voor de meisjes bevindt zich, in de verschillende edities van *The African to-day*, ver achter dat van de jongens, vooral op het platteland waar men vasthoudt aan de volgens Westermann beslist gezonde opvatting dat de meisjes binnenshuis horen te blijven en niet mogen blootgesteld worden aan het contact met vreemden. Een minimum aan onderwijs kan echter ook op het platteland van nut zijn en in de grotere steden zal onderwijs meisjes al eerder van pas komen. Niettemin mag dit niet meer zijn dan wat de meisjes werkelijk nodig hebben en niet meer dan een aanvulling van de moederlijke opvoeding.¹¹¹

In *Afrika als Europäische Aufgabe* wijst Westermann op de grote afstand die ontstaat wanneer de man onderwijs genoten heeft en de vrouw niet. Hij geeft toe dat in een meisjesschool het gevaar groot is dat er dingen onderwezen worden, die in een negerhuishouden niet van pas komen. Dit zal vandaag echter steeds meer vermeden kunnen worden, omdat de opvoeding meer en meer aan de Afrikaanse noden wordt aangepast. Westermann is ervan overtuigd dat Afrika enkel dan op weg is naar een gezonde vooruitgang, wanneer niet alleen de man, maar de familie en daardoor de hele gemeenschap opgevoed wordt. Dit kan enkel en alleen, wanneer het vrouwelijk geslacht met dezelfde zorgen omringd wordt als het mannelijke.¹¹²

Besluit Dezelfde Westermann die de positie van de vrouw bij de heidenen en bij de moslims bekritiseert (cfr. 8.2.4), pleit hier voor het model van de vrouw aan de haard. Het moet kost wat kost vermeden worden dat meisjes teveel kennis zouden opdoen.

Thurnwald

Thurnwald is tegenstander van een schematische aanpassing van de opvoeding van de meisjes aan die van de jongens, want meisjes moeten op volledig andere taken voorbereid worden. Verwijzend naar de studie van zijn vrouw Hilde van 1935 vermeldt Thurnwald dat de meisjes in het huidige overgangsstadium minder dan de mannelijke jeugd in staat zijn kennis op te nemen. Meisjes moeten volgens hem voorbereid worden op hun vrouwelijke en moederlijke taken. Als een bijzondere opleiding noemt hij bijvoorbeeld vroedkunde, aangezien het een sprookje is dat de Afrikaanse vrouwen gemakkelijker bevallen dan de Europese.¹¹³

¹¹⁰*Ibid.* ..., p. 366.

¹¹¹D. WESTERMANN, *The African to-day* ... (1934), pp. 143-144.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), pp. 161-162.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), pp. 62-63.

¹¹²Id., *Afrika als europäische Aufgabe* ... (1941), pp. 222-224.

¹¹³R. THURNWALD, *Koloniale Gestaltung* ... (1939), pp. 435, 455, 464.

Besluit Hilde en Richard Thurnwald delen Westermanns visie op onderwijs voor meisjes. Een beroep als vroedvrouw kan blijkbaar nog net door de beugel, omwille van het moederlijke aspect.

8.3. Economische, sociale en juridische organisatie

8.3.1. Karakter van de arbeider

Westermann

Westermann pleit in alle edities van *The African to-day* voor het respecteren van de Afrikaanse ongeleerde arbeid, zelfs al wordt die verricht onder leiding van de blanke.¹¹⁴

Een cliché dat Westermann aanhaalt is dat van de neger als *Gegenwartsmensch*, een mens die enkel in de tegenwoordige tijd leeft en zich geen zorgen maakt om de toekomst of het verleden. Hij gaat hiermee slechts gedeeltelijk akkoord, aangezien zijn economische activiteiten over het algemeen een zekere mate van vooruitzicht vereisen. Uit de vaak erg ingewikkelde opvoedingssystemen blijkt bovendien dat de oudsten van de stammen er veel belang aan hechten dat hun nakomelingen het traditionele cultuurgoed bewaren en ooit zullen kunnen doorgeven.¹¹⁵

Dat de neger zijn werk laat liggen of het slecht uitvoert omdat hij er zelf niets aan heeft en het hem niet interesseert, omschrijft Westermann als zwakheden die voortkomen uit het overwegen van het gevoelsmatige denken en die de Europese werkgever dikwijls onverdraaglijk vindt. Hij is van mening dat men dergelijke zwakheden niet als boosaardigheid of onverbeterlijke luiheid moet interpreteren, maar als een karaktertrek die weliswaar bij de Afrikaan bijzonder sterk is ontwikkeld, maar die men ook bij andere mensen terugvindt en die door opvoeding en gewoonte kan afgezwakt worden. Gaat het echter om werk dat hem interesseert, niet al te lang duurt, niet al te grote inspanning vraagt en een voldoende begerd resultaat in het vooruitzicht stelt, is hij ook in staat tot grote en aanhoudende inspanning en opmerkzaamheid.¹¹⁶

Westermann stelt vast dat de neger tot nu toe gefaald heeft voor wat betreft zelfstandig en productief denken. Hij heeft slechts een bescheiden begaafdheid voor elk werk met een vaag doel dat uithouding, zelfstandigheid, overzicht en vooruitzicht vereist. Iets gelijkaardigs schrijft hij ook in *Afrika als europäische Aufgabe*.¹¹⁷

¹¹⁴D. WESTERMANN, *The African to-day ...* (1934), pp. 2-3.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 6.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 2.

¹¹⁵Id., *The African to-day ...* (1934), p. 37.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 49.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de uitgave van 1949 werd weggelaten.

¹¹⁶Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 40-41.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 53.

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de uitgave van 1949 werd weggelaten.

¹¹⁷Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 42-43.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 55.

Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 137.

Opnieuw tegen het vooroordeel van luiheid schrijft Westermann dat men van luiheid zou kunnen spreken, wanneer de neger het werk waarover hij verantwoording moet afleggen, zou verwaarlozen, wat echter niet het geval is.¹¹⁸

Werkgever en werknemer begrijpen elkaar niet, niet alleen omdat ze verschillende talen spreken, maar omdat ze in verschillende werelden leven.¹¹⁹

Hij pleit ervoor het de Afrikaan niet al te kwalijk te nemen, wanneer hij zich voor sommige dingen superieur voelt ten opzichte van de blanke. De Afrikaan als individu heeft namelijk geleerd zich in de groep te voegen en haar te dienen; hij staat niet onder sociale druk omdat er nauwelijks economische afhankelijkheid bestaat en er geen verschil is tussen heer en dienstknecht. Aangezien iedereen zichzelf als gelijkwaardig en gewaardeerd lid van zijn gemeenschap voelt, kent de Afrikaan geen deprimerend gevoel van minderwaardigheid ten opzichte van het hogere. Het gedrag van de blanke kan hij daarom nogal zinloos vinden. Hij is de vreemde, die geduld en inschikkelijkheid verdient.¹²⁰

Besluit Aan de ene kant vindt Westermann dat men de arbeid van de Afrikaan moet respecteren en relativeert hij de clichés van de neger die dag per dag zou leven, lui zou zijn en geen opvoeding zou kennen.

Aan de andere kant stelt hij dat de neger gefaald heeft voor wat betreft onder andere zelfstandigheid en productief denken. Dit wijt Westermann echter aan zijn bescheiden be-gaafdheid. Hij pleit bovendien voor begrip voor het gemeenschapsgevoel van de Afrikaan, dat ervoor zorgt dat hij geen verschil kent tussen heer en knecht.

Thurnwald

Over de ingeboren arbeiders in Nieuw-Guinea schrijft Thurnwald in 1918 dat men niet mag vergeten dat zij voornamelijk uit gebieden komen die pas sedert enkele decennia of zelfs pas sedert enkele jaren met blanken in contact kwamen. Wat in feite niets anders is dan onhandigheid, vreemdheid, verlegenheid of het gebrek aan vertrouwdheid met iets, wordt dikwijls uitgelegd als domheid. De behandeling van de blanke heren is daarenboven niet altijd bemoedigend en beide kanten begrijpen elkaar verkeerd. Thurnwald legt er de nadruk op dat de misverstanden bij de *doch so überaus überlegen denkenden weißen* iets te veel voorkomen.¹²¹

Thurnwald twijfelt eraan of de plantageleider met het meeste succes ook de grofste toon

Dit is deel van hoofdstuk 3, dat in de uitgave van 1949 werd weggelaten.

¹¹⁸Id., *The African to-day ...* (1934), p. 93.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 110.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 37.

¹¹⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 325.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 352.

Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 181.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 161.

¹²⁰Id., *The African to-day ...* (1934), p. 155.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 174-175.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 70.

¹²¹R. THURNWALD, 'Der Wert von Neu-Guinea als Deutsche Kolonie' ... (1918), p. 54.

heeft. Hij is er daarentegen van overtuigd dat de beste mensenkenner het verst komt, door zich zonder romantiek en sentimenteel gedoe, op een eerlijke manier af en toe in te leven in het zo verschillende zielenleven van een gekleurde arbeider. Niettemin wil Thurnwald er ook op wijzen dat eigenschappen zoals aandachtigheid, nauwkeurigheid en uithoudingsvermogen bijzonder beperkt zijn bij de inboorlingen. Deze grootste zwakte ligt niet zozeer aan hun intelligentie, maar vooral aan hun karaktereigenschappen. De moeilijkheden die hieruit ontstaan, stellen het geduld van de 'nerveuze' Europeaan op de proef, zo Thurnwald.¹²²

In de *Koloniale Gestaltung* stelt Thurnwald dat de Europeaan net zo vreemd is voor de inboorling als de inboorling voor de Europeaan, maar dat beide partijen niettemin met elkaar overeen moeten komen. Vermits er soms een culturele overbrugging van 10 millennia nodig is, wordt er van beide kanten veel goede wil verlangd. De Europeaan heeft daar ongetwijfeld nog meer belang bij dan de inboorling, want zijn inzicht en zijn menselijk begrip brengen altijd iets op, wat niet wegneemt dat dit in de praktijk van elke dag niet steeds zo gemakkelijk gaat. De Europeaan is ongeduldig en dikwijls aanmatigend. De inboorling kan geen begrip opbrengen voor het Europese tijdsbesef en onze nauwkeurigheid en hij is als vrije zoon van zijn bossen niet gewoon zich te moeten onderwerpen.¹²³

Een buitengewone afstand in denken en handelen, steeds nieuwe misverstanden en een wederzijds wantrouwen zijn hiervan het gevolg. De inboorling observeert zijn nieuwe heer beter dan bijvoorbeeld de Europese plantagebezitter of ambtenaar met zijn mensen doet, die hij vaak slechts heel oppervlakkig leert kennen. De Europeaan heeft dikwijls een erg verkeerd beeld van zijn arbeiders, op basis van schreeuwerige boeken van op sensatie beluste schrijvers of op basis van ergens anders opgevangen vooroordelen. Op die manier kent de inboorling al gauw de zwakheden van zijn heer, die met romantische fantasieën in het achterhoofd door de wereld gaat. Dergelijke verkeerde instellingen hebben vroeger onder andere daartoe geleid dat de Europeaan ze met zijn leven moest betalen. Vandaag zorgen ze ervoor dat hij bedrogen of bestolen wordt of dat succes uitblijft. Het uitgesproken gemeenschapsgevoel van de inboorlingen zorgt ervoor dat de blanke aanwerver van arbeiders, plantagebezitter, handelaar of ambtenaar steeds moeilijkheden met iedereen krijgt, wanneer hij de juiste toon niet vindt.¹²⁴

Ergens anders schrijft Thurnwald dat de oude gemeenschapsverbanden van de Afrikanen steeds meer individualistisch worden, aangezien de Europeanen een sterk individualisme met zich meebrachten en geen begrip hebben voor de Afrikaanse gemeenschapsstatuten.¹²⁵

Thurnwald schrijft verder dat het werk van de inboorlingen in Oost-Afrika over het algemeen een heel stuk langzamer, onpreciezer en dikwijls slordiger is dan dat van de Europeanen. Een Europese hoofdopzichter met veel ervaring vertelde Thurnwald dat een Indiër

¹²² *Ibid.*, p. 54.

¹²³ *Id.*, *Koloniale Gestaltung ...* (1939), p. 27.

¹²⁴ *Ibid.*, pp. 27-28.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 393.

door twee Afrikanen moet vervangen worden en dat een goede Europeaan het werk van twee (en zelfs drie) Indiërs kan verrichten. Thurnwald relativeert dit een beetje door er op te wijzen dat het daarbij natuurlijk op de bijzondere persoonlijke eigenschappen van de afzonderlijke vertegenwoordigers aankomt en op oefening in precisie en concentratie van jongsaf aan. Zo dacht men bijvoorbeeld vroeger dat de Massai in Oost-Afrika, omwille van hun nomadenbestaan, als herders 'onopvoedbaar' waren. Vandaag horen net zij echter tot de meest getalenteerde leerlingen, voor zover het lukte ze reeds op jonge leeftijd naar school te sturen.¹²⁶

Het aantal inheemse motorrijders is volgens Thurnwald sterk gestegen. Dankzij hun goed ontwikkelde spieren beschikken ze over een grote handigheid. Minder goed zijn ze in de uitvoering van moeilijkere herstellingen. Ze gebruiken daarbij een aantal handgrepen en falen gewoonlijk in ingewikkeldere gevallen. Dat ze echter geen tekort hebben aan begaafdheid voor mechanica, illustreert hij aan de hand van voorbeelden van inheemse horlogemakers. Thurnwald vindt dat men de helper en de mens in de inheemse arbeider moet zien.¹²⁷

Verwijzend naar Labouret¹²⁸, meent Thurnwald dat het ondertussen duidelijk is dat de zwarten een gebrek hebben aan vooruitzicht, zorgvuldigheid en het leggen van verbanden. Hij stelt zich de vraag in hoever een opvoeding van de inboorlingen in West-Afrika kans op slagen heeft.¹²⁹

Ook Thurnwald wendt zich tegen de verbreide opvatting dat opvoeding ontbreekt bij de natuurvolken. Hij noemt deze veralgemening onjuist, aangezien ze op de meeste Afrikaanse stammen niet van toepassing is. Vele Europeanen beoordeelden het gedrag van inboorlingen bovendien onterecht, alsof ze geen greintje zin voor zuinigheid hadden en alles onmiddellijk verkwistten. Thurnwald stelt daarentegen dat ze in het kader van hun traditioneel systeem goede en vooruitziende rentmeesters zijn. Ze gaan met de opbrengsten van hun oogst en veestapel op een verstandige manier om. Het is niets anders dan onze overdreven waardering van het geld dat ertoe leidt een dergelijk gedrag van de inboorlingen te onderschatten. Vanuit het standpunt van een gezonde koloniale economie is dit gedrag enkel toe te juichen.¹³⁰

Thurnwald beschrijft de ononderbroken en dagelijkse concentratie van ingeboren leerlingen in Oost-Afrika die tot vermoeidheidsverschijnsels leidt. Hij is van mening dat deze niet gewoon als luiheid mogen afgedaan worden, maar een onderbreking van dagen of weken na kortere of langere werkperiodes noodzakelijk maken. Aangezien er regelmatig zenuwinzinkingen voorkomen moet men deze fysiologische en door het ras bepaalde zwakheden serieus nemen. Het fenomeen van inboorlingen die zich overwerken of een zenuwinzinking krijgen, omdat ze te laat met een bepaalde ambacht begonnen zijn, wil Thurnwald niet zonder meer biologisch verklaren, maar daarentegen tot de andersoortige opvoeding en

¹²⁶ *Ibid.*, p. 342.

¹²⁷ *Ibid.*, pp. 356, 362.

¹²⁸ De Fransman Labouret was naast Westermann mededirecteur van het Afrika-instituut.

¹²⁹ *Ibid.*, p. 367.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 419.

levensvorm herleiden.¹³¹

Besluit Zoals we konden vaststellen bij Westermann, beschrijft ook Thurnwald de Afrikaanse arbeider vanuit twee perspectieven. Enerzijds verzet hij zich in 1918 tegen de clichés van de domme neger en pleit hij voor meer mensenkennis. Ook in 1939 wijst hij op het feit dat natuurvolken ook een opvoeding kennen en niet lui zijn. Men moet volgens Thurnwald de mens en de helper in de arbeider zien.

Anderzijds vermeldt hij ook dat de inboorlingen van de Zuidzee in 1918 en van Afrika in 1939 tekort schieten in aandacht, nauwkeurigheid, uithouding, vooruitzicht, enz. De zwakheden beschouwt hij in 1918 als karaktereigenschappen en in 1939 als door het ras gedeetermineerd of soms ook voortvloeiend uit de andere opvoeding of levensvorm.

Het onbegrip tussen blanke werkgevers en zwarte werknemers komt volgens hem dikwijls voort uit de tegenstelling tussen het gemeenschapsgevoel van de inboorlingen en het westerse individualisme.

Wanneer Thurnwald in 1939 over de nood aan een culturele overbrugging van meer dan tien millennia spreekt of de buitengewone afstand in denken en handelen ter sprake brengt, geeft hij blijk van een evolutionistische ingesteldheid.

Bernatzik

Bernatzik gaat in het Afrika-handboek uitgebreid in tegen een aantal vooroordelen over de ingeboren arbeiders, met name dat ze lui, leugenachtig en dom zouden zijn. De karaktereigenschappen van de Afrikaanse inboorlingen zijn onderling erg verschillend, aangezien ze bepaald zijn door het ras en het individu. Zijn uiteenzetting komt erop neer, dat de Afrikaanse inboorling geenszins lui is. Dit ziet men in vanaf het moment dat men waarneemt hoe hij zijn *arteigenes* leven onder de hardste omstandigheden meester kan worden. Bij de ontwortelde staan de zaken iets anders. Hierbij is het noodzakelijk rekening te houden met de mentaliteit en de gebruiken van de inboorling, die bovendien rechtvaardig moet behandeld worden. Gebeurt dit niet, dan valt een passieve berusting of een openlijke vijandigheid van de kant van de inboorling moeilijk te vermijden.¹³²

De beschuldiging van leugenachtigheid ontkracht Bernatzik door te verklaren dat dit slechts een schijnbare waarheid is. Wanneer men op zoek gaat naar de oorzaken voor het feit dat de uitspraken van inboorlingen in de praktijk veelal inderdaad niet overeenstemmen met de feiten, zal men snel kunnen vaststellen dat dit niet te wijten is aan een zogenaamde vreugde bij het liegen of een karakterfout. Aan de hand van voorbeelden stelt Bernatzik vast dat het om een gedrag gaat dat diep verankerd is in de zeden van de inboorlingen.¹³³

Vooraleer in te gaan op het al dan niet dom zijn van de inboorlingen, zegt Bernatzik nog iets over het uitgesproken gevoel voor rechtvaardigheid dat eigen is aan alle inboorlingen, van welk ras of welke cultuur ze ook zijn. Dit impliceert enerzijds dat het uitermate

¹³¹ *Ibid.*, pp. 343, 427.

¹³² H. BERNATZIK, 'Methode der koloniaethnographischen Forschung' ... (1947), pp. 18-19.

¹³³ *Ibid.*, p. 19.

belangrijk is ingeboren arbeiders rechtvaardig te behandelen, maar anderzijds dat ze voor fouten ook bestraft moeten worden. Bernatzik is tegen elke vorm van lichamelijke bestrafing en vindt dat vermanen volstaat. Eventueel kan men ook kleine geldstraffen opleggen, maar het slaan van inboorlingen leidt snel tot mishandelingen.¹³⁴

Het is volgens Bernatzik niet eenvoudig inboorlingen die nog niet intensief te maken hadden met de Europese cultuur uit te leggen hoe ze bepaalde handelingen moeten uitvoeren. Hij spreekt hierbij over het *Abrichten* van de inboorlingen.¹³⁵ Voor alle werken, zoals het opslaan van een tent of het opmaken van een bed, moet men steeds voortonen hoe het moet en het hem dan laten nadoen, zonder zijn geduld te verliezen. Wanneer de inboorling eenmaal doorheeft waar het op aankomt, zal hij zijn taak nauwgezetter uitvoeren dan de gemiddelde Europeaan. Onder de ontwortelde inboorlingen treft men mensen aan, die inderdaad reeds verdorven zijn en wel in alle gradaties, van leugenaars tot misdadigers.¹³⁶

Besluit Wanneer Bernatzik over inboorlingen spreekt, maakt hij altijd een onderscheid tussen al dan niet ontwortelde of halfbeschaafde inboorlingen. Met betrekking tot het karakter van de arbeider, gaat Bernatzik in 1947 in tegen de vooroordelen die over inboorlingen heersen, met name dat ze lui, leugenachtig en dom zouden zijn. Bij inboorlingen die trouw gebleven zijn aan hun eigen zeden, moet men volgens hem begrijpen dat hun gedrag eigen is aan het ras (*arteigen*) en het individu. Aangezien hun gedrag diep verankerd is in hun zeden, moeten deze inboorlingen afgericht worden.

Betreffende de ontwortelde inboorlingen moet men in ieder geval rekening houden met hun mentaliteit en gebruiken, anders krijgt men ongetwijfeld leugenaars en misdadigers.

Over het algemeen stelt Bernatzik dat inboorlingen een groot gevoel voor rechtvaardigheid hebben, dat gerespecteerd moet worden.

8.3.2. Arbeidersprobleem

Westermann

Westermann meent in 1934, 1937 en 1949 dat de toekomst van de Afrikanen afhangt van hun vermogen zich aan te passen aan de nieuwe levensomstandigheden, die de komst van de Europeanen met zich meebracht, en van hun vermogen de taken op zich te nemen en de mogelijkheden te benutten, die de nieuwe orde hen oplegt en biedt.¹³⁷

De hele ontwikkeling van Afrika leidt aan symptomen van overhaast. Ze zou voor de inboorlingen veel gezonder, natuurlijker en stimulerender kunnen verlopen wanneer de Europeaan wat meer tijd zou hebben en de Afrikaan de mogelijkheid zou geven zich in een nieuwe wereld in te leven, in plaats van er hem hals over kop in te gooien. In de

¹³⁴ *Ibid.*, p. 20.

¹³⁵ Twee pagina's verder spreekt hij ook over *das bestabgerichtete Personal*.

¹³⁶ H. BERNATZIK, 'Methode der kolonialetnographischen Forschung' ... (1947), pp. 21, 24.

¹³⁷ D. WESTERMANN, *The African to-day* ... (1934), pp. 1-2.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), pp. 4, 5.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), pp. 1-2.

uitgave van 1949 gaat Westermann ook in op de *Native Trust and Land Act* van 1936, op de noodzaak de Afrikaan tijd te gunnen, gaat hij hier niet in.¹³⁸

Eenzijds is Westermann van mening dat de levenskracht en het aanpassingsvermogen van de negers te groot zijn, om het voortbestaan van zijn ras ernstig in gevaar te brengen. Anderzijds is het volgens Westermann, enkel in de Duitse uitgave, nog niet bewezen dat de levenskracht van het negerras tegen de eisen van de nieuwe tijd zal opgewassen zijn.¹³⁹

Westermann stelt dat de Europese akkerbouw gebaseerd is op een massa wetenschappelijke kennis, die niet toegankelijk is voor de zwarten en die zij niet kunnen waarderen. Wanneer de zwarte zichzelf echter kan overtuigen van het echte voordeel en de praktische uitvoerbaarheid van een vernieuwing, zal hij dit aannemen dankzij zijn *angeborener Realismus* of *innate realism*.¹⁴⁰

In verband met de akkerbouw is het voordeliger veranderingen langzaam in te voeren, ze binnen bescheiden grenzen te houden en ook naar de mening van de inboorling te luisteren en hun ervaring te respecteren, dan ze te laten versteld staan van wonderen die hun petje te boven gaan en op die manier niet tot een blijvende verbetering leiden.¹⁴¹

Zo zal het streven naar verbeteringen van de weiden en veerassen pas succes hebben wanneer de inboorlingen geleerd hebben hun vee niet alleen als kostbaar bezit maar ook als handelswaren te beschouwen. In de uitgave van 1949 gaat Westermann ook in op het feit dat het aantal stammen dat exclusief van veeteelt leeft, lijkt te verminderen.¹⁴²

De inboorlingenvraag is volgens Westermann in *Afrika als Europäische Aufgabe* een landvraag. Er bestaat geen politiek die gevaarlijker is dan de creatie van een klasse van landloze inboorlingen, die met het verlies van hun land hun houvast verloren hebben. Bij een ras dat met het land verbonden is, van de akkerbouw houdt en daarin haar eigenlijke levensopgave ziet, moet dit tot een volledige stagnatie leiden.¹⁴³

Het koloniaal bestuur moet overeenkomstig Westermann de verdeling van het land onder inboorlingen en blanken vastleggen volgens richtlijnen, die een gezonde productie bevorderen en een billijke verhouding tussen beide rassen creëren.¹⁴⁴

Veel Europese werkgevers merken dat ze hun arbeiders eerst voldoende eten moeten

¹³⁸Id., *The African to-day ...* (1934), p. 85.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 100.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 31.

¹³⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 302.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 329, 344.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 156.

¹⁴⁰Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 55-56.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 69, 71.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 17-18.

¹⁴¹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 62.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 76.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 20.

¹⁴²Id., *The African to-day ...* (1934), p. 71.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 86.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 25.

¹⁴³Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 162, 167.

¹⁴⁴*Ibid.*, p. 166.

geven, vooraleer ze op volle kracht kunnen presteren. De zorg om de versterking en de toename van de bevolking noemt Westermann één van de belangrijkste taken van elk koloniaal bestuur. Niet alleen omdat wij zo de inboorlingen het best voor onze doeleinden kunnen gebruiken, maar net zo goed omdat het onze morele plicht is.¹⁴⁵

Besluit Opdat de Afrikaan nieuwe taken zou kunnen uitvoeren en nieuwe mogelijkheden benutten, zoals in de landbouw en de veeteelt, moet men hem volgens Westermann in alle edities van *The African To-day* tijd gunnen om zich aan te passen, wat past binnen een darwinistisch denkkader van aanpassing en selectie. Omwille van een aangeboren, biologische eigenschap kan de zwarte zich economisch verder ontwikkelen, wanneer verbeteringen stap voor stap worden aangeleerd. Van groot belang om de rust te bewaren onder de inboorlingen is de rechtmatige verdeling van het land. Uit enerzijds eigenbelang en anderzijds morele verplichting tegenover de inboorlingen, moeten er volgens hem maatregelen genomen worden ter versterking en toename van de bevolking, zoals onder andere ze voldoende te eten geven.

Thurnwald

Thurnwald begint het artikel *Die eingeborenen Arbeitskräfte im Südseeschutzgebiet* met de stelling dat de exploitatie van de tropen gekenmerkt wordt door het feit dat ze niet rechtstreeks door de Europeaan mogelijk gemaakt wordt, maar dat de koloniserende blanke gebruik moet maken van de aan het klimaat en land aangepaste inboorlingen.¹⁴⁶

Thurnwald meent dat de blanke zonder de inboorlingen gelijk zou zijn aan een hoofd zonder hand. Economisch gezien vormt de inboorling immers één van de belangrijkste rijkdommen van het land. Hij pleit voor het bewust bevoordelen en benadelen van bepaalde stammen en voor het bevorderen van voordelige rassenvermengingen (cfr. 8.3.4) ten gunste van de economische ontwikkeling van het land.¹⁴⁷

Daarom vindt Thurnwald de studie van de inboorlingen en in het bijzonder van hun lichamelijke en geestelijke capaciteiten zo belangrijk. Deze studie brengt zowel de wetenschap als de economie en de koloniale politiek verder. In zijn artikel bespreekt hij dan ook de verschillende types arbeidskrachten die in de Zuidzee ingezet worden ten voordele van de Europese economie. Hij wil daarmee duidelijk maken op welke manier deze types van belang zijn voor de ondernemingen van de blanken.¹⁴⁸

In de loop van zijn verhaal spreekt hij over verschillende niveaus van begaafdheid en verschillende groepen van begaafdheid. Intelligentie betekent echter niet automatisch dat deze groepen bruikbaar zijn voor lichamelijk werk. Thurnwald schrijft over de Melanesiërs dat ze lichamelijk en intellectueel meer zullen presteren, wanneer ze langere tijd bij de Europeaan regelmatig een rijke voeding hebben gekregen.¹⁴⁹

¹⁴⁵ *Ibid.*, pp. 122, 125.

¹⁴⁶ R. THURNWALD, 'Die eingeborenen Arbeitskräfte' ... (1910), pp. 607-608.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 608.

¹⁴⁸ *Ibid.*, pp. 608-609.

¹⁴⁹ *Ibid.*, pp. 609-611.

De blanke die zijn arbeiders regelmatig te eten geeft, verwacht daarvoor echter wel regelmatig werk. Dit is enerzijds voor de plantagebezitter zodanig vanzelfsprekend en anderzijds voor de inboorling zodanig onbegrijpelijk hard en pedant, dat er in deze streek heel wat problemen ontstaan tussen donker en licht.¹⁵⁰

Om het afnemen van de bevolking in Neu-Mecklenburg tegen te gaan, stelt Thurnwald ten eerste voor om de verdere uitvoer van vrouwelijke arbeidskrachten, die hij ook als *Weiber* omschrijft, te verbieden. Ten tweede moeten de geslachtsziekten bestreden worden.¹⁵¹

Thurnwald beschrijft het arbeidersprobleem in 1918 als de moeilijkste vraag in alle kolonies, in het bijzonder ook in Nieuw-Guinea. Hij noemt het een grote verdienste van de Duitse regering tot nu toe in de zin van een inboorlingenzorg gewerkt te hebben, zelfs nog meer dan de Engelsen. Uit Thurnwalds uitweidingen blijkt dat hij onder het arbeidersprobleem het probleem verstaat om aan voldoende en geschikte arbeiders te geraken. De aanwerving van arbeiders moet echter grenzen kennen, aangezien de natuurlijke toename van de bevolking niet in het gedrang mag komen. Vooral wanneer men nood heeft aan opmerzamere arbeiders met een grotere uithouding en nauwkeurigheid, moet men beter geschikte arbeiders uit het buitenland trachten in te voeren. Maleisiërs komen daarvoor het meest in aanmerking (cfr. 8.3.4).¹⁵²

Door arbeiders telkens weer naar huis te sturen, moet het mogelijk worden dat de arbeider het contact met zijn geboortestreek niet verliest. Op die manier moet hij bovendien, onafhankelijk van zijn blanke heer, kunnen beslissen of hij bereid is zijn contract te verlengen.¹⁵³

Thurnwald wijst er in de context van de geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Unie en Rhodesië eveneens op dat, wanneer een streek geschikt is voor de permanente vestiging van Europeanen, het lot van de inboorlingen bepaald wordt door de Europeanen die geen rekening houden met hun traag omschakelingsproces. De druk om arbeiders te verwerven is zo groot, dat beschermingsmaatregelen ter verlichting van het leven van de inboorlingen pas nadien kunnen getroffen worden.¹⁵⁴

Men had van de Afrikanen verwacht dat ze zonder enige voorbereiding konden werken, terwijl ze de noodzakelijke, eeuwenlange ervaring misten. De omschakeling die de Afrikaan en zijn clan of stam moesten ondergaan, was dan ook een hard proces. Het Europese gezag oefende een storende invloed uit op alle gebieden.¹⁵⁵

Thurnwald vat het verschil tussen de arbeidersvraag in de tropen en de arbeidersvraag thuis samen in drie punten. In de tropen vermengt de arbeidersvraag zich ten eerste met rassenverschillen, ten tweede valt de houding van de blanke ten opzichte van de zwarte

¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 611.

¹⁵¹ *Ibid.*, pp. 620, 622.

¹⁵² Id., 'Die Kolonien als Friendensbürgerschaft' ... (1918), pp. 183-184.

¹⁵³ Id., R. THURNWALD, *Koloniale Gestaltung* ... (1939), p. 30.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 404.

¹⁵⁵ *Ibid.*, pp. 410, 435.

samen met die van werkgever ten opzichte van werknemer en tenslotte, waren de Afrikanen de vroegere heersers van het land.¹⁵⁶

Hoewel bepaalde nederzettingen in de buurt van grote plantages streven naar een grotere stabiliteit van de schommelende arbeidersbevolking, een grotere sessiliteit en nieuwe banden met de plaats, het werk en de omgeving, kan door het deels of volledig gebrek aan stameigen tradities een proletarische mentaliteit niet verhinderd worden (zonder dat men in dergelijke gevallen daarom direct van 'proletarisering' kan spreken). Leden van verschillende stammen ontmoeten elkaar in deze nederzettingen. Het klopt weliswaar dat bepaalde groepen elkaar vinden en hun tradities in zekere mate onderhouden, maar dit kan nooit op dezelfde manier gebeuren als in de traditionele samenleving binnen de clans en dorpsgenoten.¹⁵⁷

De belangrijke vraag die zich zal stellen, is de vraag of deze ontwortelde mensen met tussenkomst van de Europeanen nieuwe idealen zullen aangereikt worden, die tot een vernieuwing van hun Afrikaans leven zouden kunnen leiden.¹⁵⁸

Enerzijds moet er naar gestreefd worden de oude zeden, indien mogelijk, te bewaren en anderzijds moeten deze zeden aangepast worden aan de behoeften van de Europese grondstoffenwinning, aldus Thurnwald. Dit is volgens hem geen paradox, aangezien we ervan uitgaan dat de arbeiders onze helpers zijn en wij hen beschermen en leiden.¹⁵⁹

Besluit Het uitgangspunt van het arbeidersprobleem vloeit bij Thurnwald voort uit het feit dat de Europese kolonisators nood hebben aan de ingeboren arbeiders. In 1910 noemt hij de blanken het hoofd en de inboorlingen de hand, terwijl hij in 1939 over de blanken als beschermers en leiders en over de inboorlingen als helpers spreekt. De facto is dit uitgangspunt dus hetzelfde gebleven.

Uitgaande van deze stelling beschrijft Thurnwald maatregelen die getroffen moeten worden om het afnemen van de ingeboren bevolking tegen te gaan, zoals het verbieden van de uitvoer van vrouwelijke arbeiders en het bestrijden van geslachtsziekten (1910), om over voldoende en geschikte arbeiders te kunnen beschikken (1918) en ter bescherming en verlichting van het leven van de inboorlingen (1939).

In 1939 legt hij er de nadruk op dat de arbeiders contact moeten bewaren met hun streek van herkomst. Door de oude zeden te bewaren en indien nodig aan te passen aan de Europese noden, wil hij een proletarische mentaliteit verhinderen.

Een gebrek aan eeuwenlange ervaring duidt alweer op Thurnwalds evolutionisme. Verder is het opvallend dat voor wat betreft de vergelijking van de arbeidersvraag in de tropen met die in zijn eigen samenleving, twee van de drie argumenten met het verschil tussen het blanke en zwarte ras te maken hebben.

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 441.

¹⁵⁷ *Ibid.*, pp. 362, 445.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 445.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 446.

Bernatzik

Eng met de tijdsfactor (het feit dat volken tijd nodig hebben) verbonden, zijn volgens Bernatzik de culturele ontwikkelingsfactor en de aanpassingsfactor. Hoe lager de materiële en geestelijke culturele ontwikkeling en hoe dichter zijn leefgebied bevolkt is, hoe minder weerstand een volk kan bieden tegen de schade veroorzaakt door de civilisatie.¹⁶⁰

Over de zogenaamde *Akkommodationsfaktor* schrijft Bernatzik dat het aanpassingsvermogen bij de verschillende volken zeer verschillend is. Hij legt de nadruk op een oeroude natuurwet die zegt dat elke specialisering ten koste gaat van het aanpassingsvermogen. Er blijken twee groepen volken te bestaan: gespecialiseerde en minder gespecialiseerde. Onder gespecialiseerde volken verstaat Bernatzik alle *Altvölker*, zoals primitieve verzamelers, vissers en jagers, maar ook nomaden en hogere jagers. Hoe lager de culturele hoogte van een volk is, des te meer moet het zich aan zijn omgeving aanpassen. Hoe hoger daarentegen de cultuur, des te sneller slagen volken erin zich onafhankelijk te maken van hun omgeving. Wanneer een gespecialiseerd volk zijn levensgebied moet verlaten en bijvoorbeeld in een gematigd klimaat terecht komt, zal het de winter niet overleven. De blanke rassen hebben daarentegen de hele wereldbol in bezit kunnen nemen, hoewel hun ontwikkeling in de tropen omwille van genetische redenen sterk geremd wordt. Zij zijn er namelijk, met behulp van hun ontwikkelde cultuur, in geslaagd de moeilijkheden die de abnormale of vijandige natuur met zich meebracht, te overwinnen. Ook in het *Afrika-Handbuch* legt Bernatzik er de nadruk op dat maatregelen die doorgevoerd moeten worden, tijd nodig hebben. Hoeveel tijd is volgens hem afhankelijk van de genetische raseigenschappen van het volk.¹⁶¹

Het afbreken en opnieuw opbouwen van dorpen gaat volgens Bernatzik beslist te ver, omdat deze methode teveel van het aanpassingsvermogen van de inboorlingen eist. Wanneer het echter niet te vermijden valt, moet men dergelijke radicale maatregelen in nauw overleg met de toverpriesters en hoofdmannen treffen.¹⁶²

Bernatzik meent, zowel in de *Große Völkerkunde* als in het *Afrika-Handbuch*, dat arbeiders de voeding moeten krijgen die ze gewoon zijn en dat hun werkperiode niet te lang mag zijn, om te vermijden dat de jonge mensen vervreemden van hun stam. Arbeiders mag men verder niet verhinderen om te trouwen of sexuele betrekkingen te hebben. Daarom zou het goed zijn dat de dichte familieleden in de buurt van hun werk kunnen ondergebracht worden. Ze mogen ook niet gehinderd worden hun religie te beleven. Vrouwelijke arbeiders zou men moeten vermijden, doch wanneer dit niet mogelijk is, moet de voorkeur naar oudere vrouwen gaan die minder vruchtbaar zijn.¹⁶³

Deze maatregelen beschrijft Bernatzik in 1939 en 1947 binnen de context van de manier waarop een gebied in de economie van de kolonisator ingeschakeld kan worden. Bernatzik

¹⁶⁰H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 19.

¹⁶¹*Ibid.*, pp. 20, 39.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 53.

¹⁶²Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 37.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 44.

¹⁶³Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 40.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 55.

onderscheidt hierbij vier mogelijkheden: men maakt aanspraak op land dat door een ander volk wordt bewoond, men heeft arbeidskrachten nodig voor plantages en industriële bedrijven, men wil een afzetgebied voor de eigen industriële producten creëren of men heeft waren of grondstoffen nodig, die de inboorlingen kunnen produceren zonder Europese instructies.¹⁶⁴

Besluit Zoals Westermann, wijst ook Bernatzik in 1939 en 1947 op het belang van de tijd en het aanpassingsvermogen. Dit betekent dat ook Bernatzik in darwinistische termen van aanpassing en selectie dacht. Hoe hoger het culturele niveau en hoe beter de raseigenschappen van het volk, des te minder tijd heeft het nodig en des te hoger is haar aanpassingsvermogen. Bernatzik gaat ook in op de nood aan een aangepaste voeding en wil enerzijds vermijden dat de arbeiders vervreemden van hun stam en anderzijds dat vrouwen als arbeiders werken. Voor wat betreft deze punten is zijn argumentatie gelijkaardig met die van Thurnwald.

8.3.3. Dwangarbeid

Westermann stelt dat men vandaag over het algemeen toegeeft dat dwangarbeid in elke vorm verkeerd is. Dit is in elk geval waar wanneer het over private doeleinden gaat, dat betekent waar een onderneming met overheidsmiddelen van arbeiders voorzien wordt. Voor openbare werken die binnen een bepaalde tijd moeten uitgevoerd worden, kan het onoverkomelijk zijn dat arbeiders verplicht gemobiliseerd worden, zeker wanneer het om werken gaat die het gemeenschappelijk welzijn ten goede komen. Men zou echter niet van de inboorling mogen verwachten dat hij deze werken voor niets uitvoert of dat hij zelfs in zijn eigen onderhoud zou moeten voorzien. In zijn ogen worden immers alleen de Europese interesses gediend. Wordt hij ervoor betaald, dan zal hij zijn werk gewilliger doen.¹⁶⁵

Bernatzik neemt in zijn *Afrika-Handbuch* stelling betreffende de begrippen 'dwangarbeid' en het 'recht op vrije vestiging'. Men hoort dikwijls vanuit de meest verschillende hoeken dat het beïnvloeden van hoofdmannen om een bepaald aantal arbeiders te leveren, niet strookt met het principe van het individuele recht op vrije vestiging. Bernatzik stelt het daarentegen aan de kaak dat arbeiders veelal onder het mom van vrijwilligheid toch overhaald worden om een bepaald werk aan te nemen. Hij vindt het moreel meer verantwoord en minder schijnheilig om hoofdmannen een verplichting op te leggen. De Europeanen hebben Afrika overigens toch niet gekoloniseerd omdat dit continent hen nodig had, maar wel omgekeerd, omdat zij Afrika nodig hebben.¹⁶⁶

¹⁶⁴Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 39.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 54.

¹⁶⁵D. WESTERMANN, *The African to-day* ... (1934), pp. 86-87.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), p. 101.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), p. 34.

¹⁶⁶Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), pp. 54-55.

Besluit Westermann vindt dwangarbeid geoorloofd voor dringende openbare werken (1934, 1937, 1949) en Bernatzik vindt het zelfs geoorloofd, wanneer de hoofdmannen verplicht worden arbeiders te leveren (1947).

Interessant is hierbij dat Westermann stelt dat in de ogen van de inboorling alleen de Europese interesses gediend worden, waarmee hij impliciet vasthoudt aan zijn overtuiging dat de kolonisatie voor de inboorlingen vooruitgang betekent. Bernatzik zegt daarentegen ronduit dat de Afrikanen Europa eigenlijk niet nodig hadden, maar de Europeanen wel nood hadden aan Afrika.

8.3.4. Halfbloedenprobleem

Westermann

Anders dan in *Der Afrikaner heute und morgen*, wijdt Westermann zich in *Afrika als europäische Aufgabe* ook aan het zogenaamde halfbloedenprobleem. De houding van de Europeanen ten opzichte van inboorlingen was in de beginperiode duidelijk anders dan vandaag. Men ervaarde de rassenafstand en de daaruit voortvloeiende lichamelijke aversie weliswaar ook, maar dit kwam niet in de buurt van de manier waarop men deze afstand tegenwoordig ervaart.¹⁶⁷

Het samenleven van de beide rassen verliep over het algemeen zonder bezwaren, zoals het altijd verloopt op plaatsen waar één van de twee rassen slechts een kleine minderheid vormt. Toen de kolonisatie intensiever werd en er meer economische en sociale wrijvingsvlakken ontstonden, veranderde de situatie. De opvoeding die de negers kregen op scholen, maar ook alleen al de aanwezigheid van de Europeanen in Afrika, gaf de negers een rassen- en volksbewustzijn.¹⁶⁸

Halfbloeden ontstonden sinds de vroegste Europese koloniale activiteiten, aangezien de blanken zonder vrouwen naar Afrika kwamen. Vandaag moet dit, dankzij de verbeterde omstandigheden voor de Europese vrouw in de tropen, niet meer het geval zijn. In de publieke opinie van bijna alle Europese landen worden relaties tussen blanken en zwarten afgekeurd.¹⁶⁹

Westermann keurt het af dat Belgische en Franse vaders hun halfbloedkinderen dikwijls meenemen naar Europa, omdat deze de Europese samenleving daardoor gedeeltelijk ontwrichten. De meeste halfbloeden lijden onder hun status 'tussen de rassen'. Ze voelen zich superieur ten opzichte van de inboorlingen, maar worden ook niet in de gemeenschap van de blanken opgenomen. De betere oplossing is dat ze voorgoed opgaan in de samenleving van de inboorlingen, wat ook dikwijls gebeurd is.¹⁷⁰

Besluit Westermann zegt in 1941 dat de rassenafstand tegenwoordig veel negatiever ervaren wordt dan vroeger, wat hij aan de intensivering van de kolonisatie wijdt. Dankzij

¹⁶⁷D. WESTERMANN, *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), pp. 101-102.

¹⁶⁸*Ibid.*, p. 102.

¹⁶⁹*Ibid.*, p. 103.

¹⁷⁰*Ibid.*, p. 104.

de betere omstandigheden voor blanke vrouwen in de tropen is er geen nood meer aan vermenging.

Onder het mom de halfbloeden veel lijden te willen besparen, pleit Westermann ervoor dat men ze in de samenleving van de inboorlingen laat opgroeien.

Thurnwald

In 1910 schrijft Thurnwald een aantal dingen over rassenvermenging. Wanneer Chinezen zich met inboorlingen vermengen, vindt hij dat positief, aangezien dat zeker bijdraagt tot de verbetering van het ingeboren ras. Deze vermengingen blijken bovendien ook betere resultaten op te leveren dan die tussen de al te ver van elkaar staande blanken en Melanesiërs.¹⁷¹

Voor wat betreft de vermenging met blanken, maakt Thurnwald een onderscheid tussen enerzijds de inboorlingen van de micronesische en polynesische eilanden en anderzijds die van de grote eilanden, de Bismarck-archipel, de Salomo-eilanden en Nieuw-Guinea. De resultaten van vermengingen met de eerste groep, die intellectueel veel hoger en dichter bij de blanken staat dan de tweede groep, beschouwt Thurnwald niet nadelig bij een herhaalde vermenging, dit betekent bij een vierde of achtste hoeveelheid bloed. Deze halfbloeden die in het land blijven, hebben namelijk het voordeel dat ze in hogere mate dan blanke kinderen aangepast zijn aan het klimaat en de culturele verhoudingen. Vermengingen met de tweede groep zijn echter duidelijk nadeliger, aangezien een te grote afstand overbrugd moet worden.¹⁷²

Thurnwald heeft het in 1917 over het arbeidersprobleem in zijn artikel *Kolonien oder Weltwirtschaft?*. Hij vertrekt van het feit dat we in de kolonies veelal met lage rassen te maken hebben. Als streefdoel stelt hij voor hogere rassen, die aangepast zijn aan de tropen, zoals Indiërs, Maleisiërs, Zuid-Chinezen, Arabieren of Perziërs, in te voeren en te gebruiken als opzichters of tussenpersonen. Hij is er voorstander van dat deze rassen en ook hogere zwarte volken zich met de inboorlingen vermengen. Dergelijke vermengingen tussen hogere en lagere tropische rassen hebben immers bewezen voordeliger te zijn dan het vermengen van blanken en inboorlingen.¹⁷³

In 1918 noemt Thurnwald het toenemend gebruik van Chinezen in Nieuw-Guinea als arbeiders, opzichters en handelaars in een middenpositie tussen blanken en inboorlingen van sociaal belang. Zuid-Chinezen en Maleisiërs zijn immers goed aangepast aan het klimaat en geschikter dan de inboorlingen voor het soort werk dat meer aandacht, uithoudingsvermogen en beoordelingsvermogen vereist. Een vermenging van Chinezen en Maleisiërs met inboorlingen beveelt hij ook hier aan.¹⁷⁴

¹⁷¹R. THURNWALD, 'Die eingeborenen Arbeitskräfte' ... (1910), p. 631.

¹⁷²*Ibid.*, pp. 631-632.

¹⁷³Id., 'Kolonien oder Weltwirtschaft?' ... (1917), p. 394.

¹⁷⁴Id., 'Die Kolonien als Friedensbürgschaft' ... (1918), p. 184.

Id., 'Der Wert von Neu-Guinea als Deutsche Kolonie' ... (1918), pp. 45, 54-55.

Thurnwald heeft ook in zijn *Koloniale Gestaltung* aandacht voor het halfbloedenprobleem. Hij maakt een fundamenteel verschil tussen culturele en biologische processen. Onder cultuur verstaat Thurnwald levenswijze, op basis waarvan leefgebieden (*Lebensräume*) gekozen worden. Neigingen zijn daarentegen afhankelijk van het ras. Het vermengen van rassen en het samenkomen van culturen zijn dan ook processen met een ongelijk verloop voor hem.

Bij verbintenissen tussen mensen met verschillende rassenelementen of reeds voordien vermengde rassenlegeringen gaat het om biologische processen, die op een bepaalde manier verlopen volgens de erfelijkheidswetten. Het resultaat van de vermenging wordt vooreerst zichtbaar bij de nakomelingen van een koppel in een bepaald, maar onder de broers en zussen individueel variërend type. De mate waarin een bepaalde vreemde vermenging invloed heeft, hangt daarvan af welke omstandigheden beslissend ingrijpen. Een eerste criterium is de vraag hoeveel koppels vermengd zijn en hoe dit aantal zich verhoudt ten opzichte van het geheel van de voortplanters in een gemeenschap. Een tweede of dit aantal zich tot een deel van de gemeenschap, een klasse, beroepsgroep of lokaliteit beperkt, of daarentegen onbeperkt op de hele gemeenschap van toepassing is. In welke verhouding de vruchtbaarheid van de gemengde huwelijken tot de andere staat is een derde punt en hoe deze cijfers zich na enkele generaties evolueren een vierde. Als laatste criterium noemt Thurnwald de rol die de gemengde huwelijken spelen, of ze een bijzondere klasse vormen, of de verdere vermengingen ingeperkt worden of daarentegen de gehele gemeenschap veranderen, zodat haar rassen de eigenschappen van een mengtype krijgen. Deze algemene richtlijnen gelden volgens Thurnwald zowel voor de vroegere als voor de huidige bastaardering tussen Europeanen en bijvoorbeeld mensen van een kaffer-, zulu- of negerstam.

Het verloop van culturele contacten is volledig anders. Om te beginnen kunnen deze zonder enige biologische vermenging verlopen. Het is net het contact met Europeanen dat dikwijls niet gepaard gaat met biologische vermenging; een officieel gelegaliseerde verbintenis is heel zelden. Onder de vele Afrikaanse volken was het eerder omgekeerd, hoewel de hoofdvrouw dikwijls van dezelfde stam moest zijn. Niettemin was de kroost van de onder andere vreemde bijvrouwen over het algemeen talrijker. Uit dit voorbeeld blijkt dat een sociale orde, een culturele factor, effect heeft op de biologische rassenfactor.

De gevolgen van het cultureel contact hangen hoofdzakelijk af van de mate en de duur van de invloed. Wanneer bijvoorbeeld een man een vreemde vrouw tot enige echtgenote of, zoals gewoonlijk, tot bijvrouw neemt, bestaat de mogelijkheid van een culturele invloed op vele gebieden, voornamelijk in een polygaam huwelijk. Want de andere vrouwen zullen zich, tenminste onder gunstige omstandigheden, vreemde kennis en vreemde vaardigheden kunnen eigen maken. De vrouwen hebben vooral invloed op de opvoeding van hun kinderen, die ze onderwijzen en die ze hun moedertaal bijbrengen. Op die manier ontstaat er samen met de biologische halfbloedengeneratie ook een culturele invloed.

Terwijl het biologisch verbasteren volgens de erfelijkheidswetten verloopt, kan de vreemde inslag zich op cultureel gebied dan eens minder, dan eens meer doen gelden. Soms weerspiegelt hij zich op het gebied van de taal of in het gebruik van nieuwe apparaten

of vreemde vaardigheden. De maatschappelijke orde wordt dikwijls door religieuze of mythische ideeën en tovenarijen beïnvloed. Op die manier wordt de oneindige veelheid aan culturele en taalvarianten in Afrika begrijpelijk. Omdat gemengde huwelijken tussen Europeanen en Afrikanen zelden en sexuele betrekkingen van voorbijgaande aard tussen Europeanen en Afrikanen veel voorkomen, maar toch relatief korte verbintenissen zijn, is het effect van de biologische ondersteuning van het culturele contact in de moderne relatie tussen zwart en blank relatief klein. Zoveel te minder, aangezien de blanke vrouw als echtgenote van een Afrikaan en als drager van het culturele contact bijna niet voorkomt.¹⁷⁵

Bij de beoordeling van halfbloedskinderen relativeert Thurnwald de alles overheersende invloed van het ras, omdat het niet alleen op de spanning tussen de desbetreffende rassen aankomt, maar ook op de individuele kwaliteiten van de ouders.¹⁷⁶

De situatie van halfbloeden van blanke en zwarte ouders beschouwt Thurnwald als problematisch aangezien de halfbloeden bijzonder gevoelig zijn tegenover de beide rassen en van de Europese kant dikwijls nog een betere huishoudelijke opvoeding gekregen hebben. Ze zijn in de regel ook hoger begaafd en zijn geschikt om te werken als opzichters, ambtenaars of gelijkaardige functies tussen blank en zwart, waarvoor ze moeten opgeleid worden.¹⁷⁷

Een belangrijke kwestie voor Thurnwald is de manier waarop de halfbloeden, met wie men hoe dan ook rekening moet houden, het best in het hele arbeidssysteem van het protectoraat kunnen ingebouwd worden en hoe men hen het best kan laten presteren. Het verhogen van de arbeidsvreugde ziet hij als een belangrijke taak; de scholen zouden in die richting moeten werken.¹⁷⁸

Uit volgend citaat blijkt dat Thurnwald tegen rassenvermenging tussen blanken en inboorlingen is en wel met een verwijzing naar de wetenschappelijk en politiek toen erg actuele genetische kennis:

“Ja, heute, auf Grund unserer erbbiologischen Erkenntnisse wird man mehr denn je gegen solche Rassenmischungen sein. Denn auch das Schicksal der Eingeborenen wird sich in den Kolonien leichter regeln lassen, wenn man ihnen gestattet, ihre eigene Wege zu gehen und sie nicht den Verwicklungen der Mischlingsfragen aussetzt.”¹⁷⁹

Besluit In zijn vroege koloniaal etnologische publicaties uit Thurnwald zich positief over rassenvermenging tussen hogere en lagere tropische rassen. Hij spreekt in termen van betere of slechtere resultaten van bepaalde combinaties, wat overeenstemt met het rashygiënische gedachtengoed waar hij zich in deze tijd onder andere mee bezighield.

¹⁷⁵Id., *Koloniale Gestaltung ...* (1939), pp. 388-390, 390-392.

¹⁷⁶*Ibid.* ... (1939), p. 385.

¹⁷⁷*Ibid.* ... (1939), p. 454.

¹⁷⁸*Ibid.* ... (1939), p. 454.

¹⁷⁹*Ibid.* ... (1939), p. 469.

In de *Koloniale Gestaltung* maakt hij een duidelijk verschil tussen biologische vermenging op basis van de erfelijkheidswetten en culturele contacten die afhangen van de mate en de duur van de invloed. Hiermee gaat hij in tegen het sociaal-darwinisme, dat net het verschil tussen cultuur en natuur negeert.

Bij de biologische determinatie van halfbloeden spelen voor Thurnwald zowel de collectieve factor van het ras als de individuele factor van de ouders een rol. Hij vindt het belangrijk dat halfbloeden zich nuttig kunnen maken binnen het arbeidssysteem.

In tegenstelling tot een uitspraak van 1910 waaruit blijkt dat Thurnwald niet per se tegen een vermenging van blanken met inboorlingen is, wanneer de afstand niet al te groot is, schrijft hij in 1939 dat men op basis van de huidige genetische kennis meer dan ooit tegen rassenvermenging zal zijn.

Zoals Westermann wil ook Thurnwald de inboorlingen bewaren voor al het onheil dat de status van halfbloeden met zich meebrengt.

Bernatzik

Bernatzik wijdt in 1939 en 1947 relatief veel aandacht aan het halfbloedenprobleem, dat een grote rol speelt in het gebied van de halfbeschaving. Bij volken die hun eigen cultuur behouden hebben, bestaat dit probleem niet. Wanneer ze er al zijn, zijn ze ten eerste met veel te weinig om voor de kolonisator een rol te spelen. Ten tweede groeien ze op bij het gekleurde ouderdeel, waar ze niet opvallen.¹⁸⁰

Helemaal anders is de situatie in het gebied van de halfbeschaving. In de meeste tropische kolonies, maar ook in bepaalde gematigde zonen, zijn de halfbloeden zo talrijk, dat ze een bijzondere sociale vraag in het leven hebben geroepen. De oplossing van deze vraag is voor alle partijen buitengewoon wenselijk.¹⁸¹

Voor wat betreft het aantal halfbloeden, verwijst Bernatzik naar een kort overzicht van Westermann in de *Völkerkunde* van Preuß van 1937, waarrond de zogenaamde *Gelehrtenstreit* (cfr. 1.4) was ontstaan. Uit dit overzicht concludeert Bernatzik dat, hoewel er voor vele werelddelen geen statistieken bestaan, het aantal halfbloeden aanzienlijk is. Bernatzik gaat vooral in op de rassenvermengingen tussen blanken en kleurlingen die in de praktijk ongetwijfeld niet steeds te verhinderen zijn. Dat een dergelijke rassenvermenging vandaag door bijna alle kolonisators afgekeurd wordt, is net zo goed een feit. Bernatzik noemt hiervoor twee oorzaken. Enerzijds spelen morele en economische oorzaken een rol bij het samenkomen van twee ongelijke maatschappelijke klassen en anderzijds genetische oorzaken.¹⁸²

Volgens de erfelijkheidswetten doen de beide ouders hun erfgoed overgaan op een volledig

¹⁸⁰Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 49-50.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 61.

¹⁸¹Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 50.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 61.

¹⁸²Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 50.

In het *Afrika-Handbuch* verwijst Bernatzik eveneens naar Westermann, hier noemt hij echter wel concrete cijfers. Westermann rekent volgens Bernatzik alleen al in Zuid-Afrika met 800.000 halfbloeden.

H. BERNATZIK, 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 61.

evenredige manier. De vraag van het dominant of recessief zijn is in dit geval van geen betekenis. De halfbloed zal voor de ene helft over erfelijke eenheden van het hogere ras beschikken en voor de andere helft over zulke van het lagere ras. Noodgedwongen staat hij op een lagere trap dan de blanke ouder. Voor wat betreft zijn psychische begaafdheid zal hij gebreken hebben, die groter worden al naargelang het verschil tussen de rassen van de ouders groter is.¹⁸³

Wanneer een halfbloed opgroeit onder blanke kinderen en dezelfde opvoeding geniet als zij, zal hij weliswaar de kledij en de zeden van de blanken aannemen, misschien ook op enkele andere gebieden gelijkwaardig presteren, maar zal dikwijls toch op het beslissende moment falen omwille van een overgeërfd gebrek. Jammergenoeg ziet men niet aan het uiterlijk van de halfbloed op welk gebied hij zal falen. Genetisch gezien bestaan er talloze mogelijkheden en het gevolg daarvan is dat men onaangename ervaringen heeft met halfbloeden, zoals mensen die met halfbloeden te maken hebben Bernatzik steeds opnieuw verzekerden.¹⁸⁴

Omwille van sociale redenen worden halfbloeden veelal als blanken opgevoed, hoewel ze later in het beroepsleven inferieur zijn ten opzichte van hen. De halfbloed is bijgevolg gedwongen een beroep uit te oefenen dat ver onder het niveau van zijn schoolopleiding ligt en hij heeft last van minderwaardigheidsgevoelens. De afwijzing van de halfbloeden door de blanke samenleving is erg bedrukkend voor hen. Maar ook het feit dat de halfbloeden in vergelijking met de blanken meestal over minder middelen beschikken, zorgt ervoor dat de halfbloeden zich een beetje vervolgd, uitgesloten en onderdrukt voelen en permanent ontevreden zijn. Op die manier geeft het fenomeen van halfbloeden veelal aanleiding tot gevaarlijke sociale ondermijningsverschijnselen.¹⁸⁵

Wanneer het echter niet om halfbloeden van de eerste graad gaat, is de situatie anders. Is er namelijk sprake van een permanente en intensieve verdere vermenging tussen deze halfbloeden, zullen de gebreken met de tijd ook steeds minder worden. Na enkele generaties ontstaat er dan een nieuw volk, dat weliswaar min of meer een eenheid vormt, maar ongetwijfeld inferieur is ten opzichte van volken die enkel uit blanke rassen bestaan.¹⁸⁶

Nog een andere situatie ontstaat wanneer de halfbloed opgaat in de volksgemeenschap van de moeder, die bijna altijd tot het lagere ras behoort. In dit geval is er geen sprake meer van een negatieve uitwerking, want vanuit het oogpunt van het lagere ras bezitten de halfbloeden capaciteiten waarover het zelf niet beschikt. Het negatieve sociale element valt weg aangezien, ondanks het langzaam opkomende zelfbewustzijn van het eigen ras bij sommige gekleurde volken, men nauwelijks kan spreken van een algemene afwijzing van de halfbloeden door de kleurlingen. De halfbloed zal bovendien niet falen en geen last hebben

¹⁸³Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 50.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 61.

¹⁸⁴Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 50-51.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), pp. 61-62.

¹⁸⁵Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 51.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 62.

¹⁸⁶Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 51.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 62.

van minderwaardigheidsgevoelens.¹⁸⁷

Op de talloze vermengingen tussen andere rassen gaat Bernatzik niet in, omdat ze volgens hem nauwelijks iets te maken hebben met de koloniale etnologie. Hij wil enkel vermelden dat de besproken negatieve effecten afgezwakt kunnen zijn en zelfs in het tegendeel kunnen omslaan. Dit is vooral het geval wanneer de ene ouder van het hogere ras bijzonder positieve eigenschappen heeft, die bij de andere ouder ontbreken. Het gebrek wordt dan verholpen door de sterke begaafdheid van de ander op dit gebied. Het psychische falen is bij een kruising van gekleurde rassen ook niet zo groot omwille van de kleinere afstand tussen de ouders. Voor de rest blijven deze kinderen bijna zonder uitzondering in de volksgemeenschap van de moeder, die ook in deze gevallen bijna steeds tot het inferieure ras hoort. De halfbloed moet vandaar ook niet concurreren met het superieure ras. Een halfbloedenprobleem onder gekleurde rassen is dan ook bijna nergens ontstaan. Het zijn enkel de blanke vaders die hun kinderen die ze bij gekleurde vrouwen hebben verwekt in hun eigen volksgemeenschap willen opvoeden en daardoor een probleem creëren.¹⁸⁸

Tot slot pleit Bernatzik er voor een vermenging tussen blanken en gekleurde rassen en tussen blanken en halfbloeden te verhinderen. Waar dit desondanks gebeurt, moet ervoor gezorgd worden dat de halfbloed door de moeder opgevoed wordt en in haar volksgemeenschap opgaat. De vermenging van kleurlingen onder elkaar moet niet verhinderd worden.¹⁸⁹

Op het einde van zijn paragraaf over het halfbloedenprobleem in het Afrika-handboek, voegt Bernatzik nog toe dat het halfbloedenprobleem een rijk onderzoeksveld biedt voor de toekomst. Zelfs de *Rhehobother Bastarde*, die van antropologische kant zo voorbeeldig werden onderzocht, werden voor wat betreft de koloniaal etnologische aspecten helemaal nog niet onderzocht.¹⁹⁰

In 1954 spreekt Bernatzik enerzijds indirect over halfbloeden door te verwijzen naar het Afrika-handboek en anderzijds direct door middel van een foto. In de uitgave van 1974 doet Emmy Bernatzik dit enkel nog indirect door de verwijzing naar het Afrika-handboek (cfr. 8.6).

Besluit In 1939 en 1947 vindt Bernatzik, net zoals Thurnwald, voor de Eerste Wereldoorlog de vermenging van gekleurde rassen onderling niet problematisch, integendeel, soms zelfs positief. In tegenstelling tot Thurnwald zegt Bernatzik weliswaar dat ze volgens hem niets te maken hebben met koloniale etnologie.

Voor wat betreft de vermenging van blanken en inboorlingen, maakt Bernatzik zoals gewoonlijk een verschil tussen volken die hun cultuur bewaard hebben en de halfbescha-

¹⁸⁷Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 51.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 62.

¹⁸⁸Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 51-52.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 63.

¹⁸⁹Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 52.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 63.

¹⁹⁰*Ibid.*, p. 63.

ving. Zoals altijd blijken de halfbeschaafden opnieuw veel problematischer te zijn. Bij hun vormen de halfbloeden, volgens Bernatzik, een groot sociaal probleem.

De redenen waarom Bernatzik rassenvermenging afkeurt, liggen in de lijn van wat Westermann en Thurnwald schreven. Voor de halfbloeden die er niettemin zijn, is het beter dat ze bij de gekleurde moeder opgroeien, om te vermijden dat ze onder minderwaardigheidsgevoelens zouden lijden. Omwille van genetische degeneratie is het echter veel beter een dergelijke rassenvermenging te vermijden.

Uit het feit dat Bernatzik een overzicht van Westermann uit 1937 aanhaalt, blijkt dat Westermann zich ook reeds voor *Afrika als europäische Aufgabe* (1941) met het halfbloedenprobleem had bezig gehouden.

Bernatzik wijst in 1947 op het rijke onderzoeksveld dat het halfbloedenprobleem nog te bieden heeft, wat erop duidt dat dit voor hem allesbehalve een afgesloten hoofdstuk was. Maar voor de rest behandelt hij het halfbloedenprobleem bijna letterlijk op dezelfde manier als in de *Große Völkerkunde*, wat Byer eveneens vermeldt in de context van zijn toenaderinspoging tot Tratz (cfr. 6.3.4).

8.3.5. Rassenscheiding

Westermann

Westermann vindt in *Der Afrikaner heute und morgen* dat respect voor de waarde van een mensenras geenszins betekent dat rassenverschillen of culturele afstanden mogen verdoezeld worden. De sociale scheiding tussen blank en zwart, zoals ze in heel Afrika bestaat, is natuurlijk en noodzakelijk, ze wordt door de grote meerderheid van de inboorlingen als normaal beschouwd en is gewenst. De gezonde Afrikaan wil net zo min als wij een rassenvermenging. De rassenvermengingen die vandaag bestaan zijn veel minder belastend voor de zwarten dan voor de blanken.¹⁹¹

In de Engelse versies van 1934 en 1949 zegt Westermann weliswaar ook, dat samenwerking met en een rechtvaardige behandeling van een merkwaardig ras niet betekent dat we raciale verschillen of culturele variaties moeten minimaliseren. Het impliceert niet het negeren van de sociale kloof, die daadwerkelijk bestaat en die ook in hoge mate met de wensen van de beide rassen overeenstemt. Het negeert evenmin dat de *white man* de leider moet zijn van de Afrikaan en de Afrikaan de geleide. De zin die dan volgt, komt echter op geen enkele manier in de Duitse versie aan bod:

“It (samenwerking en rechtvaardige behandeling van een merkwaardig ras) does, however, recognize an ultimate basic equality which underlies all inequalities, and this recognition should be present in all our dealings with the African.”¹⁹²

¹⁹¹D. WESTERMANN, *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 10.

¹⁹²Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 6-7.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 3.

Wat Westermann in de Duitse versie in de plaats daarvan schrijft, komt erop neer dat het een duidelijke scheiding is, die het ons mogelijk maakt de waarden van het andere ras zonder vooroordelen te respecteren. Niet door ze met ons en onze prestaties te vergelijken, maar door ze als iets zelfstandig te beschouwen, dat met zijn eigen maatstaven te meten is en binnen zijn grenzen niet alleen bestaansrecht maar ook ruimte tot volle ontplooiing van zijn capaciteiten van ons mag verwachten.¹⁹³

Een aanvulling van 1937, die niet in de Engelse versies terug te vinden is, luidt dat het wederzijds begrip tussen blank en zwart beperkt wordt door barrières, die het wrijvingsloos naast elkaar bestaan bemoeilijken en soms in gevaar brengen. De Afrikaan wil namelijk niets liever dan over die barrière te klimmen en bij ons te geraken. De blanke heeft als taak de Afrikaan te begrijpen, maar net zoals het respecteren van de eigen waarde (*Eigenwert*) van een mensenras, houdt ook dit begrip geen vervagen van de grenzen in. Of de blanke hier ooit in zal slagen is een andere vraag, maar voor ons, aldus Westermann, luidt de dringende oproep over en door de schutting heen te kijken en te begrijpen wat er daar gebeurt.¹⁹⁴

Waar de leden van het blanke ras zich in grotere aantallen permanent hebben gevestigd, is de vraag naar het samenleven van zwart en blank een bijzonder brandende kwestie. De plausibelste oplossing van deze vraag is de ruimtelijke scheiding, zoals ze in delen van Zuid-Afrika is doorgevoerd. Wanneer zulke reservaten voldoende groot zijn en landbouwkundig veel opbrengen, zal men hiertegen niets kunnen inbrengen. De rassenscheiding in Zuid-Afrika is daarmee echter niet volledig, want in grote delen van de Union wonen blanken en zwarten naast elkaar. Het plan dat reeds dikwijls geopperd werd, om beide rassen gescheiden woonplaatsen toe te wijzen voor het hele gebied van de Union, kan vandaag wel als definitief opgegeven gelden.¹⁹⁵

De inboorlingen zijn in het bijzonder als ongeleerde arbeiders een zo wezenlijk en onontbeerlijk deel van het economisch leven geworden dat men het zich moeilijk kan voorstellen dat ze volledig zouden wegvallen. Zelf zouden ze zich ten zeerste verzetten tegen een dergelijk plan dat hen van hun woonplaatsen, bezigheden en land zou verdrijven. Ze wijzen er terecht op dat zij bij alle vroegere delingen de verliezers waren en vrezen dat het deze keer niet anders zal zijn.¹⁹⁶

Ook de intellectuele inboorlingen staan erg wantrouwig tegenover het plan, omdat ze er een weloverwogen poging in zien de zwarten af te keren van de Europese beschaving en hen op die manier elke mogelijkheid tot vooruitgang te ontzeggen. Westermann geeft hen hierin niet helemaal ongelijk, aangezien velen onder hen geen volksaard meer hebben en

¹⁹³Id., *The African to-day ...* (1934), p. 10.

¹⁹⁴Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 34.

¹⁹⁵Id., *The African to-day ...* (1934), p. 295.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 320.

Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 187.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 145-146.

¹⁹⁶Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 295-296.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 321.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 146.

reeds veel meer Europees-proletarisch dan Afrikaans zijn. Hun enige hoop is de opvoeding en die mag men hen niet ontnemen.¹⁹⁷

Wanneer een radicale rassenscheiding dan ook niet geoorloofd is, zullen de beide rassen er niettemin in toestemmen dat een sociale gemeenschap tussen zwart en blank niet mogelijk is en zich steeds tot uitzonderingsgevallen moet beperken. Het gemeenschappelijke doel luidt in vrede naast elkaar te leven. Deze noodzaak uit zich in het feit dat de beide rassen, overal waar ze samenleven, gescheiden woonkwartieren hebben. Ter versterking van zijn these haalt Westermann een spreekwoord van de Haussa aan: *Die Arznei gegen Streit ist Trennung*.¹⁹⁸

Elk ras heeft voldoende zelfbewustzijn om zijn eigen zuiverheid en ongestoorde ontwikkeling te wensen. Vele kansen tot wrijvingen en ruzies kunnen vermeden worden door het gescheiden wonen en elke gemeenschap kan zich volgens haar eigen smaak inrichten. Dezelfde toestanden ontstonden in Noord-Amerika na veel ervaring en worden daar door beide rassen als de beste regeling aanzien.

Dit naast elkaar leven kan echter niet betekenen dat de ene kant de andere negeert; men moet naar een wederzijds begrip streven. Men kan de Zuid-Afrikaanse zwarten moeilijk tegenspreken wanneer ze zeggen dat ze, hoewel ze arm zijn, hun bijdrage leveren tot het onderhoud van de gemeenschap en bijgevolg recht hebben op een deel van het bestuur en op dezelfde voordelen en gerieflijkheden die dankzij deze middelen ontstaan.

Dat hierin een gerechtvaardigde kern van waarheid ligt, wordt door de blanken in Zuid-Afrika meer en meer toegegeven. Men poogt met alle respect voor de sociale grenzen dichter bij elkaar te komen en elkaar te begrijpen. Wat de onmiddellijke gevolgen van dergelijke ondernemingen, zoals bijvoorbeeld van het *Institute of Race Relations* of de *Joint Councils*, ook mogen zijn, ze tonen aan dat datgene mogelijk is, wat vroeger door bijna alle Zuid-Afrikanen als onmogelijk werd beschouwd. Hiermee is het namelijk mogelijk dat leden van beide rassen met een quasi gelijk intellectueel niveau en met goede wil hun gemeenschappelijke problemen bespreken, elkaar beter leren begrijpen en op die manier de weg naar toekomstige samenwerking bereiden.¹⁹⁹

Besluit Uit het feit dat Westermann op een bepaald moment, in de Duitse uitgave van *The African to-day*, meer aandacht schenkt aan rassenscheiding dan in de Engelse edities, kan men mijns inziens geen grote gevolgen trekken. Er zijn immers passages terug te vinden in alle drie de uitgaven, waarin rassenscheiding evenzeer gepromoot wordt (cfr. 8.6). Het is ook opvallend dat er zelfs in de passage in de Engelse uitgaven, waar het om het

¹⁹⁷Id., *The African to-day ...* (1934), p. 295.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 321-322.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 146.

¹⁹⁸Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 296-7.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 322.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 146.

¹⁹⁹Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 296-298.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 322-323.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 146-147.

ideaal van een fundamentele gelijkheid gaat, geen twijfel over bestaat dat een sociale kloof wenselijk is en dat de blanke de leider moet zijn en de Afrikaan de geleide.

In Westermanns bedenkingen over rassenscheiding kunnen we een spanning vaststellen tussen twee begrippenkaders. Enerzijds pleit hij voor respect voor de waarde van een mensenras, de *Eigenwert* van een ras, wederzijds begrip en zelfs samenwerking. Anderzijds is een sociale scheiding volgens hem even wenselijk, natuurlijk (de 'gezonde' Afrikaan wil ook een scheiding) en noodzakelijk.

Deze spanning lost zich voor Westermann echter op, aangezien respect mogelijk moet zijn ondanks scheiding en dat omgekeerd scheiding niet betekent dat men geen respect moet hebben voor elkaar. Het is net de scheiding die volgens hem respect mogelijk maakt.

Hij beschouwt een ruimtelijke scheiding principieel als de beste oplossing om in vrede náást elkaar te leven, ook al blijkt een ruimtelijke scheiding in het geval van Zuid-Afrika in de praktijk niet altijd meer volledig mogelijk te zijn. De Afrikanen krijgen op die manier de mogelijkheid om binnen hun grenzen hun capaciteiten te ontplooien en om binnen hun grenzen gerespecteerd te worden door de blanken. Westermann kan er zelfs begrip voor opbrengen dat de zwarten recht zouden krijgen op een deel van het bestuur. Onderwijs moet volgens hem ontwortelde, vereuropeesde inboorlingen gegund worden, aangezien zij geen banden meer hebben met hun eigen volksaard; hierin geeft hij de intellectuele inboorlingen deels gelijk. Hij ziet deze groep blijkbaar als deel van de realiteit in streken zoals Zuid-Afrika, waar een radicale rassenscheiding niet altijd meer volledig kan doorgevoerd worden.

Thurnwald

Voor de oplossing van het arbeidersprobleem stelt Thurnwald in de *Koloniale Gestaltung* twee voorwaarden. Een eerste, economische voorwaarde is de nood aan arbeidskrachten en een tweede, rassenbiologische vormt de scheiding van de levenssferen van blank en zwart. Op basis van deze voorwaarden stelt Thurnwald enerzijds de vraag hoe de economische samenwerking kan verlopen zonder het gevaar van een biologische vermenging en anderzijds, hoe men de zwarten in de Europese economie kan inschakelen zonder ze ontoelaatbaar in hun leven en hun eigen aard (*Eigenart*) te beperken.²⁰⁰

De scheiding van de blanke en zwarte levensgebieden (*weiße und schwarze Räume*) moet zowel een vermenging voorkomen als een afstand creëren door middel van een vast schema dat de omgang met het andere ras vastlegt. Een dergelijk schema moet het gedrag reguleren van de beide rassen die met elkaar samenwerken. In eerste instantie zal het mogelijk zijn een verdeling van het land in die mate vast te leggen dat bepaalde landerijen voor de Europese economische bedrijven geselecteerd worden, terwijl de andere voor de inboorlingen overblijven.²⁰¹

De afgrenzing van de blanke gebieden van de zwarte vraagt bijzondere aandacht. De Europeanen mogen de gebieden van de inboorlingen dan ook enkel met bijzondere doeleinden

²⁰⁰R. THURNWALD, *Koloniale Gestaltung ...* (1939), pp. 441-442.

²⁰¹*Ibid.*, p. 442.

of in ambtelijke hoedanigheid betreden.²⁰²

Thurnwald werkt zijn voorstel omtrent de koloniale organisatie heel concreet uit. Voor wat betreft de Europeanen maakt hij een onderverdeling in drie categorieën: administratie, bijzondere deskundigen en verbindingsfunctionarissen met de inboorlingen. Voor de inboorlingen zijn er eveneens drie categorieën: traditionele waardendragers, door de Europeanen benoemde en opgeleide functionarissen en tenslotte door de Europeanen opgeleide en benoemde bijzondere functionarissen. Concreet betekent dit bijvoorbeeld voor de gezondheidszorg dat er een Europese bijzondere deskundige aangesteld is voor een ziekenhuis voor Europeanen, een Europese verbindingsfunctionaris voor de ziekenhuizen voor inboorlingen met Europese artsen en door de Europeanen opgeleide en benoemde bijzondere functionarissen zoals vroedvrouwen voor inboorlingen (cfr. 8.2.6).²⁰³

Besluit Thurnwald beschouwt zijn segregatiemodel als de oplossing voor het arbeidersprobleem. Zoals ook bleek uit de analyse van Thurnwalds visie op het arbeidersprobleem, gaat hij daarbij uit van de nood aan arbeiders. Het tweede element, het verhinderen van een biologische vermenging, bouwt verder op zijn visie op de vermenging van blanken met inboorlingen, die zoals gezegd in 1939 anders was dan vóór de Eerste Wereldoorlog (cfr. 8.3.4).

Naast het verhinderen van rassenvermenging moet de rassenscheiding ervoor zorgen dat zwarten economisch actief worden zonder ontoelaatbaar in hun leven en *Eigenart* beperkt te worden. Met deze uitspraak komen we in de buurt van Westermanns pleidooi voor respect door scheiding.

8.3.6. Recht

Westermann

In *Afrika als europäische Aufgabe* is er volgens Westermann geen enkel gebied waar de Afrikaan de inmenging van de Europeaan meer tegen de borst stuit dan op dat van de rechtspraak; hij pleit dan ook voor de bevordering van de volkenkundige medewerking op dit vlak. Of we de wezenlijke bestanddelen van het inboorlingenrecht aan elkaar en aan het Europese recht kunnen aanpassen, zodat het voldoet aan de noden van de huidige situatie en de toekomstige ontwikkeling, is een belangrijke vraag.²⁰⁴

Thurnwald

In het besluit van *Das Rechtsleben der Eingeborenen der deutschen Südseeinseln, seine geistigen und wirtschaftlichen Grundlagen* van 1910, werkt Thurnwald de tegenstelling uit tussen 'wij' en 'cultuurarme volken' aan de hand van hun verschillende rechtsopvattingen (cfr. 8.2.1). Thurnwald definieert cultuur in dit artikel als het juiste verband en de juiste

²⁰² *Ibid.*, p. 459.

²⁰³ *Ibid.*, p. 463.

²⁰⁴ D. WESTERMANN, *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), pp. 208-209.

combinatie, de juiste samenvatting en het overzicht. De inboorlingen schieten volgens hem tekort op dit vlak. Ook al is hij een waarnemer van de natuur, de inboorling is niet meer dan een oppervlakkige en onnauwkeurige waarnemer.²⁰⁵

Het denken en onderzoeken is nog niet gewekt, het 'niet-begrijpen' werd nog niet ervaren. De causale verbanden zijn bij de inboorlingen nog te simpel. Thurnwald is van mening dat we ons inzicht in causale verbanden tot het criterium voor de beoordeling van een cultuur moeten maken. Een juiste mensenkennis kan zich enkel baseren op een juiste causale natuurkennis. Het recht vloeit hieruit voort.²⁰⁶

De studie van primitieve rechtssystemen is op twee manieren voor ons van nut. Het primitieve recht helpt ons ten eerste om de ontwikkeling van de rechten beter te begrijpen. De vorm van het recht is uitermate geschikt om in wiskundige zin als een functie voor een bepaalde cultuurtrap bestudeerd te worden. Ten tweede vermeldt Thurnwald de betekenis van de inboorlingenrechten voor de praktische koloniale politiek. De waarde voor het ogenblik en voor de toekomst omschrijft Thurnwald als volgt: De blanke is in de tropen aangewezen op de arbeidskracht van de inboorlingen. Hij is het brein, dat de armen en de benen van de inboorling in beweging brengt. Wanneer hij met zijn superieur intellect de aan het klimaat aangepaste arbeidskracht wil beïnvloeden en sturen, moet hij weten hoe de inboorling voelt en denkt, wat hij juist of verkeerd vindt.²⁰⁷

Daarom noemt Thurnwald het optekenen en verwerken van de rechten van de inboorlingen een belangrijke en tot op heden erg ondergewaardeerde aangelegenheid. Voor de praktische volkenkunde komt het er in eerste instantie op aan om de grondslagen van de inboorlingenrechten van een groot gebied samen te vatten, zoals Thurnwald in dit artikel voor het Melanesisch gebied probeerde. Uit de vele afzonderlijke, plaatselijke rechten zou het wezenlijke, typische kunnen en moeten gefilterd en voor de praktijk ter beschikking gesteld worden van de rechters, ambtenaren en iedereen die in contact komt met inboorlingen. Omwille van praktische overwegingen is een zekere culturele assimilatie onoverkomelijk, bijvoorbeeld voor wat betreft de afschaffing van bloedwraak en tweekampen.²⁰⁸

Samengevat luidt Thurnwalds standpunt dat, zoals de kennis van het inboorlingenrecht een sleutel is tot de psyche van de inboorlingen, de toepassing ervan de voorwaarde is voor een succesvolle beïnvloeding van de inboorlingen voor de doeleinden van de blanken in de tropische kolonies.²⁰⁹

De grootste moeilijkheden op het gebied van de rechtsorde liggen volgens Thurnwald in de *Koloniale Gestaltung* op het gebied van het materiële recht. Dit kan niet losgekoppeld worden van traditionele vormen van familiale organisatie, het maatschappelijk samenleven, de economie en de politieke organisatie, zoals dit vaak gebeurt en bron is van talloze misverstanden tussen blank en zwart. Niettemin kan de Europeaan instellingen zoals

²⁰⁵R. THURNWALD, 'Das Rechtsleben der Eingeborenen' ... (1910), p. 190.

²⁰⁶*Ibid.*, p. 191.

²⁰⁷*Ibid.*, pp. 191-192.

²⁰⁸*Ibid.*, p. 192.

²⁰⁹*Ibid.*, p. 192.

de bloedwraak en het godsoordeel vandaag niet meer dulden. Een zekere mate van meningsverschil tussen blank en zwart is bijna onvermijdelijk. Dit is één van de moeilijkste problemen van de koloniale organisatie van de rechtspraak, aldus Thurnwald.²¹⁰

Ondanks dat oneindig vele details en bijzonderheden van plaats, levensonderhoud, stam en clan mogelijk zijn, schijnt het niettemin mogelijk te zijn dat er voor de meerderheid van de Afrikanen bepaalde algemene grondtrekken met betrekking tot het recht vast te stellen zijn. De Europeanen zouden zich daarmee met meer of minder geluk en handigheid moeten bezighouden.²¹¹

Besluit In vergelijking met Thurnwalds cultuurbegrip van 1929, dat in de context van de materiële en geestelijke cultuur ter sprake kwam, wordt 'cultuur' in 1910 door Thurnwald nog helemaal anders beschreven. Hier verstaat hij onder cultuur namelijk de capaciteit om het juiste verband te leggen en het geheel te kunnen overzien, in tegenstelling tot het zeer samengestelde begrip van 1929 dat uit taal, ras, politiek, huizenbouw enz. bestaat.

De studie van het recht bij zogenaamd cultuurarme volken is voor Thurnwald in 1910, naast het wetenschappelijke nut, ook nuttig voor de koloniale politiek. Hij gebruikt hierbij de metafoor van de blanke als brein dat de armen en de benen van de inboorlingen in beweging brengt. Dit is gelijkaardig met zijn hoger aangehaalde metafoor van de blanke als hoofd en de inboorling als hand, die hij eveneens in 1910 gebruikte (cfr. 8.3.2).

Ook in 1939 wijst Thurnwald op het belang van kennis over het recht van Afrikaanse stammen voor de Europese kolonisators.

Bernatzik

In zijn Afrika-handboek meent Bernatzik dat het rechtswezen een moeilijk probleem vormt voor de kolonisators in Afrika, aangezien de Europese rechtsopvatting vaak verschilt met die van de inboorlingen. De verscheidenheid van de stammen onderling, maakt een gelijkvormige regeling bovendien onmogelijk. Beslissingen die wij volkomen billijk vinden, kunnen voor inboorlingen als een grove ongerechtigheid overkomen en een diepe verbittering tot gevolg hebben. Bernatzik illustreert dit met voorbeelden uit het eigendomsrecht, erfrecht en strafrecht.²¹²

Bernatzik legt uit dat elke manier van straffen voor rechtsovertredingen zijn nadelen heeft. Principieel echter, moet men ervoor zorgen dat de inboorlingen niet het gevoel krijgen dat ze onderdrukt worden. Dit zou immers tot verbittering en ontevredenheid leiden en het ontwortelingsproces begunstigen. Door rekening te houden met het *arteigen* rechtswezen van de inboorlingen, kan dit in ieder geval vermeden worden.²¹³

Besluit Zoals Westermann en Thurnwald is ook Bernatzik, in 1947, overtuigd van de nood aan onderzoek over de rechtsopvattingen in Afrika. Om te verhinderen dat inboor-

²¹⁰Id., *Koloniale Gestaltung ...* (1939), p. 243.

²¹¹*Ibid.*, p. 415.

²¹²H. BERNATZIK, 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 46.

²¹³*Ibid.*, pp. 47-48.

lingen ontwortelen, moet er rekening gehouden worden met het *arteigen* recht.

8.4. De kolonisators

8.4.1. De blanke leider en opvoeder

Westermann

In het allereerste nummer van de *Koloniale Rundschau* gaan Westermann en Vohsen er van uit dat een culturele verbetering van de ingeboren bevolking de enige weg is om tot een economische ontwikkeling van de kolonies te komen. Omdat de blanke in de tropen geen lichamelijke arbeid kan verrichten, moet de Europeaan zich in deze hete zones voornamelijk beperken tot de ontwikkeling en het in de juiste banen leiden van de capaciteiten van de inboorlingen, als hun leider en opvoeder.²¹⁴

Het ontbreekt de zoon van de tropen volgens de auteurs aan het vooruitziend overleg, het stoutmoedig initiatief en de hardnekkige wilskracht van de Europeaan. De neger heeft daarentegen de sterke armen, het krachtige lichaam, dat inspanningen kan leveren onder de Afrikaanse zon. Enkel wanneer beide rassen samenwerken, wanneer de neger in zekere mate onze medewerker wordt, kunnen de schatten van onze kolonies gedolven worden en belangrijke marktwaarden voor de wereldhandel gecreëerd worden.²¹⁵

Westermann is van mening dat het lot van Afrika vandaag en voor lange tijd eng met dat van het blanke ras verbonden is, als direct gevolg van de politieke opdeling en economische ontsluiting. Afrika zal dat zijn wat de blanken van haar maken. Hoewel de meeste koloniale machten de inboorlingen voor wat betreft hun eigen aangelegenheden meer inspraak willen geven, is er toch niemand die eraan denkt binnen afzienbare tijd hun gezag op te geven en hun kolonies een volledig autonome regering toe te staan. Een dergelijke stap zou voor de Afrikanen zelf het grootste ongeluk betekenen, aangezien ze onder de ingewikkelde omstandigheden van het huidige economische en politieke leven niet in staat zijn hun leven zelf te organiseren. Ze hebben de leiding van de blanken nodig en zijn zich daar ook van bewust.²¹⁶

De inboorling wil volgens Westermann niet alleen voor de Europeaan werken en van hem leren, maar beschouwt de blanke als zijn ideaal en het is zijn grootste verlangen alles wat op de één of andere manier bereikbaar is, van de Europees-Amerikaanse cultuur over te nemen. Het contact tussen twee zo verschillende werelden leidt niet alleen tot problemen maar brengt voor de heersende volken ook een grote verantwoordelijkheid met zich mee. Het vereuropesen van de Afrikanen brengt de morele grondbeginselen en daarmee de levenskracht van het ras namelijk in gevaar. Hoe de Afrikanen daarop zullen reageren zal

²¹⁴D. WESTERMANN, 'Unser Programm' ... (1909), p. 2.

²¹⁵*Ibid.*, p. 3.

²¹⁶Id., *The African to-day* ... (1934), p. 1.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), p. 4.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), p. 1.

voor het grootste deel afhangen van de standpunten die de Europeanen zullen innemen.²¹⁷

Europeanen en Afrikanen zijn op elkaar en op samenwerking aangewezen. Afrika kan niet zonder de medewerking van de Afrikanen ontsloten worden. Zoals de Europeaan de Afrikaan nodig heeft, heeft de Afrikaan ook de Europeaan nodig; zonder hen zouden de Afrikanen daar staan waar ze eeuwen geleden stonden. Wanneer de blanke zich vandaag zou terugtrekken, zouden de inboorlingen al snel in hun vroegere onbeweeglijkheid en zelfbeperking terugvallen.²¹⁸

De verhouding tussen blank en zwart is er één van onderschikking en niet van bijstelling, niet onterecht omschreven als een samenwerking tussen blanke hersenen en zwarte armen. Dit zou echter niet voor altijd een absoluut geldig basisprincipe mogen zijn. In de versie van 1949 wordt deze passage weggelaten.²¹⁹

Westermann stelt dat de Europeaan en de Afrikaan beide mens zijn; ondanks de afstand qua ras en cultuur zijn ze voldoende verwant om elkaar te kunnen begrijpen en met elkaar te kunnen samenwerken. Heel zeker is de ene de leerling en de andere de leraar, maar er valt niet aan te ontsnappen dat de leerling door te leren dichterbij de leraar komt. Ook al beperkt het overnemen van Europese cultuurgoederen zich dikwijls tot uiterlijkheden, op die manier ontstaat er toch een gemeenschappelijk platform dat de omgang met elkaar vereenvoudigt en de verschillen minder afstotend maakt. Dit geldt overigens niet alleen voor beschaafde inboorlingen. Ter illustratie verwijst Westermann naar heel vreemde inboorlingen, die wanneer men hun taal spreekt, een historische overlevering van 400 jaar blijken te bezitten, een regering met aan het hoofd een koning en een hoog ontwikkelde religie hebben.²²⁰

In de Engelse edities wordt dit nog iets radicaler geformuleerd door de stelling dat vele Europeanen vriendschap gesloten hebben met Afrikanen in de ware zin van het woord, die er voor zorgden dat ze het verschil van ras konden vergeten.²²¹

Over het algemeen kan men zeggen dat de negers een lichamelijk goed ontwikkeld en vitaal ras zijn, aldus Westermann. Hij is op elk vlak de leerling en helper van de blanke man geworden. Het grootste deel van de economische arbeid wordt door hem geleverd. Zijn aangeboren vrolijkheid, zorgeloosheid en natuurlijke beminlijkheid zorgen ervoor dat hij beproevingen gemakkelijker kan doorstaan dan de leden van sommige andere rassen.²²²

²¹⁷Id., *The African to-day ...* (1934), p. 2.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 5-6.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 1.

²¹⁸Id., *The African to-day ...* (1934), p. 3.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 6-7.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 2.

²¹⁹Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 3-4.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 7.

²²⁰*Ibid.*, p. 23.

²²¹Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 18-19.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 10.

²²²Id., *The African to-day ...* (1934), p. 27.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 33.

Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 25.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 13-14.

De schade die door inboorlingen aangericht wordt door een onzorgvuldige economische productie zal volgens Westermann verminderen al naargelang ze een betere opvoeding krijgen. Anderzijds wijst dit er ook op dat de Afrikaan nog voor een lange periode zal aangewezen zijn op de hulp en de belering van de blanke.²²³

Volgens Westermann schuilt er iets van waarheid in de bewering (in de Duitse uitgave: de bewering van romantici), dat elke ingreep van de Europeaan in de bestaande Afrikaanse culturele verhoudingen uit den boze is. Dergelijke maatregelen worden volgens hun redenering vanuit een gebrek aan begrip getroffen en kunnen enkel verstoren. Westermann vindt het ook waar dat vooral de Afrikaanse familie, zoals ze was of is, de eigenlijke last van het gemeenschapsleven gedragen heeft en zo veel goede eigenschappen ontwikkeld heeft, dat men er enkel met respect over kan spreken. Dat de familie op elk vlak aangepast was aan de vooreuropese levensvorm, wil nog niet zeggen dat ze op elk vlak ideaal was. Naast de vele bewonderenswaardige aspecten, had de familie ook barbaarse en mensenwaardige trekken. Vandaag is ze bovendien onderhevig aan verval en is het noodzakelijk dat ze vernieuwd, gevitalseerd en in gezonde wegen geleid wordt door de opvoeder.²²⁴

Westermann waarschuwt de Europese ambtenaar dat hij bij een indirect bestuur niet alleen met stamhoofden te maken zal krijgen die bereid en in staat zijn te leren en zich aan te passen, maar ook met zulke die onbekwaam, onverschillig en onbetrouwbaar zijn en openlijk tegenstribbelen. De ambtenaar zal bijgevolg soms de neiging hebben te twifelen aan de slaagkansen van zijn inspanningen. Hij zou dan echter niet uit het oog mogen verliezen dat hij net zozeer opvoeder als bestuurder is en dat het steeds het doel van de opvoeder moet zijn, zijn leerlingen op te voeden tot zelfrespect en verantwoordelijkheid. Dit is met een indirect bestuur haalbaarder dan met een andere bestuursvorm. Hoewel het indirecte bestuur zich baseert op het conservatieve element in het volksleven, moet het tegelijkertijd op een goede manier progressief zijn. Het volk beschouwt haar hoofdman als een symbool van nationaal bewustzijn en zelfs rasseneer. Het elimineren van deze functie zou het gezonde, gerechtvaardigde en levensnoodzakelijke gevoel van eigenwaarde van het volk een zware slag toebrengen.²²⁵

Het verbaast Westermann niet in het minst dat vooral de geschoolde neger zijn evenwicht verliest in de ongelijke strijd en last heeft van een minderwaardigheidscomplex. Hij wil niet vergeten dat dit veelal overbrugd wordt door persoonlijke tact en goedheid, door sociale voorzorgen en door vriendelijke relaties tussen heren en dienaars. Niettemin kan de inboorling er niet omheen dat hij tot een minderwaardig ras behoort.²²⁶

²²³ Id., *The African to-day ...* (1934), p. 56.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 74.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 18.

²²⁴ Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 134-135.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 152-153.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 58.

²²⁵ Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 174-176.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 195-198.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 80-81.

²²⁶ Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 330-331.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 356-357.

Enkel in de Duitse uitgave schrijft Westermann dat deze tegenstelling principieel niet ongedaan gemaakt kan worden, maar wel van zijn hardheid ontdaan kan worden. De blanke Zuid-Afrikanen zien het terecht als hun taak de reinheid van de westerse cultuur te bewaren. Westermann vindt dat dit een te rechtvaardigen en na te streven standpunt is dat echter, wanneer het ernstig bedoeld is, ook verantwoordelijkheid ten opzichte van het lagere ras inhoudt. Verantwoordelijkheid betekent in deze context voor Westermann dat het in stand houden van een culturele superioriteit niet overeenstemt met de onderdrukking van het streven van degenen die gewillig en in staat zijn hun bijdrage tot de ontwikkeling van het gemeenschappelijke thuisland te leveren.²²⁷

Het kan volgens Westermann zijn dat er uitzonderlijk gevallen voorkomen waar de zwarte de blanke evenaart qua prestatie. De blanke bezit echter capaciteiten en krachten die bij de zwarte niet of nog niet voorkomen en die de blanke als leider en heerser voorbestemmen. Door Europese kledij, huisinrichting en dergelijke poogt de inboorling een gevoel van gelijkheid te creëren.²²⁸

Over de Bantu-negers schrijft Westermann in 1941 dat de Europeanen ze voor waren om het westen van Zuid-Afrika te bezetten. Sindsdien bevinden ze zich in een ongelijke strijd om woonruimte en om hun positie in het algemeen. Westermann beschrijft dit als een wedstrijd, waarbij zij op voorhand de verliezers zijn. Hun lot hangt immers af van de wil van de blanke man en voor het grootste deel van hun bruikbaarheid voor zijn doeleinden.²²⁹

Besluit Het leiderschap van de blanke en de blanke als opvoeder en leraar van de inboorling als leerling en helper, zijn veelvoorkomende thema's bij Westermann. In 1909 verklaart hij dit door het feit dat de blanke in de tropen zelf geen lichamelijke arbeid kan doen.

Net zoals we voor Thurnwald reeds twee keer konden vaststellen in 1910 (cfr. 8.3.2 en 8.3.6), gebruikt ook Westermann een gelijkaardige metafoor in 1909 en nog een keer in twee van de drie uitgaven van *The African To-day*. In 1909 schrijft hij dat de blanke overleg pleegt, initiatief neemt en wilskracht heeft, terwijl de neger sterke armen en een krachtig lichaam heeft. In 1934 en 1937 (in 1949 koos hij ervoor deze metafoor weg te laten) gaat het over de samenwerking tussen blanke hersenen en zwarte armen. Hij relateert dit hier weliswaar door te stellen dat dit niet voor altijd absoluut zou mogen gelden.

Hoewel de inboorling in *Der Afrikaner heute und morgen* principieel lid is van een minderwaardig ras en de Bantu-negers in *Afrika als Europäische Aufgabe* op voorhand de verliezers zijn, is Westermann er van overtuigd dat de blanke een grote verantwoordelijkheid heeft ten opzichte van de inboorlingen.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 163.

²²⁷Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 357.

²²⁸Id., *The African to-day ...* (1934), p. 331.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 358.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 163.

²²⁹Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 26.

Concreet betekent die dat de Afrikaan de Europeaan nodig heeft, maar ook omgekeerd. Het dichterbij komen van de leerling bij de leraar vormt op zich geen probleem voor Westermann, aangezien dit het wederzijds begrip en de samenwerking bevordert. Het zou zelfs mogelijk moeten zijn dat er vriendschap ontstaat.

Enerzijds vindt Westermann dat men beter niet ingrijpt in de Afrikaanse culturen, maar anderzijds moet de opvoeder bepaalde culturele aspecten vernieuwen. Een indirect bestuur moet enerzijds de traditie bewaren en anderzijds progressief werken.

Wanneer Westermann beweert dat de Afrikaan zonder de blanke zou terugvallen in zijn vroegere onbeweeglijkheid en zelfbeperking of dat de blanke over krachten bezit die bij de zwarte niet of nog niet voorkomen, klinkt dit erg evolutionistisch. Anderzijds argumenteert hij ook zelf tegen een evolutionistische opvatting, wanneer hij beweert dat bepaalde inboorlingen, wanneer men de moeite deed hun taal te leren, over een eeuwenlange historische overlevering bleken te beschikken.

Thurnwald

Thurnwald is in 1910 van mening dat de blanke enkel geschikt is voor de hoogste leidinggevende functies in de tropen.²³⁰

In de *Koloniale Gestaltung* beschrijft hij hoe de Europeanen vrede brachten in Afrika door het verbreken van de oorspronkelijke organisatie van de stammen en vooral van de soevereiniteit van de hoofdmannen, die elkaar vroeger steeds bevechtten. Daardoor vestigden ze enerzijds hun heerserspositie en verhoogden ze anderzijds hun verantwoordelijkheid. Naast de invoeging van de afzonderlijke inboorlingen in het economisch stelsel van de Europeanen, wordt het lot van de Afrikaan bijgevolg in hoge mate bepaald door de hele houding van de Europeanen.²³¹

Thurnwald is van mening dat de inboorling zijn techniek met behulp van de Europese ervaring zal verbeteren. De Europeaan zal hem daarbij leiden en onderwijzen.²³²

Om de overgangsverschijnselen die we bij de inboorlingen aantreffen meester te worden, komt het volgens Thurnwald vooral aan op een weloverwogen verdeling van de verantwoordelijkheid van de inboorlingen en een taktvolle leiding van de afzonderlijke Europeanen. Voor wat betreft de reservaten is Thurnwald voorstander van een lokaal zelfbestuur, dat aanknoopt aan de traditionele instellingen. Het oude moet men volgens hem echter ook zonder sentimentaliteit kunnen laten vallen, wanneer het niet meer bruikbaar is. Anderzijds mag men dan niet uit het oog verliezen dat instellingen het best gedijen wanneer ze in een traditie verankerd zijn. Eén ding mag men echter geenszins omzeilen: het toezicht van de goed geschoolde en verstandige Europeaan.²³³

De ontwikkeling van de Afrikaan kan immers slechts in beperkte mate volgens eigen tendensen verlopen. De Europeanen moeten steeds oplettende waarnemers blijven, zeker

²³⁰R. THURNWALD, 'Die eingeborenen Arbeitskräfte' ... (1910), p. 632.

²³¹Id., *Koloniale Gestaltung* ... (1939), p. 393.

²³²*Ibid.*, p. 368.

²³³*Ibid.*, p. 405.

aangezien ze een groeiend aantal Afrikanen in hun economisch systeem willen inschakelen. Voor Thurnwald worden de Afrikaanse problemen meer en meer gelijk aan 'arbeidersvragen', waarvoor een geschikte oplossing moet gevonden worden. Wanneer de regering hun zeden niet kent, leidt dit tot onderdrukking en een slecht bestuur, zoals blijkt uit een aantal getuigenissen die Thurnwald aanhaalt.²³⁴

Als overtuigd verdediger van een indirect bestuur, stelt Thurnwald dat men er niettemin niet kan van uitgaan dat dit zonder aanwijzingen, raad en toezicht van de Europeaan in zijn werk kan gaan. De indirecte bestuursvorm is verwand met die van Bréviés, de Franse gouverneur van Frans West-Afrika en zijn directe voorlopers. Beide vormen ontstonden uit het inzicht dat men niet succesvol met de inboorlingen kan omgaan wanneer men enkel uitgaat van theorieën en idealen in plaats van de eigenlijke, bestaande verhoudingen. Er blijft echter een verschil tussen de twee, aangezien de Fransen nog steeds een Fransman van de zwarte Afrikaan willen maken. De Britse politiek wil het daarentegen tot op zekere hoogte aan de Afrikanen overlaten, hoe ze onder de gegeven omstandigheden met hun lot omgaan. Dat betekent eerder een vertraging dan een versnelling van het veranderingsproces. Dit proces heeft echter de tijd van meerdere generaties nodig. Het tegendeel heeft zich bewezen als zelfbedrog. Thurnwald illustreert zijn bezwaar tegen het direct bestuur met een uitspraak van Sir Donald Cameron, dat er dikwijls 25000 inboorlingen onder het gezag van één Europese ambtenaar staan, die dan in veel gevallen niet eens de taal of talen van deze mensen verstaat.²³⁵

Thurnwald vindt dat de verhouding tussen blank en zwart van meet af aan op verantwoorde leiding en zich aanpassende medewerking moet afgestemd worden. Weerbarstigheid tegen bevelen van de Europeanen moet streng aangepakt worden, maar tegelijkertijd moeten de bewuste Europeanen aangemaand worden niet te overdrijven met hun *Herrenstandpunkt*. Een scholing voor zowel de inboorling als de Europeaan zal hiervoor wenselijk zijn.²³⁶

Besluit Zoals Westermann in 1909, schrijft Thurnwald in 1910 dat de blanke in de tropen enkel geschikt is als leider.

In 1939 vindt Thurnwald kennis over de Afrikaanse zeden noodzakelijk voor een goed bestuur, dat volgens hem een indirect bestuur moet zijn. Voor reservaten lijkt hem een lokaal zelfbestuur dat aanknoopt aan de tradities, de beste oplossing.

De blanke moet de rol van een verantwoordelijke leider spelen, terwijl de zwarte zich moet aanpassen en meewerken. Het wordt duidelijk dat Thurnwald het economisch systeem van de kolonisator belangrijker vindt dan de ontwikkeling van de Afrikaan volgens eigen tendensen.

²³⁴ *Ibid.*, pp. 407-408.

²³⁵ *Ibid.*, pp. 414-415.

²³⁶ *Ibid.*, p. 449.

8.4.2. Voorbereiding van de blanken

Westermann

Westermann stelt in 1941 dat de vestiging van Duitsers in de Duitse koloniale gebieden vandaag in een ander licht moet bekeken worden dan vroeger. Er is immers geen sprake meer van een *Volk ohne Raum*. In Groot-Duitsland staan er ontelbare taken te wachten op alle mogelijke beschikbare arbeidskrachten. Hieruit volgt dat er in de kolonies enkel zoveel Duitsers mogen ingezet worden, als voor hun bestuur en ontsluiting nodig zijn.²³⁷

Besluit Uit het feit dat Westermann concrete uitspraken doet over het aantal mensen dat naar de kolonies gestuurd kan worden en over de toekomst van Groot-Duitsland, blijkt dat hij in *Afrika als europäische Aufgabe* expliciet ingaat op de politieke doelstellingen van het nazi-regime.

Thurnwald

In zijn artikel *Kolonien oder Weltwirtschaft* van 1917, is Thurnwald van mening dat Duitsland niet naar overdreven veel tropische bezittingen moet streven, om niet meer mensenmateriaal te verspillen dan nodig is. Dat ons ras nu eenmaal aangepast is aan een gematigd klimaat blijkt uit de dikwijls ziekelijke kinderen die in de tropen geboren worden, de vrouwen die veelal lijden en de mannen die aan alcohol verslaafd geraken. Thurnwald noemt dit waarschuwingen om in het belang van de volksaard niet meer mensen naar de tropen te sturen dan echt noodzakelijk is.²³⁸

Thurnwald stelt een jaar later in *Die Kolonien als Friedensbürgschaft* dat de blanke en de inboorling twee menselijke factoren van de economie zijn die tot samenwerking verplicht zijn. Er wordt dikwijls vanuit gegaan dat Duitsland niet over een voldoende aantal mensen beschikt om naar de kolonies te sturen. Thurnwald gelooft daarentegen dat men daarbij twee dingen over het hoofd ziet. Enerzijds zijn er als een gevolg van de oorlog veel mensen die maar al te graag hun enge omstandigheden zouden laten voor wat ze zijn om naar de kolonies te vertrekken. Anderzijds zijn er heel wat in het buitenland levende Duitsers die naar Duitsland zullen terugkeren en die, vooral als ze uit warme landen komen, voor de kolonies welkome arbeidskrachten zullen leveren.²³⁹

In het begin van de Duitse koloniale politiek werd er genoeg ervaring verzameld om te weten dat het geen zin heeft nietsnutten naar de kolonies te sturen, zoals in het begin gebeurde. Het is ondertussen duidelijk dat de besten maar net goed genoeg zijn. Na de oorlog zal alles in de kolonies immers terug opgebouwd moeten worden. Daartoe is er nood aan eerlijke bedrevenheid, geen pietluttige fabricage van dossiers en breeddenkend handelen, maar ook geen louter avonturieren.²⁴⁰

²³⁷D. WESTERMANN, *Afrika als europäische Aufgabe* ... (1941), p. 200.

²³⁸R. THURNWALD, 'Kolonien oder Weltwirtschaft?' ... (1917), p. 391.

²³⁹Id., 'Die Kolonien als Friedensbürgschaft' ... (1918), pp. 182-183.

²⁴⁰*Ibid.*, pp. 182-183.

Ook in 1939 legt hij er de nadruk op dat er voor een succesvolle kolonisatie nood is aan geschikte kolonisten. Niet alleen kolonisten maar ook alle andere personen, plantagebezitters, ambtenaars en bedienden zowel in economische als administratieve ondernemingen zouden examens moeten afleggen. Deze examens zouden de psychische en lichamelijke aanleg (*Veranlagung* van de weg te zenden personen zo objectief mogelijk moeten vaststellen aan de hand van een aantal vaste criteria.²⁴¹

Thurnwald is van mening dat politieke versmelting sociale versmelting met zich mee brengt en dat deze op haar beurt tot het versmelten van de rassen leidt. Wil men scheiden, dan moet men volgens hem bij het politieke beginnen, en nog beter, voordien, bij het samenkomen van beide geslachten. De belangrijkste beslissing over de rassenvraag correleert hij met de psychische ingesteldheid van de twee geslachten. Aangezien de hedendaagse hygiëne het mogelijk maakt voor blanke vrouwen in subtropische en in de meeste tropische gebieden te verblijven, zou niemand (behalve de katholieke missionarissen) zonder levens- en lotgenote voor een permanente vestiging naar Afrika en andere koloniale gebieden gestuurd mogen worden. Wanneer dit niet het geval is, hebben de blanke kolonisten in de regel inheemse vrouwen als concubines die tegelijkertijd het huishouden doen, veelal naast andere zwarte bedienden. Thurnwald vindt het vooral omwille van de rassenkwestie verkeerd de man alleen te laten vertrekken en de vrouw achteraf te laten nakomen.²⁴²

Hij somt enkele redenen op waarom nogal wat blanke vrouwen onbekwaam blijken onder vreemde, tropische omstandigheden. Afgezien van gezondheidsproblemen pakken ze de nieuwe uitdagingen van het huishouden veelal verkeerd aan. Gedeeltelijk door een gebrek aan praktisch talent en gedeeltelijk omdat ze zich thuis hebben laten misleiden door op sensatie beluste lectuur met romantische voorstellingen over het leven 'ver weg' of in in de 'wildernis'.²⁴³

De vrouwen die naar de tropen gaan moeten volgens Thurnwald enerzijds over een goede gezondheid beschikken en anderzijds psychisch voorbereid worden. Hierbij moet de realiteit van het koloniale leven en werken, zonder overdrijven in positieve noch negatieve zin, aangetoond worden. Vele voorbeelden uit het verdere en jongere verleden bewijzen immers dat *unsere deutschen Frauen* zich waargemaakt hebben, enerzijds als uitstekende moeders, echtgenotes (*Ehekameradinnen*) en medewerksters en anderzijds als vrijgezellen met zware beroepen. Desondanks is het belangrijk op de bovengenoemde moeilijkheden te wijzen en een zorgvuldige selectie en voorbereiding van de blanke vrouwen te bevorderen. Een goed voorbeeld hiervan is de *koloniale Frauenschule* in Rindsburg, die sinds enkele jaren in Duitsland bestaat.²⁴⁴

Besluit De argumenten die Thurnwald in 1917 opsomt om niet meer mensen naar de tropen te sturen dan noodzakelijk is, liggen in de lijn van een rashygiënische redenering. Ziekelijke kinderen, zwakke vrouwen en alcoholverslaafde mannen hebben immers geen

²⁴¹Id., *Koloniale Gestaltung ...* (1939), p. 320.

²⁴²*Ibid.*, pp. 386, 458.

²⁴³*Ibid.*, pp. 386-387.

²⁴⁴*Ibid.*, p. 388.

potentiaal om de bevolking te verbeteren.

Dat hij amper een jaar later de nood aan bekwame mensen die naar de tropen willen trekken benadrukt, heeft te maken met het nakende einde van de Eerste Wereldoorlog. Thurnwald gaat er namelijk van uit dat Duitsland na de oorlog zijn kolonies zal moeten heropbouwen.

Ook in de *Koloniale Gestaltung* leeft Thurnwald met de hoop op kolonies en pleit hij voor geschikte kolonisten. Om rassenvermenging te vermijden moeten kolonisten getrouwd naar de kolonies vertrekken, wat in tegenstelling tot 1917 minder problematisch was dankzij de verbeterde hygiënische omstandigheden. Vrouwen moeten op hun beurt eveneens geschikt zijn voor een leven in de tropen en liefst een opleiding volgen.

Bernatzik

Wanneer Bernatzik de maatregelen opsomt voor wat betreft volken die hun eigen cultuur bewaard hebben, spreekt hij onder andere over alle leden van het blanke ras die een dichter contact hebben met dergelijke volken. Zij zullen zo nauwkeurig mogelijk onderzocht moeten worden qua morele geschiktheid, wat vooral voor het eerste contact van groot belang is. Ook een bijzondere opleiding zal een groot voordeel opleveren.²⁴⁵

In het Afrika-handboek gaat hij hier nog uitgebreider op in, aan de hand van een aantal voorbeelden, die vooral voor de regeringsetnologen gelden. Opvallend zijn zijn opmerkingen over de blanke vrouw in de tropen. Terwijl haar man in zekere mate in beslag genomen wordt door zijn werk, lijdt zij, die over talrijke bedienden beschikt, aan een ziekte die voor een vrouw uiterst verstrekkende gevolgen heeft: de verveling. Bernatzik biedt hiervoor als oplossing aan dat de blanke vrouw in de tropen zich kan bezighouden met de ondergeschikten van haar man en op die manier een bijdrage kan leveren tot het koloniaal etnografisch, psychologisch of antropologisch onderzoek.²⁴⁶

Bernatzik stelt dat geen enkele Europese natie, misschien met Italië als uitzondering, over een bevolkinsoverschot beschikt dat haar zou toelaten om een groter procentueel deel van de bevolking naar de tropen te verplanten. De Afrikaanse kolonies komen voor een nederzetting van een groot aantal blanke arbeidskrachten dan ook niet in aanmerking. De kolonies zijn voor Europa van levensbelang als leveranciers van grondstoffen en zullen deze taak alleen kunnen vervullen wanneer er voldoende ingeboren arbeidskrachten zijn.²⁴⁷

Besluit Bernatzik is net zoals Thurnwald overtuigd van het belang van geschikte kolonisten. De vrouwen in de tropen die zich anders toch maar vervelen, raadt hij aan wetenschappelijk onderzoek te verrichten over het personeel van hun man.

Bernatzik is in 1947 van mening dat de aanwezigheid van een groot aantal blanken in de tropen niet mogelijk is en de nood aan voldoende ingeboren arbeidskrachten des te groter is.

²⁴⁵H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 38-39.

²⁴⁶Id., 'Methode der kolonialethnographischen Forschung' ... (1947), p. 13.

²⁴⁷Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 40.

8.4.3. Handenarbeid door blanken

Westermann

Westermann wijst er in *Der Afrikaner heute und morgen* op dat men zich bij de studie van rasconflicten in de regel heeft beperkt tot het lot van het zwakkere ras. Hij noemt het echter vanzelfsprekend dat de veroveraar ook omgekeerd door de onderworpenen beïnvloed wordt. In een voorbeeld over Zuid-Afrika vermeldt hij ten eerste de halfbloeden en ten tweede de zogenaamde arme blanken. Westermann is van mening dat sommige blanken weigeren handenarbeid te doen, hoewel ze tot niets anders in staat zijn. Hij is er echter van overtuigd dat het voor een ras gevaarlijk kan worden, naast een ander ras te leven dat voor altijd 'minderen Rechtes sein soll' en tot dienaar veroordeeld is, vooral wanneer het de grote meerderheid vormt. Niet enkel de waarde van de arbeid maar ook het denken over de mens en de waarde van een mens kunnen volgens Westermann onder een dergelijke houding lijden.²⁴⁸

Hiermee vergelijkbaar is een passage uit *Afrika als europäische Aufgabe*. Westermann schrijft hier dat het gevaar bestaat dat de blanke, omwille van het bestaan van de negerarbeider, handenarbeid afeert en zichzelf als heer beschouwt. Dit kan schadelijk zijn voor zijn ontwikkeling.²⁴⁹

In *The African to-day* van 1934 schrijft Westermann ongeveer hetzelfde, met die uitzondering dat hij het enkel over de arme blanken heeft, niet over halfbloeden.²⁵⁰

Westermann vernoemt in de Engelse uitgave van 1949 niet alleen de halfbloeden, maar wijdt er ook een extra paragraaf aan. Hierin zegt hij dat overal waar zwarten en blanken voor langere tijd samenleefden, *race mixture* een andere serieuze factor is, naast die van de arme blanken. In Zuid-Afrika zijn er bijna een miljoen kleurlingen, wiens zeventiende en achttiende eeuwse voorouders voortkwamen uit een mengeling van Europeanen, Oosterse slaven, Afrikanen (slaven en vrijen), Hottentotten en bosjesmannen.²⁵¹

Half-castes zijn terug te vinden in vele gebieden met Europese nederzettingen in Afrika. Ze zijn echter niet te benijden, omdat ze dikwijls genegeerd worden door hun ouders, niet toegelaten worden tot de blanke samenleving en afstand houden van de Afrikanen. Sommigen slagen er niettemin in met de blanke gemeenschappen te versmelten. In Zuid-Afrika is de gekleurde bevolking ondertussen biologisch stabiel geworden als een welbepaalde raciale groep, die zich voornamelijk vanuit zijn eigen rangen reproduceert. Helemaal anders dan bij de infiltratie van sommige kleurlingen in de Europese gemeenschap het geval is, vormt deze groep een speciaal probleem, omdat hun status nog steeds onbepaald is op de Zuid-Afrikaanse piramide met haar Europese top en Afrikaanse basis.²⁵²

²⁴⁸D. WESTERMANN, *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 329-330.

²⁴⁹Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 198.

²⁵⁰Id., *The African to-day ...* (1934), p. 302.

²⁵¹Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 149.

²⁵²*Ibid.*, p. 149.

Besluit Westermann verwijt blanken die geen handenarbeid willen doen een gebrek aan arbeidsmoraal en humanisme.

Dat Westermann in 1934 geen halfbloeden vermeldt, is noemenswaardig. Nog opmerkelijker is dat hij er in 1949 een extra paragraaf over schrijft. Hieruit blijkt dat hij in de periode van 1934 tot 1949 in toenemende mate belang hechtte aan halfbloeden.

Thurnwald

Thurnwald spreekt over hetzelfde probleem en verklaart dit als een overblijfsel van het vooroordeel uit de achttiende eeuw, dat enkel kleurlingen voor handenarbeid geschikt zouden zijn. Hij noemt het terecht dat deze mening over 'blanke arbeid' vooral in Zuid-Afrika als de wortel van al het kwaad wordt gezien. Een fout uit de achttiende eeuw lijkt zich te wreken, want de Afrikaanse aarde zal volgens Thurnwald nooit voor het blanke ras ten volle ontsloten kunnen worden, zolang de blanken niet de moed opbrengen de bodem, daar waar het klimaat het toelaat, zelf te bewerken. Hij noemt het dan ook verkeerd te klagen over een gebrek aan ruimte, wanneer men de ruimte die ter beschikking staat niet zelf wil gebruiken. Het initiatief van het fascistische Italië om nederzettingen in Libië te stichten, vindt Thurnwald verheugend, aangezien men met de huidige verkeersmiddelen niet hoeft te vrezen dat de volksaard van de kolonisten verloren zou gaan.²⁵³

Besluit Op verschillende plaatsen in de *Koloniale Gestaltung* gaat Thurnwald in op het probleem van blanken die zich te goed voelen voor handenarbeid. In gematigde klimaten is dit laatste volgens hem echter noodzakelijk om de economische ontsluiting te optimaliseren.

8.5. Koloniale apologie en kritiek

8.5.1. Koloniale apologie

Westermann

In 1926 is Westermann van mening dat de Duitsers zich niet kunnen onttrekken aan koloniale taken, ook al bezitten ze momenteel geen kolonies. Alleen al het werk dat de Duitsers op het gebied van de opvoeding in Afrika leverden, spreekt hier tegen. Nog meer echter de overtuiging dat Afrika niet enkel verleden tijd is, maar de toekomst betekent.²⁵⁴

Westermann uit in *Der Afrikaner heute und morgen* zijn overtuiging dat Duitsland een roeping heeft om te koloniseren, die ze reeds bewezen heeft in het verleden. Hij denkt daarbij niet alleen aan politieke en economische motieven, maar net zo goed aan de culturele taken van de blanke volken in Afrika, waartoe Duitsland haar steentje kan bijdragen.²⁵⁵

Westermann beschrijft Afrika als een rijk land dat over gezonde en welwillende inheemse arbeiders beschikt. Hij noemt het een vanzelfsprekende eis dat deze rijkdommen ten volle

²⁵³R. THURNWALD, *Koloniale Gestaltung ...* (1939), pp. 203, 317, 376, 378.

²⁵⁴s.n., 'Gründung eines' ... (1926), p. 288.

²⁵⁵D. WESTERMANN, *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 3-4.

benut worden en beschikbaar worden voor die volken die ze nodig hebben. Dit beschouwt hij, naast het streven naar machtsvergroting, als de eigenlijke reden die tot de politieke opdeling en economische ontsluiting van Afrika leidde.²⁵⁶

De klemtoon die de Duitse houding op reinheid en *Höherzüchtung* van het eigen ras legt, betekent volgens hem geen minachting van iemand anders. Het is veel eerder de eigenwaarde van elke mensensoort die gerespecteerd wordt en die zich op koloniaal vlak enkel kan uiten door de aanleg van het ras van een andersoortige groep mensen te onderzoeken, door een opvoedingsmethode te ontwikkelen die deze aanleg tot haar volle recht brengt en tenslotte door de ander de mogelijkheid te geven dit ongestoord in de praktijk te brengen.²⁵⁷

In de Engelse versies komen deze uitlatingen uiteraard niet voor.

Westermann beschrijft in alle edities van *The African to-day* de blanke kolonist of plantagebezitter, die naar het land kwam, misschien in opdracht van zijn eigen regering of misschien om er zijn broodwinning of een winstgevende belegging van zijn kapitaal te vinden. Hij vond vruchtbaar land in overvloed, dat dun of helemaal niet bevolkt was. Westermann vraagt zich af wat er natuurlijker was dan dat hij dit land in bezit wilde nemen, met het argument het veel beter te gebruiken dan degenen die tot dan toe eigenaar waren en op die manier bij te dragen tot de welvaart van de kolonie. Hij had niet alleen het recht van de sterkste maar ook dat van de bekwaamste aan zijn kant en er moest dus een rechtvaardig compromis tussen deze aanspraken en de noden van de inheemse bevolking gevonden worden. Er zijn echter ongetwijfeld delen van Afrika waar plaats genoeg is voor blanken en zwarten, waar de bevolking schaars is. In enkele gevallen zou het nodig kunnen zijn dat het akker- en bouwland van de inboorlingen onteigend moet worden. Dat zouden weliswaar uitzonderingen moeten zijn, waartoe enkel in uiterste nood wordt overgegaan.²⁵⁸

Onder Europees bestuur leeft de Afrikaan volgens Westermann op vele manieren beter en gezonder dan vroeger. Hij is niet langer geïsoleerd, maar neemt deel aan het leven van de mensheid en moet naar een plaats streven in concurrentie met andere rassen. Ook al brengt de aanwezigheid van de Europeaan gevaren met zich mee voor zijn ras, niettemin biedt ze hem ook ongekennde mogelijkheden.²⁵⁹

In *Afrika als Europäische Aufgabe* begint Westermann het deel over de rassen met klare taal: de geschiedenis van Afrika is de geschiedenis van zijn verovering en ontsluiting door vreemden. De volken en stammen die zich ten zuiden van de Sahara bevinden, zijn volgens hem in de loop van de geschiedenis van de mensheid nooit handelend opgetreden.²⁶⁰

²⁵⁶Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 4.

²⁵⁷Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 7.

²⁵⁸Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 74-75.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 90-91.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 27.

²⁵⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 319.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 346-347.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 158.

²⁶⁰Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), p. 18.

Over de *Deutsche Kolonialverein* schrijft Westermann dat ze in de loop van haar lange bestaan de koloniale gedachte op verschillende en vaak succesvolle manieren bevordert heeft. Het feit dat de koloniale beweging op een spontane manier uit het volk ontstaan is en door haar gedragen werd en wordt, noemt hij een bewijs voor haar inwendig bestaansrecht.²⁶¹

Westermann pleit voor het door Lord Lugard gelanceerde begrip *Dual Mandate*. Dit houdt in dat het koloniaal bestuur de taak heeft de rijkdommen van de kolonie voor de wereldeconomie te ontsluiten en tegelijkertijd ervoor te zorgen dat de welvaart die ontstaat, ook de materiële en sociale welvaart van de inboorlingen naar behoren ten goede komt. Vandaag wordt deze plicht door elke koloniale macht onvoorwaardelijk gerespecteerd, waardoor het inwendig legitimatiegehalte gevoelig gestegen is in vergelijking met de tijden van de uitsluitend kapitalistische uitbuitingsmethoden.²⁶²

De manier van koloniaal bestuur is volgens Westermann in grote mate afhankelijk van de vraag hoe de verhouding tot de inboorling moet zijn en wat van hem moet worden. Alle koloniale machten zijn het er vandaag over eens dat de voogdij van de blanken over de zwarten gehandhaafd moet worden en ze geven allemaal, met of tegen hun zin, toe dat dit gepaard moet gaan met bescherming en steun aan de inboorlingen.²⁶³

Westermann schrijft dat de toekomstige taak van Duitsland in Afrika zich niet zal beperken tot de vroegere Duitse kolonies. Dit doet hij wanneer hij het heeft over het feit dat de inboorlingen de eisen die aan hun gesteld worden pas dan zullen kunnen nakomen, wanneer ze er van overtuigd zijn dat het bestuur het goed met hen meent. Het goed menen heeft echter alleen maar zin, wanneer het voortkomt uit echte kennis over de mensen en dingen.²⁶⁴

Op het einde van *Afrika als europäische Aufgabe* pleit Westermann onder andere voor de oprichting van een supranationaal inlichtingsbureau over Afrika, waar op een systematische manier alle informatie over Afrika, uit alle takken van de wetenschap en eventueel uit de administratie en het economisch leven verzameld, gesorteerd, beoordeeld en ter beschikking van de gebruiker gesteld zou worden. Dit bureau zou het werk verlichten van zowel wetenschappelijke onderzoekers als practici. Duitsland, dat niet alleen terug een koloniale macht maar ook de leidende macht van Europa is geworden, zal de taken van de Duitse wetenschap moeten aanpakken en ontwikkelen.²⁶⁵

Besluit Westermanns koloniale apologie kan men opsplitsen in enerzijds een legitimatie van Duitslands recht op kolonies en anderzijds een legitimatie van het koloniale bestuur.

Zijn overtuiging dat Duitsland ook na het verdrag van Versailles een roeping heeft te koloniseren en een volk is dat nood heeft aan koloniale rijkdommen, blijkt ook reeds in 1926 bestaan, wanneer hij zegt dat Afrika de toekomst betekent. Wanneer hij het in 1941 over

²⁶¹ *Ibid.*, pp. 86-87.

²⁶² *Ibid.*, p. 127.

²⁶³ *Ibid.*, pp. 148-149.

²⁶⁴ *Ibid.*, p. 254.

²⁶⁵ *Ibid.*, p. 263.

het inwendig bestaansrecht van de koloniale beweging heeft, verwijst hij onrechtstreeks ook naar de hoop op kolonies die doorheen al die de jaren bij een deel van het volk bleef leven. In *Afrika als europäische Aufgabe* is Westermann ervan overtuigd dat Duitsland als koloniale en leidende macht van Europa nog meer kolonies zal toevallen dan vroeger.

Voor wat betreft de legitimatie van het koloniale bestuur, gaat Westermann in *Der Afrikaner heute und morgen* in op het voor de nazistische politiek belangrijke aspect van de reinheid en de rasygiënische verbetering van het eigen ras. Dit staat voor Westermann niet in tegenstelling tot respect voor elke mensensoort, maar zou respect voor de eigenwaarde van een andere groep mensen net mogelijk moeten maken. (vgl. 'respect door scheiding' in 8.3.5) De koloniale praktijk moet bijdragen tot de ontplooiing van de aanleg van het andere ras door middel van opvoeding. Ook uit de Engelse edities blijkt dat de Afrikaan dankzij de kolonisatie beter en gezonder zal leven en meer mogelijkheden zal hebben, ondanks de gevaren die deze meebracht voor zijn ras.

Concreet zal het koloniaal bewind een dergelijke positieve rol kunnen spelen door de toepassing van het zogenaamde *Dual Mandate*, dat tot een stijging van de welvaart voor zowel de kolonisators als de inboorlingen zou moeten leiden. Op die manier vindt Westermann in 1941 dat de kolonisatie legitiemer is dan de vroegere uitbuiting, die geen rekening hield met de belangen van de inboorlingen. Het bestuur moet het goed menen met de inboorlingen en dit kan volgens Westermann enkel gerealiseerd worden op basis van een supranationaal georganiseerd wetenschappelijk onderzoek.

Wanneer Westermann in 1934, 1937 en 1949 meent dat de kolonist natuurlijk het recht van de sterkste en van de bekwaamste had of dat de Afrikaan naar een plaats in concurrentie met andere rassen moet streven, gebruikt hij een sociaal-darwinistische retoriek. Evolutionistische invloeden komen opnieuw tot uiting, wanneer de Afrikanen volgens hem dankzij de kolonisatie niet langer geïsoleerd leven maar nu deelnemen aan het leven van de mensheid. Zwart-Afrika zou overigens nooit handelend opgetreden zijn in de geschiedenis van de mensheid (1941).

Thurnwald

Uit Thurnwalds artikel van 1918 over de waarde van Nieuw-Guinea als Duitse kolonie, blijkt dat hij vóór het einde van de oorlog pleitte voor de zelfvoorziening van de Duitse economie. Hij stelt dat we er naar moeten streven, datgene wat we willen verteren en verwerken, in eigen huis te winnen. Pas dan kunnen we in rust naast de ander leven. Thurnwald maakt zijn lezers duidelijk dat dit enkel mogelijk is door middel van koloniale bezittingen. De oorlog moet een uitbreiding van ons leefgebied (*Lebensraum*) in de vorm van voldoende koloniaal bezit opleveren, anders zal ons volk in een neerwaartse spiraal terecht komen. Er is volgens Thurnwald immers enkel vooruitgang of achteruitgang mogelijk in het leven van de volken.²⁶⁶

Thurnwald beschrijft kolonisatie in de *Koloniale Gestaltung* als één van de grote bewegende

²⁶⁶R. THURNWALD, 'Der Wert von Neu-Guinea als Deutsche Kolonie' ... (1918), p. 43.

en geschiedenis scheppende krachten van de menselijke gemeenschappen van alle volken en tijden. De menselijke geschiedenis is er nu eenmaal één van migraties en kolonisaties.²⁶⁷

Koloniale expansie is dus geenszins een nieuwe en geïsoleerde verschijning. Op elk moment van de geschiedenis van de mensheid kende ze haar taken en vragen. Ze is ook niet het resultaat van kapitalistische of imperialistische verdorvenheid, zoals het marxisme beweert, maar wel van de diepe levensprocessen van de stammen, volken en staten. Enkel onder deze biologische invalshoek wordt koloniale expansie begrijpelijk.²⁶⁸

Verder in zijn boek komt Thurnwald er opnieuw op terug dat het koloniale probleem vanuit zekere hoek dikwijls zo voorgesteld wordt alsof de Europeanen van de nieuwere tijd, vooral onder de knoet van het kapitalisme, het koloniale imperialisme hadden uitgevonden. Dergelijke voorstellingen werden dikwijls tegen beter weten in geformuleerd ter ondersteuning van een doctrine, of kwamen voort uit een gebrek aan historische kennis en kennis van de menselijke ziel of uit kortzichtigheid.²⁶⁹

Duitsland, dat verarmd en afgescheiden was van belangrijke gebieden van voedselvoorziening, met een bevolking die van de opbrengst van haar werk beroofd was, is zichzelf terug de baas geworden onder nationaal-socialistische leiding. Het moest als een volk dat van alle kanten belasterd en vervolgd werd 'nationaal' en als een niet-bezittend volk 'socialistisch' worden, klassenloos en met elkaar verbonden door wederzijdse hulpvaardigheid en inzet van de één voor de ander, zo Thurnwald.²⁷⁰

De koloniale aanpak en doelstelling van het nationaal-socialistische Duitsland zou in vergelijking met de tijd voor de wereldoorlog of met andere organisaties fundamenteel moeten verschillen. Indien Duitsland opnieuw gebieden onder haar controle krijgt, zouden de algemene belangen belangrijker zijn dan de belangen van de grote en op winst gerichte firma's.²⁷¹

De inboorlingen zijn ondertussen meer en meer naar school gegaan, waren in dienst van Europeanen en hebben dankzij de vrede die de Europeanen brachten weliswaar hun zelfstandigheid verloren, maar zijn ook gestopt elkaar zoals vroeger ononderbroken te bestrijden.²⁷²

Thurnwald noemt als oorzaken van het Europese succes enerzijds de superieure bewapening (de techniek) en anderzijds de strakkere organisatie (een politiek-psychologische factor). Op basis daarvan komt hij tot de conclusie dat de wreedheden zonder einde van vroegere tijden vandaag overbodig lijken.²⁷³

Thurnwald oefent op verschillende plaatsen in zijn boek heftige kritiek uit op het verdrag van Versailles en meent dat de tegenstanders van 1914-1918 zich op de duur niet meer zullen kunnen verzetten tegen de Duitse koloniale eisen. De vraag die in het vierde hoofdstuk over de toekomstige koloniale organisatie centraal staat, is dan ook welke

²⁶⁷ Id., *Koloniale Gestaltung ...* (1939), pp. 10, 45.

²⁶⁸ *Ibid.*, pp. 16-17.

²⁶⁹ *Ibid.*, pp. 44-45.

²⁷⁰ *Ibid.*, p. 15.

²⁷¹ *Ibid.*, p. 25.

²⁷² *Ibid.*, p. 38.

²⁷³ *Ibid.*, p. 55.

standpunten een Europese staat en Duitsland vandaag zouden moeten innemen.²⁷⁴

Het verdrag van Versailles doelde volgens Thurnwald op het financieel en economisch uitmelken van 'de anderen', waarbij men vooral Duitsland bedoelde. Het was de nationaal-socialistische staat die Duitsland bevrijdde en wel door de invoer van het principe voor de buitenlandse handel dat de ruil van goederen tegen goederen en niet van goederen tegen geld moest doorgevoerd worden. Dit deed de betekenis van het goud ten gunste van het goederenverkeer tussen de staten afnemen.²⁷⁵

Een ander gevolg van deze ruilhandel was de nood om de productie zoveel mogelijk in het land zelf te houden. Dit streven naar autarchie had echter nog twee andere oorzaken: ten eerste de boycot van Duitse goederen die de ruilhandel bemoeilijkte en ten tweede de zegevierende machten en vooral het Britse imperium dat nog voor de machtsovername van de nationaal-socialisten in Duitsland naar autarchie streefde. In Duitslands strijd om het bestaan is de roep naar de teruggave van de kolonies en de heropbouw van de overzeese relaties een vanzelfsprekende eis geworden, waarbij de nood aan grondstoffen centraal staat.²⁷⁶

Thurnwald klaagt ook de anti-Duitse houding aan en de verachting van de Duitse activiteit op het gebied van opvoeding vanuit zekere hoeken, waarbij hij opzettelijk in het meervoud spreekt. In feite kan de mandaatsregering echter voortbouwen op het Duitse opvoedingswerk van voor de wereldoorlog. Op een andere plaats spreekt Thurnwald ook over de wrede belachelijkheid, dat men het doeltreffende Duitse middel tegen de slaapziekte 'Germanin', omwille van zijn naam en omdat het in Duitsland geproduceerd wordt, niet wil toedienen.²⁷⁷

Ook al hebben de Europeanen land afgenomen van de Afrikanen, ze hebben hen door het intensiveren van de landbouwmethodes, bijvoorbeeld door het gebruik van de ploeg, de mogelijkheid gegeven hun leefgebied uit te breiden. De vooruitgang werd bij hen wakker geroepen. Het is hierop dat de blanken hun aanspraak op leiding baseren.²⁷⁸

Thurnwald zegt in zijn voordracht *Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft* van 1947 onder andere dat de reputatie van de volkenkunde beschadigd werd door de verdenking dat ze in dienst van de koloniale propaganda zou staan. Dan noemt hij een aantal namen, zoals Waiz, Bastian, Von den Steinen, Grünwedel, von Luschan, Gräbner, Ankermann en Schmidt en een aantal scholen, zoals de aanhangers van de leer van de cultuurkringen en de talrijke vertegenwoordigers van de museale volkenkunde, die hij allemaal vrijpleit van enige koloniale propaganda.²⁷⁹

Het waren volgens Thurnwald vooral vertegenwoordigers van andere wetenschapstakken, die dragers van koloniale propaganda werden. De volkenkundige was hiervoor te weinig geschikt, omdat zijn belang samenhangt met dat van de inboorlingen en hij in de regel hun

²⁷⁴ *Ibid.*, pp. 13, 311, 439.

²⁷⁵ *Ibid.*, p. 301.

²⁷⁶ *Ibid.*, p. 301.

²⁷⁷ *Ibid.*, pp. 424-425, 437.

²⁷⁸ *Ibid.*, p. 443.

²⁷⁹ *Id.*, 'Aufbau und Sinn' ... (1948), p. 3.

belangen verdedigt, zoals hem door plantagebezitters en kooplui dikwijls verweten wordt. Anderzijds kwam het de etnograaf natuurlijk wel van pas reizen te ondernemen naar de stammen en volken die hij bestudeerde. In dat opzicht was hij uiteraard geïnteresseerd in de koloniale aanpak van verschillende Europese naties. Het was verder ook begrijpelijk dat hij de psychologische kanten van de omgang met de inheemsen in de kolonies en hun aanpassing aan de Europese invloeden onderzocht, die van algemeen menselijke en sociologische betekenis zijn. Dat is volgens Thurnwald net zo min koloniale propaganda als de studie van Afrikaanse of Papoeaanse talen of van muziek dat is.²⁸⁰

Besluit Thurnwald geeft in zijn *Koloniale Gestaltung* blijk van anti-marxistische gevoelens. Kolonisatie is voor Thurnwald immers een normaal historisch gegeven, in tegenstelling tot wat het marxisme beweert. In de lijn van het evolutionisme en vooruitgangsoptimisme gaat hij ervan uit dat de kolonisatie de vooruitgang bij de Afrikanen wakker riep, wat hij overigens als legitimatie voor de kolonisatie beschouwt.

Deze argumentatie herinnert aan één van Thurnwalds wetenschappelijke uitgangspunten, met name de vooruitgangsidee (cfr. 6.2.2). Gothsch schrijft hieromtrent dat we een zeker verband kunnen vaststellen tussen zijn ontwikkelingshistorisch concept en zijn poging tot koloniale apologie. Hij legt er de nadruk op dat Thurnwald zijn vooruitgangsgedachte ontwikkelde vanuit zijn kritiek op het klassieke evolutionisme van de negentiende eeuw en niet primair met de bedoeling om het Europese koloniaal gezag te rechtvaardigen. Dit neemt echter niet weg dat Thurnwald deze vooruitgangsidee wel degelijk gebruikte voor zijn koloniale apologie.²⁸¹

De passage waarin Thurnwald schrijft dat koloniale expansie enkel begrijpelijk is onder biologische invalshoek, werd in de literatuur reeds meermaals geciteerd. Bij de formulering 'biologische invalshoek' stelt Gothsch zich bijvoorbeeld de vraag of Thurnwald van mening was dat koloniale expansie genetisch gedetermineerd is. Gothsch noemt dit eerder onwaarschijnlijk. In de passage is er immers sprake van de 'levensprocessen van de stammen, volken en staten'. De formulering 'biologische invalshoek' slaat dus op het 'leven' van sociale gemeenschappen. Volgens Gothsch wilde Thurnwald de existentiële noodzaak van koloniale machtsuitbreiding uitdrukken in de zin van een economisch en etnisch overleven en niet in de zin van een genetische determinatie. De aanspraak van het Duitse Rijk op eigen koloniale bezittingen legitimeerde hij immers ook door een nood van de bevolking en de economie.²⁸²

Michael Spöttel citeert dezelfde passage, maar komt daarbij tot een andere conclusie. Hij schrijft namelijk dat Thurnwalds klemtoon op het dynamisch karakter van samenlevingen gebaseerd was op een uitgesproken sociaal-darwinisme.²⁸³

Naar mijn mening is Gothsch verklaring niet aannemelijk, want wat is 'etnisch overleven' anders dan de strijd om het bestaan? Aangezien Thurnwald ervan uitgaat dat koloniale

²⁸⁰ *Ibid.*, p. 3.

²⁸¹ M. GOTHSCHE, *op. cit.*, p. 192.

²⁸² *Ibid.*, p. 198.

²⁸³ M. SPÖTTEL, *Die ungeliebte 'Zivilisation' ...*, p. 107.

uitbreiding, een proces dat noodzakelijk met strijd gepaard gaat, deel is van het leven en zelfs de motor is van de geschiedenis, lijkt het mij niet te ongenueanceerd om dit een fundamenteel sociaal-darwinistische redenering te noemen. Dit betekent dat Thurnwald koloniale expansie verklaart als een 'maatschappelijk' verschijnsel dat gestuurd wordt door biologische mechanismen. Uit Gothsch uiteenzetting over Thurnwalds socio-psychologisch concept, bleek eveneens dat Thurnwald bepaalde socio-culturele verschijnselen beschouwde als gedetermineerd door de genen (cfr. 6.2.2).

Vol wrok over het verdrag van Versailles wint Thurnwald er verder geen doekjes om dat hij voorstander is van het nazistische regime. De koloniale politiek onder het nazisme moet volgens hem de algemene belangen laten primeren boven het streven naar winst. Thurnwald vindt zich ook op over de anti-Duitse ingesteldheid van andere koloniale machten.

Ondanks het verlies van zelfstandigheid en land, bracht de kolonisatie vrede en een intensievere landbouw met zich mee. Zoals Westermann vindt ook Thurnwald dat de kolonisatie ook voor de inboorlingen positief is, de vroegere wreedheden zijn bovendien overbodig geworden.

Melk-Koch meent dat Thurnwalds uitspraken in zijn voordracht *Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft* van 1947 ongetwijfeld eerlijk bedoeld waren, maar net zo goed op een controversiële manier kunnen beoordeeld worden.²⁸⁴

De beoordeling van de passage door Melk-Koch is ongetwijfeld de mildste in haar soort. Winkelmann schreef reeds in 1966 dat deze uitspraak van Thurnwald regelrecht ingaat tegen de resultaten van haar onderzoek over de burgerlijke etnografie in dienst van de koloniale politiek van het Duitse Rijk (tot 1918). Thurnwald was volgens haar voor de eerste wereldoorlog voorstander van een psychologisch juiste behandeling van de koloniale volken. Dit echter enkel als voorwaarde voor de verhoging van de winst uit de kolonies, dat wil zeggen voor een hogere graad van uitbuiting van de koloniale volken. Hij vond het imperialistisch koloniaal gezag legitiem, eiste na Versailles de teruggave van de kolonies en hoopte dit door het fascisme werkelijkheid te zien worden.²⁸⁵

Ook Volker Harms noemt deze naoorlogse uitspraken van Thurnwald, die hij omschrijft als racistische 'kolonialist', zonder meer opportunistisch.²⁸⁶

Bernatzik

Bernatzik vraagt zich in de *Große Völkerkunde* en het Afrika-handboek af wat de aanleiding gaf voor onze superioriteit over de gekleurde volken. Zijn antwoord luidt: onze superieure wapens. We hebben in de loop van de voorbije eeuwen als een gevolg van onze genetische aanleg het technische deel van onze cultuur ontwikkeld, de *Zivilisation*. Enkel deze overweldigende technische begaafdheid van het blanke ras geeft ons de macht de gekleurde volken te koloniseren.²⁸⁷

²⁸⁴M. MELK-KOCH, *op. cit.*, p. 280.

²⁸⁵I. WINKELMANN, *op. cit.*, p. 154.

²⁸⁶HARMS (Volker), 'Das historische Verhältnis der deutschen Ethnologie zum Kolonialismus', *Zeitschrift für Kulturaustausch*, 1984, 4, pp. 412-414.

²⁸⁷H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 34.

Aangezien de gekleurde volken het contact met onze volle cultuur niet verdragen, nooit op een constructieve wijze iets kunnen bijdragen en het mogelijk is dat ze een bedreiging vormen voor onze toekomst, vindt Bernatzik het in de *Große Völkerkunde* nodig te onderzoeken of het eigenlijk wel wenselijk is dat ze behouden worden. De vraag waarom we deze volken eigenlijk niet gewoon zouden uitroeien om *Lebensraum* voor ons te creëren, werd hem namelijk meermaals, zowel in de kolonies als in Europa gesteld.²⁸⁸

Om deze vraag te beantwoorden, wil Bernatzik niet ingaan op de ethische kant van de zaak en enkel onderzoeken of het nuttig is de gekleurde volken te behouden. Het is immers overal ter wereld jammer genoeg bewezen dat, wanneer de economische belangen van de blanke kolonistoren in strijd waren met ethische motieven, enkel die volken aandacht schonken aan het ethisch aspect, die zelf geen economische belangen en invloed hadden. Bernatzik maakt een onderscheid tussen twee klimaatzones, enerzijds de tropen en de gematigde zogenaamde relictgebieden en anderzijds de zones die geschikt zijn voor de vestiging van de volken van de blanke rassen. De tropen komen in geen geval in aanmerking voor de vestiging van blanken, maar zijn belangrijke leveranciers van grondstoffen, op voorwaarde dat we er in slagen de inheemse arbeiders te behouden. In de relictgebieden leven volken die in staat zijn deze ruimtes economisch rendabel te maken. Wanneer men deze volken uitroeit of probeert te beschaven, betekent dit economisch verlies voor de kolonistator. Voor wat betreft de zones waar ook blanken zich kunnen vestigen, haalt Bernatzik het voorbeeld aan van de negers in Noord-Amerika en Zuid-Afrika, die een aanzienlijke minderheid vormen. Hun aanwezigheid veroorzaakte grote politieke en economische schokken en noemt hij in zijn geheel onaangenaam voor de blanken. Afgezien van het feit of de blanken er zelf voor zorgden dat de kleurlingen daar zijn of er voor de komst van de blanken reeds inboorlingen waren, zijn ze in ieder geval daar en denken er ook niet aan uit te sterven. De kolonistator moet ermee leren leven dat ze daar zijn en heeft niet alleen de morele verplichting, maar heeft er ook zelf belang bij het samenleven met deze gekleurde volken vlot te laten verlopen.²⁸⁹

Heel het stuk omtrent de vraag waarom de gekleurde volken zouden moeten behouden worden, laat Bernatzik in het Afrika-handboek weg.

Besluit Bernatzik gaat er in 1939 en 1947 zoals Thurnwald van uit dat de Europese kolonisatie gelukt is dankzij haar superieure wapens en techniek. In tegenstelling tot de mogelijke twijfels die er bij Thurnwald kunnen bestaan over het feit of hij de koloniale uitbreiding nu al dan niet als een biologisch bepaald gegeven zag, is Bernatzik hier eenduidig over. Hij zegt immers dat we de kolonisatie te danken hebben aan de genetische aanleg van het blanke ras.

Wanneer Bernatzik in 1939 rechtuit de vraag stelt of we de gekleurde volken niet beter zouden uitroeien, aangezien ze toch inferieur zijn, geeft hij hierop het antwoord dat dit niet

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 42.

²⁸⁸H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 34-35.

²⁸⁹*Ibid.*, pp. 34-36.

alleen een morele verplichting is, maar dat de kolonisator er zelf belang bij heeft. Uit het feit dat dorpen desnoods, wanner het echt niet anders gaat, ook mogen afgebroken worden, blijkt dat het economisch belang tenslotte primeert boven dat van de inboorlingen.

Dat dit in het Afrika-handboek niet meer gepubliceerd werd, afgezien van de vraag of Bernatzik er wel of niet iets aan veranderde, is waarschijnlijk aan het al te onverbloemde karakter van de passage te wijten.

8.5.2. Kritiek op de kolonisatie

Westermann

Ondanks het feit dat Westermann in alle edities van *The African To-day* moet toegeven dat de aanwezigheid van de Europeaan voordelig is voor elke zwarte, moet men volgens hem ook toegeven dat elke immigratie van de blanken een beperking van de ruimte voor de zwarten betekent, wat er dikwijls op neerkomt dat de zwarte onmiddellijk wordt teruggedrongen.²⁹⁰

Westermann schrijft dat er beweerd wordt dat de inboorling het meest van de blanke profiteert, wanneer deze hem voortdurend tot arbeid aanzet. Hij zelf is van mening dat dit voor de zwarte zeker een waardevolle school kan zijn, maar dat hij op die manier het best vooruit geholpen zou worden, stemt volgens hem niet overeen met de feiten. Niemand zou willen beweren dat de situatie van de inboorlingen in Zuid-Afrika bevredigender, zijn mogelijkheden groter en zijn economische en sociale vooruitgang sneller en gezonder zou zijn dan in andere delen van het continent. Enkel in de Duitse uitgave voegt Westermann hier nog aan toe dat zijn situatie integendeel nergens zo jammerlijk is als in Zuid-Afrika, waar de inboorlingen sedert eeuwen onder de directe invloed van de blanke *Lehrherren* leven.²⁹¹

De toestand van de inboorlingen in de Unie is in de voorbije jaren voortdurend verslechterd. Westermann vindt dat men absoluut rekening moet houden met deze onbetwistbare feiten, bij het onderzoek naar de vraag in hoever de neger in staat zal zijn zich te handhaven wanneer hij onder een hoger ras leeft. Wanneer wij hier de feiten niet voor zich laten spreken, maar ze omwille van onze belangen versluieren, zullen we het doel nooit bereiken. Men moet zich daarbij ook concentreren op het bestaan van het ras en zich niet laten misleiden door verbeteringen van details. Dergelijke verbeteringen zal men overal vinden, maar het is nog de vraag of zij invloed hebben op de globale toestand.²⁹²

²⁹⁰D. WESTERMANN, *The African to-day* ... (1934), p. 305.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), p. 334.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), p. 150.

²⁹¹Id., *The African to-day* ... (1934), p. 320.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), pp. 347-348.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), p. 158.

²⁹²Id., *The African to-day* ... (1934), p. 321.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), p. 348.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), pp. 158-159.

Bij de beoordeling van de problemen in Zuid-Afrika wil Westermann de ogen niet sluiten voor het loonverschil tussen blanken en inboorlingen, dat dikwijls onrechtvaardig groot is en niet bepaald wordt door de echte prestaties. Hij noemt het onbetwistbaar en onbestreden dat het inkomen van inheemse arbeiders veelal onder het bestaansminimum ligt. Hun woonomstandigheden zijn erbarmelijk en het leven in de grote stad is zo hard, dat de inboorlingen er met hun huidig cultuurniveau niet mee overweg kunnen. Ze worden afhankelijk van het op- en neergaan van de economische situatie en vandaag zijn er velen werkloos. Enkel in de uitgave van 1934 voegt Westermann hier nog aan toe dat vele arbeiders degenereren naar proletariërs en dat het gevaar bestaat dat hun vitaliteit te lijden zal hebben onder deze voorwaarden.²⁹³

De hardheden die onstonden als een gevolg van de snelle veranderingen mogen nog deels van tijdelijke aard zijn, de wortel van het kwaad, gegroeid uit het onvermijdelijk naast elkaar leven van beide rassen, blijft niettemin bestaan.²⁹⁴

Deze wortel bestaat voor Westermann (in de Duitse uitgave) uit niets anders dan de onderdrukking van de zwarten, die door de blanken als noodzakelijk wordt beschouwd en die de zwarte niet alleen geen politieke rechten gunt maar hem ook economisch op het onderste niveau klein houdt. Dit alles omdat men gelooft dat dit de enige manier is om zich tegen hem te kunnen weren en het absolute overwicht te kunnen behouden. Westermann noemt dit een wereldbeschouwing, die echter niet de enige mogelijke is en bovendien geen goede kan zijn aangezien ze voortkomt uit angst, zoals de Zuid-Afrikaanse minister van binnenlandse zaken Hofmeyr beweert.²⁹⁵

In de Engelse uitgaven houdt hij het bij de toegeving van het feit dat er moeilijkheden zijn aan beide kanten, maar dat de middelen om deze te bestrijden er tot op heden niet toe berekend lijken om ze te overmeesteren.²⁹⁶

De vroegere slavenhandel noemt Westermann weliswaar schandalig, maar mag volgens hem niet alleen ten laste van de blanken gelegd worden, aangezien de zwarten de slaven leverden. De schuld van de blanke voor wat betreft deze handel blijft niettemin groot genoeg en is ook niet de enige schuld die hij in Afrika op zich geladen heeft. In de vroege tijd van de Europese doordringing waren niet alle blanken die naar Afrika gingen de waardevolste vertegenwoordigers van hun ras.²⁹⁷

Westermann schrijft dat het meeste van dit alles, dat in de Duitse uitgave als 'weldaden van de Europese cultuur' omschreven wordt, tot het verleden behoort, maar dat wat

²⁹³Id., *The African to-day ...* (1934), p. 91.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 105-106.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 36.

²⁹⁴Id., *The African to-day ...* (1934), p. 91.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 106.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 36.

²⁹⁵Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 106.

²⁹⁶Id., *The African to-day ...* (1934), p. 91.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 36.

²⁹⁷Id., *The African to-day ...* (1934), p. 322.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 349.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 159.

overblijft nog steeds genoeg is om tot een bron van verbittering te worden. Hij noemt als voorbeelden het wegnemen van land, zware en soms onrechtvaardige belastingen, benadeling in de opvoeding en het streven naar een vaste baan, uitsluiting van hogere beroepen en een sociale uitzonderingspositie, die dikwijls met onnodige hardheid benadrukt wordt.²⁹⁸

Maar, aldus Westermann in 1934 en 1937, de Afrikaan vergeet snel. In alle edities gaat hij verder met het feit dat de huidige generatie zich nog nauwelijks iets zou herinneren van de slavenhandel naar Amerika, als de Europeaan het hem zelf niet gezegd zou hebben. De slechte behandeling en uitbuiting door de blanken vond hij minder verschrikkelijk dan wij zouden denken. De blanke was immers de grote en soms harde hoofdman. Moesten zij niet genoeg nemen met een gelijkaardige behandeling door hun eigen heersers en zou degene die de macht heeft ze ook niet moeten gebruiken? De beide rassen hebben elkaar geleidelijk aan beter leren begrijpen. De huidige Afrikaan weet dat de aanwezigheid van de blanken hem voordeel brengt en zelfs onontbeerlijk is geworden. Hij weet dat het meeste van hetgeen hij gewonnen heeft onder blanke leiding, opnieuw teloor zou gaan wanneer de blanke Afrika voor altijd de rug zou toekeren. De houding van de Europeaan tegenover de zwarte is evenzeer redelijker geworden.²⁹⁹

Westermann oefent in *Afrika als europäische Aufgabe* kritiek uit op Frankrijks assimilatiepolitiek. Ze negeert de oorspronkelijke volksaard en leidt naar Frankrijk. Een rassenscheiding wordt principieel niet aanvaard, maar bestaat wel in de praktijk, ondanks grote toegevingen voor wat betreft details. Door haar nivellerende rassenspolitiek zijn alle Europeanen het volgens Westermann eens geworden over het gevaar van de Franse koloniale methode.³⁰⁰

Een voorbeeld van kritiek op de koloniale regeringen vinden we in 1941 betreffende de ziekenzorg. De medische verzorging van de inboorlingen schiet namelijk in heel Afrika tekort. Hier kan men volgens Westermann in ieder geval zeggen dat de koloniale regering haar plicht niet doet.³⁰¹

Besluit Wanneer Westermann zowel in 1934, 1937 als 1949 schrijft dat de Afrikaan weliswaar voordeel ondervond van de kolonisatie, maar hij ook beperkt werd in ruimte, is dit gelijkaardig met de hoger vermelde apologetische uitspraken van Westermann en Thurnwald, maar dan omgekeerd gezegd en dus met de nadruk op het nadelige aspect voor de inboorlingen.

Verder oefent Westermann voornamelijk zware kritiek uit op de penibele situatie van de inboorlingen in Zuid-Afrika. In de Duitse uitgave duidelijk explicieter en uitgebreider

²⁹⁸Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 322-323.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 350.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 159.

²⁹⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 323.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 350.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 159-160.

³⁰⁰*Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), pp. 139-202.

³⁰¹*Ibid.*, p. 118.

dan in de Engelse edities, klaagt hij de politieke en economische onderdrukking aan, die volgens hem op angst gebaseerd is. Ook het tekort aan ziekenzorg in heel Afrika klaagt hij aan. De proletarisering beschouwde Westermann in 1934 als een probleem voor de vitaliteit van de ingeboren arbeiders.

Westermann relateert de slechte toestand in alle edities tenslotte opnieuw door enerzijds te stellen dat de Afrikaan ondertussen wel weet hoezeer hij de blanke nodig heeft en anderzijds dat de houding van de Europeaan ten opzichte van de Afrikaan met de tijd ook redelijker is geworden.

Sociaal-darwinistische sporen vinden we terug in Westermanns vraag in hoever de neger zich als ras zal kunnen handhaven onder een hoger ras of in zijn uitspraak dat het cultuurniveau van de inboorlingen te laag is om zich te kunnen handhaven in de grote stad.

Westermanns kritiek op de Franse assimilatiepolitiek van 1941 bevestigt tenslotte zijn verdediging van de rassenscheiding.

Thurnwald

Thurnwald gaat in op de expansiedrang van de Europeanen, die in een ritme van een paar eeuwen door bepaalde volken, dikwijls van noordse afkomst, gedragen werd. Deze expansie naar overzee van het Europeanendom wordt gekenmerkt door roof, het te slim af zijn, uitbuiting, wreedheid, woeker en mensenhandel in het teken van het kruis tegen 'heidenen' en 'ongelovigen'. Ze vult de zwartste bladzijden van de geschiedenis van de blanke volken, misschien zelfs van de hele menselijke geschiedenis. Overzeese bezittingen en landen werden op die manier als 'provincies' van Europese staten verworven.³⁰²

Het tweede hoofdstuk van zijn boek wijdt Thurnwald volledig aan de geschiedenis, methodes en gedrag van de verschillende Europese koloniale naties en hij oefent daarbij heel wat kritiek uit.

Over de Portugezen en hun westerse opvolgers schrijft Thurnwald dat ze in de loop van de eeuwen de mensheid en hun naaste erger minachtten dan in gelijk welke andere tijd (ook niet de Roomse, Griekse, Egyptische, Chinese enz.) of gelijk welke primitieve cultuur ooit. Een afkeerbeweging begon pas met de humanisten en reformatoren.³⁰³

In het deel over Frankrijk schrijft Thurnwald dat Montesquieu, Voltaire, Rousseau en anderen zich bezighielden met de nieuwe koloniale problemen. Voltaire trad op tegen de uitbuiting van de kleurlingen en Rousseau idealiseerde het verre en vreemde naar het paradijselijke: de reactie tegen de eeuwenlange wrede slavenhandel en tegen het enge mercantilisme. Terwijl het er tijdens de Franse Revolutie op leek dat men de idee van expansie had opgegeven, bleek al snel dat het enkel om een heroriëntering ging. Terwijl men in Parijs de gelijkheid van alle mensen theoretisch verkondigde, bleef er op St.-Dominique toch een rassenscheiding bestaan.³⁰⁴

³⁰²R. THURNWALD, *Koloniale Gestaltung ...* (1939), pp. 53-54.

³⁰³*Ibid.*, p. 67.

³⁰⁴*Ibid.*, p. 99.

Napoleon Bonaparte bracht een principiële verandering in het Franse streven naar expansie. Hij ging uit van de idee van een heerschappij over de Middellandse Zee en de beheersing van de Rode Zee als weg naar Indië en het Verre Oosten, als concurrent van Engeland dat Kaap de Goede Hoop van de Hollanders genomen had.³⁰⁵

Vanaf het midden van de negentiende eeuw verschoof de plaats van het gebeuren van de Antillen naar het tropische Afrika. Na de afschaffing van de slavernij veranderden een aantal fundamentele dingen voor de kolonisators. Ze schakelden om naar vrije loonarbeid en in het bijzonder naar productie door inboorlingen voor de wereldmarkt en begonnen respect op te brengen voor de zeden en gewoonten van de inboorlingen.³⁰⁶

Kenmerkend voor de Franse koloniale politiek in de negentiende en twintigste eeuw was de houding uit de tijd van de grote revolutie, die op haar beurt een gevolg was van het Ancien Régime. Concreet betekende dit dat de negers gestimuleerd werden de cultuur en religie van Frankrijk te aanvaarden en in de plaats daarvoor 'gelijkheid' aan te bieden. Dit compromis gaat ervan uit dat de negers, vooral de Senegalezen die de kern van de zwarte strijdmacht vormen, geen eigen nationaal gevoel hebben, maar zich volledig voegen naar de Franse ideologieën. Naarmate het culturele bewustzijn van hun zelfstandigheid opnieuw zal toenemen, zullen deze stammen volgens Thurnwald minder betrouwbare strijdmachines zijn voor Frankrijk.³⁰⁷

Voor wat betreft de culturele assimilatie is het belangrijkste werktuig de scholen. Het is de bedoeling dat er een bepaalde selectie naar deze scholen gaat, een elite van aanwerfers voor de Franse cultuur. Thurnwald vindt dat net daarin de minachting voor de vreemde traditie, die op die manier onderdrukt wordt, tot uiting komt. Hierbij wordt er geen rekening gehouden met de zeer grote verschillen qua traditie en het verschil in begaafdheden van de volken. In werkelijkheid gaat het bij de assimilatie niet om een paar op het eerste gezicht verbluffende uiterlijkheden, maar om het psychische gebied. Deze moeilijkheden probeert men te overwinnen door een rassenvermenging.³⁰⁸

De geschilderde politiek stond deels onder de vloek van verkeerd geduide gelijkheidsidealen en kwam deels voort uit de droom van een reusachtig Frans imperium van halfbloeden en kleurlingen van alle mogelijke rassen. De gebreken van deze politiek gaven de laatste tijd aanleiding tot een aantal nieuwe stromingen. Louis Vignon en Labouret wendden zich tegen de vergissing dat de Fransen geloven dat ze vreemde volken en rassen in het Franse leven en in de Franse cultuur kunnen laten opgaan.³⁰⁹

De mens ontplooit zich immers binnen de grenzen van zijn eigen aard, niet de onze of de door ons gewilde aard. De ontwikkeling van de Afrikaan en andere vreemde volken moet zeker bevorderd worden, maar enkel na het onderzoek van hun eigen aard (*Eigenart*) en het daarmee overeenstemmende karakter van de rassen en de volken. Er zou een politiek moeten komen, die zich op de natuurwet richt. Dat betekent het principe van associatie

³⁰⁵ *Ibid.*, p. 100.

³⁰⁶ *Ibid.*, p. 102.

³⁰⁷ *Ibid.*, p. 107.

³⁰⁸ *Ibid.*, pp. 109-110.

³⁰⁹ *Ibid.*, p. 110.

(vereniging, organisatie) en inlijving (fusionering, annexatie), zoals het bijvoorbeeld door de Engelsen toegepast wordt.³¹⁰

Aan de hand van het voorbeeld van Algerije wijst Thurnwald op de tegenstelling tussen de officiële humane ideologie en de teugelloze economische interesses van de privé-mensen. Ook in Frans-Equatoriaal-Afrika hadden de grote landmaatschappijen onbeperkte macht, die vooral de inboorlingen hard trof en benadeelde.³¹¹

Generaal Faidherbe werd in 1854 gouverneur van Senegal. Hij respecteerde de niet-Europese zeden, zorgde tegelijkertijd voor de toename van de economische opbrengst, maar verlangde tevens trouw aan Frankrijk. Hij werd de stichter van de zogenaamde politiek van het samenleven (*politique d'association*) in plaats van de vroegere assimilatiepolitiek (*politique d'assimilation*).³¹²

Generaalgouverneur Ponty (1908-1915) wees op de nadelen van een dergelijke politiek. Een politiek van het bevelen, enkel gebaseerd op het bezit van macht was fataal. Hij was van mening dat er veel meer naar een 'rassenpolitiek' gestreefd moest worden, die met de eigen aard en de overleveringen van het ras rekening houdt en hun opperhoofden als middelaars gebruikt. Ook Brévié was voor een 'rassenpolitiek'.³¹³

De Franse politiek is au fond echter gebaseerd op de door Faidherbe geformuleerde methode van een verfransing van de Afrikaan, die door culturele en economische banden aan Frankrijk gekoppeld is en zich zo loyaal als een Fransman gedraagt.³¹⁴

In geen deel van Afrika zijn de koloniale vragen volgens Thurnwald zo bijzonder als in Zuid-Afrika. Deze vragen hebben een nationaal karakter, enerzijds omdat de nationale tegenstelling tussen de Boeren en de Engelsen nog steeds bestaat en anderzijds omdat de numerieke verhouding tussen blank en gekleurd steeds meer toeneemt ten ongunste van de blanken. Dit alles brengt sociale en psychische gevolgen met zich mee voor de twee belangrijkste rassengroepen.³¹⁵

In 1842 werd er een wet uitgevaardigd die de kleurlingen gelijkstelde met de blanken. Er werden echter geen maatregelen getroffen ter bijzondere bescherming van de Hottentotten en reservaten werden al evenmin georganiseerd. Door middel van een volledige gelijkstelling hoopte men het hele kleurlingenprobleem op te lossen. Dit stootte op hevige weerstand van de boerenbevolking en leidde tenslotte tot de grote trek.³¹⁶

In Brits Somaliland werden de traditie en oude levensvormen ingeperkt door de vreemden, in dit geval de Britten, die zich als heren gedroegen, maar geen rekening hielden met de zeden, het leven en de problemen van de inboorlingen.³¹⁷

De Duitse regering in Zuidwest-Afrika poogde zonder kennis van het leven en denken

³¹⁰ *Ibid.*, p. 111.

³¹¹ *Ibid.*, pp. 112-115.

³¹² *Ibid.*, p. 119.

³¹³ *Ibid.*, pp. 123-124.

³¹⁴ *Ibid.*, p. 125.

³¹⁵ *Ibid.*, p. 146.

³¹⁶ *Ibid.*, p. 154.

³¹⁷ *Ibid.*, p. 179.

van de inboorlingen formeel te bemiddelen en de ergste onrechtvaardigheden (*Härten*) te verhinderen. Er was echter niemand aanwezig die eraan dacht voor allebei, Europeanen en inboorlingen, ruimte te scheppen zoals door de overgang van een uiterst extensieve weide-economie naar een intensievere economische activiteit. Op die manier zouden ze niet naast elkaar moeten bestaan maar ook in wederzijdse steun en hulp vruchtbaar kunnen leven.³¹⁸

Over het bloedige neerslaan van de Herero-opstand schrijft Thurnwald dat een politiek die op verzoening gericht was en op lange termijn rekening wilde rekening houden met de belangen van de inboorlingen, beide strijdende partijen ten goede was gekomen.³¹⁹

Besluit Of Thurnwald zijn uitspraak in de *Koloniale Gestaltung* dat de expansiedrang enerzijds gedragen werd door volken van noordse afkomst, maar anderzijds de zwartste bladzijden van de geschiedenis vulde, onbewust deed of dat hij dit daarentegen ironisch bedoelde, hebben we het raden naar.

Wel duidelijk, is het feit dat Thurnwald het midden van de negentiende eeuw als een keerpunt in de geschiedenis van de kolonisatie beschouwt, omdat men vanaf dan respect begon te tonen voor de zeden van de inboorlingen. Op dit principe van respect voor de vreemde traditie baseert hij namelijk heel zijn kritiek op het kolonialisme.

Zoals Westermann kant hij zich onder andere tegen het Franse gelijkheidsbeginsel, omdat dit de vreemde traditie minacht en de mens zich tenslotte binnen de grenzen van zijn *Eigenart* ontwikkelt. Dit is een gelijkaardige uitspraak als die van Westermann in de context van de rassenscheiding (cfr. 8.3.5). Thurnwald is er van overtuigd dat er nood is aan een associatieve politiek, die zich op de natuurwet richt. Onder natuurwet verstaat Thurnwald hier blijkbaar het feit dat er onoverbrugbare verschillen bestaan tussen rassen en volken.

Hij wijst verder op de tegenstelling tussen humane ideologieën en economische interesses. Ook in Zuid-Afrika hoopte men door gelijkstelling tevergeefs het probleem op te lossen. Ook de voormalig Duitse regering van Zuidwest-Afrika moet eraan geloven, omdat ook zij verzuimden de belangen van de inboorlingen te respecteren. Als er toen meer ruimte gecreëerd was voor zowel Europeanen als inboorlingen, dan hadden ze niet naast elkaar moeten bestaan maar elkaar kunnen helpen.

Bernatzik

Bernatzik spreekt over de slavenhandel in de zestiende eeuw, waarbij de natuurvolken afgeslacht werden of als slaven verkocht werden en wiens cultuurgoederen verwoest werden. In Europa werd dit gelegitimeerd door het verzinnen van gemeenheden over deze volken. Hij betreurt het dat de geschiedenis leert dat de blanken de goede wil van de inboorlingen bijna zonder uitzondering op de grofste manier misbruikt hebben.³²⁰

³¹⁸ *Ibid.*, p. 232.

³¹⁹ *Ibid.*, p. 233.

³²⁰ H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), pp. 6, 24.

Ook in het Afrika-handboek bekritiseert Bernatzik de eerste koloniale pioniers. Zij wilden maar al te dikwijls hun gewelddadige maatregelen moreel rechtvaardigen door de onderdrukte inboorlingen heel veel afschuwelijke karaktertrekken en ondeugden toe te dichtten.³²¹

Met betrekking tot de hedendaagse koloniale praktijk, bekritiseert Bernatzik in 1939 en 1947 het gebrek aan maatregelen ter verbetering van de hygiënische omstandigheden en de bestrijding van ziekten. En dat terwijl voor bijna alle gevallen geldt, dat net die ziekten die de meeste slachtoffers onder inboorlingen vergen met hulp van de moderne geneeskunde relatief gemakkelijk te genezen zijn.³²²

Besluit Net zoals Thurnwald, uit ook Bernatzik (1939 en 1947) zijn verbolgenheid over de wandaden van de vroege kolonisators; zoals Westermann bekritiseert hij de huidige kolonisators die tekort schieten voor wat betreft de medische zorg voor inboorlingen.

8.6. Ontstaan nationaal bewustzijn

Westermann

De bestuursorganen van de inboorlingen omvatten groepen die vroeger nauwelijks van elkaars bestaan afwisten, maar nu gemeenschappelijke taken hebben. Ze voelen zich niet zoals vroeger enkel voor hun eigen groep verantwoordelijk, maar voor een grotere eenheid. Er ontstaat met andere woorden zo iets als een staatsbewustzijn of zelfs een nationaal gevoel.³²³

Enkel in de Duitse uitgave gaat Westermann in op het feit dat waar blank en zwart als heersend en dienend ras naast elkaar leven, het met het oog op het ontwakende zelfbewustzijn onvermijdelijk is dat er een rassentegenstelling ontstaat. In het jaar 1854 verleende de kaapkolonie gelijke politieke rechten aan zwarten en blanken. Dat was een onding. Het kiesrecht was gebonden aan een bepaald vermogen, waardoor slechts weinig inboorlingen het konden uitoefenen. Men heeft dit recht verder beperkt en de huidige plannen doelen op de organisatie van gescheiden vertegenwoordiging voor zwarten en blanken. De macht zal hierbij uiteraard uitsluitend in handen van de blanken blijven. Ook al is dit enkel het vastleggen in de wet van een feitelijke toestand, de inboorlingen ervaren dit als het intrekken van een recht, dat hen weliswaar van weinig nut was, maar dat ze ook nooit hebben misbruikt. Voor hen is het een vernedering en een verdere stap op de weg naar volledige uitsluiting van het bestuur van hun eigen aangelegenheden. Het is begrijpelijk dat daardoor en onder druk van verre gaande armoede en proletarisering een gevoel van rassensolidariteit ontstaat. Deze solidariteit kent geen stammen of volksgrenzen meer en

³²¹Id., 'Methode der koloniaethnographischen Forschung' ... (1947), p. 6.

³²²Id., 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 37.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 44.

³²³D. WESTERMANN, *The African to-day* ... (1934), p. 295.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen* ... (1937), p. 319.

Id., *The African to-day and to-morrow* ... (1949), p. 145.

kijkt enkel naar de donkere huid. Het is in elk geval opmerkelijk dat er enkele jaren geleden een congres van niet-Europeanen plaatsvond in Zuid-Afrika.³²⁴

De Zuid-Afrikaanse inboorlingen en in de eerste plaats de arbeiders, poogden herhaaldelijk zich te organiseren. De Afrikanen wagen zich daarmee aan taken, waar ze eigenlijk nog niet tegen opgewassen zijn. Men mag dan ook niet verbaasd zijn dat hun creaties veelal kortstondig zijn of een schimmig bestaan leiden. Het moet niettemin erkend worden dat de Afrikanen, gisteren nog primitieve mensen van het bos, zich vandaag niet helemaal zonder succes proberen te organiseren naar moderne Europese maatstaven en op die manier een wapen smeden tegen de overmacht van de Europeanen. De West-Afrikaan Aggrey is bekend bij alle geleterde negers (in Amerika) en wordt terecht als een hoop voor het negerras beschouwd, schrijft Westermann alleen in de Duitse editie. In de uitgave van 1949 wordt de hele passage weggelaten.³²⁵

Westermann vindt het evenmin verwonderlijk dat het communisme in Afrika aanhangers heeft. De Afrikaan waardeert het dat er ernst gemaakt wordt met de broederschap van alle mensen, hoewel dit enkel in theorie zo is. Het communisme belooft volledige sociale en politieke gelijkberechtiging. Niemand deed dit ooit tevoren, ook niet de christelijke missie. Het is dan ook begrijpelijk dat de neger aandacht schenkt aan deze boodschap, maar het is niet zo dat men op een bepaalde plaats in Afrika van een communistische beweging zou kunnen spreken.³²⁶

Politieke leiders en agitators, die vooral bij de arbeidersmassa aanhang vinden, zijn kenmerkend voor het Zuid-Afrikaanse inboorlingenleven. Zij hebben het rassenzelfbewustzijn opgewekt en de inboorlingen getoond dat ze ondanks hun onderwerping een macht zijn. Wanneer ze samenwerken en geduld hebben, zijn ze in staat succesvol voor hun doelen te strijden.³²⁷

De stem van de misdeelde wordt dikwijls versterkt door het inzicht dat het rassenverschil de scheidslijn trekt, naar de wil van de blanke. Ook al is de neger even bekwaam als zijn blanke collega, hij mag niet naar dezelfde positie dingen.³²⁸

Wanneer de Zuid-Afrikaanse inboorlingen de Europeaan als hun tegenstander beschouwen en tegelijkertijd de Europese cultuur willen, is dit slechts een schijnbare tegenstelling. De inheemse cultuur en de oude maatschappelijke orde liggen in duigen. Wanneer de inboorling de strijd om het bestaan met de Europeaan aangaat, moet hij hem met zijn eigen wapens bestrijden. Om dat te kunnen doen, heeft hij nood aan de kennis en het kunnen die de Europeanen overwicht verlenen. Hij wil deze kennis niet verwerven in de mate

³²⁴Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 324-325.

³²⁵Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 198-199.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 325.

³²⁶Id., *The African to-day ...* (1934), p. 298.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 325-326.

³²⁷Id., *The African to-day ...* (1934), p. 326.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 354.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 161-162.

³²⁸Id., *The African to-day ...* (1934), p. 328.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 355.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 162.

dat de blanke hem dit gunt, maar met onbeperkte zelfbeschikking. Waar er van de oude banden niets meer overblijft, is het begrijpelijk dat de inboorlingen dezelfde opvoeding en opleiding eisen als de blanken, waarmee ze hetzelfde land en dezelfde leefomstandigheden delen.³²⁹

Geschoolde Afrikanen doen pogingen relaties te ontdekken tussen religies, politieke instellingen en talen van de neger en die van de oude cultuurvolken van Europa en Azië. Hoewel deze pogingen onvruchtbaar zijn en geen enkele wetenschappelijke waarde hebben, zijn ze het begroeten waard. Ze duiden er immers op dat de Afrikanen over hun eigen verleden en cultuur beginnen na te denken. Ze moeten zich niet schamen voor hun geschiedenis, aangezien alle volken bepaalde ontwikkelingstrappen moeten doorlopen en dit bij het ene al sneller gaat dan bij het andere. Wanneer rasantrots zo een machtig wapen is voor de blanke volken, waarom zouden de zwarten hier dan geen gebruik van mogen maken en hun eigen bijdrage leveren aan de ontsluiting van Afrika, verrijkt met hetgeen ze van de blanken geleerd hebben?³³⁰

Niemand kan ontkennen dat de negers in de door de blanken dicht bevolkte gebieden, net als in de rest van Afrika, zich op de weg van de vooruitgang bevinden. Het zou onverstandig zijn ze weg te sturen van deze weg of hun de stap over een bepaalde cultuurtrap te verbieden. Welstand en gezonde toestanden kunnen niet gedijen waar een deel van de bevolking binnen kunstmatige grenzen opgesloten is en onderdaan moet zijn van het ander deel. Hoe rijker de inboorlingen worden, hoe meer het economisch leven zal opbloeien en hoe groter het voordeel voor de blanke bevolking zal zijn. De blanke beweert in Afrika zijn eigen leven te leiden en hij moet de moed hebben de zwarte aan zijn zijde dezelfde mogelijkheid te geven.³³¹

In zijn gemeenschapsleven, waar hij gescheiden van de blanken zal leven, moet de inboorling binnen de regels die voor iedereen gelden de vrijheid hebben om ongehinderd actief te zijn en zijn eigen levensvormen te creëren. Hij zal voldoende gelegenheden krijgen in zijn gemeenschap en bij de mensen van zijn eigen ras om actief te zijn als ambtenaar, politieman, handwerker, winkelier, ingenieur, bouwondernemer, journalist, arts, leraar en predikant. Wat lijkt natuurlijker dan de inboorlingen in hun steden een plaatselijk zelfbestuur te geven en ze op deze manier op te voeden met verantwoordelijke bezigheden? Wat zou de inboorling ervan moeten weerhouden met zijn kennis en kunde zijn landgenoten te dienen? Vandaag zal de kans dat een zwarte arts blanke patiënten behandelt nauwelijks voorkomen.³³²

³²⁹Id., *The African to-day ...* (1934), p. 329.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 356.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 162-163.

³³⁰Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 331-332.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 358-359.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 164.

³³¹Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 333-334.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 359-360.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 164-165.

³³²Id., *The African to-day ...* (1934), p. 334.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), p. 360.

Uiteindelijk ligt de toekomst van de neger in heel Afrika in handen van de neger zelf. Zelfs niet de wijste opvoeding of de welwillendste begeleiding kan een mensenras tot volle mannelijkheid leiden. Het ras zelf moet de weg banen en vastbesloten zijn hem te bewandelen. Voor de Afrikaan is de tegenwoordige tijd beslissend. De Europeaan en andere rassen zullen verder voet aan wal zetten in Afrika en hun invloed zal zich naar alle richtingen uitbreiden. De taak van de Afrikaan bestaat uit het ontdekken van de manier waarop hij in staat zal zijn zich naast de vreemden te handhaven en in concurrentie te treden. Het lot van de Afrikaan hangt tenslotte niet af van de wil van de blanken, maar van dat wat de Afrikaan er zelf van maakt. Als er leiders zouden opstaan die zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheid, dan zal de Afrikaan vanuit de huidige omwentelingen opstaan als een nieuwe creatie en de samenwerking tussen blank en zwart zal voor beiden tot zegen worden.³³³

In 1941 wijst Westermann expliciet op het gevaar van een proletarisering van de Afrikanen, zoals in Zuid-Afrika het geval is. Dergelijke proletarische omstandigheden ontstaan enkel in de grotere kust- en handelsplaatsen. De Afrikaan maakt in dat geval deel uit van een bevolgingsklasse waarin hij niet thuis hoort en te gronde gaat. De strijd om het bestaan is er des te heviger.³³⁴

De intellectuele inboorlingen vormen zoals de arbeiders een klasse, die geen deel uitmaakt van het stammenleven en aangewezen is op zichzelf. De Europeaan heeft ze gemaakt tot wat ze zijn en ze werken voor de Europeaan, niet voor hun eigen volksgemeenschap. Ze zijn ervan overtuigd dat ze te goed zijn voor lichamelijke arbeid en laten zich nog liever maandenlang verzorgen door hun familie dan dergelijk werk aan te nemen. Dit gedrag zal echter veranderen al naargelang hun aantal toeneemt en ze inzien dat hun plaats niet aan de zijde van de blanke is. Het is juist onder de intellectuelen dat er hier en daar, ondanks het grote verlangen naar Europese kennis, een groeiende beweging van bezinning over zichzelf ontstaat. Dit houdt geen terugkeer naar het oude in, maar de ontwikkeling van een leven, dat Europese elementen in zich heeft opgenomen, maar toch eigen aan Afrika is en zich naast het leven van de blanke kan laten zien.³³⁵

Er is ook sprake van het ontstaan van een rassenbewustzijn, dat echter bij het vergelijken van blank en zwart tot een bewuste tegenstelling leidt. Men heeft de beschaving van de blanke nodig en men wil ze. Daartoe heeft men echter ook de blanke zelf nodig, hoewel men blij zou zijn hem iets minder nodig te hebben. Men dient de blanke, omdat het niet anders gaat maar stilaan heeft hij geen nood meer aan zijn bevoogding. Deze stemming is openlijk of verborgen overal aanwezig en beperkt zich voornamelijk tot personen die dagelijks in contact komen met blanken, dat wil zeggen intellectuelen, arbeiders en degenen die voor de wereldmarkt produceren. De intellectuelen vormen hier de belangrijkste groep, aangezien

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), p. 165.

³³³Id., *The African to-day ...* (1934), pp. 335-336.

Id., *Der Afrikaner heute und morgen ...* (1937), pp. 361-362.

Id., *The African to-day and to-morrow ...* (1949), pp. 165-166.

³³⁴Id., *Afrika als europäische Aufgabe ...* (1941), pp. 239-241.

³³⁵*Ibid.*, pp. 241-243.

ze toenemen in aantal en invloed. Hierin schuilt echter geen politiek gevaar, want de neger denkt er niet aan zich te verzetten tegen de Europese macht. Hij weet immers dat hij zijn lot daardoor niet zou verbeteren en dat hij niet in staat is om onder de huidige omstandigheden zichzelf te besturen.³³⁶

Hoewel men dus niet kan ontkennen dat er onder de negers een rassenbewustzijn ontwaakt, is dit onbepaald, plaatselijk begrensd, naar aanleiding van bijzondere omstandigheden opgeflakkerd en net zo snel terug uitgedoofd. Van een gevoel van rassensolidariteit te spreken, zou met andere woorden te ver gaan.³³⁷

In 1941 schrijft Westermann dat het moeilijk vast te stellen is hoe groot de reikwijdte van het communistische gedachtengoed is. De herhaalde stakingen van zwarte stadsbewoners, hoewel enkel plaatselijk, wijzen op een potentieel gevaar. Dit gevaar wordt een beetje verminderd door de nieuwe maatregelen van de regering om inboorlingen uit de stadsgebieden van de blanken te halen en in reservaten onder te brengen, met als doel gescheiden woongebieden voor de twee rassen op te richten. Men zal hierin echter niet volledig kunnen slagen, omdat de inboorling ook in de grote Europese nederzettingen onontbeerlijk is als arbeider.³³⁸

Elke algemeen culturele, sociale of politieke beweging onder inboorlingen wordt in Europa graag als politiek gevaar gezien en beoordeeld. Dit is volgens Westermann fout en onrechtvaardig en gaat uit van de verouderde idee dat de inboorling alleen maar bestaat omwille van de Europeaan. Van zodra de inboorling eigen doelstellingen nastreeft, zou dat een bedreiging zijn voor de gerechtvaardigde belangen van de blanke.³³⁹

Een dergelijke kortzichtigheid noemt Westermann onverenigbaar met een moderne koloniale politiek. Haar opgave bestaat daarentegen uit het bevorderen van het welzijn van alle inwoners van een kolonie om op die manier de economische bloei en de activering van alle productiekrachten van het land tot stand te brengen, waardoor ook de belangen van het moederland gediend worden. Inboorlingenpolitiek is opvoeding, niet in de enge zin van een schoolopleiding, maar toegepast op het hele leven. De opvoeder is niet alleen de schoolleraar, maar elke Europeaan die met inboorlingen te maken heeft.³⁴⁰

De taak van de opvoeder kan echter niet daarin bestaan dat hij zijn leerling een leven lang bevoogd en betuttelt, maar dat hij hem binnen de grenzen van het mogelijke tot zelfstandigheid brengt. Om te vermijden dat een blanke arbeider, handwerker of kleine boer in de problemen komt doordat een zwarte minder loon verlangt, biedt de tegenwoordig algemeen nagestreefde plaatselijke scheiding van de twee rassen een oplossing. Op die manier zal iedereen automatisch voor de leden van zijn eigen ras werken. Dit betekent dat de zwarte binnen zijn eigen gemeenschap en onder zijn eigen rasgenoten de volledige vrijheid heeft om die activiteiten uit te oefenen, waartoe hij bekwaam en opgeleid is.³⁴¹

³³⁶ *Ibid.*, pp. 243-244.

³³⁷ *Ibid.*, p. 244.

³³⁸ *Ibid.*, pp. 246.

³³⁹ *Ibid.*, pp. 246-247.

³⁴⁰ *Ibid.*, p. 247.

³⁴¹ *Ibid.*, p. 247.

Het is van groot belang dat de inboorlingen op hun eigen gebied, dat van de landbouw, elke mogelijke steun krijgen. De kunstindustrie speelt hierbij een belangrijke rol, aangezien deze plaatselijk volledig is stopgezet. De Europeaan moet hier een helpende hand toesteken. Ze mogen er niet naar streven het oude te herstellen - een dergelijke beweging zou immers enkel van de inboorlingen kunnen uitgaan - maar moeten zich richten op de hedendaagse noden en de smaak van de inboorlingen, die voor verandering vatbaar is.³⁴²

Over het gemeenschapsleven van de inboorlingen schrijft Westermann dat het instandhouden van de volksaard iets anders is dan een poging een groep mensen te dwingen zekere verouderde vormen aan te nemen, die ze zelf als verouderd ervaart en waaruit ze wil ontsnappen. Deze groep zal een dergelijke poging steeds als een verkrachting zien, die ze tegen haar zin ondergaat en vandaar onvruchtbaar blijft. Wanneer er op dit gebied iets moet gebeuren, moeten de inboorlingen hiervoor niet alleen enthousiast gemaakt worden, maar moeten ze hieraan ook zelfstandig meewerken. Ook dit is een vraag van opvoeding.³⁴³

De opvoedingskwestie wordt hierdoor bemoeilijkt dat elke koloniale macht haar inboorlingen wil opvoeden tot een 'patriotisme', een aanhankelijkheid aan het moederland. Ongetwijfeld willen vele Afrikanen niets anders dan onder de beschermende vleugels van de regering blijven, indien deze hen zekerheid voor hun leven, eigendom en een kans tot vooruitgang biedt. Vanuit een dergelijke stemming van tevredenheid kan een koloniaal nationalisme ontstaan, dat er voor zorgt dat de bevolking van een kolonie zich door middel van een gemeenschappelijke opvoeding en bestuur als een eenheid begint te voelen, in zekere mate ook verbonden met het moederland.³⁴⁴

Of de Afrikaan hiermee voor altijd genoeg zal nemen, vindt Westermann moeilijk te voorspellen. Het is al evenmin gemakkelijk te zeggen of het behoud van de eigenheid of de engere verbinding met het moederland een betere methode is voor de koloniale politieke doeleinden. Met de laatste methode heeft Frankrijk immers de nationaal-Arabische beweging in haar Noord-Afrikaanse bezittingen niet kunnen verhinderen. Men mag hier echter niet uit het oog verliezen dat het daarbij om Arabieren gaat en niet om negers, om een volk met een groter verleden en grotere culturele prestaties en geen natuervolken, die nog nooit een nationaal gevoel konden opwekken.³⁴⁵

De taak van de koloniale regering is daardoor heel wat eenvoudiger, voor zover ze deze louter en alleen als een beheersing opvat. Aanziet de regering het echter als haar taak de ingeboren bevolking op te voeden en te ontwikkelen, dan heeft ze heel wat meer voor de boeg: het tot stand brengen van een rechtvaardig evenwicht tussen Europeanen en inboorlingen, de deelname van de inboorlingen aan alle activiteiten waartoe ze qua begaafdheid en opleiding in staat zijn, de ontwikkeling en constante bevordering van alle productieve krachten van het land en daarmee het welzijn van al zijn bewoners.³⁴⁶

De laatste paragraaf van *Afrika als europäische Aufgabe* vat Westermanns standpunt

³⁴² *Ibid.*, p. 248.

³⁴³ *Ibid.*, p. 250.

³⁴⁴ *Ibid.*, pp. 246, 250.

³⁴⁵ *Ibid.*, p. 251.

³⁴⁶ *Ibid.*, p. 251.

samen:

“Es ist eine vielseitige und tiefgreifende Verantwortung, die wir mit unserem neuen Kolonialbesitz übernehmen. Wenn wir sie angreifen mit dem Schwung und der Hingabe, die uns immer wieder groß gemacht haben und besonders das neue Deutschland unter Führung Adolf Hitlers kennzeichnen, so wird unsere koloniale Arbeit nicht nur dem Mutterland Früchte tragen, sondern auch den Eingeborenenvölkern zugute kommen und eine neue segensreiche Ordnung auch für Afrika bringen.”³⁴⁷

In *Der Afrikaner zwischen heute und morgen* van 1954 stelt Westermann dat de Afrikaanse neger, net zoals andere koloniale volken de onbeperkte heerschappij van de Europeaan in zijn land niet meer tolereert, maar zijn eigen stem wil doen gelden. Het gaat volgens Westermann over het algemeen nog niet om het verlangen naar volledige onafhankelijkheid, maar hij wil over de beslissende vragen van zijn land meespreken.³⁴⁸

Hoe begrijpelijk het verlangen van de Afrikanen naar zelfbeschikking ook is, men mag de zwakheden die hiermee gepaard gaan niet over het hoofd zien. Westermann is namelijk van mening dat het nergens om een beweging gaat die gedragen wordt door de hele bevolking, maar enkel om het dringen van een dunne bevolkingslaag van intellectuelen, die met het Europees gedachtengoed vertrouwd zijn. Het grootste deel van de bevolking houdt zich niet bezig met vragen van onafhankelijkheid of nationalisme en verstaan ze nauwelijks. Vooral de mensen van de oudere generatie zijn volkomen tevreden met de Europese regering.³⁴⁹

Niettemin is er niet veel nodig om ook deze mensen in oproer te brengen. De grootste moeilijkheden doen zich steeds daar voor, waar blank en zwart naast elkaar in hetzelfde land wonen. Het natuurlijke overgewicht van de blanken, hun invloedrijke achterban in het thuisland en hun niet altijd even tactvol en soms brutaal gedrag tegenover inboorlingen, ervaart de bevolking als onverdraaglijk en leidt tot verbittering.³⁵⁰

De ontwikkeling in Afrika lijdt aan overhaasting. De Afrikaan heeft zich weliswaar verrassend snel aangepast aan de nieuwe vormen en is een voorbeeldige hulp van de blanke geworden, maar de uiterlijke aanpassing heeft hem doen vergeten dat hij nog steeds niet over dezelfde inwendige krachten beschikt als de Europeanen. Zelfbedrog leidt hem tot het geloof dat hij de Europese beschaving net zo goed kan handhaven als de blanke en hem eigenlijk niet langer nodig heeft, behalve dan voor wat betreft bepaalde technische vragen als raadgever en geldschieter.³⁵¹

Dit noemt Westermann een mateloze zelfoverschatting van de Afrikaan. Afgezien van uitzonderingen, is hij er zelfs als intellectueel op geen enkele manier toe in staat de Europese beschaving te handhaven en heeft hij hiervoor de Europeaan nog voor lange tijd nodig. Hij is vooral niet opgewassen tegen de economische taken. Zonder Europese leiding

³⁴⁷ *Ibid.*, p. 264.

³⁴⁸ *Id.*, 'Der Afrikaner zwischen heute und morgen' ... (1954), p. 379.

³⁴⁹ *Ibid.*, p. 379.

³⁵⁰ *Ibid.*, p. 379.

³⁵¹ *Ibid.*, pp. 380-381.

en bijstand zou Afrika terugvallen in zijn vroegere barbaarsheid, ook al willen sommige Afrikanen dit niet geloven.³⁵²

De Afrikanen hebben in de korte tijd dat ze met de Europeanen samenleven, veel geleerd. Een ontwikkeling die door alle koloniale machten toegejuicht wordt, is dat ze steeds meer zelfbeschikking in handen krijgen. Het is de bedoeling dat er een echte partnerschap ontstaat en de positie en het respect van een mens niet afhankelijk is van kleur en ras, maar alleen van prestatie en persoonlijkheid. Dit geldt zowel voor de Europeaan als de Afrikaan.³⁵³

In Zuid-Afrika noemt Westermann de *Rassennot* het grootst. Eeuwenlang was elke blanke heer over elke zwarte. Voor inboorlingen bestonden er nauwelijks kansen op te klimmen, ze moesten binnen hun grenzen blijven. Zwarten zijn weliswaar geduldig en lieten de situatie lang voor wat ze was. Het was echter onvermijdelijk dat ze hier op een dag verandering in wilden brengen.³⁵⁴

De blanken voelen zich bedreigd, aangezien zij hun meegebrachte cultuur, hun levenshouding, met één woord hun herenpositie willen behouden. Niet dat men de zwarten kunstmatig in hun huidige toestand wil vasthouden, want de laatste jaren werden er aanzienlijke middelen vrijgemaakt voor inboorlingenscholen en ook voor hoger onderwijs bestaan bepaalde mogelijkheden. De leerlingen van alle instellingen mogen in de toekomst echter enkel onder niet-Europeanen werken. Daarvoor heeft men het woord 'Apartheid' uitgevonden. De grens zou nooit overschreden mogen worden.³⁵⁵

De scheiding is in de mate van het mogelijke volledig. De zwarte is echter te zeer verwickeld in het economische leven van de blanken om hem daarvan los te maken. Zijn medewerking in de industrie, op de plantages en in de huishoudens is onmisbaar. Rassenscheiding is dus niet volledig realiseerbaar.³⁵⁶

Niettemin is het voordelig voor de hele bevolking dat de rassenscheiding binnen de grenzen van het mogelijke doorgevoerd wordt, want ze verhindert vele spanningen. De voorwaarde is dat de inboorlingen over voldoende landerijen beschikken, waar ze over een zelfbestuur beschikken en steeds naar terug kunnen keren, en dat men hen de mogelijkheden tot onderwijs niet ontzegt.³⁵⁷

De Zuid-Afrikaanse staatssecretaris voor inboorlingenvragen, Dr. W. Eiselen, heeft eens gezegd dat men er over nadenkt om in de toekomst eigen Bantu-staten op te richten binnen de Unie. Dit is echter nog verre toekomstmuziek.³⁵⁸

Besluit Doorheen Westermanns uitspraken omtrent een streven naar onafhankelijkheid, kan men een steeds terugkerend patroon ontwaren. We kunnen dit patroon opdelen in

³⁵² *Ibid.*, p. 381.

³⁵³ *Ibid.*, p. 381.

³⁵⁴ *Ibid.*, p. 381.

³⁵⁵ *Ibid.*, pp. 381-382.

³⁵⁶ *Ibid.*, pp. 381-382.

³⁵⁷ *Ibid.*, p. 382.

³⁵⁸ *Ibid.*, p. 382.

drie hoofdmotieven.

Een **eerste** aspect is het feit dat er zoiets als een nationaal gevoel ontstaat. In 1937 schrijft hij dat er onder druk van verregerende armoede en proletarisering een gevoel van rassensolidariteit ontstaat, enkel op basis van de donkere huid. In 1941 heeft hij het weliswaar ook over een rassenbewustzijn, maar gaat het volgens hem te ver om over rassensolidariteit te spreken. Proletarisering vindt Westermann gevaarlijk, omdat de Afrikaan niet thuis hoort in een dergelijke klasse. Dat de strijd om het bestaan er nog sterker woedt dan anders, wijst op Westermanns sociaal-darwinistische instelling. Ook in *Der Afrikaner zwischen heute und morgen* van 1954 heeft Westermann het over het verlangen van de neger naar onafhankelijkheid en zelfbeschikking.

Een bijkomende factor binnen het verlangen naar zelforganisatie is het communisme. Westermann kan er in 1934 en 1937 inkomen dat het communisme aanhangers vindt onder de Afrikanen, aangezien ze een volledige sociale en politieke gelijkberechtiging beloven, wat zelfs de missies niet doen. Een 'communistische beweging in Afrika' wil hij dit echter niet noemen. In 1941 schrijft hij iets terughoudender dat de reikwijdte van het potentiële communistische gevaar moeilijk te bepalen is.

Westermann noemt het in 1941 verkeerd dat elke culturele, sociale of politieke beweging in Europa als politiek gevaar wordt beschouwd. Zijn argumenten die dit gevaar relativeren, vormen een **tweede** hoofdmotief. Zo heeft hij het in 1934 en 1937 over arbeiders die zich proberen te organiseren, maar hier eigenlijk nog niet toe in staat zijn. Hij is niettemin verbaasd over het feit dat mensen die gisteren nog primitief in het bos leefden, nu reeds dergelijke pogingen ondernemen. In een evolutionistisch denkkader zijn dit immers enorme stappen vooruit in de tijd.

Vergelijkbaar met het relativeren van de pogingen tot arbeidersorganisatie, is Westermanns relaas in alle uitgaven van *The African to-day*, over zwarte intellectuelen die pogingen doen tot vergelijkend cultureel onderzoek. Hoewel hij ze verheugend noemt en zwarten volgens hem hun rassentrots mogen laten gelden, noemt hij deze pogingen wetenschappelijk waardeloos.

Dat het ontstaan van een rassenbewustzijn geen politiek gevaar vormt, bevestigt Westermann ook in *Afrika als europäische Aufgabe* met de stelling dat de neger onder de huidige omstandigheden niet kan regeren over zichzelf en dat hij dit ook weet. Uit *Der Afrikaner zwischen heute und morgen* (1954) blijkt dat Westermann uitgaat van een 'natuurlijk' overgewicht van de blanken en dat de Afrikaan volgens hem niet over dezelfde 'inwendige' krachten beschikt als de Europeaan. Hij gaat verder uit van een 'overhaasting' van een kleine groep intellectuelen. Zonder Europese hulp zou de Afrikaan terugvallen in zijn vroegere barbaarse toestand. Dit alles wijst enerzijds op biologisch determinisme en anderzijds op cultureel evolutionisme, wat in combinatie met elkaar een sociaal-darwinistische argumentatie oplevert.

Een andere reden waarom er geen sprake moet zijn van een politiek gevaar, is het feit dat de idee dat de inboorling alleen maar zou bestaan omwille van de Europeaan een verouderde idee is. Dit brengt ons bij het **derde** hoofdmotief, met name het beeld dat

Westermann koestert over een moderne koloniale politiek, zoals ze zou moeten zijn. In zowel *The African to-day* (1934 en 1949) als *Der Afrikaner heute und morgen*, *Afrika als europäische Aufgabe* en *Der Afrikaner zwischen heute und morgen* is er het vaste aanknopingspunt van de rassenscheiding. Westermann is ervan overtuigd dat de rassenscheiding in het algemeen en de apartheid in Zuid-Afrika in het bijzonder, voor de hele bevolking voordelig is en zo ver als mogelijk doorgevoerd moet worden. Zoals reeds bij verschillende andere aspecten van de analyse het geval was, spelen het onderwijs en het recht op zelfbestuur binnen de grenzen van de rassenscheiding ook in Westermanns apologetische uitspraken een belangrijke rol.

Westermann pleit ervoor dat de inboorlingen geen onderwijs mag onthouden worden om ze op die manier binnen kunstmatige grenzen te houden. Binnen hun gescheiden ruimtes moeten ze voor zijn part onderwijs kunnen krijgen, onder voorwaarde dat de leerlingen in de toekomst enkel onder niet-Europeaan zullen werken. De intellectuelen moeten beseffen dat hun plaats niet aan de zijde van de Europeaan is. Naast het onderwijs, is het zelfbestuur van groot belang voor Westermann. Hij is er voorstander van dat de Afrikanen in hun eigen gebieden een zelfbestuur handhaven. Steeds meer zelfbeschikking wordt volgens hem bovendien door alle koloniale machten toegejuicht. De toekomst van de neger ligt in handen van de neger zelf en er is nood aan Afrikaanse leiders.

Van Europese zijde moet de landbouw en de kunstproductie ondersteund worden en de Afrikanen moeten over voldoende land beschikken. Ze evolueren naar vooruitgang en hun ontwikkeling mag niet tegengewerkt worden. Hoe rijker ze worden, hoe beter voor de economie. De zwarte moet zijn eigen leven kunnen leiden.

In de context van het communisme wijst Westermann er in 1941 op dat het gevaar verminderd wordt door maatregelen om de inboorlingen uit de steden te halen en in reservaten onder te brengen, wat overeenstemt met zijn eigen pleidooi voor gescheiden woonruimtes, waarbij hij steeds herhaalt dat een scheiding niet volledig door te voeren valt.

Erg opvallend is tenslotte het einde van *Afrika als europäische Aufgabe*, waar Westermann het als de verantwoordelijkheid van het nieuwe Duitsland onder Adolf Hitler beschouwt, om een nieuwe orde te creëren in Afrika, ten gunste van zowel kolonisators als inboorlingen. Dit is niet minder dan een expliciete adhesiebetuiging tot Hitler en het nazi-regime.

Thurnwald

Thurnwald stelde in 1929 reeds dat door het onderwijs aan de natuurvölker de sleutel getoond is tot de technische overmacht van de blanken. Hij is van mening dat er in de plaats van de erkenning van de superioriteit van de Europeaan een sterk zelfbewustzijn ontstaan is, dat tot uiting komt in de versterking van nationale aspiraties. Deze worden bovendien door communistisch-revolutionaire theorieën beziel en culminereren in de eis tot bevrijding van de drukkende invloed van Europa en Amerika.³⁵⁹

³⁵⁹R. THURNWALD, 'Moderne Volkenkunde' ... (1929), pp. 9-10.

Deze nieuwe situatie, waaraan in Duitsland geen aandacht wordt besteed of waarvan de betekenis erg wordt onderschat, stelt volgens Thurnwald de eis dat er veel voorzichtiger moet omgesprongen worden met de zeden, instellingen en psyche van de vreemde volken.³⁶⁰

De crisis onder de vreemde volken is immers door ons zelf in het leven geroepen, door de ontmoeting van deze volken met de blanken, de reusachtige economische en politieke expansie van de Europese cultuur en haar dragers, in het bijzonder als gevolg van de vooruitgang in de techniek. Thurnwald zou het bespottelijk of aanmatigend noemen om te beweren dat er andere doeleinden in het spel waren dan het behalen van kleine, kortzichtige voordelen, om deze economisch te gebruiken of uit te buiten.³⁶¹

Volgens Thurnwald zitten we voor wat betreft de voorziening van tropische producten hopeloos vast aan de arbeidskracht van de vreemde volken. De cultuur van vreemde volken is daarom nog niet perse gedoemd ten onder te gaan.

“Wij hebben ingezien, dat het niet mogelijk is ons eigen wezen zonder meer aan de andere volken op te dringen - en dit ook niet mag. (...) De kracht van een eigen, levende traditie mag door ons niet onderschat worden, niet ondermijnd en niet veracht. Des te sneller deze volken zich herstellen en zich zelf weer terugvinden, zich daarbij in hun cultureel leven aanpassende aan de veranderende omstandigheden, des te beter voor hen en ook voor ons. Des te gemakkelijker zal den grote crisis overwonnen worden, zal aan de innerlijke onrust een einde komen en zullen de plagen, die hen hebben bezocht verdwijnen. Hierin dienen wij hun om onszelfswil behulpzaam te zijn.”³⁶²

Thurnwald beschouwt het dan ook als taak en plicht op geestelijk gebied de leiding te nemen, zoals reeds gebeurde op technisch gebied. Het is immers in ons eigen belang de overgang naar de nieuwe levensvormen voor de vreemde volken te verlichten. Het middel daartoe ziet Thurnwald in de studie van hun instellingen en gedachtenwereld, van de vraag waarom juist in bepaalde landen bepaalde vormen ontstonden en waardoor deze vormen bepaald werden. Uit koloniale problemen vloeien algemene sociologische en psychologische vragen en de volkenkunde is geroepen die te beantwoorden.³⁶³

Thurnwald noemt het in 1939 opmerkelijk dat er een comité gesticht is van 52 eerder welstellende en geschoolde inboorlingen, die zich voor de inboorlingen van Noord-Rhodesië willen inzetten. De blanken erkennen tegenwoordig verschillende klassen van inboorlingen.³⁶⁴

De proletarisering van de Zuid-Afrikaanse Bantu-stammen is geenszins volledig. Er leeft nog altijd een niet onbeduidend deel inboorlingen in reservaten en in de protectoraten. Het is net op het platteland dat er een rassenbewustzijn ontstaat, dat de vroegere grenzen tussen clans en stammen overstijgt. Dit rassenbewustzijn kon pas ontstaan door de vrede die

³⁶⁰ *Ibid.*, p. 10.

³⁶¹ *Ibid.*, p. 10.

³⁶² *Ibid.*, p. 11.

³⁶³ *Ibid.*, p. 11.

³⁶⁴ *Id.*, *Koloniale Gestaltung ...* (1939), p. 373.

de blanken brachten en door het contact tussen verschillende stammen bij de wegebouw en in dienst van de blanken. Vandaag groeit dit rassenbewustzijn dankzij de Europese gezondheidszorg die de toename van de bevolking bevordert. De toenemende bevolking botst echter op de grenzen die de blanken trokken om de voedselvoorziening van de zwarten te beperken. De Bantu verwacht van de blanke een oplossing voor de moeilijkheden. Slaagt deze er niet in die te vinden, dan zal dit misschien nog een gevaarlijke bron van moeilijkheden worden in de toekomst.³⁶⁵

De Europese vrede, het creëren van grote bestuursgebieden en het gebruik van bepaalde talen heeft grote gevolgen voor de Afrikanen. De leden van verschillende stammen komen samen in scholen en missies, op het werk, op de plantages en in de steden. Daaruit ontstaat een lotsverbondenheid of een nieuwe basis, waaruit met de tijd en onder gunstige omstandigheden misschien binnen drie of vier generaties 'naties' kunnen ontstaan.³⁶⁶

Het spreekt voor zich waarom de bevolking een gemakkelijke prooi is voor de bolsjewistische propaganda van Amerikaanse negers, die zelfs bij de sanguinische Bantu een ernstig misnoegen kan veroorzaken. De mate waarin het mogelijk zal zijn bolsjewistisch gedachtegoed over te planten op de zwarte arbeidersmassa, zal in hoge mate afhangen van de wijsheid van de Europeanen, die de huidige heren van het land zijn. Er bestaat echter geen twijfel over dat de zwarten zich vandaag reeds erg bewust zijn van hun afhankelijkheid van verschillende vreemde volken. Enkel door de middelen die blanken hen aanreikten, drong dit feit tot hen door. De talen van de blanken en de toename van het verkeer gaven hun de mogelijkheid ideeën uit te wisselen onder elkaar.³⁶⁷

Aangezien het communisme de verschillen tussen de rassen ontkent en de negers de hoop op gelijke rechten schenkt, zijn aanhangers makkelijk te vinden. Leidinggevende negers zijn vandaag reeds ten prooi gevallen aan deze leren. Het lijkt er sterk op dat de negerleiders de voortschrijdende proletarisering in de steden als een mijlpaal op hun weg naar gelijkheid beschouwen. Dit heeft Thurnwald zelf in Amerika leren kennen (1931-33 en 1935-36).³⁶⁸

In de grond van de zaak kan de Europeaan maar weinig helpen door middel van opvoeding, de Afrikaan moet het grootste deel zelf doen. De grootste moeilijkheid vandaag is echter het feit dat de jonge generatie, voor zover ze zich bezint over haar Afrikanendom, ondertussen met Europese ideeën is opgegroeid en de banden met de traditionele stammen bijna doorgesneden zijn.³⁶⁹

Besluit Zowel in 1929 als in 1939 gaat Thurnwald in op het ontstaan van een nationaal gevoel. In de *Koloniale Gestaltung* zegt hij dat het rassenbewustzijn ontstaan is naar aanleiding van de vrede en de Europese gezondheidszorg. Door middel van de Europese talen en de toename van het verkeer, ontstond er een onderlinge uitwisseling. Het feit dat

³⁶⁵ *Ibid.*, p. 379.

³⁶⁶ *Ibid.*, pp. 396-397.

³⁶⁷ *Ibid.*, p. 378.

³⁶⁸ *Ibid.*, p. 402.

³⁶⁹ *Ibid.*, p. 435.

Thurnwald schrijft dat er met de tijd en onder gunstige omstandigheden misschien binnen drie of vier generaties naties zullen ontstaan, geeft blijk van zijn positieve instelling ten opzichte van een toekomstige politieke onafhankelijkheid van de kolonies.

Hierbij is het het vermelden waard dat Thurnwald in 1936 een artikel schreef, getiteld *The Crisis of Imperialism in East Africa and Elsewhere*. Gothsch analyseert dit artikel als een poging de Europese koloniale heerschappij als een voorbijgaand verschijnsel binnen een overkoepelend cultureel contact voor te stellen, dat getolereerd moet worden omwille van de vooruitgang. Thurnwald zei hier weliswaar duidelijk bij, dat het tijdstip voor een onafhankelijkheid nog niet gekomen was en dat de strijd van de intellectuelen te ongeduldig verliep.³⁷⁰

Zijn oplossing voor het probleem in 1929, anticipeert op zijn koloniale kritiek van 1939, zoals hoger aangehaald (cfr. 8.5.2). Hij pleit namelijk voor voorzichtigheid in de omgang met de inboorlingen, die naar hun eigen cultuur moeten teruggrijpen onder leiding van de blanken en met behulp van de volkenkunde. Wij moeten hen helpen zich cultureel verder te ontwikkelen in ons eigen economisch belang. Deze woorden van 1929 anticipeeren bovendien op hetgeen Thurnwald in 1939 zegt over rassenscheiding. Daar hebben we immers vastgesteld dat rassenscheiding er onder andere voor moet zorgen dat zwarten economisch actief worden, zonder ontoelaatbaar in hun leven en *Eigenart* beperkt te worden (cfr. 8.3.5).

In 1939 zegt Thurnwald ook dat de Europeaan maar weinig kan doen door middel van opvoeding en de Afrikaan het grootste deel zelf moet doen; het verdwijnen van de tradities is hierbij weliswaar problematisch. De leidinggevende rol van de blanke wordt hier met andere woorden gerelativeerd.

Het communisme verbindt Thurnwald zowel in 1929 als in 1939 met het ontwakende nationale bewustzijn. In 1939 gaat hij in op het feit dat het rassenverschillen ontkent, hoop op gelijke rechten biedt en floreert onder invloed van de proletarisering. De oplossing voor het communisme, zal volgens Thurnwald afhangen van de wijsheid van de blanke heren.

Bernatzik

Bernatzik gebruikt in 1939 en 1947 als argument tegen een vermenging van blanken en gekleurden onder andere het feit dat de gekleurde rassen veel talrijker zijn dan de blanke rassen en dat sommige zich bovendien ook veel sneller vermenigvuldigen. Een dergelijke vermenging zou volgens hem gelijk zijn aan het graven van het eigen graf. De gekleurde rassen beschikken bovendien over een aantal voordelige eigenschappen, die wij deels niet hebben. Vele van hen zijn bijvoorbeeld in staat in de tropen te leven. Dat ze bovendien kunnen vechten, heeft de wereldoorlog bewezen. Het is slechts een paar eeuwen geleden dat blanke rassen de wereld begonnen te beheersen. Dit is een oneindig korte tijd voor de wereldgeschiedenis! Wanneer het doel van de aanpassing bereikt is, zullen de gekleurde

³⁷⁰R. Thurnwald, 'The Crisis of Imperialism in East-Africa and Elsewhere', *Social Forces*, Vol. 15, 1936, pp. 84-91.

M. GOTHSCH, *op. cit.*, p. 193.

volken niet rustig de rol van de leergierige leerling blijven spelen. Enkel in de *Große Völkerkunde* van 1939 voegt hij hier nog aan toe dat Japan het bijvoorbeeld enkel tot heer van het verre oosten geschopt heeft, omwille van haar eigenschap delen van onze beschaving te kopiëren. Eigen constructieve prestaties waren hierbij van geen enkel belang. Bernatzik beschouwt het feit dat bepaalde volken de technische kennis van de Europeanen en dan vooral de wapens overnemen, als een mogelijke bedreiging voor de toekomst.³⁷¹

In de *Neue Große Völkerkunde* van 1954 en 1974 wordt over de koloniale etnologie gezegd dat ze reeds van grote betekenis geweest is voor de culturele verdere ontwikkeling van de gekleurde volken. Het internationale Afrika-instituut in Londen wordt als voorbeeld gegeven voor de nadruk die gelegd werd op de medewerking van ervaren veldonderzoekers. In Duitsland poogde Westermann dezelfde weg te begaan. De ervaringen van de veldonderzoekers waren op die manier immers van voordeel voor het zogenaamde indirecte bestuur.³⁷²

Na een korte verklaring van de begrippen direct en indirect bestuur, gaat Bernatzik in 1954 verder met de stelling dat de kolonisatie in haar gangbare betekenis vandaag op zijn einde loopt. Er is een zware strijd aan de gang om wegen te vinden, om de zelfstandigheid van deze meer of minder onderdrukte, deels beschavingsloze volken, met de economische noodzaken van de Europese staten te verenigen. De Europese staten hebben immers, omwille van hun techniek die grondstoffen verslindt en hun landbouw die steeds minder zelf produceert, meer dan ooit belang bij de ontsluiting en verwerking van de zogenaamde 'onontwikkelde' aardzones. Er bestaat geen twijfel over dat deze zones omgekeerd nood hebben aan onze cultuur.³⁷³

Een samenwerking kan echter pas dan succesvol zijn, wanneer ze voordelen voor beide partijen biedt. Als voorwaarde geldt dat men de gekleurde volken geen veranderingen mag opdringen, die noodgedwongen tot hun ondergang leiden. Men moet hierbij zowel op de veelvuldigheid van de door het ras bepaalde volksculturen letten, als op de genetische aanleg van het volk zelf. Dit betekent met andere woorden dat de grondige en precieze kennis van het vreemde volk de voorwaarde is voor elke ingreep in diens leven.³⁷⁴

Voor wat betreft de praktische taak die de volkenkunde kan vervullen, verwijst Bernatzik naar het *Afrika-Handbuch*. Hij schrijft hierover dat het vooral in het buitenland veel weerklank vond en veelal in het onderwijs gebruikt wordt. De koloniale ontwikkeling is sindsdien echter volgens Bernatzik de verkeerde weg opgegaan. De kolonisatoren hebben gefaald omwille van hun verkeerde methodes en hun inconsequentie. Hierbij verwijst Bernatzik naar de eerste zeven afbeeldingen in de *Neue Große Völkerkunde*.³⁷⁵

De eerste foto is bijzonder interessant, aangezien hij gedurende een tijdspanne van 21

³⁷¹H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 34.

Id., 'Zur Frage der Europäisierung' ... (1947), p. 42.

³⁷²Id., 'Historische Entwicklung' ... (1954), pp. 13-14.

H. BERNATZIK und E. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung' ... (1974), p. 9.

³⁷³H. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung' ... (1954), p. 14.

³⁷⁴*Ibid.*, p. 14.

³⁷⁵*Ibid.*, p. 14.

jaar drie keer gepubliceerd werd. Op de foto is er een blanke man te zien, die zich op de Salomo-eilanden gevestigd had en samen met zijn zwarte, inheemse vrouw en zijn kinderen kerstfeest viert. Byer schrijft over deze foto dat hij in 1933 één keer gepubliceerd werd in een krantenreportage, waarbij Bernatzik veel over het harmonieuze familiale leven van dit van huidskleur verschillende paar wist te vertellen. De huidskleur minimaliseerde hij als een kleinigheid.³⁷⁶

Slechts 5 jaar later, met name in Bernatziks inleiding tot de *Große Völkerkunde* van 1939, stond dezelfde kerstfoto in dienst van de wetenschap van de tijd. De verklarende tekst onder de foto luidde ditmaal:

“Weißer Pflanzler mit seiner angetrauten melanesischen Frau und drei Mischlingskinder beim Weihnachtsfest. Sein Versuch, Frau und Kinder durch Kleidung und Erziehung als vollwertige Mitglieder in seine Volksgemeinschaft aufzuheben, ist aus erbbiologischen Gründen zum Scheitern verurteilt.”³⁷⁷

Wat Byer niet vermeldt, is dat dezelfde foto in de uitgave van 1954 opnieuw gepubliceerd wordt, en wel men een licht aangepast commentaar:

“Weißer Pflanzler mit Familie beim Weihnachtsfest (Salomonen). Sein Versuch, Frau und Kinder durch Kleidung und Erziehung als vollwertige Mitglieder in *seine* Volksgemeinschaft aufzuheben, ist aus erbbiologischen Gründen zum Scheitern verurteilt.”³⁷⁸

Behalve het feit dat Bernatzik in zijn commentaar van 'familie' spreekt in plaats van 'aangetrouwde melanese vrouw en drie halfbloedskinderen', is de inhoud onveranderd gebleven.

Ook Emmy Bernatzik verwijst in 1974 naar het Afrika-handboek, dat volgens haar voor de toegepaste volkenkunde een beslissende doorbraak betekende. Ze schrijft dat de koloniale ontwikkeling sindsdien in veel gebieden de weg gegaan is die Bernatzik voor beide delen rampzalig noemde. Ze herhaalt de zin dat de kolonisatoren omwille van hun verkeerde methodes en hun inconsequentie gefaald hebben. Van een verwijzing naar foto's is er echter geen sprake meer. De bewuste kerstfoto is ook niet meer gepubliceerd in de uitgave van 1974.³⁷⁹

In de uitgave van 1974 sluit Emmy Bernatzik af met een pleidooi voor de blijvende verantwoordelijk van de Europese landen voor de nieuwe staten. De proclamatie van een staat, economische onderhandelingen, de afvaardiging van parlementairen en dergelijke meer betekent nog lang niet dat de volken en de volksstammen die ze vertegenwoordigen, door en door beschaafd zijn of als voorwerpen van volkenkundig onderzoek niet meer in aanmerking komen.³⁸⁰

³⁷⁶D. BYER, *Nicht im Kasten: Vom Abenteuer einer Fernsehdokumentation. Ein Roman.*, Wien, Edition Falter/ Deuticke, 1993, pp. 35-36.

³⁷⁷H. BERNATZIK, 'Allgemeiner Teil' ... (1939), p. 55.

³⁷⁸Id., 'Historische Entwicklung' ... (1954), p. 9.

³⁷⁹H. BERNATZIK und E. BERNATZIK, 'Historische Entwicklung' ... (1974), p. 9.

³⁸⁰*Ibid.*, p. 9.

Ondanks alle ervaringen in het verleden staat het voor Emmy Bernatzik vast dat de gekleurde volken het oude Europa nodig hebben. We mogen niet vergeten dat de volken die hun traditionele waarden verloren hebben, op zoek zijn naar geestelijke leiding, ethische waarden, richtlijnen en autoriteiten. Geestelijke leiding en geleidelijke opvoeding zijn belangrijker dan rubbermatrassen en stukken textiel. Voor dit probleem is er nood aan onderzoek over de traditionele waarden, om vast te stellen waar de basis voor een nieuwe vormgeving kan gevonden worden.³⁸¹

Er zal een opwaardering van de *arteigen* cultuuropvatting moeten plaatsvinden en een evenwicht tussen die opvatting en de niet te stoppen overname van de moderne beschaving tot stand moeten gebracht worden. Enkel kennis over de *fremdvölkische Eigenart* kan een basis leveren voor een zo onpartijdig mogelijke beoordeling.³⁸²

Besluit In 1939 en 1947 wijst Bernatzik op het gevaar dat de gekleurde volken een mogelijke bedreiging voor de toekomst zouden kunnen vormen, door kennis over te nemen van de Europeanen.

Zeven jaar na de publicatie van het Afrika-handboek stelt Bernatzik dat de kolonisatie in haar gangbare betekenis op zijn einde loopt. Nu moet men de zelfstandigheid van vreemde volken zien te combineren met Europese economische belangen. De vreemde volken hebben op hun beurt nood aan de Europese cultuur. Het enige wat er voor Bernatzik verandert, is het feit dat er theoretisch sprake zal zijn van zelfstandigheid. In de praktijk spreekt hij echter nog steeds over ingrepen in het leven van vreemde volken, op basis van kennis over hun cultuur en ras.

De volkenkunde heeft volgens Bernatzik zijn nut reeds bewezen voor het indirecte bestuur in het verleden en zal ook in de toekomst nodig zijn om tot een samenwerking te komen die voordelen inhoudt voor beide partijen. Dat het sinds 1939 de verkeerde kant is opgegaan met de kolonisatie, moet onder andere blijken uit de bewuste kerstfeestfoto van 1939 en 1954 tegen rassenvermenging. Dat Bernatzik zich tussen 1933 en 1939 aanpaste aan de toen heersende mening over halbloeden blijkt op zijn beurt uit deze foto, die door zijn herdruk in 1954 ook bewijst dat hij deze mening meenam in het graf.

Emmy Bernatzik blijkt ze echter nog tot in de jaren zeventig aangehangen te hebben, aangezien ook zij verwijst naar het Afrika-handboek en naar Bernatziks uitspraak over verkeerde koloniale methodes en inconsequentie. In het algemeen kan men stellen dat zij bleef vasthouden aan dezelfde ideeën als haar man in en na de nazi-tijd. Ondanks de dekolonisatie schrijft ze immers dat de Europeanen de verantwoordelijkheid hebben vreemde volken te beschaven en geestelijke leiding op basis van traditionele waarden te bieden. Met behulp van de volkenkunde moet er onpartijdige kennis verworven worden over de *Eigenart* van het vreemde volk.

³⁸¹ *Ibid.*, p. 10.

³⁸² *Ibid.*, p. 10.

8.7. Besluit tekstanalyse

Welke houding Westermann, Thurnwald en Bernatzik aannamen ten opzichte van de inheemse bevolking, is de vraag die aan de orde was. In dit besluit gaat het om het racistisch en nazistisch gehalte van de teksten.

8.7.1. Koloniale etnologie en racisme

Met het oog op Memmi's definitie van racisme, met name de beoordeling van het reële of fictieve verschil ten voordele van de racist en ten nadele van het slachtoffer, ter legitimatie van een agressie of privilege, kunnen we stellen dat het racisme vertrekt van het verschil.

Aangezien de beoefenaars van de etnologie ernaar streven verschillen te beschrijven en te vergelijken, is 'het verschil' als uitgangspunt van het racisme met andere woorden ook het uitgangspunt van de etnologie. De beoordeling van het verschil in de geselecteerde teksten is gebaseerd op een classificatiesysteem van superieure en inferieure rassen, maar ook culturen, socio-economische waarden en rechtsopvattingen. Naast het feit dat bevolkingen expliciet ingedeeld worden in meer- en minderwaardige groepen, blijkt ook uit de manier waarop over Europeanen gesproken wordt als leiders en opvoeders, een uitgesproken superioriteitsgevoel ten opzichte van de gekoloniseerde volken. Anderzijds gaan Westermann, Thurnwald en Bernatzik ook bewust in tegen vooroordelen en clichés die de 'vreemde' op een al te simplistische of negatieve manier karakteriseren. Een markant voorbeeld hiervan is het feit dat Westermann Afrikanen op het gebied van welsprekendheid en kunst superieur acht ten opzichte van de Europeanen.

Europeanen staan bij alle drie de auteurs hoger op de culturele ladder dan gelijk welke andere bevolkingsgroep. In tegenstelling tot hun theoretische ingesteldheid, zoals beschreven in de contextanalyse en waarbij zowel Westermann, Thurnwald als Bernatzik zich tegen het culturele evolutionisme afzetten, vindt men in de teksten zelf heel wat cultureel evolutionistische sporen terug. Dit bevestigt de stelling, dat bepaalde fundamentele theoretische en methodologische bijdragen van de evolutionisten verderwerkten in de theorieën die uit deze kritiek ontstonden (cfr. 1.3).

Naast het culturele niveauverschil is er ook sprake van een biologisch niveauverschil, dat bij Westermann en Thurnwald tot de noodzaak leidt van een ruimtelijke, socio-economische rassenscheiding. Zij pleiten voor een scheiding op voorwaarde dat de *Eigenart* van de inboorlingen gerespecteerd wordt, door ze de mogelijkheid te geven zich binnen hun grenzen verder te ontwikkelen. Bernatzik zegt dit niet expliciet, maar onder andere uit zijn betoog tegen de vermenging van blanken en inboorlingen, kunnen we afleiden dat ook hij voor een rassenscheiding opteert.

Een biologisch determinisme en rasygiënische invloeden kunnen we bij alle drie de auteurs vaststellen. Vooral Westermann maakt gebruik van een expliciet sociaal-darwinistische retoriek. Bij Westermann en Bernatzik komt ook het feit dat men de gekoloniseerde volken tijd moet gunnen om zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden steeds terug. Thurnwald maakt enerzijds op een bepaald moment opmerkelijk op het grote

verschil tussen culturele en biologische processen, wat alles behalve sociaal-darwinistisch is. Anderzijds meent hij dat koloniale expansie enkel begrijpelijk is onder biologische invalshoek, wat we wel degelijk als een sociaal-darwinistische uitspraak kunnen beoordelen. Bovendien is het duidelijk dat hij net zoals Westermann en Bernatzik overtuigd is van de biologische maakbaarheid van de volken.

Een essentieel onderdeel van een racistische argumentatie is volgens Memmi de rechtvaardiging van de onderdrukking. In de specifieke context van de koloniaal etnologische literatuur, is het de koloniale onderdrukking, de economische uitbuiting, die gerechtvaardigd moet worden. Zowel Westermann, Thurnwald als Bernatzik willen de kolonisatie expliciet rechtvaardigen door te stellen dat de Europeanen én de inboorlingen er goed bij varen. Ze oefenen kritiek uit op het onrecht dat inboorlingen aangedaan werd door ze in ruimte en zelfstandigheid te beperken. Vooral de Franse kolonisatiemethodes moeten het ontgelden, aangezien ze geen respect tonen voor de zeden en tradities van de inboorlingen. Ook wanneer hedendaagse koloniale machten tekort schieten in de behandeling van inboorlingen, wordt dit bekritiseerd. Uit een aantal passages blijkt echter dat wanneer het puntje bij paaltje komt, de economische belangen van de Europeanen primeren boven die van de inboorlingen.

Als eerste conclusie kunnen we stellen dat Westermann, Thurnwald en Bernatzik reële of fictieve verschillen beoordelen ten voordele van de kolonisator en ten nadele van de gekoloniseerde, ter legitimatie van het kolonialisme. Deze verschillen zijn zowel van biologische als van culturele, psychologische, socio-economische en juridische aard. Hun teksten kunnen we in de zin van Memmi met andere woorden zowel racistisch als heterofoob noemen (cfr. 3.1).

Daarbij moeten we echter ook Memmi's opmerking in acht nemen over het feit dat het racisme kan relativiseren en zich anders uit in verschillende maatschappelijke en historische contexten. Het specifieke van het racisme van de koloniaal etnologische literatuur bestaat erin dat zowel Westermann, Thurnwald als Bernatzik ondanks hun legitimatie van het kolonialisme, vooroordelen en clichés over de inheemse bevolking tegenspreken, de wandaden van de beginperiode van het kolonialisme aanklagen en er prat op gaan de belangen van de inboorlingen te verdedigen.

Omtrent de koloniaal racistische types die Koponen opstelde voor de tijd van de effectieve Duitse koloniale politiek (cfr. 4.1), kunnen we stellen dat de koloniale etnologen in spe voornamelijk een economisch/kapitalistisch model promootten. Het grote belang dat de (ex-)missionaris, paternalist en humanist Westermann aan opvoeding hechtte, ligt in de lijn van de redenering om Afrikanen als 'zachte was' in de handen van de kolonisators te beschouwen.

8.7.2. Koloniale etnologie en nazisme

De ultieme vraag waarop we een antwoord willen formuleren, luidt in welke mate we de koloniaal etnologische literatuur in het Derde Rijk nazistisch mogen noemen.

Een blik op de richtlijnen van de nazistische koloniale politiek in spe, zoals te lezen in de *Deutsche Kolonialkatechismus*, het *Reichskolonialgesetz* en de *Rassenpolitische Leitsätze zur deutschen Kolonialpolitik* van 1940 (cfr. 4.2), is voldoende om de gelijkaardigheid met de inhoud van de koloniaal etnologische teksten vast te stellen.

Zoals het principe van rassenscheiding centraal staat in de nazistische richtlijnen, leggen ook Westermann en Thurnwald er de nadruk op. Thurnwald heeft het zelfs letterlijk over blanke en zwarte ruimtes. De hiermee samenhangende opdracht om elke rassenvermenging te vermijden, is voor Bernatzik van groot belang.

Omtrent de grote gelijkaardigheid van Thurnwalds voorstellen met de *Rassenpolitischen Leitsätze zur deutschen Kolonialpolitik*, schrijft Timm dat deze richtlijnen op het tijdstip van Thurnwalds belangrijkste publicaties over de koloniale organisatie nog niet in hun definitieve versie bestonden. Volgens Timm spreekt deze gelijkaardigheid voor het feit dat Thurnwald de overwegingen, discussies en het materiaal van de koloniale planners nauwgezet volgde, goed kende en onverkort gebruikte in zijn wetenschappelijke en wereldbeschouwelijke benaderingswijze. Zoals gezegd was de vermoedelijke auteur Günter Hecht net zoals Thurnwald en Westermann lid van de *Ausschuß für Kolonialrecht* (cfr. 4.2).³⁸³

Een erg belangrijk thema in de koloniaal etnologische teksten behelst het respect voor de volkse *Eigenart* van de inboorlingen. Dit komt er in de nazistische richtlijnen op neer dat de zeden, gebruiken en rechtsgewoontes van de inboorlingen behouden worden, voor zover ze niet ingaan tegen de goede zeden naar Duitse maatstaven. Andere richtlijnen die hieruit voortvloeien, zijn de bescherming van het landbezit en andere voorrechten, godsdienstvrijheid en het voorzien in voldoende medische zorg en voedsel.

In de analyse van de koloniaal etnologische teksten herkennen we deze richtlijnen bij Westermann in de manier waarop hij pleit voor het behoud van de *Eigenart* van de Afrikaanse cultuur en kunst. Als missionaris is hij uiteraard voor het christendom, maar ook hier vindt hij dat de kerk moet aanknopen aan de bestaande tradities. Thurnwald pleit voor het teruggrijpen naar de eigen religie en de eigen tradities om tot iets nieuws te komen en ook Bernatzik is er voorstander van dat men bij volken die hun eigen cultuur behouden hebben, poogt de eigen cultuur te bewaren. Westermann en Bernatzik eisen dat het landbezit rechtmatig verdeeld wordt. Een goed voorbeeld voor het behoud van cultuur, zolang ze niet ingaat tegen de goede zeden naar Duitse maatstaven, zijn de rechtsgewoontes. Alle drie de auteurs gaan in op de organisatie van de rechtspraak en pleiten hierbij voor kennis over de *arteigen* rechtstradities. Thurnwald vermeldt hierbij concreet dat dingen zoals bloedwraak en godsoordelen niet kunnen geduld worden.

Zoals in de nazistische richtlijnen staat dat blanke kolonisators moeten geschikt zijn als *Herrenpersönlichkeiten*, leggen ook Thurnwald en Bernatzik de nadruk op het belang van de morele geschiktheid van de kolonisators. Volgens de nazistische richtlijnen is de deelname van de inboorlingen aan het bestuur een streefdoel en is opvoeding een belangrijk thema, terwijl de overname van de blanke beschaving zoveel mogelijk beperkt moet worden,

³⁸³K. TIMM, *art. cit.*, p. 629.

aangezien dit tot ontworteling, proletarisering en bolsjewisering van de inboorlingen leidt.

Voor Westermann is opvoeding een uiterst belangrijke kwestie. Hij is van mening dat opvoeding ten eerste moet gebaseerd zijn op de eigen tradities van het vreemde volk en ten tweede zoveel mogelijk moet gericht zijn op het praktische boerenbestaan in de Afrikaanse dorpen. Via een indirect bestuur mag er zo min mogelijk ingegrepen worden in de cultuur, die weliswaar aan de nieuwe omstandigheden moet aangepast worden. Binnen hun eigen grenzen, wil Westermann de inboorlingen een zelfbestuur toestaan. Proletarisering beschouwt Westermann als een te vermijden gevaar.

Thurnwald argumenteert op een gelijkaardige manier. Door middel van Jeanes-scholen moet het onderwijs gericht zijn op de praktische verbetering van de eigen tradities. Reservaten moeten via een systeem van indirect bestuur een zelfbestuur krijgen en ook voor Thurnwald moet een proletarische mentaliteit kost wat kost vermeden worden.

Ook Bernatzik pleit voor een opvoeding waarbij het *arteigen* leven verbeterd wordt, via een indirect bestuur voor *stammessittentreue* inboorlingen en een direct bestuur voor halfbeschaafden of ontwortelden. Het moet bovendien verhinderd worden dat arbeiders vervreemden van hun eigen stam en cultuur.

Alle drie de auteurs menen dat de volkenkunde moet voorzien in kennis over de *Eigenart* en de volksaard van de vreemde volken, om tot een koloniaal bestuur te komen dat rekening houdt met de belangen van de inboorlingen en op die manier de economische belangen van de kolonisator in de hand werkt. Dit blijkt bovendien volledig compatibel te zijn met de nazistische richtlijnen voor een koloniale politiek in spe.

Naarmate de koloniale etnologie onder het nazi-regime steeds belangrijker werd, schaarden de drie wetenschappers zich bovendien radicaal achter het nazi-regime en de nazistische visie op rassen en rassenvermenging.

Bij Westermann wordt dit het duidelijkst wanneer hij in *Afrika als europäische Aufgabe* (1941) voor de alles overheersende invloed van het ras kiest (cfr. 8.2.1), terwijl hij daar in *The African to-day* (1934) en *Der Afrikaner heute und morgen* (1937) nog aan twijfelde. Opvallend is bovendien dat Westermann enkel in *Afrika als europäische Aufgabe* expliciet instemt met de nazistische doelstellingen in Afrika (cfr. 8.6).

Thurnwald evolueert doorheen de jaren in zijn denken over rassenvermenging. Voor de Eerste Wereldoorlog is hij niet a priori tegen een vermenging van blanken met inboorlingen, terwijl hij in de *Koloniale Gestaltung* (1939) schrijft dat men op basis van de huidige genetische kennis meer dan ooit tegen rassenvermenging zal zijn (cfr. 8.3.4). Thurnwald koestert bovendien bittere gevoelens over het verdrag van Versailles en staat achter de Duitse natie en het nazistische regime.

Dat Bernatzik zich aanpaste aan de nazistische mening over halfbloeden, blijkt uit het commentaar bij de kerstfeestfoto van halfbloedskinderen, wiens genetische afkomst een evolutie doormaakte van onbelangrijk in 1933 naar een hinderpaal voor de integratie in de blanke samenleving in 1939. In het voorwoord van de *Große Völkerkunde* van 1939 noemt Bernatzik de *Führer*, die door de creatie van Groot-Duitsland hoop geeft op kolonies en

een nieuwe, koloniale oriëntatie van de volkenkunde.

Hiermee is echter nog niet alles gezegd, aangezien we zowel bij Westermann, Thurnwald als Bernatzik ook elementen van continuïteit kunnen vaststellen.

Westermanns publicaties boden de meeste vergelijkingsmogelijkheden. Naast zijn teksten die buiten de periode van het nazisme vallen, beschikten we immers ook over twee Engelse uitgaven van *The African To-day*, die we met elkaar, maar ook met de Duitse vertaling van 1937 konden vergelijken.

Westermanns boek *The African To-day* met al haar heruitgaves en vertalingen, verscheen in opdracht van het Afrika-instituut. Heel wat uitspraken van 1934 en 1937 blijven onveranderd, zoals die over de noodzaak de *Eigenart* van de Afrikaanse cultuur te bewaren, ook voor wat betreft de opvoeding. De kunst is voor hem in 1949 evenzeer gedetermineerd door de omstandigheden enerzijds en het ras anderzijds. Cultureel evolutionistische en sociaal-darwinistische uitingen blijven eveneens staan. Passages die concreet ingaan op de nazistische rassenpolitiek komen in de Engelse edities niet voor.

Uit de tekstanalyse blijkt dat Westermann ook voor 1933 schreef dat de christelijke kerk moest aanknopen aan de *Eigenart* en dat de opvoeding praktisch en gebaseerd moest zijn op de tradities, de volksaard of de *Eigenart*. Hij deed ook toen cultureel evolutionistische uitspraken en ging ook toen uit van inferieure en superieure rassen, de hamitentheorie, de superioriteit van de islam tegenover de Afrikaanse religies en diens inferioriteit ten opzichte van het christendom.

Thurnwalds cultuurconcept verandert doorheen de jaren, wat blijkt uit de manier waarop hij cultuurarme volken beschrijft voor de Eerste Wereldoorlog en de manier waarop hij in 1929 een veel bredere definitie van cultuur geeft (cfr. 8.3.6). Belangrijk is het feit dat Thurnwald ook in zijn vroege publicaties uitgaat van inferieure rassen, waarbij hij ook toen reeds opmerkelijk maakte op de onderling grote verschillen. Hij verdedigde de inboorlingen, ging in tegen clichés en pleitte voor meer mensenkennis en begrip voor zwakheden die voortkwamen uit het karakter van de inboorlingen. Thurnwald wees tenslotte ook reeds in 1910 op het belang van de studie van de inboorlingenrechten.

Bij Thurnwald en Westermann valt het gebruik van een steeds terugkerende, racistisch geladen metafoor op. Thurnwald spreekt in 1910 twee keer over de blanke als het hoofd of het brein versus de inboorling als de hand of de armen en benen. Westermann heeft het in 1909 over het overleg, het initiatief versus de sterke armen en het sterke lichaam en in 1937 over de hersenen versus de armen. Opvallend is dat Westermann deze metafoor relativeert in 1937 door te stellen dat het niet voor altijd zo zou mogen zijn.

Bernatzik bleef vanaf de periode van het Derde Rijk tot het einde van zijn leven vasthouden aan een biologisch determinisme. Gemengde huwelijken bleef hij ook na de Tweede Wereldoorlog veroordelen. Zijn vrouw Emmy Bernatzik schreef in 1974 nog steeds dat de vreemde volken door de Europeanen moeten beschaafd worden en dat er door middel van de volkenkunde kennis moet verworven worden over de *Eigenart* van het vreemde volk.

Het gedachtengoed is met andere woorden nazistisch, maar beperkt zich voor geen van de

drie auteurs tot de periode van het nazi-regime. Zowel voor 1933 als na 1945 lezen we een aantal identiek dezelfde, racistische uitspraken. Voor Westermann kunnen we bovendien stellen dat dit racistische gedachtengoed zich niet beperkte tot het Duitse taalgebied, maar ook in het kader van het internationale Afrika-instituut kon gepubliceerd worden.

Tot slot willen we ingaan op hetgeen er in de literatuur omtrent het thema 'Koloniale etnologie en racisme in het Derde Rijk' reeds gepubliceerd werd.

Gothsch meent dat er tenminste enkele volkenkundigen tijdens het Hitler-regime een racistische positie vertegenwoordigden en voor koloniale, politieke doeleinden gebruikten. Op het aantal volkenkundigen gaat hij niet in. Gothsch is van mening dat deze etnologen een bijdrage leverden tot de ideologische legitimatie van het Europese koloniaal gezag op basis van evolutionistische, negentiende eeuwse voorstellingen en voornamelijk op basis van de racistische opvattingen onder het nazisme.³⁸⁴

Ook wij beperkten ons tot enkele wetenschappers en legden de nadruk op het inhoudelijke aspect. De negentiende eeuwse, evolutionistische voorstellingen zijn inderdaad opvallend. De racistische opvattingen kunnen we uiteraard evenmin bestrijden, maar menen we niettemin genuanceerder en inhoudelijk concreter te hebben geanalyseerd. De racistische opvattingen beperken zich immers geenszins tot de tijd van het nazi-regime en gaan bovendien hand in hand met wat we een geperverteerd cultuurrelativisme willen noemen.

Seithel stelt dat cultuurrelativisten voor het tolereren van verschillende culturele waarden en praktijken pleiten, die enkel in hun culturele context kunnen begrepen en beoordeeld worden. Om culturele verschillen te beoordelen, maken ze geen gebruik van cultuuroverstijgende maatstaven, zoals ethnocentrische, biologische en racistische verklaringenmodellen. Voor het functioneren van culturen is de efficiënte aanpassing van het individu aan de heersende normen en sociale regels bijgevolg van doorslaggevende betekenis.³⁸⁵

Een cultuurrelativistische en functionalistische zienswijze, die de eigenwaarde en de integratieve kracht van elke cultuur benadrukte, vertoonde bepaalde overeenkomsten met een koloniale heersers- en assimilatiepolitiek: ze negeerde de historische (koloniale) verhoudingen van dominantie, beklemtoonde de functionele noodzaak van aanpassing aan de heersende culturele normen, leverde gegevens voor politiek en administratie over het inwendige functioneren van culturele systemen en ondersteunde ideologische concepten zoals 'organische' of 'volkse' eenheden. De vertegenwoordigers van een nazistische ideologie maakten volgens Seithel van enkele cultuurrelativistische elementen gebruik, bijvoorbeeld om de rassenscheiding en het behoud van de *arteigen* cultuur te rechtvaardigen.³⁸⁶

Cultuurrelativisten wijzen in tegenstelling tot de koloniale etnologen cultuuroverstijgende maatstaven zoals ethnocentrische, biologische en racistische verklaringenmodellen af. Vandaar mijn voorstel om in het geval van de koloniale etnologie over een geperverteerd cultuurrelativisme te spreken.

³⁸⁴M. GOTHSCHE, *op. cit.*, p. 231.

³⁸⁵F. SEITHEL, *op. cit.*, p. 102.

³⁸⁶*Ibid.*, p. 102.

Over het cultuurrelativistische karakter van de nazistische koloniale richtlijnen, die zoals gezegd overeenstemden met hetgeen de koloniale etnologen schreven, schrijft Kum'a Ndumbe III:

”Die Eigenart der 'schwarzen Rasse' zu bewahren, bedeutet im Verständnis der Nationalsozialisten einerseits, diese so zu respektieren, wie sie von der Natur geschaffen ist, aber auch und vor allem, die von den Nazis geschaffene Ordnung aufrechtzuerhalten.”³⁸⁷

Hans-Jürgen Hildebrandt schrijft dat het niet zo eenvoudig is als men op het eerste gezicht zou denken, om de vertegenwoordigers van het cultuurrelativisme te distantiëren van expliciet racistische auteurs. Hij geeft daarbij onder andere het voorbeeld van de vertegenwoordigers van een nazistische volkenkunde, die teruggrepen naar cultuurrelativistische argumenten.³⁸⁸

De Duitse aanspraak op kolonies baseerde zich volgens Byer niet zozeer op de expansieve dynamiek van het financiële kapitaal, noch op een beschavingsmissie die de gedwongen assimilatie van vreemde volken als de last van de blanke man beschouwde. De Duitsers baseerden zich daarentegen vooral op het selectionistische principe van de strijd tussen ongelijkwaardige rassen of culturen, zoals we het kennen uit de negentiende eeuw. Volgens dit principe was de Duitse kolonist ook in de twintigste eeuw nog steeds *naturnotwendig* heer, precies door de andere rassen in hun waarde te respecteren. Op die manier was het Duitse kolonialisme - tenminste tijdelijk - rijp voor een consensus met diegenen die de inboorlingen wilden helpen om hun oorspronkelijke levenswijze te bewaren. De bedrukkende omstandigheden in de koloniale gebieden werden daarbij als 'wantoestanden' omschreven in een als zodanig niet in vraag gesteld koloniaal systeem.³⁸⁹

Byer schrijft dat de volkenkundige discipline zich voor wat betreft haar cultuurrelativistische concepten voornamelijk op genetisch materiaal baseerde. Bernatzik baseerde zijn cultuurrelativisme theoretisch op het darwinistische paradigma van aanpassing en selectie, dat sinds het einde van de vorige eeuw in de evolutionistische en functionalistische volkenkunde verankerd was.³⁹⁰

Bernatzik was er volgens Byer van overtuigd een middelaarsrol te vervullen tussen de academische instellingen en de koloniale politieke interesses van nazi-Duitsland in het belang van het welzijn van de inboorlingen. Door de inzet van de wetenschap wilde hij verhinderen dat de inboorlingen in de toekomstige Duitse kolonies enkel met militaire en politiematregelen zouden overheerst worden, zoals in de toonaangevende kringen in het leger en in de invloedssfeer van Heinrich Himmler geredeneerd werd. Hij droomde vooral van een internationale samenwerking tussen koloniale etnologen na de oorlog. Enkel

³⁸⁷A. KUM'A NDUMBE III, *Was wollte Hitler in Afrika? ...*, p. 98.

³⁸⁸H.-J. HILDEBRANDT, *Rekonstruktionen. Zur Theorie und Geschichte der Ethnologie.*, Göttingen, Edition Re, 1990, p. 27.

³⁸⁹D. BYER, 'Zum Problem ...', p. 73.

³⁹⁰D. BYER, *Der Fall ...*, pp. 27, 100.

daardoor zag hij een mogelijkheid om de inboorlingen voor de interne meningsverschillen tussen de Europese koloniale machten en economische kringen te beschermen.³⁹¹

Dat de bedoeling om de inboorlingen te beschermen tegen de nadelige gevolgen van de beschaving in schril contrast stond met het nut dat de kolonisators opeisten, maakte volgens Byer deel uit van de tegenstellingen van het toenmalige vak 'toegepaste etnologie' die haar vertegenwoordigers destijds niet opvielen. Na het einde van de oorlog leefden deze disciplinaire tegenstellingen verder in andere machtsconstellaties.³⁹²

Volgens Timm waren de zorg om het behoud van het Afrikaanse rassenerfgoed en de ontwikkeling van de inboorlingen overeenkomstig hun eigen rassenerfgoed, als prioriteit van de fascistische inboorlingenpolitiek, niet primair een gevolg van economische of ras-biologische overtuigingen en al helemaal niet van een humanitaire overtuiging. Het uitgangspunt was volgens Timm veeleer de reële vrees van de koloniale planners dat de *Entsippung, Entwurzelung, Verstädterung, Proletarisierung* en *Europäisierung* het gevaar van een anti-koloniale weerstand met zich meebracht.³⁹³

Wanneer Westermann pleit voor de belangen van de inboorlingen, is dit volgens Klaus Hutschenreuter niet enkel huichelarij en demagogie. In de loop van zijn carrière en op basis van zijn ervaringen kwam Westermann tot het besluit dat de koloniale heerschappij zich op lange termijn niet alleen door louter geweld en brutale vormen van uitbuiting zou kunnen handhaven. Daarom legde hij de nadruk op de noodzaak van het sociale *Eigenleben* van de Afrikaanse bevolking en eiste hij tegelijkertijd de ondersteuning van een inheemse, voor de markt producerende, gemoderniseerde boerenstand. Ook de grenzen van de rechten en de ontwikkelingsmogelijkheden voor Afrikanen benadrukte hij.³⁹⁴

Specifiek over Westermanns *Afrika als europäische Aufgabe*, stelden we reeds vast dat er dikwijls geschreven wordt dat Westermann dit boek zelf als een bastaard zou hebben beschouwd (cfr. 6.1.4). Wanneer Brauner stelt dat er echter moet vastgesteld worden dat de maatschappelijke en politieke uitspraken zich nauwelijks onderscheiden van die in zijn vroegere werken en volledig in de lijn van zijn activiteiten lagen, kunnen we dit beamen. Een verandering ten opzicht van bijvoorbeeld *Der Afrikaner heute und morgen*, is weliswaar zoals gezegd het feit dat hij absoluut overtuigd is van de allesoverheersende invloed van het ras en hij expliciet instemt met de nazistische doelstellingen in Afrika. Niettemin konden ook wij een hoge mate aan continuïteit vaststellen in Westermanns werken. Dergelijke 'bastarden' komen met andere woorden meer dan eens voor bij Westermann.³⁹⁵

Ook Mischek schrijft over *Afrika als europäische Aufgabe* dat Westermann reeds in enkele vroegere boeken gelijkaardige theorieën over de minderwaardigheid van de zwarten had geformuleerd en verwijst daarbij naar uitspraken uit *Der Afrikaner heute und morgen*. In *Afrika als europäische Aufgabe* zijn er anderzijds ook passages waar de eigenschappen

³⁹¹ *Ibid.*, p. 303.

³⁹² *Ibid.*, p. 341.

³⁹³ K. TIMM, *art. cit.*, p. 632.

³⁹⁴ K. HUTSCHENREUTER, 'Einige Bemerkungen zur kolonialpolitischen Konzeption Diedrich Westermanns in de vierziger Jahren', in: *Etnografisch-Archäologische Zeitschrift*, XVII, 1976, p. 454.

³⁹⁵ S. BRAUNER, I. HERMS und K. LEGÈRE, *art. cit.*, p. 506.

van de inboorlingen eerder positief worden beoordeeld. Mischek geeft hierop volgend commentaar: *Aus den Werken selbst läßt sich dieser Widerspruch nicht erklären.*³⁹⁶

Wanneer we deze verklaringen vergelijken met hetgeen Mosen schrijft over van het verband tussen kolonialisme en nazisme (cfr. 3.4), stellen we vast dat hij de etnologen beschuldigt van een medeplichtigheid aan een potentiële volkenmoord, terwijl Byer vindt dat het een kwestie van tegenstellingen is, die de etnologen toen gewoon niet opvielen en zelfs na de oorlog verder leefden. De cultuurrelativistische concepten zijn volgens Byer gebaseerd op sociaal-darwinistische en rassenbiologische principes. Timm gaat daarentegen uit van de angst voor een anti-koloniale opstand en ook Hutschenreuter legt een verband tussen de wil om culturen te bewaren en een duurzame kolonisatie.

Mosen gaat in tegen een opvatting van Westphall-Hellbusch over Thurnwald. Zij schreef in 1969 namelijk dat hij één van de onderzoekers was die begaan was met het welzijn van de bestudeerde volken. Mosen meent dat Thurnwald er net als andere etnologen inderdaad meermaals toe opriep om de Afrikanen in hun leven en *Eigenart* niet te beperken. Mosen is echter van mening dat deze etnologen zich met deze eis niet onderscheidden van de nazi's. Het leiden, beschermen, bewaren kon onder de voorwaarden van een nazistisch koloniaal bestuur nooit rekening houden met de belangen van de inboorlingen. Bij de verdedigers van een discriminerende rassentheorie met de woordenschat van de rassentheorie voor begrip voor de *Eigenarten* van de inboorlingen te willen pleiten, lijkt Mosen paradox. Wie echter, zoals sommige etnologen van deze tijd, zo vanzelfsprekend in hun publicaties de koloniale, nazistische rassenopvattingen volgden, kunnen overeenkomstig Mosen nauwelijks scrupules gehad hebben.³⁹⁷

Wij willen ons aansluiten bij Streck's mening over het rechtsprekende karakter van Mosens geschiedschrijving, dat niet veel bijdraagt tot het begrip van de nazi-tijd en haar etnologen:

“Was weniger zum Vorbild taugt, ist die Attitüde der richtenden Geschichtsforschung, die zum Verständnis jener geschundenen Zeit und der in ihr arbeitenden Ethnologen nichts beiträgt oder dasselbe vermauert.”³⁹⁸

Wat we op basis van Lorenz konden vaststellen bij Byer - met name dat de schuldvraag samenhangt met de mate waarin men een handeling beschouwt als het gevolg van de omstandigheden, dan wel als het product van een vrij wilsbesluit (cfr. 6.3.4) - kunnen we ook in het algemeen stellen.

Onze poging om in de zin van Byer de schuldvraag te overstijgen en af te stappen van een eenduidige classificatie, mondt uit in de vaststelling dat de denkbeelden van Westermann, Thurnwald en Bernatzik over kolonisatoren en gekoloniseerden, die ouder waren dan het nazisme en in het geval van Westermann en Bernatzik het nazisme overleefden, volledig compatibel waren met het nazisme. De 'geperverteerd cultuurrelativistische' argumentatie

³⁹⁶U. MISCHKEK, 'Der Funktionalismus' ..., p. 145.

³⁹⁷pp. 108-109, 113.

³⁹⁸B. STRECK, 'Mosen, Markus' ..., p. 190.

van voor het nazisme, kent haar volle bloei in het nazisme en treffen we bij Emmy Bernatzik zelfs tot in 1974 aan.

Algemeen besluit

In het eerste deel van deze verhandeling stonden de begrippen etnologie, kolonialisme, racisme en nazisme ter discussie. In de Duitstalige landen evolueerde de etnologie van een cultureel evolutionistisch paradigma in de negentiende eeuw naar het diffusionisme en functionalisme in de eerste helft van de twintigste eeuw. Deze twee scholen stonden in de periode van het nazisme op gespannen voet met elkaar.

De rassenleren die zowel in de nazistische politiek als in de wetenschap een belangrijke plaats innamen, ontstonden uit de versmelting van het goblinisme met het sociaal-darwinisme.

Op institutioneel gebied was de volkenkunde aanvankelijk eng verbonden met de antropologie. Hoewel deze institutionele banden in de jaren twintig en dertig verbroken werden, is het een feit dat er in deze tijd niettemin een verregaande samenwerking plaatsvond tussen etnologie en antropologie en dat het rassenconcept geïntegreerd werd in de etnologie.

Bij de omschrijving van het racisme, nazisme en kolonialisme, bleek het principe van classificatie cruciaal te zijn. De indeling in superieure Europeanen en inferieure niet-Europeanen, was zowel voor de nazistische als voor de koloniale ideologie van fundamenteel belang om het gezag of de uitbuiting te legitimeren. Memmi omschrijft dit mechanisme, dat biologische of andere verschillen beoordeelt ten voordele van de aanklager en ten nadele van zijn slachtoffer ter legitimatie van privileges of agressie, als racisme.

In de tijd van het Duitse Keizerrijk stelden we met Koponen enerzijds een nationalistisch/emigratorisch en anderzijds een economisch/kapitalistisch model van koloniaal racisme vast. Een derde alternatief bood het model van de Afrikanen als 'zachte was'. Met Sebald wezen we op de racistische halfbloeden-wetgeving in Togo voor de Eerste Wereldoorlog.

Een cruciaal moment in de tijd na Versailles, toen Duitsland geen kolonies meer had, was toen de *Deutsche Kolonialgesellschaft* zich in 1929 tot Ritter von Epp van de NSDAP wendde om haar eisen kracht bij te zetten. In de jaren 1937/1938 begon het nazi-regime met de uitbouw van een koloniale administratie. De heroplevende koloniale beweging kende haar hoogtepunt in de jaren 1940/1941. Zo waren er in 1940 verschillende ontwerpen van richtlijnen voor een nazistische koloniale politiek voorhanden.

Ook de volkenkunde werd in deze jaren gegrepen door het koloniale enthousiasme. Terwijl ze voor de Eerste Wereldoorlog en in de Weimar-Republiek met haar voornamelijk cultuurhistorische invalshoek niet geschikt was voor een koloniale toepassing, ontpopte ze

zich onder het nazi-regime tot koloniale wetenschap. In de Angelsaksische wereld kende de zogenaamde *applied anthropology* haar bloeiperiode in de jaren 1930 en 1940 en profileerde het functionalisme zich als nuttige wetenschap voor een koloniaal bestuur. Ook het Duitse functionalisme wilde haar nut bewijzen voor een nazi-conform koloniaal bestuur, maar zowel op politiek als op wetenschappelijk gebied kwam er voor Duitsland met de nederlagen aan haar oorlogsfronten van 1942/1943, een snel einde aan deze euforie.

Na deze schets van de wetenschappelijke en politieke context, gingen we in het tweede deel dieper in op drie concrete gevallen van koloniaal etnologisch werkende wetenschappers. Diedrich Westermann leerden we kennen als linguïst en kenner van Afrikaanse talen met een hoge institutionele en wetenschappelijke autoriteit, die ook tot de etnologie en de koloniale etnologie in het bijzonder zijn bijdrage leverde. Richard Thurnwald, de voortrekker van het Duitse functionalisme, publiceerde reeds voor de Eerste Wereldoorlog etnologische artikels met het oog op een koloniale toepassing. In de tijd van het nazisme, wijdde hij zich opnieuw helemaal toe aan de koloniale etnologie. Hugo Bernatzik, wereldreiziger en publicist, fotograaf en etnoloog, poogde met de uitgave van de *Große Völkerkunde* van 1939 academisch door te breken, waar hij uiteindelijk echter niet in slaagde.

Uit de analyse van enkele van hun teksten, bleek dat ze gelijkaardige themata op een gelijkaardige manier behandelden. Het ging daarbij om de organisatie van culturele, socio-economische en juridische kwesties, de rol van de kolonisator en de kolonisatie zelf en tenslotte het ontstaan van een nationaal bewustzijn.

De belangrijkste bevindingen omtrent het racistische en nazistische karakter van de teksten, kunnen we ondervinden in vier conclusies.

Een eerste conclusie komt erop neer dat de teksten van Westermann, Thurnwald en Bernatzik racistisch en heterofoob zijn. Melk-Kochs overtuiging dat Thurnwald noch sociaal-darwinist, noch racist mag genoemd worden (cfr. 6.2.2), moeten we hier dan ook tegenspreken. Niet alleen Thurnwald, maar ook Westermann en Bernatzik gebruikten de 'menselijke natuur' en andere verschillen die de inheemse bevolking inferieur maakten ten opzichte van de Europeanen, om de bestaande sociale realiteit van het kolonialisme te legitimeren.

De vaststelling dat de richtlijnen van de nazistische koloniale politiek in spe overeenstemmen met de koloniaal etnologische stellingen van Westermann, Thurnwald en Bernatzik, is een tweede conclusie. Wanneer we het nazistische ideologie-begrip in de zin van Linimayr breed opvatten, kunnen we deze teksten zonder meer nazistisch noemen. In de structuralistisch-functionalistische zin van het woord, wordt het nazisme immers als een socio-politiek systeem gezien, zoals het door zijn overheden, functionarissen en regime-trouwe volksgenoten vertegenwoordigd werd (cfr. 3.2).

Een derde conclusie gaat over het feit dat Westermann, Thurnwald en Bernatzik toenaderingen deden tot het nazi-regime, naarmate het belang van de koloniale etnologie op politiek vlak toenam. We sluiten ons aan bij de nieuwere werken over etnologie en nazisme, die de 'nis-these' van Fischer verwerpen en vele etnologen als collaborateurs blootstellen,

die in tegenstelling tot hun cultuurhermeneutische opdracht, chauvinistische en racistische posities verdedigden (cfr. 1.4). Het beeld dat Meier van Westermann schetst en de manier waarop ze hem wil vrijpleiten van enige toenaderspoging tot het nazi-regime, moeten we op basis van auteurs zoals Brauner en Mischek, niet weinig nuanceren.

Het kan niet geloofwaardig worden dat de hoop die het nazi-regime bood op de terugwinning van kolonies, fungeerde als een katalysator voor opportunistische houdingen binnen de etnologische discipline. Dit illustreert de manier waarop wetenschap, ideologie en politiek met elkaar vervlochten kunnen zijn. De uitspraken van de koloniale etnologen over onder andere het ontstaan van een nationaal bewustzijn in de kolonies, geven evenzeer blijk van de mate waarin ze verankerd waren in de burgerlijke, anti-democratische en anti-communistische ideologie van hun eigen samenleving, voor, tijdens en na het nazi-regime.

Dit brengt ons bij een vierde conclusie, met name dat het racistisch gedachtengoed van Westermann, Thurnwald en Bernatzik, dat gekenmerkt wordt door wat we een geperverteerd cultuurrelativisme noemden, zich niet beperkte tot de periode van het nazisme.

Deze bevinding stemt overeen met een gelijkaardige stelling van Sippel, weliswaar niet over de koloniaal etnologische literatuur, maar over het nazistische koloniale recht. Sippel meent dat discriminerende elementen op basis van het ras in het nazistische koloniale recht blijkbaar overvloedig aanwezig zijn, maar dit jammergenoeg geenszins een uitvinding van de nazi's is. De nazi's hebben het racisme als onderdeel van elke koloniale politiek 'slechts' consequent voortgezet, omdat tenslotte heel de geschiedenis van de kolonisatie van Afrika min of meer op rassendiscriminatie berust, aldus Sippel.³⁹⁹

De koloniaal racistische types en halfbloeden-wetgeving in de tijd van de effectieve Duitse koloniale zoals ze exemplarisch beschreven werden door Koponen en Sebald (cfr. 4.1), bevestigen dit eveneens.

Op een nog algemener niveau kunnen we met Fischer stellen dat de centrale racistische concepten van het nazisme veel ouder zijn dan het nazisme en ook de relaties tussen de volkenkunde en de biologische en zelfs racistische opvattingen geen verschijnsel van de jaren dertig zijn.⁴⁰⁰

Tot slot rest ons nog de vraag naar de invloed van de koloniaal etnologische teksten op de politieke besluitvorming. Gothsch schrijft hieromtrent dat het bij de koloniaal etnologische bijdragen niet te vergeten om doelstellingen ging en niet om daadwerkelijk onderzoek. Aangezien het Duitse Rijk zijn vroegere kolonies nooit heeft teruggewonnen, noemt Gothsch de eigenlijke invloed van de vertegenwoordigers van een toegepaste volkenkunde in het interbellum en tijdens de Tweede Wereldoorlog uiterst gering. Het is weliswaar denkbaar dat de publicaties door andere koloniale machten waargenomen werden, wat vooral mogelijk lijkt bij de werken van Thurnwald en Westermann, die in opdracht van het Afrika-instituut in het Engels verschenen.⁴⁰¹

³⁹⁹H. SIPPEL, *art. cit.*, p. 130.

⁴⁰⁰H. FISCHER, *Völkerkunde im Nationalsozialismus ...*, p. 27.

⁴⁰¹D. WESTERMANN, *The African To-day* (with a foreword by Lord Lugard), London, Oxford University Press, 1934.

Het is echter ook zo dat net het Afrika-instituut faalde in zijn eigen doelstelling om een nauwer verband tussen wetenschap en praktijk te realiseren. Wanneer zelfs een onderzoeksinstelling in Groot-Britannië er niet in slaagde om de onderzoeksresultaten van voornamelijk Britse etnologen in te zetten voor de koloniale politiek van haar land, hoeveel kleiner moet dan niet de invloed van Duitse etnologen op de Britse koloniale administratie geweest zijn. Een noemenswaardige invloed van Duitstalige publicaties op buitenlandse koloniale machten lijkt Gothsch dan ook nog onwaarschijnlijker. Hij komt tot het besluit dat de Duitse volkenkunde de facto voor de vormgeving van het koloniale gebeuren betekenisloos gebleven is.⁴⁰²

Zelfs al gaan we uit van een minieme tot niet bestaande invloed van de koloniaal etnologische literatuur in het Derde Rijk op de politieke besluitvorming, kunnen we er niet onderuit dat de koloniaal etnologische teksten op ideologisch niveau koloniale regimes legitimeerden.

De conclusie van deze verhandeling luidt dat de uitspraken van de prominente wetenschappers Westermann, Thurnwald en Bernatzik niet alleen racistisch en nazistisch zijn, maar ook de periode van het nazisme overschrijden.

Enerzijds op basis van de wetenschappelijke en politieke context en anderzijds bevestigd door auteurs als Gothsch, Byer, Seithel en Mischek, kunnen we samengevat drie theoretische grondslagen noemen van dit racistisch en geperverteerd cultuurrelativistisch gedachtengoed in de koloniaal etnologische literatuur van het Derde Rijk.

Het culturele evolutionisme uit de negentiende eeuw is een eerste factor, die tot in de twintigste eeuw een blijvende invloed uitoefende. Een tweede fundament vormen de rasleren. Gobinistische, classificerende principes en sociaal-darwinistische ideeën, stonden centraal in de biologische uitspraken. De cultuurrelativistische en functionalistische theorieën zijn een derde pijler, aangezien deze zich leenden tot de legitimatie van het kolonialisme.

Het is opvallend dat de inheemse bevolking zelf nooit aan het woord gelaten wordt. Hoewel de auteurs duidelijk stellen dat de Afrikanen het uiteindelijk zelf zullen moeten doen, blijkt de Europese leiding en bevoogding niettemin onontbeerlijk. De spanning tussen enerzijds respect, bescherming en behoud van de eigen culturen van de vreemde volken en anderzijds de ontwikkeling van hun culturele en economische capaciteiten ten voordele van de kolonisators, is alomtegenwoordig.

R. THURNWALD, *Black and White in East Africa. The Fabric of a New Civilization*, London, 1935.

⁴⁰²M. GOTHSCHE, *op. cit.*, pp. 258, 264-265.

Bibliografie

ALTNER (Günther), 'Der Sozialdarwinismus', in: ALTNER (Günther) (Hg.), *Der Darwinismus: die Geschichte einer Theorie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981 (Wege der Forschung 449), pp. 95-99.

BAMMER (Anton), 'Gibt es eine Autonomie der Kultur?', in: EHALT (Hubert Ch.) (Hg.), *Zwischen Natur und Kultur: Zur Kritik biologistischer Ansätze*, Wien, Böhlau, 1985 (Kulturstudien 4), pp. 17-25.

BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, III.

BERNATZIK (Hugo), 'Vorwort', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, I, pp. 1-2.

BERNATZIK (Hugo), 'Allgemeiner Teil', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die Große Völkerkunde. Sitten, Gebräuche und Wesen fremder Völker*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, I, pp. 5-56.

BERNATZIK (Hugo), "'Wissenschaftliche' Rezensionen", *Zeitschrift für Ethnologie*, LXXI-II, 1941, pp. 283-290.

BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, II.

BERNATZIK (Hugo), 'Zum Geleit', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, p. III.

BERNATZIK (Hugo), 'Vorwort', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. XI-XII.

BERNATZIK (Hugo), 'Methode der kolonialetnographischen Forschung', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. 3-37.

BERNATZIK (Hugo), 'Zur Frage der Europäisierung', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. 38-63.

BERNATZIK (Hugo), 'Kolonialvölkerkundiger Fragebogen', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde*, Innsbruck, Schlüsselverlag, 1947, I, pp. 64-74.

BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Frankfurt am Main, Herkul, 1954, III.

BERNATZIK (Hugo), 'Vorwort', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Frankfurt am Main, Herkul, 1954, I, pp. XV-XVI.

- BERNATZIK (Hugo), 'Historische Entwicklung und Zielsetzung der Völkerkunde', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Frankfurt am Main, Herkul, 1954, I, pp. 1-14.
- BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Herrsching, Pawlak, 1974, III.
- BERNATZIK (Hugo), 'Vorwort', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Herrsching, Pawlak, 1974, I, pp. XV-XVI.
- BERNATZIK (Hugo) und BERNATZIK (Emmy), 'Historische Entwicklung und Zielsetzung der Völkerkunde', in: BERNATZIK (Hugo) (Hg.), *Die neue Große Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild*, Herrsching, Pawlak, 1974, I, pp. 1-11.
- BRAUN (Jürgen), *Eine Deutsche Karriere. Die Biographie des Ethnologen Hermann Baumann (1902-1972)*, München, Akademischer Verlag, 1995 (Münchener Ethnologische Abhandlungen 14).
- BRAUNER (Siegmond), HERMS (Irmtraud) und LEGÈRE (Karsten), 'Diedrich Westermann (1875-1956), Werdegang, Leistungen, Widersprüche und Irrwege eines bürgerlichen Afrikanisten', *Asien, Afrika, Latein-Amerika, Zeitschrift des Zentralen Rates für Asien, Afrika und Latein-Amerika in der DDR*, 1975, 3, pp. 493-521.
- BROSZAT (Martin), 'Das weltanschauliche und gesellschaftliche Kräftefeld', in: BROSZAT (Martin) und FREI (Norbert), *Das Dritte Reich im Überblick. Chronik, Ereignisse, Zusammenhänge*, München, Piper, 1989 (Serie Piper 1091), pp. 94-107.
- BYER (Doris) (Hg.), *Fremde Frauen. Fotografien des Ethnologen Hugo A. Bernatzik 1925-1938*, Wien, Verlag Christian Brandstätter, 1985.
- BYER (Doris), 'Die Rückkehr des Geraubten Schattens. Ethnographische Fotos kehren nach einem halben Jahrhundert an den Ort ihrer Entstehung zurück. Ein Essay.', in: THEYE (Thomas) (Hg.), *Der geraubte Schatten. Die Photographie als ethnographisches Dokument*, München, Verlag C.J. Bucher GmbH, 1989, pp. 142-163.
- BYER (Doris), *Nicht im Kasten: Vom Abenteuer einer Fernscheidung. Ein Roman.*, Wien, Edition Falter/ Deuticke, 1993.
- BYER (Doris), 'Zum Problem eindeutiger Klassifikation. Diskursanalytische Perspektiven der Forschungen über Völkerkunde und Nationalsozialismus', in: HAUSCHILD (Thomas) (Hg.), *Lebenslust und Fremdenfurcht. Ethnologie im Dritten Reich*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1995.
- BYER (Doris), *Der Fall Hugo A. Bernatzik. Ein Leben zwischen Ethnologie und Öffentlichkeit 1897-1953*, Köln, Böhlau, 1999.
- CLAUSSEN (Detlev), *Was heißt Rassismus?*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.
- CONTE (Edouard) et ESSNER (Cornelia), *La Quête de la race. Une anthropologie du nazisme*, s.l., Hachette, 1995.
- EHALT (Hubert Ch.) 'Zum Spannungsfeld biologischer und sozialer Bedingungen und zur Kritik biologistischer Ansätze', in: EHALT (Hubert Ch.) (Hg.), *Zwischen Natur und Kultur: Zur Kritik biologistischer Ansätze*, Wien, Böhlau, 1985 (Kulturstudien 4), pp. 9-13.
- EIDSON (John), 'Anthropologie', in: STRECK (Bernhard) (Hg.), *Wörterbuch der Ethnologie*, Wuppertal, Peter Hammer Verlag, 2000, pp. 27-32.

ERICKSON (Paul A.) and Murphy (Liam D.), *A History of Anthropological Theory*, Canada, Broadview Press, 1998.

FISCHER (Hans), *Völkerkunde im Nationalsozialismus. Aspekte der Anpassung, Affinität und Behauptung einer wissenschaftlichen Disziplin*, Berlin, Reimer, 1990.

FISCHER (Hans), 'Was ist Ethnologie?', in: FISCHER (Hans) (Hg.), *Ethnologie. Einführung und Überblick*, Berlin, Reimer, ⁴1998, pp. 4-20.

GOETZE (Dieter) und MÜHLFELD (Claus), *Ethnosozologie*, Stuttgart, Teubner, 1984 (Teubner-Studienskripten 123).

GOTHSCH (Manfred), *Die deutsche Völkerkunde und ihr Verhältnis zum Kolonialismus. Ein Beitrag zur kolonialideologischen und kolonialpraktischen Bedeutung der deutschen Völkerkunde in der Zeit von 1870 bis 1975 (sic)*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1983 (Veröffentlichungen aus dem Institut für Internationale Angelegenheiten der Universität Hamburg 13).

s.n., 'Gründung eines afrikanischen Instituts', *Koloniale Rundschau*, 1926, 8, pp. 285-288.

HARMS (Volker), "'What Hitler did to them!' Kritische Anmerkungen zur bisherigen Bearbeitung des Themas Ethnologie und Nationalsozialismus am Beispiel des 'Falles' Julius Lips", *Sociologus*, XLVII, 1997, 1, pp. 18-96.

HARMS (Volker), 'Das historische Verhältnis der deutschen Ethnologie zum Kolonialismus', *Zeitschrift für Kulturaustausch*, 1984, 4, pp. 401-416.

HAUSCHILD (Thomas) (Hg.), *Lebenslust und Fremdenfurcht. Ethnologie im Dritten Reich*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1995.

HENN (Alexander), 'Diffusion/ Diffusionismus', in: CANKIK (Hubert), *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, Stuttgart, Kohlhammer, 1990, II, pp. 218-226.

HILDEBRANDT (Hans-Jürgen), *Rekonstruktionen. Zur Theorie und Geschichte der Ethnologie.*, Göttingen, Edition Re, 1990.

HIRSCHBERG (Walter), 'Ethnohistorische Arbeitsweise in Wien. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte', in: WERNHART (Karl R.) (Hg.), *Ethnohistorie und Kulturgeschichte*, Wien, Böhlau, 1986 (Böhlau-Studien-Bücher: Aspekte der Ethnologie 1), pp. 19-42.

HUTSCHENREUTER (Klaus), 'Einige Bemerkungen zur kolonialpolitischen Konzeption Diedrich Westermanns in de vierziger Jahren', in: *Etnografisch-Archäologische Zeitschrift*, XVII, 1976, pp. 451-458.

KOCH (Hans J. W.), *Der Sozialdarwinismus. Seine Genese und sein Einfluß auf das imperialistische Denken*, München, Beck, 1973.

KOHL (Karl-Heinz), *Ethnologie - die Wissenschaft vom kulturell Fremden. Eine Einführung*, München, Beck, ²2000.

KOPONEN (Juhani), 'Colonial Racism and Colonial Development: Colonial Policy and Forms of Racism in German East Africa', in: WAGNER (Wilfried) (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 89-107.

KUM'A NDUMBE III (Alexandre), 'Nationalsozialismus, Rassismus und Kolonialideologie', in: WAGNER (Wilfried) (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 161-169.

- KUM'A NDUMBE III (Alexandre), *Was wollte Hitler in Afrika? NS-Planungen für eine faschistische Neugestaltung Afrikas*, (Hitler voulait l' Afrique. Übersetzt von Sven Dörper und Petra Liesenborg), Frankfurt, Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 1993 (Kritische und selbstkritische Forschungsberichte zur dritten Welt 7).
- LINIMAYR (Peter), *Wiener Völkerkunde im Nationalsozialismus. Ansätze zu einer NS-Wissenschaft*, Frankfurt am Main, Lang, 1994 (Europäische Hochschulschriften; Reihe 19, Abt. A, Bd. 42).
- LORENZ (Chris), *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Amsterdam, Boom, ⁵2002.
- LÜDDECKE (Andreas), *Der Fall Saller und die Rassenhygiene. Eine Göttinger Fallstudie zu den Widersprüchen sozialbiologischer Ideologiebildung*, Marburg, Tectum Verlag, 1995.
- LUKÁCS (Georg), *Die Zerstörung der Vernunft*, Darmstadt, Luchterhand, 21981, III (Sammlung Luchterhand 146).
- MEIER (Wilma), *Diedrich Westermann. Erforscher afrikanischer Sprachen und Kulturen*, Bremen (Selbstverlag), 1994.
- MELK-KOCH (Marion), *Auf der Suche nach der menschlichen Gesellschaft: Richard Thurnwald*, Berlin, Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, 1989 (Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde Berlin 46).
- MEMMI (Albert), *Rassismus* (Le racisme. Description, définition, traitement. Übersetzt von Udo Rennert), Frankfurt am Main, Athenäum, 1987 (Die kleine weiße Reihe 96).
- MISCHEK (Udo), 'Der Funktionalismus und die nationalsozialistische Kolonialpolitik in Afrika. Günther Wagner und Diedrich Westermann', *Paideuma*, XLII, 1996, pp. 141-150.
- MISCHEK (Udo), 'Autorität außerhalb des Fachs - Diedrich Westermann und Eugen Fischer', in: STRECK (Bernhard) (Hg.), *Ethnologie und Nationalsozialismus*, Gehren, Escher, 2000 (Veröffentlichungen des Instituts für Ethnologie der Universität Leipzig; Reihe Fachgeschichte 1), pp. 69-82.
- MOMMSEN (Hans), 'NS-Ideologie. Der Nationalsozialismus - eine ideologische Simulation?', in: HOFFMANN (Hilmar) und KLOTZ (Heinrich) (Hgs.), *Die Kultur unseres Jahrhunderts: Ein ECON Epochenbuch*, Düsseldorf, Econ Verlag, 1991, III, pp. 43-53.
- MOSEN (Markus), *Der koloniale Traum. Angewandte Ethnologie im Nationalsozialismus*, Bonn, Holos, 1991 (Mundus Reihe Ethnologie 44).
- MÜHLMANN (Wilhelm), "H.A. Bernatzik: 'Historische Entwicklung und Zielsetzung der Völkerkunde' Bd. I (S. 5-12) und 'Aufgaben der Kolonialethnologie' Bd. I (S. 13-56)", *Zeitschrift für Ethnologie*, 73, 1941, pp. 111-114.
- MÜLLER (Klaus E.), 'Geschichte der Ethnologie', in: FISCHER (Hans) (Hg.), *Ethnologie. Einführung und überblick*, Berlin, Reimer, ⁴1998, pp. 21-51.
- OSTERHAMMEL (Jürgen), *Kolonialismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München, Beck, ⁴2003.
- PROCTOR (Robert), 'From Anthropologie to Rassenkunde in the German anthropological tradition', in: STOCKING (George), *Bones, bodies, behavior*, The University of Wisconsin Press, London, 1988 (History of Anthropology 5), pp. 138-179.
- PÜTZSTÜCK (Lothar), *'Symphonie in Moll'. Julius Lips und die Kölner Völkerkunde*, Pfaffenweiler, Centaurus-Verlagsgesellschaft, 1995.

RÖHR (Werner), 'Faschismus und Rassismus. Zur Stellung des Rassenantisemitismus in der nationalsozialistischen Ideologie und Politik', in: RÖHR (Werner) (Hg.), *Faschismus und Rassismus: Kontroversen um Ideologie und Opfer/ Arbeitsgruppe Faschismusforschung*, Berlin, Akademie Verlag, 1992, pp. 23-65.

SCHLATTER (Gerhard), 'Evolutionismus', in: CANCIK (Hubert) (Hg.), *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, Stuttgart, Kohlhammer, 1990, II, pp. 385-393.

SEBALD (Peter), 'Kolonialregime und Mischlinge. Das Beispiel der deutschen Kolonie Togo 1884-1914', in: WAGNER (Wilfried) (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 108-118.

SEITHEL (Friderike), *Von der kolonialethnologie zur advocacy anthropology. Zur Entwicklung einer kooperativen Forschung und Praxis von Ethnologinnen und indigenen Völkern*, Hamburg, Lit, 2000 (Interethnische Beziehungen und Kulturwandel 34).

SIPPEL (Harald), 'Rasse, Recht und ein Neues Deutsches Kolonialreich in Afrika: Rassendiskriminierung als wesentlicher Bestandteil eines intendierten Nationalsozialistischen Kolonialrechts', in: WAGNER (Wilfried) (Hg.), *Rassendiskriminierung, Kolonialpolitik und ethnisch-nationale Identität*, Münster, Lit, 1992 (Bremer Asien-Pazifik Studien 2), pp. 119-133.

SPÖTTEL (Michael), *Die ungeliebte 'Zivilisation'. Zivilisationskritik und Ethnologie in Deutschland im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Lang, 1995.

SPÖTTEL (Michael), *Hamiten. Völkerkunde und antisemitismus*, Frankfurt am Main, Lang, 1996.

STRECK (Bernhard), 'Mosen, Markus: Der koloniale Traum. Angewandte Ethnologie im Nationalsozialismus', *Sociologus*, XLIII, 1993, 1, pp. 189-191.

STRECK (Bernhard), 'Einführung', in: STRECK (Bernhard) (Hg.), *Ethnologie und Nationalsozialismus*, Gehen, Escher, 2000 (Veröffentlichungen des Instituts für Ethnologie der Universität Leipzig; Reihe Fachgeschichte 1).

STRECK (Bernhard), 'Diffusion', in: STRECK (Bernhard) (Hg.), *Wörterbuch der Ethnologie*, Wuppertal, Peter Hammer Verlag, 2000, pp. 42-46.

STRECK (Bernhard), 'Byer, Doris: Der Fall Hugo A. Bernatzik. Ein Leben zwischen Ethnologie und Öffentlichkeit, 1897-1953', *Anthropos*, XCVI, 2001, 1, pp. 234-235.

THIEL (Josef F.), *Grundbegriffe der Ethnologie. Vorlesungen zur Einführung*, Berlin, Reimer, 41983.

TIMM (Klaus), 'Richard Thurnwald: 'Koloniale Gestaltung' - ein 'Apartheits-Projekt' für die koloniale Expansion des deutschen Faschismus in Afrika', *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, XVIII, 1977, pp. 617-649.

THURNWALD (Richard), 'Das Rechtsleben der Eingeborenen der deutschen Südseeinseln, seine geistigen und wirtschaftlichen Grundlagen', *Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, 6, Berlin, 1910, pp. 146-158, 178-192.

THURNWALD (Richard), 'Die eingeborenen Arbeitskräfte im Südseeschutzgebiet', *Koloniale Rundschau*, 1910, 10, pp. 607-632.

THURNWALD (Richard), 'Kolonien oder Weltwirtschaft?', *Koloniale Rundschau*, 1917, 9/10, pp. 385-395.

- THURNWALD (Richard), 'Die Kolonien als Friedensbürgschaft' (Vortrag vom 26.01.18), *Blätter für Vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, XIV, 1918, 4-6, pp. 170-185.
- THURNWALD (Richard), 'Der Wert von Neu-Guinea als Deutsche Kolonie', *Koloniale Rundschau*, 1918, 1/2, pp. 43-56.
- THURNWALD (Richard), 'Rasse', 'Rassenfrage', 'Rassenhygiene', 'Rassenkampf', in: HERRE (Paul) (Hg.), *Politisches Handwörterbuch*, Leipzig, Verlag von K.F. Koehler, 1923, II, pp. 403-409.
- THURNWALD (Richard), 'Moderne Volkenkunde. Wat haar drijft en wat zij wil', *Menschen Maatschappij*, V, 1929, 1, pp. 1-16.
- THURNWALD (Richard), *Black and White in East Africa. The Fabric of a New Civilization*, London, 1935.
- THURNWALD (Richard), 'The Crisis of Imperialism in East-Africa and Elsewhere', *Social Forces*, 1936, 15, pp. 84-91.
- THURNWALD (Richard), *Koloniale Gestaltung. Methoden und Probleme überseeischer Ausdehnung*, Hamburg, Hoffmann und Campe Verlag, 1939 (Europa-Bibliothek).
- THURNWALD (Richard), 'Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft', *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1948, 3, Berlin, pp. 1-39.
- THURNWALD (Richard), 'Berichtigung', *Zeitschrift für Ethnologie*, LXXIII, 1941, pp. 416-417.
- THURNWALD (Richard), 'Die Große Völkerkunde', *Bibliographie des Deutschtums im Ausland*, V, 1941, 8, pp. 232-235.
- VON ZUR MÜHLEN (Patrik), *Rassenideologien. Geschichte und Hintergründe*, Berlin, Dietz, 1977 (Internationale Bibliothek 102).
- WESTERMANN (Claus), 'Erinnerung an meinen Vater', in: SCHÖCK-QUINTEROS (Eva) und LENZ (Dieter), *150 Jahre Norddeutsche Mission 1836-1986*, Bremen, Roder-Druck, 1986, pp. 209-210.
- WESTERMANN (Diedrich), 'Unser Programm' (mit E. Vohsen), *Koloniale Rundschau* 1909, 1, pp. 1-7.
- WESTERMANN (Diedrich), 'Wirtschaftliche Erfolge der evangelischen Mission', *Jahrbuch über die deutschen Kolonien*, Essen, III, 1910, pp. 163-171.
- WESTERMANN (Diedrich), *Das Vordringen des Islams in Afrika*, Berlin, Miss.-Jb., 1914.
- WESTERMANN (Diedrich), *The African to-day* (with a foreword by Lord Lugard), London, Oxford University Press, 1934.
- WESTERMANN (Diedrich), *Der Afrikaner heute und morgen*, Berlin, Essener Verlagsanstalt, 1937.
- WESTERMANN (Diedrich), *Afrika als europäische Aufgabe*, Berlin, Deutscher Verlag, s.d. (zweite Auflage) (Weltpolitische Bücherei).
- WESTERMANN (Diedrich), The missionary as an anthropological field-worker, in: WESTERMANN (Diedrich) and THURNWALD (Richard), *The missionary and anthropological research*, s.l., Oxford University Press, ²1948 (International African Institute Memorandum 8), pp. 1-16.
- WESTERMANN (Diedrich), *The African to-day and to-morrow* (with a foreword by Lord Lugard), London, Oxford University Press, ³1949.

WESTERMANN(Diedrich), 'Der Afrikaner zwischen heute und morgen', *Geografische Rundschau*, VI, 1954, 10, pp. 379-382.

WINKELMANN (Ingeburg), *Die bürgerliche Ethnographie im Diensten der Kolonialpolitik des Deutschen Reiches (1870-1918)*., Berlin, Humboldt-Universität (Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades), 1966 (Philosophische Fakultät).

WIPPERMANN (Wolfgang), 'Ideologie', in: BENZ (Wolfgang) (Hg.), *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1997, pp. 11-21.

ZISCHKA (Johannes), *Die NS-Rassenideologie: machttaktisches Instrument oder handlungsbestimmendes Ideal?*, Frankfurt am Main, Lang, 1986 (Europäische Hochschulschriften: Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 274).

s.n., 'Zur kritischen Wertung des afrikanischen Erbes von Diedrich Westermann aus Anlaß seines 100. Geburtstag. Zusammenfassungen', *Ethnografisch-Archäologische Zeitschrift*, XVII, 1976, 3, pp. 385-388.